

ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΗ(-ΕΣ)

Από την ιστορία της πληροφορικής στην κοινωνική επέκταση...
στον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής (1890-2023)

Jérôme Valluy

ΠΡΟΣΟΧΗ - Αυτόματη μετάφραση (DeepL) = μεταφραστικές ατέλειες, λάθη μορφοποίησης, πολυάριθμα τυπογραφικά λάθη... Για να υποβάλετε μια διορθωμένη έκδοση, παρακαλούμε επικοινωνήστε προηγουμένως με τον συγγραφέα.

ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΗ(-ΕΣ)

Από την ιστορία της πληροφορικής στην κοινωνική επέκταση...
στον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής (1890-2023)

Jérôme Valluy

Η ιστορία της ψηφιακής πληροφορικής, εξεταζόμενη από την οπτική γωνία της κοινωνικής επέκτασής της, παρέμεινε εμπιστευτική επί έναν αιώνα. Το 2001, ωστόσο, στράφηκε προς σχέδια για την παγκόσμια επιτήρηση της ανθρωπότητας, αρνούμενη κάθε σεβασμό στην ιδιωτική ζωή των ανθρώπων και αντιμετωπίζοντάς τους ως ζώα προς παρατήρηση και επιρροή. Πέντε δεκατομμύρια από τα οκτώ ανθρώπινα όντα είναι συνδεδεμένα. Τα προσωπικά τους δεδομένα συλλαμβάνονται και χρησιμοποιούνται εν αγνοία τους. Αυτό δημιουργεί νέους κινδύνους διώξεων, ολοκληρωτισμού και γενοκτονίας... συνδεδεμένα. Αυτού του είδους οι κίνδυνοι απασχολούν το επιστημονικό δίκτυο *Travaux, Études, Recherches sur les Réfugiés et l'Asile* (Terra, 2003), το οποίο μετονομάστηκε σε Terra-HN το 2016 για να συζητήσει την ανθρωπότητα στην ψηφιακή εποχή. Το "*Humanité et numérique(s)*" είναι η εισαγωγή ενός υπό προετοιμασία βιβλίου, η εις βάθος επεξεργασία του οποίου, περίοδο προς περίοδο, διάσταση προς διάσταση, κινδυνεύει να χάσει τη συνολική θεώρηση της αρχαίας ιστορίας μέχρι την "ψηφιακή καμπή". Αποτελεί επίσης εισαγωγή σε ένα νέο μάθημα στη διδασκαλία των κοινωνικών επιστημών, το οποίο απαιτεί ειδική έρευνα για την κατάρτιση των φοιτητών στις ταχέως μεταβαλλόμενες ψηφιακές κοινωνίες.

Υπολογιστές, ιδιωτικότητα, διαδίκτυο, ψηφιακά, smartphones, προσωπικά δεδομένα, καπιταλισμός επιτήρησης, τεχνητή νοημοσύνη

Ο Jérôme Valluy είναι καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Paris 1 Panthéon-Sorbonne και ερευνητής στο κέντρο Costech του Université de Technologie de Compiègne. Μετά από δέκα χρόνια μελέτης των προσφύγων και του ασύλου, από το 2011 το έργο του επικεντρώνεται σε ψηφιακά ζητήματα. Έχει δημοσιεύσει το άρθρο "*Σχετικά με το έργο της Shoshana Zuboff "Η εποχή του καπιταλισμού της επιτήρησης" (2019) και τη δύσκολη υποδοχή του"*. 24 Νοεμβρίου 2022, Cahiers COSTECH, αρ. 6: <http://www.costech.utc.fr/CahiersCOSTECH/spip.php?article153> - Email: jerome.valluy@univ-paris1.fr

ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΆ(-ΕΣ)

Από την ιστορία της πληροφορικής στην κοινωνική επέκταση...
στον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής (1890-2023)

Jérôme Valluy

Αφιερώνω αυτό το βιβλίο στους φοιτητές μου στο *Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne*, στο *Institut National du Service Public* και στο *Université Euro-Méditerranéenne de Fès*. Με βοήθησαν πολύ με τις αντιδράσεις τους στην τάξη. Μέχρι να συνταξιοδοτηθώ και μετά, θα κάνω ό,τι μπορώ για να τους βοηθήσω να ζήσουν σε αυτή τη μαζικά ψηφιοποιημένη κοινωνία που δεν έχουμε επιλέξει. Αφιερώνω επίσης αυτό το βιβλίο στους μαθητές όλου του κόσμου.

Συλλογή HNP
TERRA-HN-éditions 2023

Jérôme Valluy, *Ανθρωπότητα και ψηφιακή(-ες)* - Από την ιστορία της πληροφορικής στην κοινωνική επέκταση... στον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής (1890-2023), TERRA-HN-éditions, Συλλογή HNP, 2023, 255 σελ. <http://www.reseau-terra.eu/article1347.html>

ISBN: δεν έχει ακόμη καταχωρηθεί για αυτή την προσωρινή έκδοση (Αύγουστος 2023)

Σχεδιασμός, εξώφυλλο, στοιχειοθεσία: Ευχαριστώ Κυβέλη !

Ορθογραφία και γλωσσική διόρθωση: λογισμικό Antidote.

Μετάφραση στα γερμανικά, αγγλικά, ισπανικά, ιταλικά, ελληνικά και πορτογαλικά: DeepL

Φωτογραφίες χωρίς πνευματικά δικαιώματα.

Κριτικές αναθεωρήσεις: βλέπε [ευχαριστίες](#).

Αυτό το έργο διατίθεται με άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνής Άδεια Χρήσης](#).

ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΆ(-ΕΣ)

Από την ιστορία της πληροφορικής στην κοινωνική επέκταση...
στον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής (1890-2023)

Jérôme Valluy

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
1. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΩΣ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ "ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ".....	22
2. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΠΟΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΚΑΘΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ;.....	59
3. ΕΠΟΠΤΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ, ΜΕΤΑΞΥ ΥΠΟΔΟΜΗΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΔΟΜΗΣ	117
4. Η ΣΥΣΚΟΤΙΣΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΑΠΟ ΤΟ 2001 ΕΩΣ ΤΟ 2011/2013: ΣΥΝΩΜΟΣΙΑ;.....	176
5. ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΥΠΟ ΕΞΕΤΑΣΗ: "ΣΥΓΚΛΟΝΙΣΜΕΝΑ" ΚΡΑΤΗ;.....	221
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	260
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	275
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	276
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	288

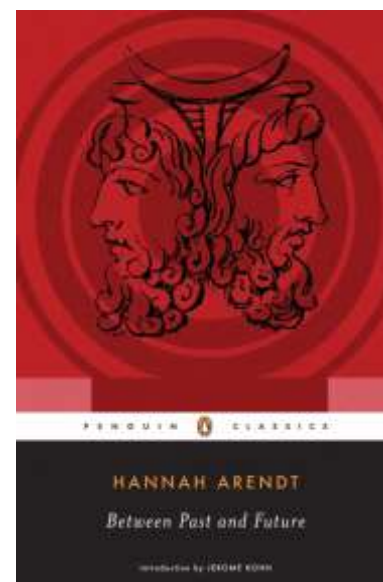
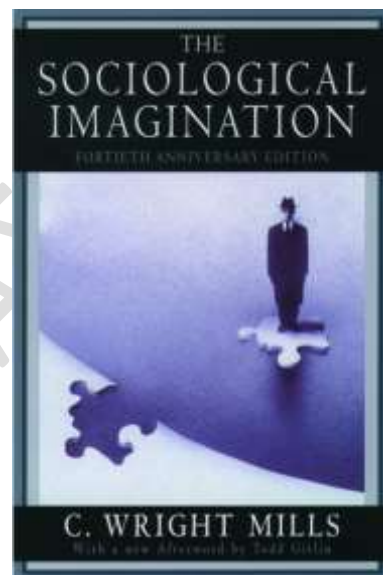
Εισαγωγή

Δεν είναι εύκολο να παρουσιαστεί ο ψηφιοποιημένος κόσμος με απλούς όρους, τόσο πολύπλοκο είναι το θέμα. Από ιστορική (διαχρονική) άποψη, το φαινόμενο αυτό αναφέρεται μερικές φορές ως "ψηφιακή καμπή" των κοινωνιών, αλλά και ως "ψηφιακή μετάβαση" ή "ψηφιακή επανάσταση", ή ακόμη και ως "ψηφιακό τσουνάμι", που ίσως δεν είναι η λιγότερο κατάλληλη έκφραση, δεδομένης της κατακλυσμιαίας φύσης των αλλαγών που πρόκειται να δούμε. Από μια άλλη (συγχρονική) σκοπιά, λαμβάνοντας υπόψη τα πέντε δισεκατομμύρια ανθρώπων που είναι συνδεδεμένοι σε οκτώ και την έλλειψη πολιτικού ελέγχου του φαινομένου, η ψηφιακή διάσταση των ανθρώπινων κοινωνιών το 2023 μπορεί επίσης να φαίνεται ανησυχητική, ακόμη και δυσοίωνη: δυσοίωνα είναι, σύμφωνα με τα λεξικά, αυτό που "προμηνύει δυστυχία". Αυτή η έκφραση ανησυχίας δεν υπονοεί καμία τεχνοφοβία, αλλά απηχεί τις αλλαγές στον κόσμο, όπως αυτές μπορούν να γίνουν αντιληπτές από τις έρευνες των κοινωνικών επιστημών και τις πληροφορίες που διατίθενται στον Τύπο τα τελευταία δέκα περίπου χρόνια. Ο συγγραφέας αυτών των γραμμών δεν μπορεί να κρύψει μια μακρόχρονη προσωπική κλίση προς την τεχνολογία, ξεκινώντας από μια πρώιμη ανακάλυψη (1975-1995) του κόσμου της πληροφορικής χάρη σε έναν πατέρα που ήταν επιστήμονας πληροφορικής, ακολουθούμενη από μια εντατική και ενθουσιώδη χρήση (1995-2015) των νέων τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας, ιδίως για τη δημιουργία και την ανάπτυξη του δικτύου επιστημονικής έρευνας και δημοσίευσης Terra-HN (2003-2023: <http://www.reseau-terra.eu/>). Το "HN" προστέθηκε

στο ακρωνύμιο τον Δεκέμβριο του 2016, αλλά το πλήρες νόημα του δεν εκφράζεται πλήρως μέχρι το 2023 με αυτό το oruscule: το ψηφιακό δεν ήταν πάντα σκοτεινό- έχει γίνει.

Λέγοντας αυτό είναι ένας τρόπος να κάνουμε πράξη τη συνταγή ενός μεγάλου Αμερικανού κοινωνιολόγου, του **Charles Wright Mills**, ο οποίος στο κλασικό βιβλίο του "**Η κοινωνιολογική φαντασία**" (1959), μας υπενθυμίζει: "*Κατά τη διατύπωση των προβλημάτων, είναι απαραίτητο να καταστήσουμε σαφές ποιες αξίες απειλούνται πραγματικά από τις δοκιμασίες και τις προκλήσεις, να δείξουμε ποιος τις ζει ως αξίες και ποιος ή τι τις απειλεί*".¹ Το να λέμε ότι η ψηφιακή εποχή έχει γίνει απειλητική είναι ένας τρόπος να εκφράσουμε έναν φόβο για το μέλλον της ανθρωπότητας, στο οποίο θα καταργηθεί κάθε ατομική ιδιωτικότητα, και ο σχετικός κίνδυνος ψηφιακού ολοκληρωτισμού ή ακόμη και συνδεδεμένης γενοκτονίας κάπου στον πλανήτη τον 21^ο^{ème} αιώνα, ή πολύ απλά ο κίνδυνος διώξεων που επιτείνεται από την απεριόριστη ψηφιακή επιτήρηση. Μια κορυφαία ειδικός σε αυτόν τον τομέα, η φιλόσοφος **Hannah Arendt** έγραψε στο βιβλίο της "**Η κρίση του πολιτισμού**" (1961): "*Η άνοδος του ολοκληρωτισμού, ο ισχυρισμός του ότι έχει υποτάξει όλες τις σφαίρες της ζωής στις απαιτήσεις της πολιτικής και η λογική μη αναγνώριση των πολιτικών δικαιωμάτων, ιδίως των δικαιωμάτων της ιδιωτικής ζωής και του δικαιώματος να είναι κανείς ελεύθερος από την πολιτική, μας*

¹ Charles Wright Mills, *Η κοινωνιολογική φαντασία*, Παρίσι: La Découverte, 2006, σ. 134.

κάνουν να αμφιβάλλουμε όχι μόνο για τη σύμπτωση της πολιτικής και της ελευθερίας, αλλά και για τη συμβατότητά τους."² . Και αυτή η αμφιβολία απειλεί μια μαζικά ψηφιοποιημένη ανθρωπότητα. Ο φόβος αυτής της αμφιβολίας μας βοηθά να απελευθερωθούμε από τα μαγεμένα οράματα του ψηφιακού κόσμου που επικρατούν τα τελευταία τριάντα χρόνια, και από την πλημμυρίδα της ρητορικής όσο και από την ορολογία του μάρκετινγκ, των λόμπι και της κάλυψης των ίδιων των ψηφιακών εταιρειών από τα μέσα ενημέρωσης. Αυτές οι ορολογίες διαποτίζουν τη δημόσια αρένα με γοητευτική ρητορική και υποσχέσεις για τεχνολογική πρόοδο που θα ωφελήσει την ανθρωπότητα... χωρίς να μελετούν τις συνέπειες της εξάπλωσης της τεχνολογίας στην κοινωνία - αυτό που θα ονομάσουμε "κοινωνική επέκταση" - και χωρίς να εξετάζουν τα πιθανά κοινωνικά αντιστοιχία της.

Είναι αυτή η ασυμμετρία στη δημόσια αρένα μεταξύ της κυριαρχίας, μερικές φορές σχεδόν ηγεμονικής, του μαγευτικού και γοητευτικού λόγου για την ψηφιακή τεχνολογία και του εξαιρετικά περιθωριακού ακροατηρίου του επιστημονικού λόγου για το κρυφό πρόσωπο της ψηφιακής τεχνολογίας που καθιστά σήμερα αναγκαία την εκπαίδευση των φοιτητών ώστε να λαμβάνουν υπόψη αυτή την πολιτισμική ανισορροπία. Υπάρχουν εξίσου πολλοί άνθρωποι που πουλάνε τις θετικές επιπτώσεις της ψηφιακής τεχνολογίας όσο και εκείνοι που πουλάνε τη μοιρολατρία της ψηφιακής τεχνολογίας. Εναπόκειται στους ερευνητές και τους εκπαιδευτικούς να αντισταθμίσουν αυτή την ιδεολογική κυριαρχία. Σε αυτή την προσπάθεια για την αποκατάσταση της ισορροπίας, ωστόσο, πρέπει να

² Hannah Arendt, "Qu'est-ce que la liberté?" (1961), στο: *La crise de la culture*, Gallimard (Folio essais), 2006, σ. 193.

προφυλαχθούμε από κάθε τεχνοφιλικό ή τεχνοφοβικό δογματισμό, όπως ακριβώς πρέπει να προφυλαχθούμε από κάθε απαισιοδοξία ή αισιοδοξία απέναντι στην "τεχνολογική μοναδικότητα"³ της ψηφιακής επανάστασης.

Η πολυπλοκότητα αυτού του νέου ψηφιακού υλικού συνδέεται ιδίως με την ταχύτητα των αλλαγών στις κοινωνίες που υφίστανται μαζική μηχανοργάνωση των κοινωνικών τους αλληλεπιδράσεων στο τέλος του 20ου^{ème} αιώνα και στις αρχές του 21ου^{ème}. Το φαινόμενο αυτό διαπλέκει τις παραδοσιακές σχέσεις και τις ψηφιακές σχέσεις σε τέτοιο βαθμό ώστε να τις καθιστά αδιαχώριστες στην ανάλυση και να δημιουργεί δυσκολίες στους ερευνητές που έρχονται αντιμέτωποι με αυτές τις νέες διαστάσεις των αντίστοιχων αντικειμένων μελέτης τους. Η πολυπλοκότητα αυτή συνδέεται επίσης με την "παγκοσμιοποίηση" των επικοινωνιών, με τον αριθμό των συνδεδεμένων ατόμων να αυξάνεται από μισό δισεκατομμύριο σε πέντε δισεκατομμύρια μέσα σε δύο δεκαετίες. Η κοινωνία φαίνεται να γίνεται παγκόσμια. Ακόμη και η αποδόμηση αυτής της πεποίθησης, που είναι χαρακτηριστική της ψηφιακής εποχής, απαιτεί παγκόσμιες, για να μην πω στρατοσφαιρικές, αναλύσεις, για τις οποίες δεν μας εκπαίδευσαν οι επαγγελματοποιημένες κοινωνικές επιστήμες του δεύτερου μισού του 20ου^{ème} αιώνα.

Υποστηρίχθηκαν από σχετικά σταθερές, ενδεχομένως παραδειγματικές "κοσμοθεωρίες" (*Weltanschauung*) που διαμόρφωσαν κοινούς κόσμους στους οποίους οι ερευνητές μπορούσαν να μελετήσουν σε μεγαλύτερο βάθος μικρά, ήδη διασυνδεδεμένα αντικείμενα. Μπορούσαν, όπως παρατήρησε ο

³ BOISSEAU Eloïse (2022), "Singularité technologique (GP)", στο Maxime Kristanek (επιμ.), *Encyclopédie philosophique*, <https://encyclo-philo.fr/item/1726>.

Charles Wright Mills, "να περιοριστούν σε 'μικρής κλίμακας έρευνες' με την υπόθεση ότι τα αποτελέσματα θα μπορούσαν να 'ομαδοποιηθούν' και έτσι να οδηγήσουν σε μια 'ολοκληρωμένη κοινωνιολογία'"⁴. Αυτό που ήταν ήδη αμφισβητήσιμο μετά τον κατακλυσμό του Β' Παγκοσμίου Πολέμου από τον Charles Wright Mills, είναι επίσης αμφισβητήσιμο στις αρχές του 21ου^{ème} αιώνα, όταν ανακαλύπτουμε την έκταση των μορφών και των αποτελεσμάτων της ψηφιακής ανατροπής. Μετά από έναν αιώνα αργής μηχανοργάνωσης των κοινωνιών, αυτό που ονομάζουμε "ψηφιακή επανάσταση" ξεκίνησε το 1995 με την πρόσβαση στο Διαδίκτυο από έναν αυξανόμενο αριθμό μη εξειδικευμένων χρηστών και επιταχύνθηκε δραματικά από το 2001 και μετά ως αποτέλεσμα γεωπολιτικών, οικονομικών και τεχνολογικών γεγονότων που θα μελετήσουμε. Κανένα παράδειγμα ή θεωρία των κοινωνικών επιστημών των προηγούμενων αιώνων δεν μας προσφέρει μια ολοκληρωμένη εικόνα αυτού του μαζικά ψηφιοποιημένου κόσμου. Όπως εξηγεί η Shoshana Zuboff, "μια εξήγηση για τους πολλούς θριάμβους του καπιταλισμού της επιτήρησης κυριαρχεί: **το πρωτοφανές**. Αυτό που είναι πρωτοφανές είναι αγνώριστο. Όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με το πρωτοφανές, το ερμηνεύουμε αυτόματα μέσα από το πρίσμα των οικείων κατηγοριών, καθιστώντας έτσι αόρατο ακριβώς αυτό που είναι πρωτοφανές". (ACS, σ. 30). Αυτό είναι όλο το πρόβλημα των κοινωνικών επιστημών, των οποίων οι κατηγορίες ανάλυσης, τα παραδείγματα και οι θεωρίες, που προέρχονται από προηγούμενους αιώνες, δεν ενσωματώνουν αυτή την ψηφιακή διάσταση. Αυτό δεν σημαίνει ότι αυτά τα παραδείγματα και οι θεωρίες έχουν καταστεί άχρηστα, αλλά ότι πρέπει να γίνει μια

⁴ C. Wright Mills, *ό.π.*, σ. 68.

νέα επιλογή εννοιών υπό το πρίσμα του εμπειρικού υλικού αυτού του μαζικά ψηφιοποιημένου κόσμου. Πρέπει να ανακατασκευάσουμε μια σφαιρική εικόνα του κόσμου ξεκινώντας από το μηδέν, εμπειρικά μιλώντας, και ταξινομώντας τη θεωρητική κληρονομιά.

Όπως παρατηρεί ο Patrice Flichy: "Εναπόκειται επομένως στις κοινωνικές επιστήμες να ασκήσουν κριτική στις πολλές ψευδαισθήσεις που συνοδεύουν την ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας, διεξάγοντας έρευνες πεδίου, για να δείξουν τι πραγματικά είναι η "επανάσταση του διαδικτύου". Είναι αδιαμφισβήτητο ότι η ψηφιακή τεχνολογία γέννησε μια νέα μορφή παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού που είναι ακόμη πιο ισχυρή από τον προκάτοχό της, αφήνοντας πίσω της εταιρείες και πολλά άτομα. Μπορούμε δικαίως να θεωρήσουμε ότι το Διαδίκτυο είναι πάνω απ' όλα μια νέα γενιά εργαλείων επικοινωνίας που, σύμφωνα με το μοντέλο της δημιουργικής καταστροφής, οδήγησε σε ανανέωση των κυρίαρχων παικτών, χωρίς να τροποποιήσει πραγματικά τις υπάρχουσες κοινωνικές πρακτικές ή να μεταμορφώσει βαθιά την κατάσταση των κυριαρχούμενων. Στο πλαίσιο αυτής της υπόθεσης, δεν είναι απαραίτητο να αναπτύξουμε μια ειδική κοινωνιολογία του διαδικτύου (ή της ψηφιακής τεχνολογίας)- χρειάζεται απλώς να ενσωματώσουμε το ζήτημα της ψηφιακής τεχνολογίας στα διάφορα πεδία των κοινωνικών επιστημών.⁵

Η πρόκληση δεν είναι καινούργια: η αυξανόμενη πολυπλοκότητα της κοινωνίας αποτέλεσε κλασικό θέμα των κοινωνικών

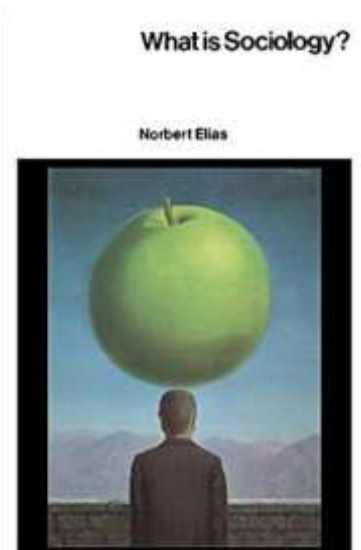
⁵ FLICHY Patrice, "Πρόλογος, "Une sociologie de l'hybridité", στο: Olivier Martin ed, *Les liens sociaux numériques*. Paris, Armand Colin, "Sociologia", 2021, σ. 287-299: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-liens-sociaux-numeriques--9782200626952-page-287.htm>.

επιστημών στο τέλος του 19ου αιώνα^{ème} , αντιμέτωπη με τη βιομηχανική επανάσταση, τις νέες τεχνολογίες μεταφορών και επικοινωνιών, την αγροτική έξοδο κ.λπ. (πριν από τους δύο παγκόσμιους πολέμους). Για τις κοινωνικές επιστήμες, η κατάσταση στις αρχές του 21ème αιώνα είναι πολύ παρόμοια με εκείνη στο τέλος του 19ème αιώνα. Ο κόσμος έχει αλλάξει τόσο γρήγορα που πρέπει πρώτα απ' όλα να επανεξετάσουμε την άποψή μας για τον κόσμο, πριν μπορέσουμε να εμβαθύνουμε σε ορισμένες πτυχές του. Σε αυτό το φιλόδοξο αλλά ουσιαστικό εγχείρημα, το γεγονός ότι οι περισσότερες θεωρίες των κοινωνικών επιστημών είναι ανεπαρκείς δεν μειώνει τη σημασία της γόνιμης πνευματικής κληρονομιάς που μας έχουν αφήσει. Τα μοντέλα και οι έννοιές τους καθιστούν δυνατή την ανάλυση των ψηφιοποιημένων κοινωνιών σήμερα. Εξ ου και η σημασία της υπόδειξης, με τη μία ή την άλλη μορφή, των πηγών έμπνευσης για όλη την έρευνα των ψηφιακών κοινωνικών επιστημών. Δεν πρόκειται απλώς για την απάντηση στην κλασική ερώτηση "από πού μιλάτε;", αλλά κυρίως για την υπενθύμιση του αναντικατάστατου χαρακτήρα αυτής της πνευματικής και πολιτιστικής κληρονομιάς σε μια εποχή που το "δικαίωμα στην απογραφή" καθίσταται μεθοδολογική απαίτηση. Μπορούμε λοιπόν να αναφέρουμε, χωρίς να είμαστε εξαντλητικοί, πολυάριθμους παλαιούς ή πρόσφατους συγγραφείς που είναι πιθανό να ενέπνευσαν την παρούσα έρευνα, διατηρώντας για καθέναν από αυτούς μια ημερομηνία δημοσίευσης που επιτρέπει μια χρονολογική ταξινόμηση: Rousseau 1762, Sieyès 1795, Kant 1795, Marx 1859, Durkheim 1892, Weber 1911, Mauss 1927, Elias 1939, Arendt 1951, Wright Mills 1956, Sartre 1944, Galbraith 1968, Carbonnier 1969, Bourdieu 1971, Foucault 1975, Delmas-Marty 2004, Breton 1987, Flichy 1991, Moulrier Boutang

2010, Rochelandet 2010, Lardellier 2016, Tufekci 2017, Badouard 2017, Zuboff 2018, Desmurget 2019, Durand 2020.

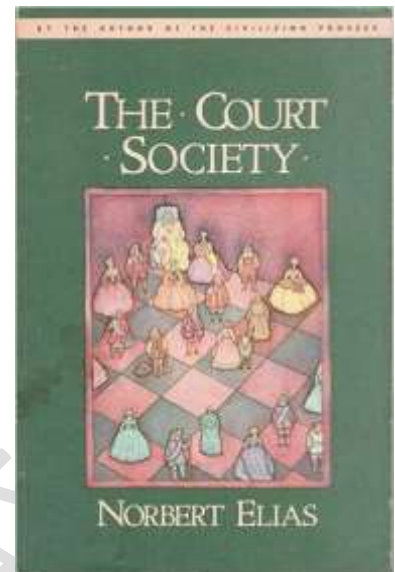
* * *

Η μελέτη μας θα βασιστεί ειδικότερα σε μια παλιά θεωρία της γενικής ιστορικής κοινωνιολογίας, η οποία προϋπήρχε της ψηφιακής επανάστασης, αλλά είναι πολύ κατάλληλη για την ανάλυσή της: τη θεωρία των διαμορφώσεων της κοινωνικής αλληλεξάρτησης και των ιστορικών διαδικασιών του **Norbert Elias**, η οποία συνοψίζεται σε ένα εγχειρίδιο με τίτλο **"Τι είναι η κοινωνιολογία" (1970)**. Παρουσιάζει μια αφηρημένη και απλουστευμένη εκδοχή του μοντέλου του για τις ιστορικές διαδικασίες μετασχηματισμού και επιμήκυνσης των πολυεπίπεδων "αλυσίδων αλληλεξάρτησης", με αυξανόμενη αδιαφάνεια καθώς η κοινωνία γίνεται πιο πολύπλοκη. Όσο μακρύτερα γίνονται κοινωνιολογικά και γεωγραφικά τα δίκτυα αλληλεξάρτησης μεταξύ ατομικών ή/και συλλογικών κοινωνικών φορέων, αφενός, και όσο ταχύτερα αυξάνονται οι ιστορικές διεργασίες μεταβολής των δικτύων αυτών, αφετέρου, τόσο περισσότερο οι δύο αυτές κινήσεις σε συνδυασμό αυξάνουν την κοινωνική πολυπλοκότητα της συνολικής διαμόρφωσης στα μάτια των φορέων της, δηλαδή τη σχετική αδιαφάνεια, και τόσο πιο δύσκολο είναι γι' αυτούς να σχηματίσουν μια ακριβή και σχετική εικόνα του συνόλου και, επομένως, να δράσουν στρατηγικά. Αυτή η ελιασιανή κοινωνικοϊστορική προσέγγιση (δηλαδή το σύνολο των έργων του Norbert Elias) θα χρησιμεύσει ως αναλυτικό πρίσμα σε όλο το βιβλίο, ιδίως το βασικό κείμενό του **"Κοινωνιολογία και Ιστορία"** που γράφτηκε ως πρόλογος

(1969) στο *La société de cour* (διδακτορική διατριβή, 1933- δημοσιεύτηκε το 1969).

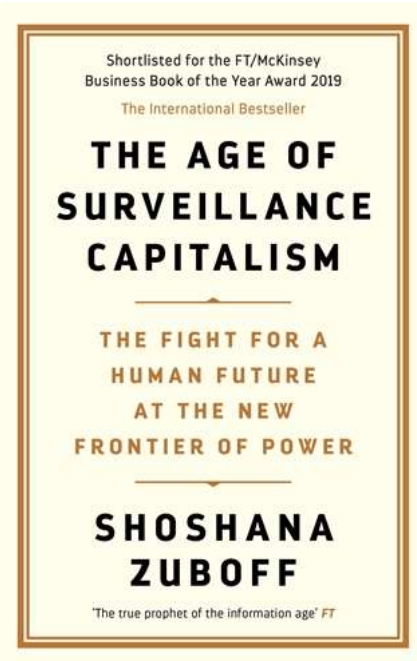
Ακολουθώντας τον Norbert Elias, μπορούμε να πούμε ότι η ψηφιακή διαμόρφωση είναι τόσο ένα "δίκτυο αλληλεξαρτήσεων", επικοινωνιακών και τεχνολογικών, μεταξύ ατόμων ή/και ομάδων, όσο και μια "ιστορική διαδικασία" μετασχηματισμού των αλληλεξαρτήσεων. Το αφηρημένο κοινωνικο-ιστορικό μοντέλο φαίνεται να περιγράφει σχεδόν ιδανικά τη διαμόρφωση που διαμορφώνει η ανθρωπότητα με τους σημερινούς ατομικούς και παγκόσμιους τρόπους επικοινωνίας, μετασχηματισμένους από την επέκταση του δικτύου υπολογιστών-ψηφιακών επικοινωνιών τις τελευταίες δεκαετίες:

"Όταν ο αριθμός των αλληλεξαρτώμενων παικτών αυξάνεται, η διαμόρφωση του παιχνιδιού (η εξέλιξη και η κατεύθυνσή του) γίνεται όλο και λιγότερο διαφανής για τον μεμονωμένο παίκτη. Όποια και αν είναι η δύναμή του, δυσκολεύεται όλο και περισσότερο να την ελέγξει. Η αλληλοδιείσδυση ενός συνεχώς αυξανόμενου αριθμού παικτών φαίνεται, στα μάτια αυτού του παίκτη, να έχει μια όλο και πιο αυτόνομη ύπαρξη. Και εδώ, μόνο μεμονωμένα άτομα φαίνεται να συμμετέχουν στο παιχνίδι. Η αύξηση του αριθμού των παικτών έχει δύο συνέπειες: πρώτον, ο απομονωμένος παίκτης χάνει ολοένα και περισσότερο από τα μάτια του τη μεγάλη εικόνα και την κατεύθυνση του παιχνιδιού. Δεύτερον, συνειδητοποιεί σταδιακά την αδυναμία του να κυριαρχήσει και να ελέγξει το παιχνίδι. Η διαμόρφωση του παιχνιδιού και η εικόνα του απομονωμένου παίκτη γι' αυτό - ο τρόπος με τον οποίο βιώνει το παιχνίδι - εξελίσσονται μαζί προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, σε μια λειτουργική αλληλεξάρτηση, σαν δύο αδιαχώριστες διαστάσεις της ίδιας διαδικασίας. Μπορούν να εξεταστούν χωριστά, αλλά δεν μπορούν να θεωρηθούν ως ξεχωριστές". Norbert Élias, *Qu'est-ce que la sociologie*, Éditions de l'Aube / Pocket-Agora, 1993. Βλ. κεφάλαιο 3 - υποενότητα "Παιχνίδια πολλών επιπέδων, πολλών προσώπων": παράθεση σελ. 98, πίνακας σελ. 119.

Η κοινωνικοϊστορία του Norbert Elias είναι ένα πλέγμα ανάλυσης που συνδέεται απόλυτα με το πρόσφατο παράδειγμα που

βασίζεται στη γνώση των εμπειρικών χαρακτηριστικών των μαζικά ψηφιοποιημένων κοινωνιών, όπως αυτές μπορεί να παρατηρηθούν το 2023. Η θεωρία της **Shoshana Zuboff**, στην "**Εποχή του καπιταλισμού της επιτήρησης**" (2018), αποτελεί πιθανώς το πρώτο παράδειγμα των κοινωνικών επιστημών του 21ου^{ème} αιώνα που έρχεται αντιμέτωπο με αυτόν τον τύπο κοινωνίας⁶. Το ακρωνύμιο "ACS" χρησιμοποιείται ήδη συχνά από τους ερευνητές για να αναφερθούν στο βιβλίο. Είναι πλέον το πιο πρόσφατο και πιο γνωστό έργο της Shoshana Zuboff. Έχει

μεταφραστεί σε περίπου είκοσι χώρες. Κυκλοφορεί λίγο νωρίτερα στα γερμανικά (4 Οκτωβρίου 2018, campus Verlag) από ό,τι στην πρωτότυπη γλώσσα του, τα αγγλικά (15 Ιανουαρίου 2019, Public Affairs) και στις 15 Οκτωβρίου 2020 για τη γαλλική μετάφραση (Zulma)- εγώ χρησιμοποιώ την έκδοση του 2022 (Zulma). Πρόκειται για ένα ογκώδες έργο, 700 σελίδων και πολύπλοκο. Πρόκειται λοιπόν για ένα έργο που καίγεται αργά και θα πρέπει να περιμένουμε χρόνια, αν όχι δεκαετίες, μέχρι να φτάσει πλήρως στο κοινό που θα έπρεπε να έχει ήδη φτάσει. Όπως παρατηρεί ο **Olivier Aïm** στο εξαιρετικό σύγγραμμά του "**Les théories de la surveillance - Du panoptique aux Surveillance Studies**" (Armand Colin, 2020), το έργο της Zuboff γνωρίζει εντυπωσιακή παγκόσμια επιτυχία: "**Το 2019 θα εκδοθεί το βιβλίο της Shoshana Zuboff "Η εποχή του καπιταλισμού της επιτήρησης". Ήταν μια τεράστια επιτυχία, σε σημείο που η ίδια η έκφραση**

⁶ Βλ. τη γαλλόφωνη βιβλιογραφία που επιλέχθηκε για την πλατφόρμα Cairn υπό τον τίτλο: "*Capitalisme de surveillance - Έννοια που θεωρητικοποιήθηκε από τη Shoshana Zuboff και αναφέρεται σε αυτό που είναι πιθανώς το πρώτο παράδειγμα των κοινωνικών επιστημών του 21ου αιώνα σχετικά με τις μαζικά ψηφιοποιημένες κοινωνίες*". (12.06.2023); <https://www.cairn.info/liste-00065336>

"καπιταλισμός της επιτήρησης" έγινε μέρος της καθημερινής γλώσσας, ιδίως στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Η έννοια φαίνεται να συγκεντρώνει όλα τα τρέχοντα ζητήματα, ιδίως καθώς η συγγραφέας του συγκέντρωσε εδώ έναν μεγάλο αριθμό προβληματισμών που διεξάγει επί του θέματος εδώ και σχεδόν σαράντα χρόνια. Ο συνδυασμός των όρων επιτήρηση και καπιταλισμός έχει επίσης προκαλέσει μια σειρά από συζητήσεις, στις οποίες θα επιστρέψουμε στο τέλος.⁷

Οι αναλύσεις της Zuboff δεν φαίνεται να συνδέονται με εκείνες του Norbert Elias, και δεν αναφέρει στο προσωπικό της Πάνθεον των μεγάλων συγγραφέων που μπορεί να ενέπνευσαν το βιβλίο της ή ακόμη και το έργο της: **Durkheim, Marx, Weber, Hannah Arendt, Theodore Adorno, Karl Polanyi, Jean-Paul Sartre, Stanley Milgram** (ACS σελ. 45). Το παράδειγμα της Ζούμποφ βασίζεται κυρίως σε τρεις κλασικούς, οι οποίοι παρατίθενται με σειρά σπουδαιότητας για τη Ζούμποφ: Ντυρκάιμ, Μαρξ και Βέμπερ. Ωστόσο, οι ίδιοι αυτοί οι τρεις κλασικοί ενέπνευσαν το ελιαζικό παράδειγμα, καθώς η κοινωνιοϊστορία δεν μπορεί να αναχθεί σε αυτούς, και ο Ελιάς στηριζόταν συνεχώς στην άριστη γνώση αυτών των τριών κλασικών και πολλών άλλων συγγραφέων.

Το βιβλίο του Zuboff είναι αξιολογώτερο πρώτα απ' όλα για τον εντυπωσιακό όγκο εμπειρικών δεδομένων που περιέχει και για το γεγονός ότι έχει επικαιροποιηθεί μέχρι το καλοκαίρι του 2018. Καθορίζει τα χαρακτηριστικά του τεράστιου σώματος ποικίλων πηγών της, κυρίως επιστημονικών και δημοσιογραφικών, αλλά και θεσμικών, διοικητικών, συνεταιριστικών... στις οποίες προστίθενται μεγάλες σειρές ημιδομημένων συνεντεύξεων,

⁷ Aïm Olivier, *Les théories de la surveillance - Du panoptique aux Surveillance Studies*, Armand Colin, 2020, σ. 128.

ιδίως με υπαλλήλους εταιρειών και "επιστήμονες δεδομένων": "Μελετώντας τις καπιταλιστικές πρακτικές επιτήρησης της Google, του Facebook, της Microsoft και άλλων ομίλων, έδωσα ιδιαίτερη προσοχή σε συνεντεύξεις, πατέντες, προσκλήσεις χρηματοδότησης, ομιλίες, συνέδρια, βίντεο, καθώς και σε προγράμματα και πολιτικές εταιρειών". (ACS σ. 45). Πάνω σε αυτή τη βάση, βασίζει τη γενική θεωρία της για το τι έχει γίνει ο καπιταλισμός, αμερικανικός και στη συνέχεια παγκόσμιος, καθώς ψηφιοποιείται, αργά από το 1995 έως το 2001, και στη συνέχεια με ιλιγγιώδη ταχύτητα από το 2001 έως το 2011. Αυτές οι διακυμάνσεις σηματοδοτούν δύο περιόδους της "ψηφιακής στροφής" από την άποψη της παραβίασης της ιδιωτικής ζωής.

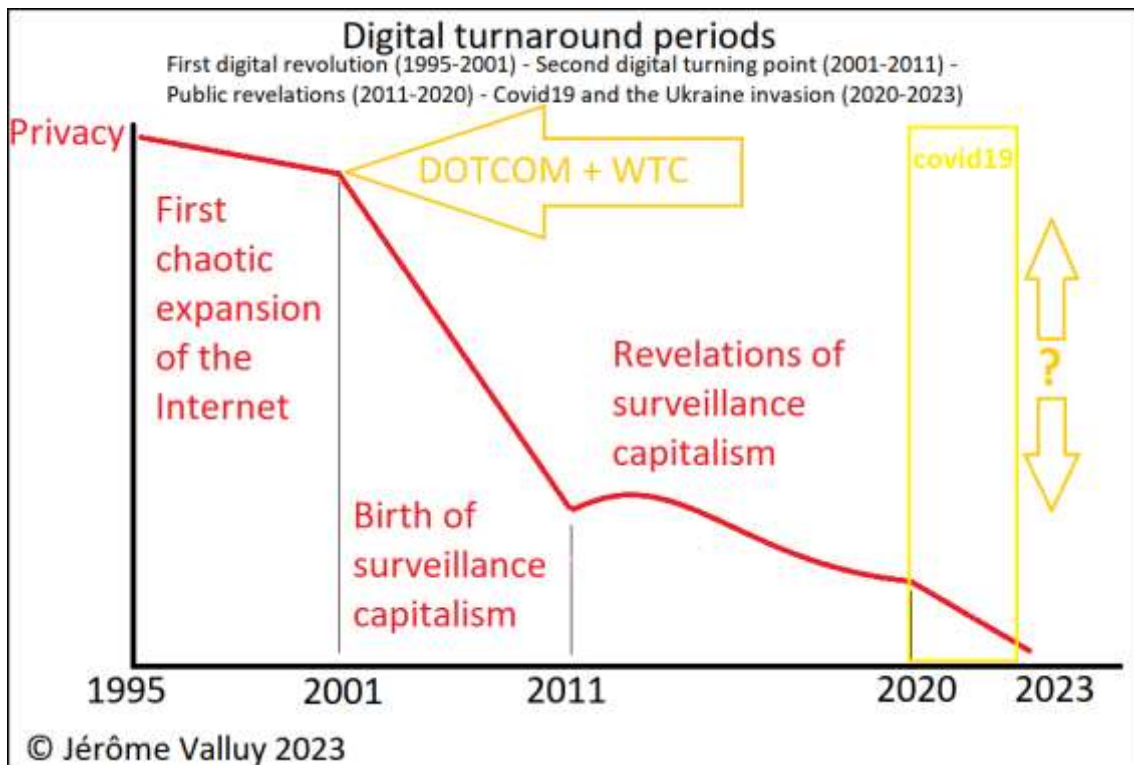
Η Shoshana Zuboff μας δείχνει την έκταση της κατάρρευσης των πολιτικών ανησυχιών για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις Ηνωμένες Πολιτείες από το 2001 και μετά, αλλά δεν παραβλέπει τη σημασία των όσων συνέβησαν λίγο πριν από αυτό, στην περίοδο της αναταραχής των μέσων ενημέρωσης και των χρηματιστηρίων της πρώτης καμπής από το 1995 έως το 2001, και ιδίως την υιοθέτηση το 1995/1996 νόμων στις ΗΠΑ και την Ευρώπη που καθιστούσαν τις ψηφιακές πλατφόρμες μερικώς ή εντελώς ανεξέλεγκτες. Αυτοί οι νόμοι, στους οποίους θα επανέλθουμε (βλ. § [5.2](#) παρακάτω), αποτελούν θεμελιώδες στοιχείο του καθεστώτος δημόσιας πολιτικής που απελευθέρωσε τον ψηφιακό καπιταλισμό και άνοιξε το δρόμο για τη δεύτερη ψηφιακή καμπή του 2001/2011, που προκλήθηκε από το σοκ των δύο συνδυασμένων κρίσεων DOTCOM-2001 και WTC-2001 (βλ. § [2.3](#) παρακάτω). Τα δύο στάδια της ψηφιακής στροφής εντάθηκαν επίσης από τη "χρηματιστικοποίηση της οικονομίας" και τις

πολιτικές πολύ χαμηλών επιτοκίων⁸. **Η ψηφιακή επανάσταση μπορεί επομένως να θεωρηθεί ως μια επιτάχυνση δύο σταδίων που ακολουθείται από μια περίοδο αποκαλύψεων:** μια αρχική, χαοτική περίοδος εμπορικού ενθουσιασμού και πολιτικής δοκιμής και λάθους (1995-2001), ακολουθούμενη από μια δεύτερη περίοδο εγκατάλειψης της προστασίας της ιδιωτικής ζωής υπέρ της επιτήρησης της ασφάλειας (2001-2011) και στη συνέχεια μια περίοδο αποκαλύψεων στη δεκαετία του 2010. Στην ανάλυση του Zuboff μπορούμε να προσθέσουμε μια περίοδο που ανοίγει το 2020 με την πανδημία του Covid19, η οποία αυξάνει τους χρόνους σύνδεσης και τη σύλληψη προσωπικών δεδομένων⁹ καθώς και τα οφέλη του καπιταλισμού της επιτήρησης: "Τον Νοέμβριο του 2021, στο αποκορύφωμα της πανδημίας, τα GAFAMs έφτασαν σε ποσοστά περιθωρίου ρεκόρ: 38% για τη Microsoft, 37% για τη Meta, σχεδόν 30% για την Alphabet και πάνω από 26% για την Apple. Στις αρχές Δεκεμβρίου, η κεφαλαιοποίηση της Apple έφτασε σε ιστορικό υψηλό για αμερικανική εταιρεία στο αστρονομικό ποσό των 2.650 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ακολουθούμενη από τη Microsoft (2.570 δισεκατομμύρια δολάρια), την Alphabet (1.980 δισεκατομμύρια δολάρια), την Amazon (1.850 δισεκατομμύρια δολάρια) και τη Meta (1.000 δισεκατομμύρια δολάρια). Ο NASDAQ, ένας δείκτης τεχνολογικών μετοχών, έχει αυξηθεί κατά 64% σε λιγότερο από δύο χρόνια, μεταξύ Φεβρουαρίου 2020 και Νοεμβρίου 2021." ¹⁰

⁸ PEREZ Carlota, "The Double Bubble at the Turn of the Century: Technological Roots and Structural Implications" *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 33, No. 4, pp. 779-805, 2009 : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1433947#

⁹ "Σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις, ο παγκόσμιος όγκος των δεδομένων θα μπορούσε να φτάσει τα 175 zettabytes (1021 bytes) το 2025, σημειώνοντας αύξηση 530% σε σύγκριση με το 2018". SOUPIZET Jean-François, "Les États face aux géants du Net. Vers une alliance de raison?", *Futuribles*, 2023/3 (αρθ. 454), σ. 5-23: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-futuribles-2023-3-page-5.htm>.

¹⁰ SMYRNAIOS Nikos, "Les GAFAM, entre emprise structurelle et crise d'hégémonie", *Pouvoirs*, 2023/2 (N° 185), σ. 19-30 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-19.htm>

Αυτή η εμπειριστατωμένη μελέτη της περιόδου 2001-2018 από τον Zuboff μπορεί επίσης να συνδεθεί με την κοσμική ιστορία της πληροφορικής και της ψηφιακής τεχνολογίας (1890-2023), από την οποία προέκυψε η επέκταση των κοινωνικών χρήσεων του Διαδικτύου από το 1995 και μετά. Η Shoshana Zuboff δεν έχει ασχοληθεί με την ιστορία της πληροφορικής και του ψηφιακού κόσμου κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, παρόλο που φαίνεται βέβαιο -και το αναγνωρίζει αρκετές φορές- ότι οι βιομηχανικές, τεχνολογικές και εμπορικές δομές που τέθηκαν σε εφαρμογή για την πληροφορική κατά τη διάρκεια μιας ιστορίας άνω του ενός αιώνα εξακολουθούν να είναι παρούσες στον ψηφιακό κόσμο. Ενώ ο καπιταλισμός της επιτήρησης γεννήθηκε πράγματι το 2001 (με περίοδο κήσης μεταξύ 1995 και 2001), οι δομικές του ρίζες βρίσκονται σε μια κοσμική ιστορία που η Shoshana Zuboff δεν έχει περιγράψει... και δεν μπορούμε να την κατηγορήσουμε γι' αυτό, δεδομένου του εντυπωσιακού και πολύτιμου έργου που έχει ήδη επιτελέσει προς όφελος όλων. Θα επεκτείνουμε την

ανάλυσή της στο τμήμα της ιστορίας που εκτείνεται από τη γέννηση της πληροφορικής (γνωστή ως "μηχανογραφία") το 1890 έως τη γέννηση της πληροφορικής (γνωστή ως "ψηφιακή") το 2001.

Το 1988, η Shoshana Zuboff δημοσίευσε το πρώτο της βιβλίο, *"Στην εποχή της έξυπνης μηχανής: Το μέλλον της εργασίας και της εξουσίας"*, το οποίο είχε ήδη ασκήσει έντονη κριτική, πράγμα σπάνιο για την εποχή. Η ίδια η Shoshana Zuboff συνδέει το¹¹ με την εποχή του καπιταλισμού της επιτήρησης. Στην *"Εποχή της έξυπνης μηχανής"*, μια ιδιαίτερα προσεκτική παρουσίαση¹² διευκολύνει την κατανόηση του θέματος. Αυτό επιβεβαιώνει (όπως και όλες οι άλλες ενδιάμεσες δημοσιεύσεις του) ότι ο συγγραφέας έχει πράγματι ασχοληθεί με αυτό το πεδίο από τότε. Φυσικά, η Zuboff δεν τα ανακάλυψε όλα μόνη της: αποτίει φόρο τιμής στην ερευνητική δημοσιογραφία του αμερικανικού Τύπου, η οποία παρείχε το μεγαλύτερο μέρος της εμπειρικής βάσης, ιδίως από τις αρχές της δεκαετίας του 2010, και αντλεί συνεχώς από ένα πολύ εντυπωσιακό σώμα επιστημονικών ερευνών στα αγγλικά, γαλλικά και γερμανικά, επικαιροποιημένο μέχρι το καλοκαίρι του 2018. Τα επιστημονικά άρθρα που χρησιμοποιεί για την εμπειρική ανάλυση είναι πολύ πρόσφατα (συχνά ηλικίας μικρότερης των πέντε ετών, γενικά μικρότερης των δέκα ετών και σπάνια μεγαλύτερης των δεκαπέντε ετών).

Εστιάζοντας στην περίοδο 2001-2018, ο Zuboff χρησιμοποιεί εμπειριστατωμένη εμπειρική ανάλυση για να διερευνήσει τις

¹¹ Βλ. τη συνέντευξή του από τον Sen Rose στο Études: ROSE Sean (Συνέντευξη που συγκέντρωσε και μετέφρασε από τα αγγλικά ο Sean Rose): "Un capitalisme de surveillance - Entretien avec Shoshana Zuboff", Études, 2021/2 (Φεβρουάριος), σελίδες 57 έως 66: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-etudes-2021-2-page-57.htm?contenu=article>.

¹² L. Martin Cloutier, "XVII. Shoshana Zuboff - Insight into the influence of ICT on the transformation of capitalism", στο: Isabelle Walsh ed, Les Grands Auteurs en Systèmes d'information. Caen, EMS Editions, 2018, σ. 330-345: <https://www.cairn.info/les-grands-auteurs-en-systemes-d-information-9782376871309-page-330.htm> βλ. επίσης τον δικτυακό τόπο: <http://www.shoshanazuboff.com/new/about/>.

διαδοχικές συγκυρίες στη γένεση του καπιταλισμού επιτήρησης. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργεί μια κοινωνιοϊστορία, συχνά μικροκοινωνιολογική, συμβατή με εκείνες των συγγραφέων που την εμπνέουν - Durkheim, Marx, Weber κ.λπ. - και με εκείνη του Norbert Elias. Αντιμέτωπη με πρωτοφανή κοινωνικο-τεχνικά φαινόμενα, δημιούργησε **νέες έννοιες** που έχουν γίνει απαραίτητες για να μιλάμε για τις σημερινές κοινωνίες ("καπιταλισμός επιτήρησης", "συμπεριφορικό πλεόνασμα", "decontratum", "δύο κείμενα", "ανελαστικότητα", "εργαλειοκρατία", κ.λπ.), χωρίς όμως εσωτερισμό και πάντα συνεπής με τις κλασικές θεωρίες που παραμένουν πηγές έμπνευσης, ακόμη και αν όλες οι έννοιές τους δεν είναι πλέον προσαρμοσμένες.

Από αυτή τη διπλή οπτική γωνία, *Eliassian* και *Zuboffian*, αυτή η εισαγωγή θα δώσει μεγάλη έμφαση στη χρονολογία. Είναι απαραίτητο να αιτιολογηθούν και να οριστούν ημερομηνίες αναφοράς, προκειμένου να συγκεντρωθεί και να δομηθεί η διαθέσιμη επιστημονική γνώση, η οποία μπορεί να μεταδοθεί στους φοιτητές. Από μια ορισμένη άποψη, η παράγραφος [1.5](#) παρακάτω, με τίτλο "[Λεπτομερής χρονολογία: 1890-2023 σε δέκα ημερομηνίες-κλειδιά](#)", θα μπορούσε σχεδόν να αντικαταστήσει αυτή τη γενική εισαγωγή, τόσο πολύ θα προσανατολίζεται από την ανησυχία για τη χρονολογική ακρίβεια και τις δυνατότητες ελέγχου που δίνει αυτή η ακρίβεια στις ερμηνείες της ιστορίας. Θα καθοδηγείται επίσης από το ενδιαφέρον για τον προσδιορισμό των χρόνων, με την έννοια των περιόδων, αλλά και των ρυθμών των κοινωνικών αλλαγών που επιφέρει η μηχανοργάνωση του κόσμου. Η εκμάθηση και η κατάκτηση αυτής της χρονολογίας, ώστε να μπορούν να τη συσχετίζουν με εκείνες άλλων μαθημάτων που βασίζονται σε

άλλα ζητήματα, είναι ο κύριος μαθησιακός στόχος που θέτω στους προπτυχιακούς φοιτητές μου.

Από μια άλλη άποψη, η παρούσα μελέτη αντικατοπτρίζει επίσης τις τέσσερις βασικές θεματικές ενότητες που οργανώνουν την έρευνα: 1) **Κοινωνική ιστορία των τεχνολογιών** πληροφορικής στην "κοινωνική επέκταση"- 2) **Οικονομική ιστορία** της πληροφορικής και του "καπιταλισμού της επιτήρησης"- 3) **Πολιτιστικές** και πολιτικές **αναταραχές** της ψηφιακής εποχής- 4) **Το κράτος ως χρήστης** της πληροφορικής-ψηφιακής περισσότερο παρά ως νομοθέτης. Ως αποτέλεσμα, το σχέδιο αυτού του βιβλίου ταλαντεύεται μεταξύ μιας χρονολογικής βάσης και μιας φαινομενικής θεματικής δομής. Πρόκειται για έναν συμβιβασμό μεταξύ των πολλαπλών διδακτικών στόχων του καθορισμού χρονολογικών σημείων αναφοράς και της ανάδειξης των ζητημάτων που διακυβεύονται στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών στην ψηφιακή εποχή το 2023. Από αυτή τη θεματική άποψη, το ερώτημα που τίθεται στην ενότητα 2 παρακάτω είναι ίσως το πιο κεντρικό: "[Τεχνολογία, οικονομία, πολιτική: τι είναι ο καθοριστικός παράγοντας;](#) Το να θέσουμε αυτό το ερώτημα σημαίνει να διευρύνουμε το πεδίο των συζητήσεων που επί δεκαετίες επικεντρώνονταν στη σχέση μεταξύ του οικονομικού παράγοντα και του πολιτικού/πολιτιστικού παράγοντα, χωρίς να ενσωματώσουμε τον τεχνολογικό παράγοντα στη συζήτηση για το τι καθορίζει την πορεία της ιστορίας. Μια τέτοια διεύρυνση δεν συνεπάγεται την προσήλωση σε έναν τεχνολογικό ντετερμινισμό, αλλά μάλλον μια ρήξη με το τεχνολογικό αδιανόητο μιας πολιτισμικής υποτίμησης της τεχνολογικής διάστασης του κόσμου και την ανάγκη να αφήσουμε τις σύγχρονες εμπειρικές μελέτες για τον 21ο^{ème} αιώνα να μας καθοδηγήσουν στην πνευματική επανεπένδυση που είναι

απαραίτητη για τις συζητήσεις σχετικά με αυτές τις λιγότερο ή περισσότερο καθοριστικές μεταβλητές της ιστορίας.

ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

1. Κοινωνιοϊστορία της πληροφορικής ως φαινόμενο "κοινωνικής επέκτασης"

Η ιστορία της πληροφορικής πρέπει να ξαναγίνει... ή να φτιαχτεί: για δεκαετίες, οι επαγγελματικές κοινωνικές επιστήμες έχασαν το ενδιαφέρον τους για το θέμα αυτό. Η ιστοριογραφία που εξακολουθεί να είναι ευρέως διαθέσιμη στις βιβλιοθήκες έχει επομένως παραχθεί από μη επαγγελματίες ιστορικούς.

1.1 Μια αρχική ιστοριογραφία που περιορίζεται στο σχεδιασμό

Αυτή η πρώτη ιστοριογραφία της πληροφορικής γράφτηκε από στελέχη ή άτομα που βρίσκονταν κοντά στην IBM ή από στελέχη άλλων εταιρειών στον τομέα της πληροφορικής. Τέσσερα βιβλία, μεταξύ πολλών άλλων, απεικονίζουν την προσέγγιση αυτή: Robert Moreau (IBM France), *Ainsi naquit l'informatique* (1981)- Robert Ligonnière (οικονομολόγος επιχειρήσεων), *Préhistoire et histoire des ordinateurs* (1987)- Jean-Yves Birrien (διοικητικός πληροφορικός), *Histoire de l'informatique* (PUF, "Que sais-je?" no. 2510, 1990)- Alain Taurisson (μαθηματικός), *Du boulier à l'informatique* (1991). Το άρθρο του Pierre Goujon (μαθηματικού), "*Informatique - histoire*" στην *Encyclopédia Universalis*¹³ (2000;) ανήκει σε αυτή την ομάδα, όπως και τα πρώτα άρθρα που δημιουργήθηκαν για το θέμα αυτό στις αρχές της δεκαετίας του 2000 στη Wikipedia.fr: "[histoire des ordinateurs](#)" (26/03/2002), "[informatique](#)" (11/09/2002), "[chronologie de l'informatique](#)" (23/08/2003), "[histoire](#)"

¹³ GOUJON Pierre, "COMPUTING - History", *Encyclopædia Universalis*, πιθανώς γραμμένο στις αρχές της δεκαετίας του 2000: <http://www.universalis-edu.com.ezpaarse.univ-paris1.fr/encyclopedie/informatique-histoire/>.

[d'internet"](#) (25/08/2003). Αυτή η αρχική ιστοριογραφία καθοδηγείται από τα εμπορικά συμφέροντα για την προώθηση των ηλεκτρονικών υπολογιστών προς πώληση σε μια κοινωνία που δεν είναι εξοικειωμένη με αυτούς και που πρέπει να εκπαιδευτεί. Δημιουργεί έτσι λόγο πνευματικής υποστήριξης που μερικές φορές μοιάζει με διαφημιστικό λόγο.

Παραγόμενη από μη επαγγελματίες στον τομέα της ιστορικής επιστήμης, η πρώτη ιστοριογραφία δεν είχε μεθοδολογία: οριοθέτηση του πεδίου παρατήρησης με τον ορισμό της κεντρικής έννοιας, απογραφή της επιστημονικής γνώσης, προσδιορισμός του προβλήματος, καθορισμός του σώματος των εμπειρικών δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν, παρουσίαση των μεθοδολογιών παρατήρησης, αιτιολόγηση μιας κύριας υπόθεσης, οργάνωση των εξελίξεων σε ένα ορθολογικό σχέδιο σε σχέση με την υπόθεση... Όλα αυτά απουσίαζαν. Ελλείψει μιας κοινής έννοιας, οι συγγραφείς ακολουθούν διαφορετικά χρονολογικά νήματα εφευρέσεων ανάλογα με τα διάφορα κέντρα ενδιαφέροντος.

Ο "σχεδιασμός"¹⁴, δηλαδή ο τεχνολογικός σχεδιασμός, λειτούργησε ως αναλυτικό πρίσμα για τις πρώτες ιστοριογραφίες, εστιάζοντας την προσοχή σε ό,τι συνέβαινε στον κόσμο των μηχανικών (και όχι στην κοινωνία) και ακόμη και στο "εργαστήριο", όποια μορφή κι αν είχε (συμπεριλαμβανομένου ενός γκαράζ DIY). Αυτό το πρίσμα εστιάζει την προσοχή στην αρχική εκπαίδευση του εφευρέτη, σε προηγούμενες εφευρέσεις που μπορεί να τον ενέπνευσαν και στα στάδια ή τις αλληλεπιδράσεις που οδήγησαν στην καινοτόμο δημιουργία του.

¹⁴ VIAL Stéphane, *Le Design*. Presses Universitaires de France, "Que sais-je?", 2021: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/le-design--9782715405646.htm>

Κατά συνέπεια, το ζήτημα της συμβολικής συγγραφής¹⁵ μιας εφεύρεσης ανοίγει τη βιβλιογραφία σε ατελείωτες και στείρες ανταγωνιστικές παραλλαγές (εθνικές, πειθαρχικές, χρονολογικές κ.λπ.) για τον προσδιορισμό του "πρώτου" που εφηύρε αυτό ή εκείνο. Τέλος, η σχεδιαστική προσέγγιση, η οποία ενδιαφέρεται για τους εφευρέτες, μας οδηγεί επίσης στην εξέταση των εταιρειών που δημιούργησαν για τη διάδοση των εφευρέσεών τους ή των εταιρειών που διέδωσαν τις εφευρέσεις αυτές μετά την αγορά μιας πατέντας ή μιας νεοφυούς επιχείρησης. Δεν λαμβάνονται όμως υπόψη οι συνέπειες της τεχνολογικής διάδοσης στην κοινωνία.

Αυτή η πρώτη ιστορία της πληροφορικής, επιστημολογικά και μεθοδολογικά ανεπαρκώς κατασκευασμένη, δεν έχει όρια σε συλλογισμούς αυτού του τύπου: Η πληροφορική χρησιμοποιεί μαθηματικά... άρα ολόκληρη η ιστορία των μαθηματικών, από την προϊστορική μέτρηση μέχρι τους πρώτους άβακες, περιλαμβάνεται στην ιστορία της πληροφορικής- η πληροφορική χρησιμοποιεί εκτυπωτές... άρα ολόκληρη η ιστορία των εκτυπωτικών συστημάτων, από τον Γουτεμβέργιο και μετά, περιλαμβάνεται στην ιστορία της πληροφορικής- η πληροφορική χρησιμοποιεί διάτρητες κάρτες... άρα όλες οι προηγούμενες μορφές και χρήσεις των διάτρητων καρτών (πιάνο για παιξίματα, βαρελότο, αργαλειός κ.λπ.) περιλαμβάνονται στην ιστορία της πληροφορικής- η πληροφορική χρησιμοποιεί υπολογιστές... άρα ολόκληρη η ιστορία της πληροφορικής περιλαμβάνεται στην ιστορία της πληροφορικής- η πληροφορική χρησιμοποιεί εκτυπωτές... άρα ολόκληρη η ιστορία των εκτυπωτικών

¹⁵ Με άλλα λόγια, η απάντηση στο ερώτημα "ποιος είναι ο πρώτος εφευρέτης, και επομένως ο πραγματικός δημιουργός, της συγκεκριμένης τεχνολογικής καινοτομίας;" είναι η απάντηση στο ερώτημα

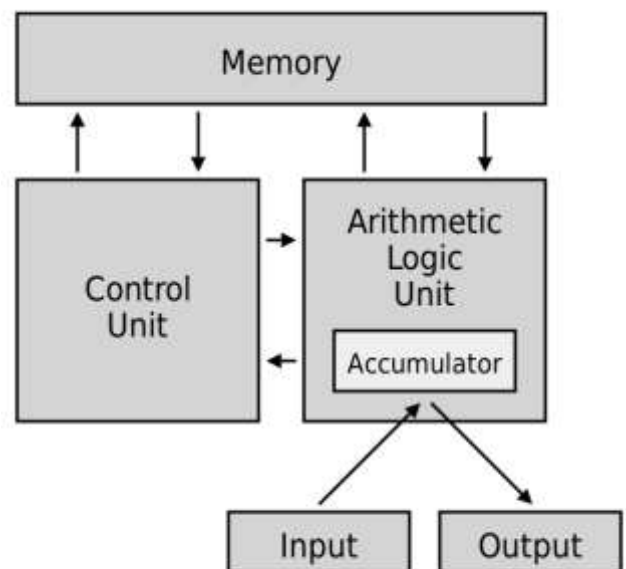
συστημάτων, από τον Γουτεμβέργιο και μετά, περιλαμβάνεται στην ιστορία της πληροφορικής.) περιλαμβάνονται στην ιστορία της πληροφορικής- η πληροφορική χρησιμοποιεί ντουλάπια, μέταλλα, ηλεκτρισμό, ηλεκτρονικά, οθόνες, τηλεπικοινωνίες... το ίδιο- και ούτω καθεξής. Η ιστορία της ανθρωπότητας φαίνεται λοιπόν να συγχωνεύεται με την ιστορία της πληροφορικής... σαν να ήταν απαραίτητο να εξανθρωπιστεί η τελευταία. Δεν υπάρχει συναίνεση μεταξύ των συγγραφέων όσον αφορά τη χρονολογία, και ιδίως την αρχή της, αλλά δεν συζητούν τις αντίστοιχες απόψεις τους όπως θα έκαναν οι επιστήμονες. Ορισμένοι πηγαίνουν πίσω στις υπολογιστικές πινακίδες του 3000 π.Χ. Οι άλλοι επικεντρώνονται στους υπολογιστές μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο "Que sais-je?" αρ. 2510, με τίτλο "Histoire de l'informatique", το κεφάλαιο 2 πηγαίνει "De -10000 à +1200", και τα υπόλοιπα κεφάλαια καλύπτουν 12.000 χρόνια ιστορίας της πληροφορικής, μέχρι το παράλογο. Το ["χρονολόγιο της πληροφορικής"](#) στη Wikipedia.fr πηγαίνει πίσω "μόνο" στο 1632, ενώ η ["ιστορία των υπολογιστών"](#) ξεκινάει το 1936, αγνοώντας όλα όσα προηγούνται.

Ο Gilles Dowek, επιστήμονας υπολογιστών, δίνει μια καλή εξήγηση αυτής της παρέκκλισης: *"Αν προσπαθήσουμε πολύ σκληρά να υπερασπιστούμε την κληρονομιά του ρεύματος σκέψης που, από τους γραφείς της αρχαιότητας μέχρι τη θεωρία της υπολογισιμότητας, είχε ως επίκεντρο την έννοια του αλγορίθμου, ή που, από τη βίδα του Αρχιμήδη μέχρι τη μηχανή του Hollerith, είχε ως επίκεντρο την έννοια της μηχανής, κινδυνεύουμε να μην αντιληφθούμε τι είναι πραγματικά μοναδικό στη γέννηση της πληροφορικής: Ότι διάφορα ρεύματα σκέψης, που μέχρι τότε δεν είχαν καμία σχέση μεταξύ τους, συγχωνεύτηκαν, βρίσκοντας κοινούς στόχους, κοινά αντικείμενα*

μελέτης, ένα κοινό λεξιλόγιο, κοινές αξίες... "¹⁶ Ο Gilles Dowek υπογραμμίζει την πολλαπλότητα των ιστοριογραφιών, που συνδέεται με την πολυπλοκότητα αυτού που αναφέρεται ως πληροφορική, λόγω της ίδιας της πολλαπλότητας των εννοιών και των τεχνολογιών που συγκεντρώνονται σε αυτή τη μετατεχνολογία ή το σύστημα συστημάτων που θα ονομάσουμε "**μικτή πληροφορική**". Σε σύγκριση με την πρώτη ιστοριογραφία, ο Gilles Dowek έχει διευρύνει σημαντικά την εστίαση στην ιστορία της πληροφορικής, διατηρώντας τέσσερις βασικές έννοιες για τον προσδιορισμό των τεχνολογιών που ενσωματώνονται σε αυτό το μείγμα: αλγόριθμοι, μηχανές, γλώσσες και πληροφορίες. Θα ακολουθήσουμε το παράδειγμά του και θα εγκαταλείψουμε την πιο συνηθισμένη σχηματοποίηση της μικτής πληροφορικής στην πρώτη χρονοτεχνολογική προσέγγιση. Αυτή ανάγει το μίγμα υπολογιστών στα τεχνικά συστατικά του σύμφωνα με τις αναπαραστάσεις που εμπνέονται από την αφαίρεση που παρήγαγε το 1945 ο μαθηματικός John von Neumann (1903-1957), αντικατοπτρίζοντας στο διάγραμμα του τις μηχανές που είχαν εφευρεθεί νωρίτερα:

Επιπλέον, η πρώτη ιστοριογραφία της πληροφορικής χρησιμοποίησε όρους που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο των λειτουργιών του μάρκετινγκ και στη συνέχεια διαδόθηκαν σε όλη

A von Neumann architecture scheme

Source : https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Von_Neumann_architecture.svg&lang=en

¹⁶ Dowek Gilles, "Les origines de l'informatique", *Cahiers philosophiques*, 2015/2 (αριθ. 141), σ. 7-15: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-cahiers-philosophiques1-2015-2-page-7.htm>.

την κοινωνία: "μηχανογραφία", "υπολογιστής", "computer", "ψηφιακός", "εικονικός", "ψηφιακός" κ.λπ. Πρέπει να αποστασιοποιηθούμε από αυτούς. Ειδικότερα, δεν θα θεωρήσουμε κοινωνιολογικά σημαντική τη δημιουργία της λέξης "computer"¹⁷ από το τμήμα μάρκετινγκ¹⁸ της IBM Γαλλίας για την προώθηση του "IBM 650"¹⁹ το 1955 ως δικαιολογία για μια ιστορική ρήξη, ούτε τη δημιουργία το 1962 της λέξης "informatique" στα γαλλικά²⁰ (μετά τη γερμανική Informatik το 1957) από τον Philippe Dreyfus, πρώην διευθυντή του Centre National de Calcul Électronique του Bull τη δεκαετία του 1950, ο οποίος χρησιμοποίησε για πρώτη φορά τον όρο για να χαρακτηρίσει την εταιρεία του "Société d'Informatique Appliquée" (SIA)²¹. Αυτές οι δημιουργίες μάρκετινγκ δεν είχαν κανένα επιστημονικό σκοπό και είναι προβληματικές στο βαθμό που συνέβαλαν στην απόκρυψη (είτε σκόπιμα είτε ακούσια) των συνεπειών μεταξύ της πρώτης περιόδου της κρατικής πληροφορικής, της εταιρικής πληροφορικής και του σημερινού ψηφιακού κόσμου.

1.2 Ιστοριογραφία της επέκτασης της πληροφορικής από το 1890 και μετά

¹⁷ Loïc Depecker, "What would you say about 'computer'?", *Bibnum*, Calculus and Computing, 1er June 2015: <http://journals.openedition.org/bibnum/534>

¹⁸ Δείτε το ιστολόγιο για τον εορτασμό των 100 χρόνων της IBM στη Γαλλία: "Τετάρτη 16 Απριλίου 2014 - 1955: ο όρος "Υπολογιστής" εφευρίσκεται από τον Jacques Perret, κατόπιν αιτήματος της IBM Γαλλίας": <http://centenaireibmfrance.blogspot.com/2014/04/1955-terme-ordinateur-invente-par-jacques-perret.html>

¹⁹ Loïc Depecker, "What would you say about 'computer'?", *Bibnum*, Calculus and Computing, 1er June 2015: <http://journals.openedition.org/bibnum/534>

²⁰ Βλέπε: TLFi: "informatique (...)" **Étymol. et Hist.** 1962 (όρος που επινοήθηκε από τον Ph. Dreyfus μετά τον Gilb. 1971)- 1966, 16 Νοεμβρίου (*Le Monde*, ό.π.). Dér. de *informat(ion)**- suff. *-ique**. **Bbg.** Bertini (M.-T.), Tallineau (Y.). Pt vocab. *L'Informat. nouv.* 1977, n° 80, σ. 23. - Dossiers de mots. *Neol. Marche.* 1977, n° 3, σ. 37. - Encyclop. (XII)... *L'Informat.* 1973, n° 45, σ. 70- (XIII)... 1973, n° 46, σ. 61-64". <https://www.cnrtl.fr/definition/informatique>

²¹ Βλέπε: "Origine du mot informatique" στη διεύθυνση: <https://web.maths.unsw.edu.au/~lafaye/CCM/detection/informatique.htm> και <http://www.apfa.asso.fr/historique/motdor/etymolog/informat.htm> και Alain LE DIBERDER "Informatique", *Le Monde*, 24 Ιανουαρίου 2001: https://www.lemonde.fr/archives/article/2001/01/24/informatique_4150539_1819218.html

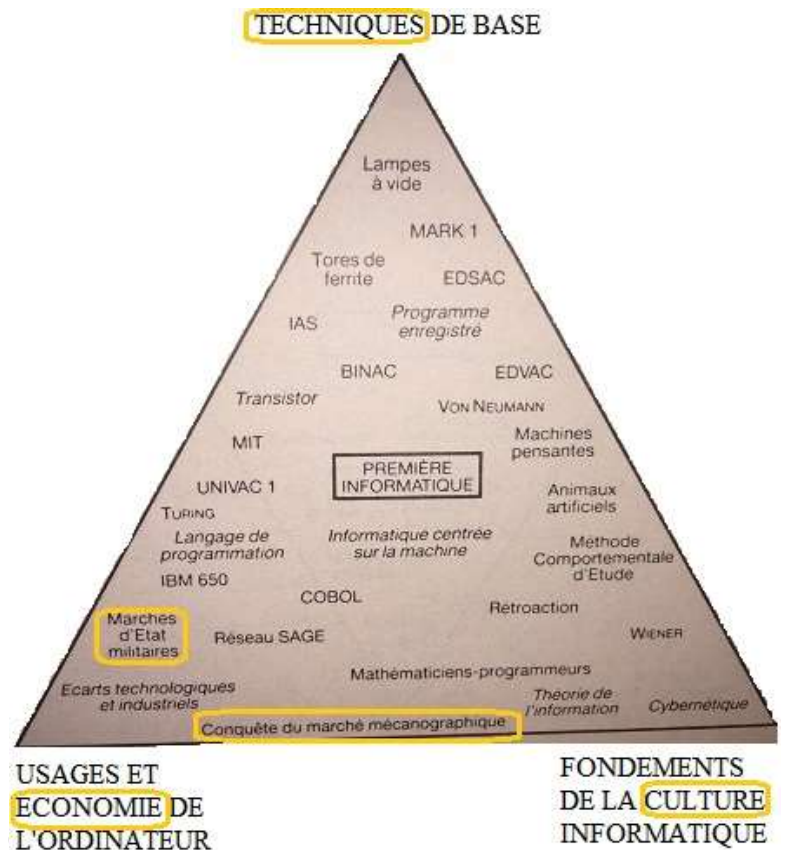
Μια χούφτα συγγραφείς, όλοι τους επαγγελματίες στον τομέα της ιστορικής έρευνας, άσκησαν κριτική στη χρονοτεχνολογική ιστορία της πληροφορικής και προσπάθησαν να αποστασιοποιηθούν από αυτήν, δημιουργώντας μια άλλη που ασχολείται περισσότερο με τις επιπτώσεις των τεχνολογιών μαζικής αγοράς στην κοινωνία. Αυτή είναι η περίπτωση του βιβλίου του **Philippe Breton** "**Une histoire de l'informatique**" (1ère ed.: 1987), στο οποίο θα επανέλθουμε, και του βιβλίου των **Emmanuel Lazard** και **Pierre-Emmanuel Mounier-Kuhn** "**Histoire illustrée de l'informatique**" (1η έκδοση: 2016). Στις εισαγωγές των κεφαλαίων του τελευταίου βιβλίου αναφέρεται η οριοθέτηση των δύο προσεγγίσεων και η μέριμνα για την εξέταση των συνεπειών στην κοινωνία: *"Το βιβλίο αυτό δεν είναι ένας κατάλογος "πρώτων". Το ερώτημα "Ποιος ήταν ο πρώτος υπολογιστής;" (ή το πρώτο τρανζίστορ, κ.λπ.) ενδιαφέρει σίγουρα δικαιολογημένα τους εφευρέτες που καταθέτουν διπλώματα ευρεσιτεχνίας ή τους ερευνητές που θέλουν να αναγνωριστούν, όπως και τους διοργανωτές των εορτασμών. Είναι όμως δευτερεύον ενδιαφέρον για τους ιστορικούς, οι οποίοι δίνουν εξίσου μεγάλη προσοχή στις διαδικασίες καινοτομίας και στη διάδοση της τεχνολογίας στην κοινωνία και στην καθημερινή χρήση - η διάδοση της οποίας είναι ο μόνος τρόπος για να δοθεί πραγματική ιστορική σημασία σε μια ιδέα, όσο λαμπρή και αν είναι. (...)* **Οι ημερομηνίες που αναγράφονται δεν είναι επομένως κατ' ανάγκη εκείνες της εφεύρεσης των τεχνικών, αλλά συχνά εκείνες κατά τις οποίες τα αντικείμενα που τις ενσωματώνουν διαδόθηκαν ευρέως στην αγορά"** (σ. 14 - η έμφαση προστίθεται). Θα διατηρήσουμε αυτή την επιλογή ως κανόνα της κοινωνικοϊστορικής μεθόδου: η

διάδοση στην αγορά είναι μια πολύ σημαντική διάσταση της κοινωνικής εξάπλωσης μιας τεχνολογίας. Το χρονο-τεχνολογικό σχέδιο αυτού του βιβλίου είναι λιγότερο ικανοποιητικό (στο βαθμό που παραμένει εξαρτημένο από την πρώτη ιστοριογραφία), αλλά φέρνει την έρευνα του Philippe Breton στην επικαιρότητα. Τα δύο έργα μοιράζονται την ίδια οπτική γωνία, αλλά δεν της δίνουν συγκεκριμένο όνομα. Στη Wikipedia.fr, αυτή η δεύτερη ιστοριογραφία της πληροφορικής εμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 2000 και αναπτύχθηκε κυρίως τη δεκαετία του 2010, αλλά και πάλι χωρίς ενοποιητική έννοια. Βρίσκεται στα άρθρα "[Ψηφιακή επανάσταση](#)" (28/04/2009), "[Ψηφιακή κυριαρχία](#)" (08/06/2009), "[Ψηφιακές ανθρωπιστικές επιστήμες](#)" (30/04/2012), "[Ψηφιακή κουλτούρα](#)" (22/05/2013) και "[Ψηφιακή εργασία](#)" (22/10/2015). Ελλείψει ενός προϋπάρχοντος τίτλου που μοιράζονται οι αναφερόμενοι συγγραφείς, θα ομαδοποιήσουμε το συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης αυτής της δεύτερης ιστοριογραφίας, καθώς και τους συγγραφείς και τα κείμενα που επιλέχθηκαν, υπό τον τίτλο "**κοινωνική επέκταση**" της πληροφορικής και των ψηφιακών τεχνολογιών.

Ο Philippe Breton αξίζει ένα ιδιαίτερο αφιέρωμα. Το 1987 στη Γαλλία, ήταν ο πρώτος επαγγελματίας στην ιστορία της επιστήμης και της τεχνολογίας που ασχολήθηκε με αυτό το πεδίο και αποστασιοποιήθηκε εν μέρει από τη χρονο-τεχνολογική ιστορία με επίκεντρο τον σχεδιασμό ή/και τις μηχανές: *"Για μεγάλο χρονικό διάστημα, ο υπολογιστής ήταν η μόνη βιτρίνα της πληροφορικής στα μάτια του κοινού. Τώρα έχουμε όλοι μας μεγαλύτερη επίγνωση ότι υπάρχουν πολλές διαστάσεις σε αυτόν τον τομέα (...)* Πριν από μερικά χρόνια, όταν η πληροφορική ήταν ακόμη υπόθεση των ειδικών, το κύριο ζήτημα ήταν η κατάκτηση

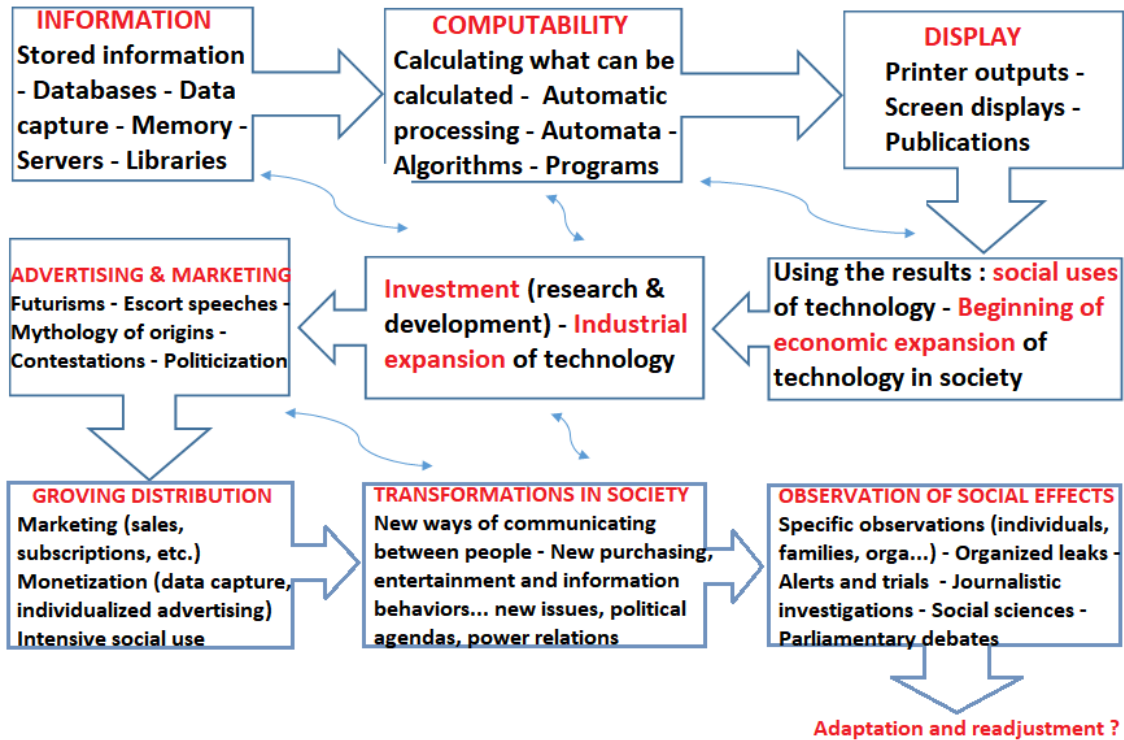
του υλικού (...). Σήμερα, το επίκαιρο θέμα της πληροφορικής είναι η αντιμετώπιση των ζητημάτων που προκύπτουν από την ενσωμάτωσή της στην καθημερινή ζωή. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο μιλάμε τόσο πολύ για τον "ηλεκτρονικό γραμματισμό" (σελ. 7). Για να οριοθετήσει το αντικείμενο της μελέτης του, ο Philippe Breton υιοθετεί μια μικτή προσέγγιση της πληροφορικής (αυτόματα + πληροφορίες + υπολογισμοί), ελαφρώς διαφορετική από εκείνη του Doweck (αλγόριθμοι + μηχανές + γλώσσες + πληροφορίες), αλλά και στις δύο περιπτώσεις η λέξη "πληροφορία" αποτελεί ένα πολύ ευρύ σημείο εισόδου για μια ποικιλία πολιτισμικών, οικονομικών και κοινωνικών μεταβλητών. Αυτή η διεύρυνση συνοψίζεται καλύτερα στους τρεις πίνακες (έναν για κάθε υπολογιστική περίοδο) που δημοσίευσε ο Philippe Breton. Οι πίνακές του προσφέρουν ένα λεπτομερές όραμα του μίγματος πληροφορικής που βρίσκεται μεταξύ τριών διαστάσεων: τεχνική, οικονομική και πολιτιστική. Θα ακολουθήσουμε αυτή την προσέγγιση επεκτείνοντας το "μείγμα ΤΠ" ακόμη περισσότερο για να συμπεριλάβουμε κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές, όπως φαίνεται στο διάγραμμα που ακολουθεί, το οποίο απεικονίζει με έναν άλλο

Extrait de : P. Breton, *Une histoire de l'informatique*, (1987) Seuil (Points), 1990, p.11 (marques en jaune de J. Valluy)

τρόπο την εξελικτική φύση της ΤΠ, όπως παρουσιάζεται από τον Philippe Breton σε διαδοχικά διαγράμματα:

socio-economic concept of mixed computing

© Jérôme Valluy - Humanité et numérique(s) 2023

Το βιβλίο του Philippe Breton παρουσιάζεται έξυπνα με τέτοιο τρόπο ώστε να παρέχει στους αναγνώστες δύο πιθανές "αφετηρίες" για την ανάγνωση του βιβλίου: μια "χρονολογική αφετηρία" που ακολουθεί το χρονολογικό νήμα των τεχνολογικών εφευρέσεων και της διάδοσής τους στην κοινωνία (αριθμός συσκευών που νοικιάζονται ή πωλούνται, αριθμός χρηστών κ.λπ.), ακολουθούμενη από μια "θεματική αφετηρία" που περιθωριοποιεί τις τεχνικές εξελίξεις και αναδεικνύει την ανάπτυξη των χρήσεων και της βιομηχανίας των υπολογιστών, καθώς και τα θεμέλια της κουλτούρας των υπολογιστών. Ο Breton επικεντρώνει τη μελέτη του σε μια σύντομη ιστορία της πληροφορικής (1945-1987), δείχνοντας ότι η πληροφορική

αποτελεί κληρονομιά της μηχανογραφίας. Αν διαβάσουμε προσεκτικά το κεφάλαιό του για την "Ιστορία του τεχνητού υπολογισμού", θα δούμε ότι ανατρέχει στον Hollerith το 1890 (σελ. 65). Επομένως, θα επεκτείνουμε το χρονολογικό του πλαίσιο μέχρι το 1890 και θα επικαιροποιήσουμε τα δεδομένα μέχρι το 2023.

1890 Η θεαματική κοινωνική εξάπλωση της πρώτης "**στατιστικής μηχανής**" του Hermann Hollerith²² ήταν αυτή που την έκανε να ξεχωρίζει από όλους τους προκατόχους της. Η "Pascaline" του Blaise Pascal (1642) ήταν σίγουρα μια υπολογιστική μηχανή, αλλά ο υπολογισμός δεν είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της πληροφορικής και αυτή η μηχανή δεν είδε καμία κοινωνική επέκταση. Η "μηχανή της διαφοράς" του Charles Babbage (1820) έμοιαζε πολύ περισσότερο με υπολογιστή από εκείνη του Pascal, αλλά δεν χρησιμοποιήθηκε ευρέως (επειδή δεν λειτούργησε αμέσως) και ο Babbage περιορίστηκε στην αφηρημένη αντίληψη ενός δυνητικού συστήματος. Όσο για τον προγραμματιζόμενο αργαλειό του Joseph Marie Jacquard (1801), που τόσο συχνά αναφέρεται στη χρονοτεχνολογική ιστορία, ο σκοπός του δεν ήταν να εμφανίζει υπολογισμούς, αλλά να παράγει υφάσματα. Δεν έχει θέση στην ιστορία της κοινωνικής εξάπλωσης της τεχνολογίας της πληροφορικής, εκτός αν συμπεριληφθούν και

EmBee 482-483 PENNA. AVENUE
WASHINGTON, D. C.
BELL, Charles Milton, "Herman Hollerith, head-and-shoulders portrait, facing left" (1888), Library Of Congress, Bell Collection : <https://www.loc.gov/item/96502521/>

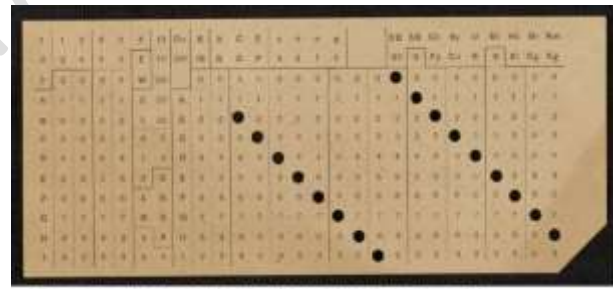
²² AUSTRIAN Geoffrey D., *Herman Hollerith: Forgotten Giant of Information Processing*, Columbia University Press, 1984, 418 σελ. Βλέπε επίσης: Da Cruz, Frank (28 Μαρτίου 2011). "Herman Hollerith". [columbia.edu](http://www.columbia.edu). Columbia University. Ανακτήθηκε στις 28 Φεβρουαρίου 2014 : <http://www.columbia.edu/cu/computinghistory/hollerith.html>

όλες οι τεχνολογικές εξελίξεις που παρατηρούνται στην κλωστοϋφαντουργία.

Το μείγμα των υπολογιστών, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών της κοινωνικής επέκτασης, δεν δημιουργήθηκε μέχρι το 1890, με την εφεύρεση από τον Hermann Hollerith των "στατιστικών μηχανών", καθώς και ενός νέου τύπου **διάτρητης κάρτας**, γνωστού ως "κάρτα Hollerith" (με περιοριστικά τεχνικά χαρακτηριστικά που ήταν δύσκολο να αναπαραχθούν), που θα αντιστοιχούσε μέχρι και στο ένα τρίτο των εσόδων της IBM τις επόμενες δεκαετίες. Η ιδιαιτερότητα αυτών των εφευρέσεων ήταν τόσο ισχυρή ώστε οι πρώτοι υπολογιστές συνέχισαν να αποκαλούνται "μηχανές Hollerith" και οι διάτρητες κάρτες "κάρτες Hollerith" μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

"Tabulatrice" ou "machine à statistique" construite par H.Hollerith pour (concours) le recensement américain de 1890. Brevet déposé le 8 juin 1887. Source : Tabulatrice, selezionatrice e perforatrice hollerith - Museo scienza tecnologia Milano - Repris sur : https://fr.wikipedia.org/wiki/Herman_Hollerith

Αυτό που έκανε τον Hermann Hollerith τόσο ξεχωριστό ως εφευρέτη ήταν ότι είχε κατακτήσει τόσο το **κοινωνικό πρόβλημα** (αυτό της καταμέτρησης μιας μεγάλης κλίμακας απογραφής) με το οποίο βρέθηκε αντιμέτωπος μέσω της εργασίας του στο Γραφείο Απογραφής των ΗΠΑ (USCB ή *Census*), όσο και την **επιστημονική γνώση**, Οι επιστημονικές γνώσεις που απέκτησε ως μηχανικός του επέτρεψαν να σχεδιάσει και να συναρμολογήσει μια **καινοτόμο λύση** (τη μηχανογραφική "στατιστική μηχανή"), ενώ ήδη κατείχε την **εφαρμογή** της καινοτομίας του, στην προκειμένη περίπτωση τη διασφάλιση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής χρησιμότητας για το κράτος (1.

Αύξηση της παραγωγικότητας κατά το ένα τρίτο του χρόνου που απαιτούνταν για τη συγκέντρωση των στοιχείων- 2. Μείωση του κόστους κατά 5 εκατομμύρια δολάρια, δηλαδή κατά το ένα τρίτο του προϋπολογισμού- 3. Αύξηση του αριθμού των ερωτήσεων που τέθηκαν από 5 το 1870 σε 235 το 1880) και **ευρεία χρήση** (63 εκατομμύρια Αμερικανοί), η οποία έδωσε τεράστια δημοσιότητα στην εφεύρεση για την οποία κατείχε το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας και την οποία παρουσίασε σε διάφορες εμπορικές εκθέσεις και εκθέσεις.

Όπως σημειώνει το Γραφείο Απογραφής των ΗΠΑ στον ιστότοπό του (<https://www.census.gov/>) "οι ηλεκτρικές μηχανές καταμέτρησης του Hollerith

σημείωσαν μεγάλη επιτυχία. Εκτός από το ότι απέφεραν στον εφευρέτη τους ένα μετάλλιο στην Παγκόσμια Έκθεση του Σικάγο το 1893, οι μηχανές καταμέτρησης μείωσαν σημαντικά τον χρόνο καταμέτρησης για την απογραφή του 1890, ενώ παρείχαν περισσότερα στατιστικά στοιχεία με χαμηλότερο κόστος επεξεργασίας. Η επιτυχία της το 1890 οδήγησε σε συμβάσεις με ξένες κυβερνήσεις που επιθυμούσαν να χρησιμοποιήσουν τις μηχανές της. Οι μηχανές Hollerith χρησιμοποιήθηκαν το 1891 για τις απογραφές του Καναδά, της Νορβηγίας και της Αυστρίας- οι σιδηροδρομικές εταιρείες τις χρησιμοποίησαν για τον υπολογισμό των ναύλων".²³ Μετά τις ΗΠΑ, ένας άλλος σημαντικός πελάτης της Hollerith ήταν ο Τσάρος Νικόλαος Β΄. "Η Hollerith κέρδισε συμβόλαια για την απογραφή του Καναδά το 1892, την απογραφή της Ιταλίας το 1895 και την απογραφή της

²³ Απόσπασμα από το "Herman Hollerith", Πηγή: United States Census Bureau, Census History Staff, Last Revised: December 05, 2022 : https://www.census.gov/history/www/census_then_now/notable_alumni/herman_hollerith.html

Νορβηγίας το 1895. Αλλά το μεγαλύτερο συμβόλαιο ήταν για τη ρωσική απογραφή του 1897, την πρώτη απογραφή που έγινε ποτέ σε αυτή τη χώρα των περίπου εκατόν τριάντα εκατομμυρίων κατοίκων. Οι μηχανές νοικιάζονταν σε πελάτες, πιθανότατα επειδή το Γραφείο Απογραφής αναδημιουργούνταν κάθε δέκα χρόνια, για κάθε απογραφή. Η διαφορά μεταξύ των ημερομηνιών των εθνικών απογραφών επέτρεψε στον Hollerith να χρησιμοποιήσει τις ίδιες μηχανές.²⁴ Η IBM γεννήθηκε ως εταιρεία μηχανογράφησης των κρατικών απογραφών. Αργότερα θα διαφοροποιούσε την πελατειακή της βάση. "Η αναγνώριση στις Ηνωμένες Πολιτείες και στο εξωτερικό ήταν άμεση. Μέχρι το 1891, η Hollerith νοίκιαζε τις μηχανές της για απογραφές σε διάφορες χώρες, όπως ο Καναδάς, η Νορβηγία και η Αυστρία. Μέσα σε λίγα χρόνια, η Ρωσία, η Γαλλία και πολλές άλλες χώρες ακολούθησαν το παράδειγμά της, διαδίδοντας περαιτέρω την αρχή της μηχανογραφικής επεξεργασίας δεδομένων."²⁵

Ο Herman Hollerith εγκατέλειψε τη διοίκηση το 1896 και ίδρυσε την εταιρεία *Tabulating Machine Company* (TMC), η οποία συγχωνεύθηκε το 1911 με την *International Time Recording Company* (ITRC) και τρεις άλλες εταιρείες, όλες ιδιοκτησίας του **Charles Flint** (1850-1934), για να σχηματίσουν την *Computing-Tabulating-Recording Company* (CTR, 1.300 εργαζόμενοι στη Νέα Υόρκη), τη διοίκηση της οποίας ανέθεσε ο Flint σε έναν πωλητή, τον **Thomas Watson**, ο οποίος διηύθυνε την CTR από το 1914 έως το 1956. Η εταιρεία μετονομάστηκε σε "**International Business Machines Corporation**" ή "**IBM**" το **1924**. Ο Hermann Hollerith, ο

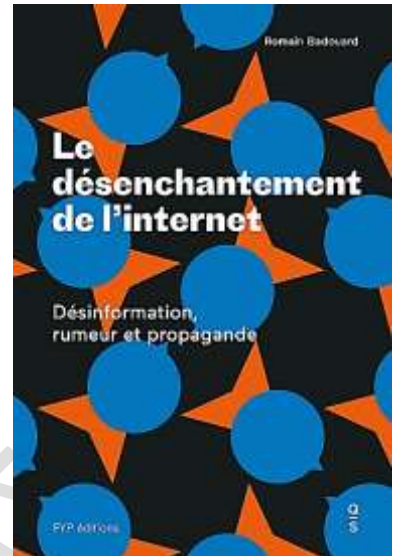
²⁴ PEAUCELLE Jean-Louis, "A la fin du XIXe siècle, l'adoption de la mécanographie est-elle rationnelle?", *Gérer et comprendre*, sept. 2004, n°77, p.63 : <https://Annales.org/site/gc/2004/gc77/peaucelle060-075.pdf>

²⁵ FAVRE Denis, "The invention of mechanography", *Interstices.info* (περιοδικό που εκδίδεται από το 2004 από το Inria, το γαλλικό εθνικό ερευνητικό ινστιτούτο πληροφορικής και ελέγχου), 26 Ιανουαρίου 2011: <https://interstices.info/l'invention-de-la-mecanographie/>.

ο οποίος ήταν καλύτερος μηχανικός παρά διευθυντής, απολύθηκε από τον Flint και δεν είχε πλέον καμία εξουσία από το 1914 και μετά. Αυτό είναι σημαντικό για τη συνέχεια της ιστορίας: ο Hermann Hollerith δεν ήταν υπεύθυνος για τις εξελίξεις της CTR μεταξύ 1914 και 1924, ούτε για εκείνες της IBM από το 1924 και μετά, ούτε για τη δημιουργία το 1934 της *Dehomag*, της γερμανικής θυγατρικής της IBM (βλ. § [2.1](#) παρακάτω)- πέθανε το 1929. Μια παρουσίαση του έργου του Hollerith έχει δημοσιευθεί στο διαδίκτυο από έναν δημοσιογράφο που ειδικεύεται στην επιστήμη και την τεχνολογία στον δικτυακό τόπο του INRIA: "L'invention de la mécanographie" (26/01/2011 του Denis Favre, στο "Interstices": <https://interstices.info/linvention-de-la-mecanographie/>).

Ξεκινώντας την ιστορία της πληροφορικής από το 1890, θα παρακολουθήσουμε την κοινωνική της εξάπλωση μέχρι το 2023. Στην πορεία αυτή, η βιβλιογραφία των κοινωνικών επιστημών, η οποία είχε ερημώσει (αν αφαιρέσουμε από αυτήν τα βιβλία και τα άρθρα που ανήκουν στην πρώτη ιστοριογραφία), πληθαίνει και πάλι, αλλά αργά από τη δεκαετία του 1980, στη συνέχεια πιο γρήγορα μετά τη μαζικοποίηση των smartphones στις αρχές της δεκαετίας του 2010 και ακόμη πιο γρήγορα μετά τις αποκαλύψεις του Snowden το 2013. Ένα από τα βιβλία που θα παραθέσουμε περισσότερο, μετά το βιβλίο του Zuboff, όχι μόνο για να ενθαρρύνουμε τους προπτυχιακούς φοιτητές να το διαβάσουν, καθώς είναι πιο προσιτό από το βιβλίο του Zuboff, είναι το ιδιαίτερα λαμπρό και πρωτοποριακό βιβλίο του **Romain Badouard** του 2017, ***Le désenchantement de l'internet.***

Αποπληροφόρηση, φήμες και προπαγάνδα²⁶ . Το βιβλίο αυτό είναι άκρως εμβληματικό για την αντιστροφή των απόψεων που συντελείται μεταξύ των ερευνητών που ειδικεύονται στις κοινωνικές επιστήμες του ψηφιακού και των δημοσιογράφων που ειδικεύονται στο ψηφιακό. Το βιβλίο αντανakλά το αυξανόμενο ενδιαφέρον των ειδικών αυτών όχι για τους μαγεμένους και φουτουριστικούς λόγους που αφορούν τις νέες τεχνολογίες - οι οποίοι παραμένουν κυρίαρχοι στη δημόσια σφαίρα λόγω της εταιρικής επικοινωνίας και των ακαδημαϊκών (διοικητικές επιστήμες, μάρκετινγκ) και των μέσων ενημέρωσης (εξειδικευμένος Τύπος με μικρή ανεξαρτησία) αναμεταδόσεών τους - αλλά για την επιστημονική παρατήρηση των συνεπειών της τεχνολογικής διάδοσης μεγάλης κλίμακας στις κοινωνικές σχέσεις και την κατάσταση των κοινωνιών. Ήδη από το 2010, οι γιατροί εξέφραζαν την ανησυχία τους για τους κινδύνους που εγκυμονούν για τα παιδιά οι τεχνολογικές αλλαγές²⁷ . Μελετώνται οι επιπτώσεις αυτών των αλλαγών στους κοινωνικούς τρόπους απόκτησης της γνώσης, δηλαδή στην πρωτογενή κοινωνικοποίηση και στους νέους κοινωνικούς τρόπους πρόσβασης στη δημόσια πληροφορία²⁸ . Οι επιπτώσεις των τεχνολογικών αλλαγών στις συνθήκες εργασίας παρατηρήθηκαν επίσης σε πρώιμο στάδιο,²⁹ , όπως και οι

²⁶ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet. Désinformation, rumeur et propagande*, Limoges, FYP éditions, series: "Présence/Questions de société", 2017, 180 p.

²⁷ MICHAUD Pierre-André, BELANGER Richard, "Les adolescents, internet et les nouvelles technologies: un nouveau pays des merveilles?", *Revue Médicale Suisse*, n°253, 16 June 2010 : <https://www.revmed.ch/revue-medicale-suisse/2010/revue-medicale-suisse-253/les-adolescents-internet-et-les-nouvelles-technologies-un-nouveau-pays-des-merveilles>

²⁸ PERAYA Daniel, "What impact do technologies have on the production and dissemination of knowledge?", *Questions de communication*, 21 | 2012, 89-106 : <http://journals.openedition.org/questionsdecommunication/6590>

²⁹ GOMEZ Pierre-Yves, CHEVALLET Romain, "Impacts des technologies de l'information sur la santé au travail. Hypotheses and interpretations based on experimental observation", *Revue française de gestion*, 2011/5 (n° 214), p. 107-125 : <https://www.cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-francaise-de-gestion-2011-5-page-107.htm>

πολιτικές συνέπειες των μετασχηματισμών της αγοράς εργασίας που συνδέονται με τις τεχνολογικές αλλαγές³⁰. Ακόμη και ένα τόσο παλιό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε επί μακρόν, όπως το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, επανεξετάζεται σήμερα από την άποψη αυτών των βλαβερών συνεπειών, ανοίγοντας ένα νέο ρεύμα έρευνας, που δεν είναι ούτε τεχνοφιλικό ούτε τεχνοφοβικό, αλλά απορρίπτει κάθε τεχνολογικό αγγελισμό, όπως επισημαίνουν οι ερευνητές Hajer KEFI, Michel KALIKA και Najma SAIDANI: "Η εργασία μας συμβάλλει έτσι σημαντικά στο αναδυόμενο ρεύμα έρευνας για τη "σκοτεινή πλευρά", όπου μπορεί να εμφανιστούν θετικές, αρνητικές ή ουδέτερες επιπτώσεις της χρήσης των ΤΠΕ".³¹ Καθώς περνούν τα χρόνια, τα εμπειρικά στοιχεία για τη σημασία της σκοτεινής πλευράς της ψηφιακής τεχνολογίας συσσωρεύονται και όλο και περισσότερες μελέτες εστιάζουν στην κοινωνική επέκταση αυτών των τεχνολογιών. Οι μελέτες αυτές εντοπίζονται αρχικά στην επαγγελματική ερευνητική δημοσιογραφία που ειδικεύεται σε ψηφιακά θέματα (π.χ. GOAR Matthieu, CHAPUIS Nicolas, **"Présidentielle 2022 : faut-il se couper de Twitter, huis clos politique devenu hostile?"**, *Le Monde*, 31 Μαρτίου 2022³²) και στη συνέχεια στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών της ψηφιακής τεχνολογίας (π.χ. FATAH Lahcen, **"Twitter ou l'avènement d'un " Frankenstein 2.0 " ? L'impact des géants de la technologie sur la société et le poids des gouvernements face**

³⁰ PALIER Bruno, "The political consequences of technological change", *Cogito - Le magazine de la recherche*, 13 Απριλίου 2019: <https://www.sciencespo.fr/research/cogito/home/les-consequences-politiques-du-changement-technologique/>

³¹ KEFI Hajer, KALIKA Michel, SAIDANI Najma, "Dépendance au courrier électronique : effets sur le technostress et la surcharge informationnelle et répercussions sur la performance", *Systèmes d'information & management*, 2021/1 (Volume 26), p. 45-83 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-systemes-d-information-et-management-2021-1-page-45.htm>

³² GOAR Matthieu, CHAPUIS Nicolas, "Présidentielle 2022 : faut-il se couper de Twitter, huis clos politique devenu hostile?", *Le Monde / Pixels*, 31 Μαρτίου 2022: https://www.lemonde.fr/politique/article/2022/03/31/presidentielle-2022-faut-il-se-couper-de-twitter-huis-clos-devenu-hostile_6119885_823448.html

aux dérives technologiques" *Revue Canadienne De Science Politique*, 1-10, 2023³³).

1.3 Η έννοια της επέκτασης: η γέννηση του Διαδικτύου (1995)

Ως επέκταση αυτής της δεύτερης ιστοριογραφίας της πληροφορικής στην ψηφιακή τεχνολογία, η μελέτη μας δεν θα επικεντρωθεί στον

"σχεδιασμό" των

τεχνολογιών - όπως μας

ενθαρρύνουν να κάνουμε

οι οργανωτικές

κουλτούρες των

πανεπιστημιακών

τεχνολογικών

περιβαλλόντων

(μηχανική) και των

εταιρειών, για καλούς

ή/και κακούς λόγους -

αλλά στην "κοινωνική επέκταση" των τεχνολογιών ή στην

"τεχνολογική επέκταση". Με τον όρο "κοινωνική εξάπλωση μιας

τεχνολογίας" εννοούμε όλες τις κοινωνικές διαδικασίες που

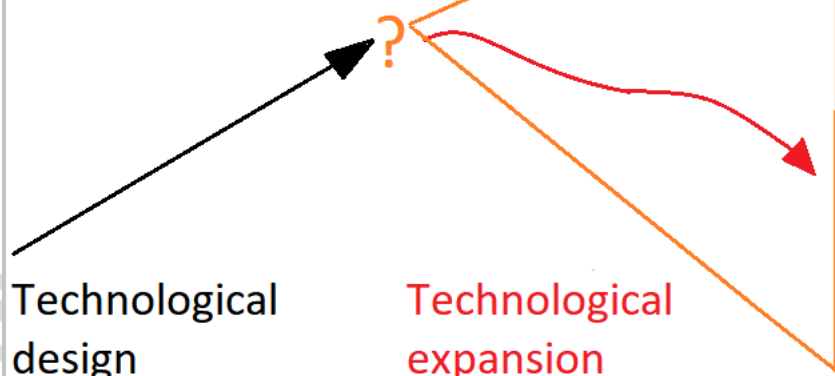
εμπλέκονται στη διάδοση μιας τεχνολογίας ή αντικειμένων που

την ενσωματώνουν σε μια κοινωνία (ιδίως: αριθμοί αντικειμένων

που πωλούνται, αριθμοί χρηστών αυτών των αντικειμένων,

συχνότητα χρήσης αυτών των αντικειμένων κ.λπ.) καθώς και τους

Two scientific approaches to technology: design and societal expansion

© Jérôme valluy, Humanité et numérique(s) 2023

³³ FATAH Lahcen (2023), "Twitter ή η έλευση ενός "Φρανκενστάιν 2.0"; L'impact des géants de la technologie sur la société et le poids des gouvernements face aux dérives technologiques". *Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne De Science Politique*, 1-10. <https://www.cambridge.org/core/journals/canadian-journal-of-political-science-revue-canadienne-de-science-politique/article/twitter-ou-lavenement-dun-frankenstein-20/E9659776B42D9648C8020367007159BD>.

μετασχηματισμούς που επιφέρει αυτή η διάδοση στη συμπεριφορά των ανθρώπων, στους τρόπους επικοινωνίας, αλλά και εργασίας, διασκέδασης, συνάντησης, μάθησης, σκέψης κ.λπ. Οι μετασχηματισμοί δεν εξαρτώνται κατ' ανάγκη από τον αριθμό των αντικειμένων: μια και μόνο ατομική βόμβα είναι αρκετή για να παράγει αποτρεπτικά αποτελέσματα και στρατηγική αναδιαμόρφωση. Αυτοί οι μετασχηματισμοί δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από τα χαρακτηριστικά της τεχνολογίας, αφού η ίδια τεχνολογία, όπως βλέπουμε με την ψηφιακή τεχνολογία, επιφέρει διαφορετικές αλλαγές από τη μια κοινωνία στην άλλη, είτε αυτή η κοινωνία μπορεί να οριστεί από την εθνική της ιστορία, είτε από μια κοινή γλώσσα, είτε από έναν πολιτισμό... Επιπλέον, αυτές οι κοινωνικές αλλαγές ποικίλλουν στο εσωτερικό της ίδιας κοινωνίας, από τμήμα σε τμήμα, είτε πρόκειται για κοινωνικο-επαγγελματικό περιβάλλον, είτε για τομέα δημόσιας δράσης, είτε για επιστημονικό κλάδο, είτε για κοινωνική τάξη, είτε για ηλικιακή ομάδα... Η τμηματοποίηση είναι μια ουσιαστική διάσταση της τεχνολογικής επέκτασης, αλλά από λογική και κοινωνιολογική άποψη μπορεί να παρατηρηθεί μόνο χρόνια μετά τη διάδοση της τεχνολογίας.

Αυτό το χρονικό χάσμα, μεταξύ της διάχυσης και της πιθανής παρατήρησης των μετασχηματισμών στην κοινωνία, μπορεί να σχηματιστεί με έμπνευση από την κοινωνικοοικονομική των νεοφυών επιχειρήσεων³⁴ που μιλάει για τον "κύκλο ζωής" των καινοτομιών, των επιχειρήσεων και των βιομηχανιών. Αν θεωρήσουμε την τεχνολογική καινοτομία που διαδίδεται από μια

³⁴ ENGLEBERT Philippe, *Les startups en France*. Presses Universitaires de France, " Que sais-je ? ", 2021 : <https://www.cairn.info/les-startups-en-france--9782715406810.htm> ; BERTIN Clarice, " Proximité et facteurs organisationnels pour la collaboration startup - grande entreprise en contexte d'innovation ouverte ", *Innovations*, 2019/1 (N° 58), p. 135-160 : <https://www.cairn.info/revue-innovations-2019-1-page-135.htm> ; GROSSETTI Michel, " 1. L'engagement dans l'entrepreneuriat des créateurs de startups ", *Regards croisés sur l'économie*, 2016/2 (N° 19), p. 14-24 : <https://www.cairn.info/revue-regards-croises-sur-l-economie-2016-2-page-14.htm>.

ψηφιακή νεοφυή επιχείρηση, η κοινωνική εξάπλωση της τεχνολογίας θα περάσει πιθανώς από διάφορα στάδια, μεταξύ των οποίων τα ακόλουθα: 1) Σχεδιασμός- 2) Απόδειξη της έννοιας (Proof of Concept - PoF)- 3) Επένδυση επιχειρηματικών κεφαλαίων και/ή εξαγορά της νεοφυούς επιχείρησης από μια μεγάλη εταιρεία- 4) **Διάχυση** (μάρκετινγκ, "ανοικτή πρόσβαση" κ.λπ.) και μεταβλητή εφαρμογή της τεχνολογικής καινοτομίας σε διάφορες κοινωνίες και τομείς- 5) Οικονομικοί, πολιτιστικοί και πολιτικοί **μετασχηματισμοί** στις κοινωνίες- 6) Δημοσιογραφικές και επιστημονικές **παρατηρήσεις** αυτών των μετασχηματισμών- 7) **Προσαρμογές** από τους κοινωνικούς φορείς (συμπεριλαμβανομένου του σχεδιασμού των νέων τεχνολογιών) με αναθεώρηση της "κοσμοθεωρίας" τους.

Η εξέταση της ιστορίας της πληροφορικής όχι μέσα από το πρίσμα του σχεδιασμού και των προσπαθειών για την προώθηση τεχνολογιών ή εταιρειών ("Proof of Concept", "venture capital", κ.λπ.), αλλά μέσα από εκείνο της διάδοσης των τεχνολογιών σε μεγάλη κλίμακα και των συνεπειών αυτής της διάδοσης στην κοινωνία αλλάζει ριζικά τη συνολική εικόνα που μπορούμε να σχηματίσουμε για την ιστορία αυτή: ● ο **σχεδιασμός** αναφέρεται στις προθέσεις του εφευρέτη μιας νέας τεχνολογίας, σε αυτό που ενσωματώνει ως γνώση στην εφεύρεσή του, στο νόημα που της δίνει, στις προβλέψεις που κάνει για τη μελλοντική χρήση ή τις μελλοντικές χρήσεις της. Αυτός είναι και ο **πρώτος τύπος λόγου, γενικά γοητευτικός, που μπορεί να ακουστεί για μια τεχνολογική καινοτομία.** ● Η **κοινωνική εξάπλωση** μιας τεχνολογίας διαφεύγει εν μέρει από τον εφευρέτη της. Κατά κάποιον τρόπο, πρόκειται για τη "διάχυση" και την "εφαρμογή" της νέας τεχνολογίας σε μια δεδομένη κοινωνία. Και είναι η στιγμή κατά την οποία η κοινωνία ανακαλύπτει κοινωνικές

επιπτώσεις που ενδεχομένως δεν είχαν προβλεφθεί στο στάδιο του σχεδιασμού, και έτσι η στιγμή για έναν **δεύτερο, πιο κριτικό τύπο λόγου για μια νέα τεχνολογία** και ειδικότερα για τις στρεβλές επιπτώσεις της στην κοινωνία. **Εξ ου και η αναπόφευκτη χρονική υστέρηση, αρκετών ετών ή και δεκαετιών, μεταξύ των δύο τύπων λόγου για μια τεχνολογία: ο ευχάριστος λόγος για την εφεύρεση, το μάρκετινγκ της καινοτομίας και οι δημοσιογραφικές, ακαδημαϊκές και πολιτικές αναμεταδόσεις τους... προηγούνται πάντα κατά αρκετά χρόνια ή δεκαετίες των προσωπικών, δημοσιογραφικών και επιστημονικών ανακαλύψεων των βλαβερών συνεπειών στην κοινωνία.** Και όταν ο πρώτος τύπος λόγου γίνεται ηγεμονικός στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, εις βάρος κάθε κριτικού πνεύματος, τότε αυτή η συγκυρία διαμορφώνει μια περίοδο συλλογικού ενθουσιασμού, η οποία μπορεί να τυφλώσει ακόμη και τους πιο ρεαλιστές επενδυτές, όπως συνέβη κατά τη διάρκεια των δύο κερδοσκοπικών φούσκων που σημάδεψαν την ιστορία της πληροφορικής: • η φούσκα των ηλεκτρονικών και της πληροφορικής (1958-1962), • η φούσκα του διαδικτύου (1995-2001).

Η αλλαγή της οπτικής γωνίας της ιστορίας αλλάζει τη χρονολογία αναφοράς, όπως δείχνει το παράδειγμα των αντιλήψεων για την "αρχή" του Διαδικτύου: η σχεδιαστική προσέγγιση τοποθετεί την αρχή αυτή στο 1963- η προσέγγιση της κοινωνικής επέκτασης στο 1995. Ένα χάσμα άνω των τριάντα ετών μεταξύ των δύο απόψεων: αυτό δίνει ένα μέτρο της απόστασης που χωρίζει τις δύο ιστοριογραφίες.

1995 Η ιστοριογραφία με προσανατολισμό στο σχεδιασμό είδε τη γέννηση του φαινομένου του Διαδικτύου στη δεκαετία του

1960, όταν Αμερικανοί ακαδημαϊκοί και στρατιωτικοί δημιούργησαν το Arpanet. Όμως το δίκτυο παρέμεινε στρατιωτικό-πανεπιστημιακό, πειραματικό και εμπιστευτικό για περισσότερα από είκοσι χρόνια (μόνο 562 υπολογιστές ήταν συνδεδεμένοι το 1983). Η κοινωνική εξάπλωση του Διαδικτύου³⁵ ξεκίνησε πραγματικά μόνο με την εφεύρεση του Παγκόσμιου Ιστού στις αρχές της δεκαετίας του 1990, σε μια εποχή πρωτοφανούς διαφημιστικής εκστρατείας των μέσων ενημέρωσης γύρω από το Διαδίκτυο και τα παράγωγά του, ιδίως το ηλεκτρονικό εμπόριο. Τον Σεπτέμβριο του 1993, η American Online (AOL), μια εταιρεία παροχής ηλεκτρονικών υπηρεσιών (παιχνίδια κ.λπ.), πρόσθεσε στις λειτουργίες της την πρόσβαση στο Usenet (UNIX User Network, ένας από τους προγόνους του Διαδικτύου³⁶), προκαλώντας μια εισροή νέων χρηστών που μπορεί να θεωρηθεί ως προκαταρκτικό στάδιο της επέκτασης του Διαδικτύου. Κυρίως όμως η εμφάνιση των πρώτων καταναλωτικών browsers από το 1994 και μετά, συμπεριλαμβανομένου του Netscape, άνοιξε ακόμη ευρύτερα την πρόσβαση στο Διαδίκτυο, φθάνοντας το 1996 στο 90% της αγοράς. Ήταν επίσης αυτός ο φυλλομετρητής Netscape που εισήγαγε τη χρήση των "cookies" για μια εφαρμογή ηλεκτρονικού εμπορίου (τεχνική πρόταση του 1997: [RFC 2109](#) και δίπλωμα ευρεσιτεχνίας του 1998). Η χρήση των cookies περιοριζόταν ακόμη στην αποθήκευση πληροφοριών περιήγησης (π.χ. ένα εκκρεμές καλάθι αγορών) ώστε οι χρήστες να μπορούν να τις ανακτήσουν την επόμενη φορά που θα επισκέπτονταν τον

³⁵ MAIGRET Éric, "Chapitre 16. internet et le numérique, au-delà de l'utopie. Le problème du retour aux objets", στο: MAIGRET Éric, *Sociologie de la communication et des médias*, Armand Colin, 2022, σ. 293-330: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/sociologie-de-la-communication-et-des-medias--9782200633783-page-293.htm>.

³⁶ MOUNIER Pierre "2. Usenet, une communauté égalitaire", στο: *Les Maîtres du réseau. Les enjeux politiques d'internet*, Paris, La Découverte, "Cahiers libres", 2002, σ. 39-63.: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-maitres-du-reseau--9782707135216-page-39.htm>.

ιστότοπο. Όταν η Netscape εισήχθη στο χρηματιστήριο το καλοκαίρι του 1995, ο κόσμος της οικονομίας και των μέσων ενημέρωσης αντιλήφθηκε την εμφάνιση του φαινομένου του Διαδικτύου. Το 1995 η Microsoft ξεπέρασε την IBM σε όρους κεφαλαιοποίησης της αγοράς, βάζοντας τέλος σε έναν αιώνα (1896-1995) κυριαρχίας, ενώ αναπαρήγαγε και επέκτεινε την κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης που χαρακτήριζε την ιστορία της IBM πριν γίνει η "δική της" Microsoft start-up³⁷. Το 2004, η εξειδικευμένη εφημερίδα ZDNet εξιστορεί περισσότερα από δέκα χρόνια δικαστικών διαδικασιών στις ΗΠΑ και την Ευρώπη που αφορούν καταχρήσεις από τη Microsoft³⁸: η εταιρεία επιβάλλει το λειτουργικό της σύστημα στους κατασκευαστές, εις βάρος των ανταγωνιστών, και στη συνέχεια επιβάλλει το πρόγραμμα περιήγησής της, το οποίο διατίθεται "δωρεάν", με άμεσο αποτέλεσμα να βυθιστεί το πρόγραμμα περιήγησης και η εταιρεία Netscape, μέσω αθέμιτου ανταγωνισμού³⁹. Το Υπουργείο Δικαιοσύνης και είκοσι αμερικανικές πολιτείες προσέφυγαν κατά της Microsoft για παραβίαση της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας. Τα δικαστήρια αποφάνθηκαν σταθερά υπέρ τους, κρίνοντας τη Microsoft ένοχη ήδη από το 1999⁴⁰ και μέχρι το τέλος της διαδικασίας το 2002. Το σύνθημα "*Adopt, expand and stifle*", που αντιστοιχούσε στη ληστρική στρατηγική της Microsoft, αντικειμενοποιήθηκε⁴¹, αλλά το τέλος

³⁷ HALLOUL Rached, " Le réseau stratégique et la concurrence illustrés par le cas M/N (Microsoft versus Netscape) ", *Innovations*, 2005/1 (no 21), p. 197-216 : <https://www.cairn.info/revue-innovations-2005-1-page-197.htm> ; βλ. επίσης : MOUNIER Pierre " 4. Les trois guerres de Microsoft ", στο : *Les Maîtres du réseau. Les enjeux politiques d'internet*, Paris, La Découverte, 2002, σ. 81-116: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-maitres-du-reseau--9782707135216-page-81.htm>.

³⁸ ZDNet, " Affaire Microsoft: plus de dix ans de procédures aux États-Unis et en Europe - Informatique : ZDNet retrace plus de dix ans de procédures judiciaires et administratives sur les accusations de pratiques monopolistiques à l'encontre du numéro un mondial des logiciels ", Rédaction de ZDNet.fr, mercredi 24 mars 2004 : <https://www.zdnet.fr/actualites/affaire-microsoft-plus-de-dix-ans-de-procedures-aux-tats-unis-et-en-europe-39146527.htm>

³⁹ DUMEZ Hervé, " Le procès Microsoft : un " thriller " économique ", revue *Sociétal*, n°28, mars 2000, p.13 et s. : https://www.societal.fr/sites/societal/files/old_site/societal-28-4-dumez-reperesettendances.pdf

⁴⁰ Le Monde, "La procédure antitrust contre le géant du logiciel", *Le Monde*, 9 Δεκεμβρίου 1999: https://www.lemonde.fr/archives/article/1999/12/09/la-procedure-antitrust-contre-le-geant-du-logiciel_3603086_1819218.html

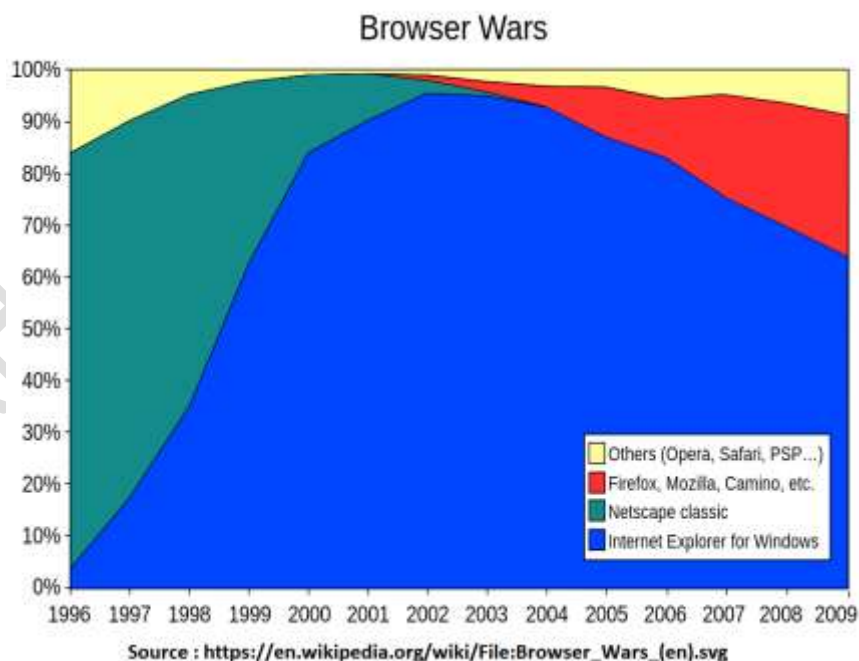
⁴¹ Πρβλ. πηγές που χρησιμοποιούνται στο WP.fr, λήμμα "*Embrace, extend and extinguish*", Wikipedia.fr, έκδοση με ημερομηνία 15 Απριλίου 2023: https://fr.wikipedia.org/w/index.php?title=Embrace._extend_and_extinguish&oldid=203344000 και λήμμα "Affaires

της δίκης, μετά τη διπλή κρίση του 2001, ήταν ένας δικαστικός συμβιβασμός που μείωσε τους κινδύνους βαριών κυρώσεων που βάρυναν την εταιρεία, ιδίως τη διάλυσή της⁴². Η έκβαση αυτή αποκαλύπτει την απροθυμία των αμερικανικών δικαστικών αρχών να επιβάλουν το αντιμονοπωλιακό δίκαιο μετά τις κρίσεις του 2001.

Κατά τη διάρκεια αυτής της ευφορικής περιόδου, η Διακήρυξη του Νταβός για την Ανεξαρτησία του Κυβερνοχώρου το 1996 (βλ. § 5.2 παρακάτω) εξέφρασε τα εμπορικά όνειρα ενός ψηφιακού καπιταλισμού χωρίς κράτη. Την ίδια χρονιά, το 1996,

υιοθετήθηκε στις ΗΠΑ ο νόμος περί αξιοπρέπειας των επικοινωνιών, ο οποίος καθιέρωσε τη σχετική ανευθυνότητα των πλατφορμών όσον αφορά το περιεχόμενο που μεταδίδουν- τα ευρωπαϊκά κράτη ευθυγραμμίστηκαν με αυτό το νομικό καθεστώς (βλ. § 5.2 κατωτέρω): "Το

άρθρο 230, που υιοθετήθηκε το 1996, απαλλάσσει τις μεγάλες πλατφόρμες από την ευθύνη όταν φιλοξενούν περιεχόμενο που παράγεται από χρήστες του Διαδικτύου και είναι αντίθετο προς το νόμο, εκτός εάν το περιεχόμενο έχει αναφερθεί σε αυτές ως παράνομο. Συχνά επικρίνεται, το Τμήμα 230 αποτελεί έναν νομικό

et controverses de Microsoft", Wikipedia.fr, έκδοση με ημερομηνία 17 Ιουνίου 2023: https://fr.wikipedia.org/w/index.php?title=Affaires_et_controverses_de_Microsoft&oldid=205246516.

⁴² RIOUX Michèle, "Une victoire pour Microsoft?", *Observatoire des Amériques*, Institut d'études internationales de Montréal (IEIM-UQAM) Φεβρουάριος 2003: https://www.ieim.uqam.ca/IMG/pdf/Chro_US2.pdf.

και πολιτικό συμβιβασμό που έχει εμπνεύσει τη νομοθεσία που ισχύει στις περισσότερες δυτικές χώρες, συμπεριλαμβανομένης της Γαλλίας.⁴³

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ζύμωσης, δημιουργήθηκαν περισσότερες από 50.000 εταιρείες, επωφελούμενες από τις οικονομικές διευκολύνσεις της εποχής, γύρω από την εμπορία του Διαδικτύου⁴⁴. Έγινε αισθητή η ανάγκη για τεχνολογικούς ρυθμιστικούς φορείς. Δημιουργήθηκαν στις ΗΠΑ με ιδιωτική ή δημόσια μορφή, αλλά πάντα πολιτικά εξαρτημένοι από το ομοσπονδιακό κράτος, ιδίως το W3C το 1994, μια πραγματική τεχνικοπολιτική αυτοδιοίκηση εταιρειών (βλ. παρακάτω § 5.3) και το Icahn το 1998, το οποίο συνέβαλε στην ψηφιακή κυριαρχία των ΗΠΑ μέσω του ελέγχου των ονομάτων χώρου⁴⁵ και αποτέλεσε αντικείμενο συνεχών αλληλοκατηγοριών από άλλες χώρες, ιδίως την Κίνα και τη Ρωσία.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, και με φόντο την αύξηση του αριθμού των χρηστών του Διαδικτύου σε όλο τον κόσμο, προέκυψε μια διεθνής διαμάχη σχετικά με τον ICANN, την οποία ο Romain Badouard συνοψίζει με πολύ διδακτικό τρόπο: "Σε αυτό το πλαίσιο, στις αρχές της δεκαετίας του 2000 ο ΟΗΕ ανακοίνωσε τη διοργάνωση μιας Παγκόσμιας Συνόδου Κορυφής για την Κοινωνία της Πληροφορίας (WSIS) (...) Στο επίκεντρο της διαμάχης ήταν ο ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and

⁴³ LELOUP Damien, PIQUARD Alexandre, "Modération des contenus : comment l'affaire " Gonzalez vs Google " pourrait redéfinir la responsabilité des plateformes numériques - La Cour suprême américaine examine mardi la plainte déposée par la famille d'une des victimes des attentats de Paris de novembre 2015", *Le Monde*, 21 Φεβρουαρίου 2023 : https://www.lemonde.fr/pixels/article/2023/02/21/moderation-des-contenus-comment-l-affaire-gonzalez-vs-google-pourrait-redefinir-la-responsabilite-des-plates-formes-numeriques_6162643_4408996.html

⁴⁴ PEREZ Carlota, "The Double Bubble at the Turn of the Century: Technological Roots and Structural Implications" *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 33, No. 4, pp. 779-805, 2009 : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1433947#

⁴⁵ MOUNIER Pierre, "9. L'ICANN : une démocratie pour le réseau?", στο: *Les Maîtres du réseau. Les enjeux politiques d'internet*, Paris, La Découverte, 2002, p. 186-200 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-maitres-du-reseau--9782707135216-page-186.htm> ; BARBET Philippe, " Le marché des noms de domaine à l'aube du " Big bang " de la libéralisation ", *Revue internationale de droit économique*, 2010/3 (τ. XXIV), p. 373-393 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-internationale-de-droit-economique-2010-3-page-373.htm>

Numbers), ο οργανισμός που διαχειρίζεται το Σύστημα Ονομάτων Χώρου (DNS), έναν από τους κρίσιμους πόρους του Διαδικτύου. (...) Στο επίκεντρο της διαμάχης βρίσκεται ο ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers), ο οργανισμός που διαχειρίζεται το σύστημα ονομάτων τομέα (DNS), έναν από τους κρίσιμους πόρους για την ομαλή λειτουργία του Διαδικτύου στο βαθμό που αντιστοιχίζει τα ονόματα τομέα των ιστοτόπων με τις διευθύνσεις IP των διακομιστών που τους φιλοξενούν. Όταν σερφάρουμε στο διαδίκτυο, η διεύθυνση που συχνά αρχίζει με "http" και τελειώνει με μια επέκταση όπως ".fr" ή ".com" είναι αυτή που επιτρέπει στο πρόγραμμα περιήγησής μας να εντοπίσει τον ιστότοπο που θέλουμε να επισκεφτούμε. Χωρίς DNS, θα ήμασταν υποχρεωμένοι να εισάγουμε στο πρόγραμμα περιήγησής μας την IP ενός ιστότοπου, η οποία αποτελείται από μια σειρά αριθμών όπως ο αριθμός κοινωνικής ασφάλισης. (...) Εκτός από τη διαχείριση του DNS, ο ICANN είναι επίσης ο οργανισμός που ελέγχει την παραγωγή των TLDs. Όταν, στα τέλη της δεκαετίας του 1990, τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα ήθελαν να δημιουργήσουν τον τομέα .eu, για παράδειγμα, έπρεπε να υποβάλουν αίτηση στον ICANN. Ο οργανισμός αρνήθηκε αρχικά με το σκεπτικό ότι οι TLD προορίζονταν για μεμονωμένες χώρες. Στη συνέχεια ακολούθησε διπλωματική μάχη μεταξύ της Επιτροπής και της κυβέρνησης των ΗΠΑ, με αποκορύφωμα την έναρξη ισχύος του .eu το 2006. (...) Η κατηγορία κατά του ICANN είναι ότι είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που διέπεται από το δίκαιο της Καλιφόρνιας και συνδέεται με το Υπουργείο Εμπορίου. Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ έχει τον τελικό λόγο σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν την κατανομή των ονομάτων τομέα. Στη WSIS το 2003 και ξανά το 2005, διατυπώθηκαν εκκλήσεις για την υπαγωγή του ICANN στην

εποπτεία του ΟΗΕ. Μετά την αρχική άρνηση της Ουάσινγκτον, η Κίνα απείλησε να δημιουργήσει το δικό της DNS και να αποστασιοποιηθεί έτσι από το Διαδίκτυο. Αντιμέτωπη με τον πραγματικό κίνδυνο κατακερματισμού του δικτύου σε "εθνικά ιντερνέτ" που είναι κλειστά μεταξύ τους, η κυβέρνηση των ΗΠΑ υποχώρησε. Το 2009, έθεσε το ενδεχόμενο τροποποίησης του καταστατικού του οργανισμού και απελευθέρωσης της παραγωγής ονομάτων τομέα. (...) ⁴⁶ Η υπόλοιπη ιστορία δεν αλλάζει την κατάσταση: μετά τις ανακοινώσεις και τις ανατροπές της αμερικανικής εσωτερικής πολιτικής, ο ICANN παραμένει ένας αμερικανικός οργανισμός που ασκεί παγκόσμια εξουσία πάνω σε άλλες χώρες.

Η Ρωσία ξεκίνησε τη δική της ψηφιακή στροφή (1994-2012), η οποία διήρκεσε περισσότερο χρόνο από εκείνη της Δύσης, ενώ παράλληλα έκανε τις πρώτες απόπειρες ελέγχου του περιεχομένου. Η πρώτη της πολιτική επιτήρησης διαμορφώθηκε το 1999. Η Ευρώπη, από την πλευρά της, στήριξε τις αμερικανικές οικονομικές τάσεις, συμφωνώντας στον εντοπισμό των "προσωπικών δεδομένων"⁴⁷ εκτός της επικράτειάς της (Συμφωνία Safe Harbor του 1998). Το Διαδίκτυο, στο οποίο πιστώνονται εναλλάξ τα καλύτερα και τα χειρότερα, γοητεύει και προκαλεί κάθε είδους πλεονεξία, οδηγώντας σε μια κερδοσκοπική φούσκα στα τέλη της δεκαετίας του 1990, αποδεικνύοντας ότι οι επενδυτές μπορούν να τυφλωθούν από

⁴⁶ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet*, ό.π., σ. 153 κ.ε.

⁴⁷ Η Ευρωπαϊκή Οργάνωση Καταναλωτών (BEUC) ορίζει τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ως εξής: "Κάθε πληροφορία που μπορεί να σας ταυτοποιήσει άμεσα ή έμμεσα. Αυτό περιλαμβάνει, για παράδειγμα, το όνομα, τη διεύθυνση ή τη διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου σας, την τοποθεσία σας ή το ιστορικό περιήγησής σας. Περιλαμβάνει επίσης επιγραμματικά αναγνωριστικά στοιχεία, όπως η διεύθυνση IP του υπολογιστή σας ή τα cookies που αποθηκεύονται στο πρόγραμμα περιήγησης στο διαδίκτυο και χρησιμοποιούνται για να σας συσχετίσουν με τις συσκευές και τις υπηρεσίες που χρησιμοποιείτε", στο: BEUC, *The new European data protection law, what is it for you?*, BEUC brochure, 2018: https://www.beuc.eu/sites/default/files/publications/beuc-x-2018-039_loi_europeenne_sur_la_protection_des_donnees.pdf

την κάλυψη των μέσων ενημέρωσης και τη ροή των απόψεων, ακόμη και ενάντια στα δικά τους συμφέροντα.

Ωστόσο, ο αριθμός των χρηστών του Διαδικτύου κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990 δεν ξεπερνούσε μερικά εκατομμύρια άτομα παγκοσμίως - πολλοί από αυτούς ήταν επιστήμονες πληροφορικής και ακαδημαϊκοί - και αυτό αντιπροσώπευε λιγότερο από το 1% του παγκόσμιου πληθυσμού. Ο αριθμός αυτός έφτασε τα 45 εκατομμύρια το 1995 και μόλις 500 εκατομμύρια χρήστες το 2000, στη συνέχεια ένα δισεκατομμύριο το 2005, δύο δισεκατομμύρια το 2010, τρία δισεκατομμύρια το 2014 και πέντε δισεκατομμύρια το 2023. Η αύξηση του αριθμού των χρηστών κινητών τηλεφώνων παγκοσμίως, συμπεριλαμβανομένων των αναπτυσσόμενων χωρών, στα τέλη της δεκαετίας του 2000, ήταν αυτή που επέφερε αυτή την αλλαγή κλίμακας που χαρακτηρίζει το νέο ψηφιακό μέσο και, από το 2010 και μετά, άλλαξε ριζικά την κατάσταση όχι μόνο στις πλούσιες χώρες, αλλά και στις αναπτυσσόμενες χώρες όσον αφορά το διαδίκτυο και τους "πανταχού παρόντες υπολογιστές"⁴⁸ και, πιο πρόσφατα, το χαμηλού κόστους, συνδεδεμένο "διαδίκτυο των πραγμάτων" και τις "συνδεδεμένες πόλεις" (2010-2023...). Περισσότερο από ποτέ, η εννοιολογική διαίσθηση του McLuhan ισχύει για το νέο ψηφιακό "μέσο": "(...) στην πραγματικότητα και στην πράξη, το πραγματικό μήνυμα είναι το ίδιο το μέσο, δηλαδή, πολύ απλά, **ότι οι επιπτώσεις ενός μέσου στο άτομο ή στην κοινωνία εξαρτώνται από την αλλαγή κλίμακας που κάθε νέα τεχνολογία, κάθε επέκταση του εαυτού**

⁴⁸ GENTÈS, Annie. " 16. Informatique ubiquitaire, Intelligence ambiante, Informatique pervasive", in: *Abécédaire des architectures distribuées*, Paris: Presses des Mines, 2015: <http://books.openedition.org/pressesmines/2121> και PUCHEU David, "L'altérité à l'épreuve de l'ubiquité informationnelle", *Hermès*, 2014/1 (n° 68), p. 115-122: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hermes-la-revue-2014-1-page-115.htm>.

μας, παράγει στη ζωή μας". (Κατανόηση των μέσων ενημέρωσης 1964).

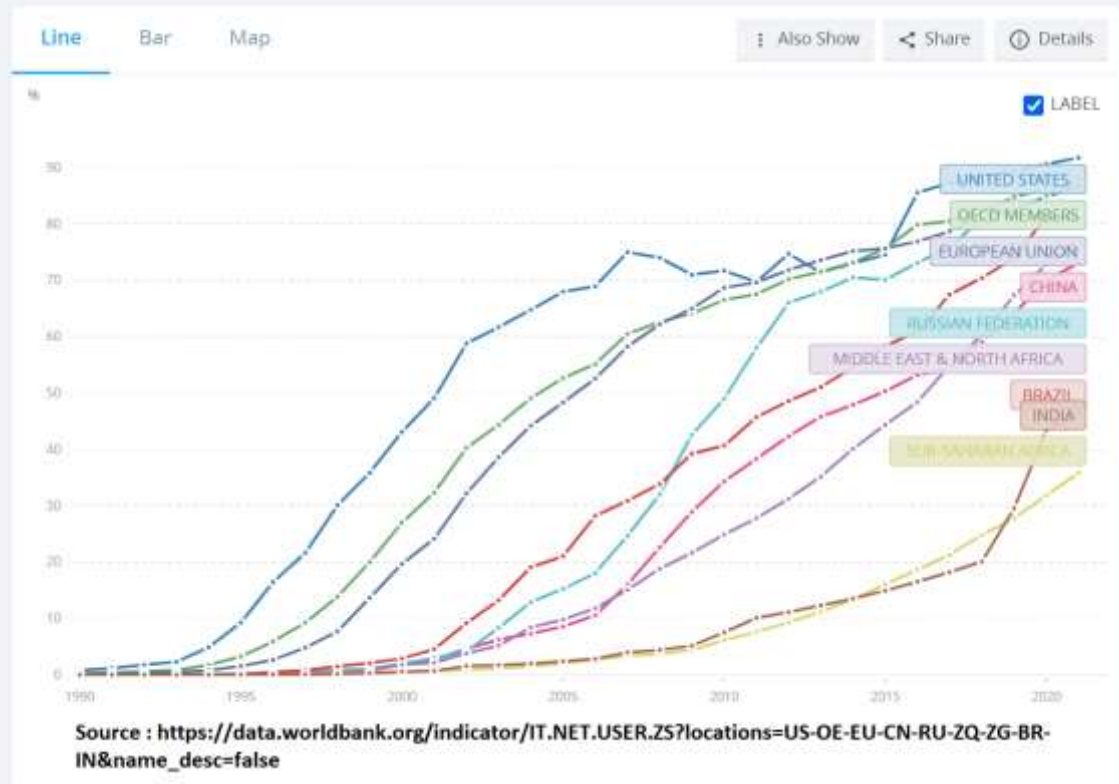
Ωστόσο, αυτή η αλλαγή κλίμακας δεν συμβαίνει ταυτόχρονα σε όλες τις χώρες, γεγονός που έχει αντίκτυπο στις κοινωνικές αντιλήψεις για την ψηφιακή επανάσταση και τις πιθανές απειλές της. Η πρώτη εξάπλωση του Διαδικτύου σε όλο τον κόσμο δημιούργησε ένα χάσμα μεταξύ **τριών ομάδων χωρών (βλ.**

διπλανό **διάγραμμα)**:

Individuals using the Internet (% of population) - United States, OECD members, European Union, China, Russian Federation, Middle East & North Africa, Sub-Saharan Africa, Brazil, India

International Telecommunication Union (ITU) World Telecommunication/ICT Indicators Database

License: CC BY-4.0

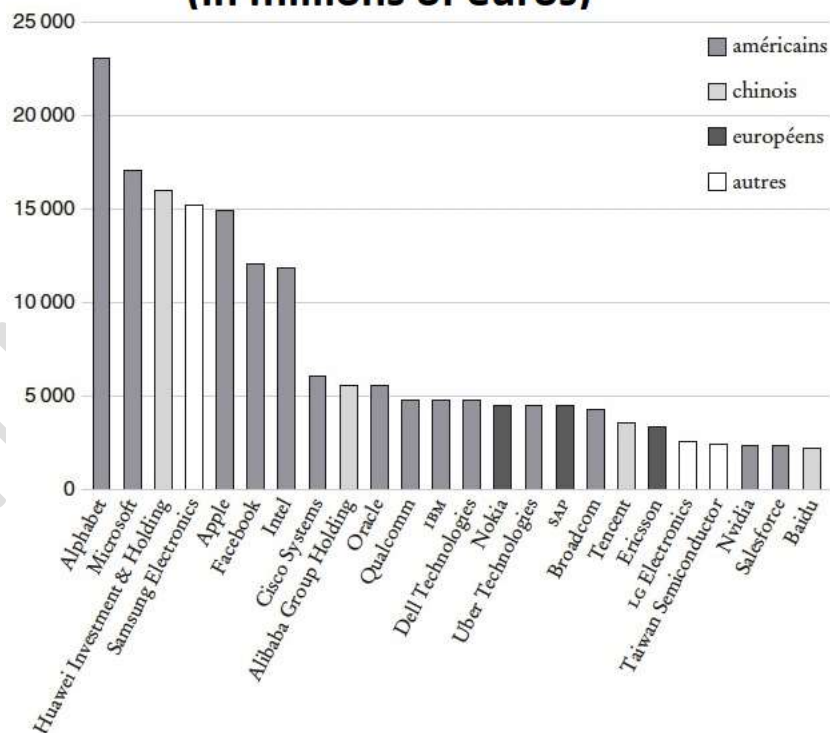

1) πίσω από τις **ΗΠΑ**, οι **χώρες του ΟΟΣΑ** και της **Ευρωπαϊκής Ένωσης** είδαν το ποσοστό των αντίστοιχων πληθυσμών τους που ήταν συνδεδεμένοι στο Διαδίκτυο να αυξάνεται απότομα - φτάνοντας το 50% στις αρχές της δεκαετίας του 2000 - κατά τη

διάρκεια της πρώτης ψηφιακής καμπής (1995-2001)- 2) οι άλλες χώρες, ξεκινώντας από τη **Ρωσία, την Κίνα και τη Βόρεια Αφρική**, βίωσαν την αύξηση αυτή αργότερα, φτάνοντας το 50% μεταξύ 2010 (Ρωσία) και 2015 (Κίνα, Βραζιλία, Βόρεια Αφρική και Μέση Ανατολή)- 3) η τρίτη ομάδα, συμπεριλαμβανομένων της **υποσαχάριας Αφρικής και της Ινδίας**, έχουν πιο περιορισμένα ποσοστά σύνδεσης.

Τέλος, η εικόνα του κόσμου που δημιουργείται από την αναφορά στα ποσοστά σύνδεσης του πληθυσμού δεν πρέπει να είναι παραπλανητική: η ψηφιακή οικονομία, ειδικότερα, η κερδοφορία της και οι μορφές εξουσίας που συνδέονται με αυτήν δεν εξαρτώνται μόνο από τον αριθμό των χρηστών του Διαδικτύου, αλλά και από την επενδυτική ικανότητα έρευνας και ανάπτυξης των μεγαλύτερων εταιρειών. Και από αυτή την άποψη, το μακροχρόνιο προβάδισμα που εξακολουθούν να διατηρούν οι ΗΠΑ αφήνει την Ευρώπη και την Αφρική πολύ πίσω από τις ΗΠΑ και την Κίνα.

**World's leading investors in tech R&D
(in millions of euros)**

Source : Gilles Babinet et Olivier Coste, « Technologies numériques : comprendre le retard croissant de l'Europe en huit graphiques », InstitutMontaigne.org, 30 novembre 2022. Cite par : O Cédric, « Pour des GAFAM européens », *Pouvoirs*, 2023/2 (N° 185), p. 135-145 : <https://www-caim-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-135.htm>

1.4 Πέντε περίοδοι επέκτασης της πληροφορικής-ψηφιακής τεχνολογίας

Η συνολική εικόνα που προκύπτει από την κοινωνική επέκταση της ιστορίας της πληροφορικής μέχρι την ψηφιακή εποχή ή την **ψηφιακή πληροφορική**, αλλάζει τόσο βαθιά που οι λέξεις που χρησιμοποιούνται ευρέως από την πρώτη ιστοριογραφία που επικεντρώθηκε στο σχεδιασμό γίνονται παραπλανητικές. ^{ème} "computers" 1955, "informatique" 1957/1962) και η ψηφιακή επανάσταση του 21ου^{ème} αιώνα (=> "internet", "digital", "virtual", "artificial intelligence") αποκρύπτουν τόσο τη συνέχεια της ιστορικής διαδικασίας που εξελίσσεται τα τελευταία εκατόν τριάντα τρία χρόνια όσο και τις πραγματικές καζούρες που επιτρέπουν μια αιτιολογημένη περιοδολόγηση.

Από τη σκοπιά της κοινωνικής επέκτασης, η εξάπλωση της ψηφιακής πληροφορικής και οι μετασχηματισμοί στην κοινωνία που επιφέρει αυτή η εξάπλωση αποτελούν ένα αρκετά συνεχές και ομοιογενές σύνολο που μπορεί να μελετηθεί, ως μια ενιαία ιστορική διαδικασία που εκτείνεται από την πρώτη "μηχανή Hollerith" που χρησιμοποιήθηκε στην αμερικανική απογραφή του 1890 έως τη σύνδεση δισεκατομμυρίων ανθρώπων στο Διαδίκτυο μέσω "έξυπνων κινητών τηλεφώνων" στις αρχές του 21ου^{ème} αιώνα. Από την ίδια άποψη, η έννοια της κοινωνικής επέκτασης καθιστά δυνατή την αντικειμενοποίηση χρονολογικών ορόσημων και μια περιοδολόγηση που είναι απαραίτητη για την οργάνωση, τη συζήτηση και τη μετάδοση της επιστημονικής γνώσης. Πέντε ημερομηνίες ξεχωρίζουν, που αντιστοιχούν στην επιτάχυνση της τεχνολογικής επέκτασης: **1890, 1958, 1995, 2011 και 2020**. Σε κάθε περίοδο, ωστόσο, υπάρχει μια **δεύτερη**, πιο δευτερεύουσα **ημερομηνία** που αντιπροσωπεύει επίσης μια μορφή επιτάχυνσης.

1890: Κρατική πληροφορική (68 χρόνια) - Η πρώτη μεγάλης κλίμακας χρήση μιας "μηχανής Hollerith" στην αμερικανική απογραφή του 1890, και στη συνέχεια στις ευρωπαϊκές απογραφές, άνοιξε μια περίοδο 68 ετών που μπορεί να ονομαστεί "κρατική πληροφορική", η οποία σηματοδοτήθηκε από το **1933** με την ηλεκτρονικοποίηση του ναζιστικού καθεστώτος και την ηλεκτρονικοποίηση της γενοκτονίας από την εταιρεία IBM.

1958: ιδιωτική πληροφορική (37 χρόνια) - Το 1958 ξεκίνησε η πρώτη κερδοσκοπική φούσκα στα ηλεκτρονικά και την πληροφορική, αποκαλύπτοντας την υπερεπένδυση που σχετιζόταν με την ταχεία εξάπλωση των μηχανών που μειώνονταν σε μέγεθος και κόστος, χάρη στην ηλεκτρονική, στις επιχειρήσεις και, στη συνέχεια, είκοσι χρόνια αργότερα (Apple II **1978**), στις οικογένειες, εγκαινιάζοντας μια περίοδο 37 ετών που έμεινε γνωστή ως "ιδιωτική πληροφορική".

1995: ψηφιακή επανάσταση(ες) (16 χρόνια) - Το 1995 αντιστοιχεί στη δημόσια επέκταση της πρόσβασης στο Διαδίκτυο, από την AOL το 1993, αλλά κυρίως το 1995 από τον καταναλωτικό φυλλομετρητή της Netscape, ο οποίος κάνει ελάχιστη χρήση των "cookies" πριν από την εντατική χρήση που χαρακτηρίζει τη δεύτερη ψηφιακή επανάσταση από το **2001** και μετά. Αυτό σηματοδοτεί την έναρξη μιας 16ετούς περιόδου "ψηφιακής επανάστασης" σε δύο στάδια (1995/2001 - 2001/2011).

2011: δημόσιες αποκαλύψεις (9 χρόνια) - Η περίοδος αυτή, η οποία είναι λιγότερο σαφής ως προς την ημερομηνία έναρξής της, αντιστοιχεί στις πρώτες "αποκαλύψεις" στο ευρύ κοινό για την έκταση των ψηφιακών μετασχηματισμών των ανθρώπινων κοινωνιών ("αραβικές άνοιξη" 2011...), για το νέο οικονομικό-αστυνομικό σύστημα που δημιουργήθηκε στις ΗΠΑ κατά τη

διάρκεια της δεύτερης ψηφιακής επανάστασης (αποκαλύψεις Snowden **2013...**), για τις δυνατότητες χειραγώγησης των δημόσιων συζητήσεων και των προεκλογικών εκστρατειών χάρη στα προσωπικά δεδομένα και την "τεχνητή νοημοσύνη" (Cambridge-Analytica 2018...).

2020: επιτάχυνση και προσαρμογή; (3 χρόνια;) - αντιστοιχεί στην έκρηξη της χρήσης της ψηφιακής τεχνολογίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid19, και συνεπώς στη συλλογή προσωπικών δεδομένων, στο μέγεθος των βάσεων δεδομένων και στο ρυθμό με τον οποίο εκπαιδεύονται οι "τεχνητές νοημοσύνες". Αυτή η τρέχουσα τριετία σηματοδοτείται το **2022** από τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία και τη βίαιη γεωπολιτική αναδιαμόρφωση ενός κόσμου που έχει ήδη ψηφιοποιηθεί⁴⁹ με 5 δισεκατομμύρια ανθρώπους από τους 8 συνδεδεμένους, αλλά και από την εισαγωγή της ανοιχτής πρόσβασης στις λεγόμενες "γενεσιουργές" "τεχνητές νοημοσύνες" (ChatGPT και Bard ειδικότερα).

1.5 Αναλυτικό χρονολόγιο: 1890-2023 σε δέκα βασικές ημερομηνίες

Η σε βάθος ανάλυση κάθε ημερομηνίας, γεγονότος ή συγκυρίας δεν είναι δυνατή στον όγκο αυτού του μικρού βιβλίου. Ο πιο λεπτομερής τρόπος παρουσίασης αυτής της κοινωνικοϊστορίας της κοινωνικής εξάπλωσης της ψηφιακής πληροφορικής σε λίγες μόνο σελίδες είναι με τη μορφή χρονολογικού πίνακα, όπου

⁴⁹ SOUPIZET Jean-François, "Les États face aux géants du Net. Vers une alliance de raison?", *Futuribles*, 2023/3 (αριθ. 454), σ. 5-23: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-futuribles-2023-3-page-5.htm>.

αναλύονται λεπτομερώς μόνο οι δέκα σημαντικότερες ημερομηνίες.

1890-2023 Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ ΔΕΚΑ ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ - ΜΙΑ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ	
<p>1890/58 - Μηχανογραφική εφεύρεση του υπολογιστή για τις απογραφές των πολιτειών των ΗΠΑ (έναρξη: 2 Ιουνίου 1890) - ΗΠΑ: 1er άρθρο του νομικού δόγματος για την "ιδιωτική ζωή" (15 Δεκ. 1890) - Γένεση της παγκόσμιας αυτοκρατορίας της IBM (1896-1995), κατά την αμερικανική παράδοση του αχαλίνωτου καπιταλισμού στα τέλη του 19ème (αθέμιτος ανταγωνισμός, απάτες, εκβιασμοί, βανδαλισμοί κ.λπ.) - Η τεχνολογία "διάτρητων καρτών" της IBM προσοδοφόρα για σχεδόν έναν αιώνα - Επέκταση (30-50% ετησίως) της αγοράς κρατικών απογραφών στην Ευρώπη (Αυστρία 1891, Καναδάς 1892, Νορβηγία 1895, Ιταλία 1895, Γαλλία 1896, Ρωσία 1897, Αγγλία 1901 κ.λπ.) + μεγάλες δημόσιες επιχειρήσεις (μεταφορές, τηλεπικοινωνίες κ.λπ.) - Η εφεύρεση του υπολογιστή από την IBM για κρατικές απογραφές.) + μεγάλες δημόσιες εταιρείες (μεταφορές, κοινωνική προστασία κ.λπ.) και ιδιωτικές εταιρείες (ασφάλειες κ.λπ.) - Γέννηση του Bull στη Γαλλία (1930), με την υποστήριξη του κράτους - Η τεχνολογία της πληροφορικής <i>καθοδηγείται</i> από τα κράτη-χρήστες που δεν αυτορρύθμισαν (<i>Rechtsstaat</i>) τις δικές τους χρήσεις.</p> <p>1933/58 - Ναζιστικές κρατικές απογραφές + στρατιωτικο-βιομηχανικός μηχανισμός + γενοκτονία... μηχανογραφημένες από την IBM (1933-44) - Τέσσερις δεκαετίες κοινωνικού ταμπού για το θέμα αυτό (1944-1984) - Τεχνολογική επιτάχυνση που συνδέεται με τον πόλεμο του 39/45 - Δίκες, ανοικοδόμηση χωρών και 1ère ψυχρός πόλεμος: η κρατική πληροφορική βλέπει τα ακαδημαϊκά, στρατιωτικά και δημόσια συμφέροντα να συγκλίνουν. - Ανακήρυξη της ιδιωτικής ζωής ως ανθρώπινου δικαιώματος από τον ΟΗΕ (UDHR-1948 άρθρο 12) - Δημοσίευση του μυθιστορήματος του George Orwell "1984" (1949).</p>	<p>1890-1958 ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ (κρατικές απογραφές στις ΗΠΑ και την Ευρώπη)</p> <p>68 ετών</p>
<p>1958/78 - Κοινωνική εξάπλωση της πληροφορικής στις επιχειρήσεις - Πρώτη κερδοσκοπική φούσκα στα ηλεκτρονικά και την πληροφορική (1958-62) - Μικροποίηση (μέγεθος και κόστος), "κεντρικοί υπολογιστές", "μίνι υπολογιστές", "φορητοί υπολογιστές" - Πρώτες συνταγματικές αποφάσεις για την "ιδιωτική ζωή" / το ανθρώπινο δικαίωμα (ΗΠΑ 1965,</p>	<p>1958-1995 Ιδιωτική ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ εταιρειών, οικογενειών,</p>

<p>ΟΔΓ 1969) - Γέννηση της "Micro-soft" κοντά στην IBM (1975) - Κινητοποιήσεις στην Ευρώπη κατά των μηχανογραφημένων κρατικών απογραφών και αρχείων.</p> <p>1978/95 - Κοινωνική εξάπλωση των προσωπικών υπολογιστών (Apple-II 1978 & IBM-PC 1981 ...) - Αύξηση του ατομικού εξοπλισμού σε επιχειρήσεις, διοικήσεις και οικογένειες - Πρώτοι κανονισμοί (όχι πολύ περιοριστικοί) από τα ευρωπαϊκά κράτη - Τέσσερα αιτήματα κανονισμών από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο προς την Επιτροπή μετά από τρία χωρίς απάντηση (1975, 1976, 1979, 1982) - Δημοσίευση του βιβλίου "<i>Die restlose Erfassung</i>" των Aly και Roth που αποκαλύπτει την ηλεκτρονικοποίηση της Shoah (1984) και του βιβλίου "<i>Une histoire de l'informatique</i>" του Philippe Breton (1987).</p>	<p>ιδιωτών και δημόσιων διοικήσεων (Το κράτος παραμένει σημαντικός καταναλωτής, αλλά γίνεται όλο και περισσότερο ρυθμιστής)</p> <p>37 ετών</p>
<p>1995/01 - 45 εκατ. χρήστες του Διαδικτύου - Χαοτική κοινωνική επέκταση του Διαδικτύου - Ενθουσιασμός των μέσων ενημέρωσης / ψηφιακό μέλλον - Υπερεπένδυση / κερδοσκοπική φούσκα - Ευρύτερη πρόσβαση στο Διαδίκτυο / AOL (1993) - Δημιουργία του W3C (1994) - Ρωσία: ψηφιακή στροφή, ταλάντωση μεταξύ επέκτασης και λογοκρισίας (1994-2012) - ΗΠΑ : Τα <i>περιορισμένα cookies</i> της Netscape (1995)... βυθίζεται από τον αθέμιτο ανταγωνισμό της Microsoft - Η Microsoft ξεπερνά την IBM σε κεφαλαιοποίηση αγοράς (1995) - Διακήρυξη ανεξαρτησίας του κυβερνοχώρου στο Νταβός (1996) - Νόμοι περί νομικής αποποίησης ευθύνης των πλατφορμών (1996) - Έργα προστασίας της ιδιωτικής ζωής του W3C : Πρωτότυπα "P3P" από τη Microsoft και τη Netscape (1997) - Γέννηση της Google (1998) - Δημιουργία της Icanh (1998) - Συμφωνία "Safe Harbor" ΕΕ/ΗΠΑ (1998/2000) - Οι ΗΠΑ απαγορεύουν τα cookies σε ομοσπονδιακούς δικτυακούς τόπους (Ιούνιος 2000) - Πρώτο ρωσικό δόγμα (1999) επέκτασης της επιτήρησης, νόμος 144-FZ (2000)</p> <p>2001/11 - 500 εκατ. χρήστες του Διαδικτύου - Δεύτερη έκρηξη φούσκας πληροφορικής και ψηφιακής κερδοσκοπίας, γνωστή ως κρίση DOTCOM (Νοέμβριος 2000 / Ιούνιος 2001) + επιθέσεις στο WTC (11 Σεπτεμβρίου 2001) = αμερικανικό πολιτισμικό σοκ - <i>Patriot Act</i> (26 Οκτωβρίου 2001), Total Information Awareness και άλλα προγράμματα... - Πολιτική συναίνεση για την "ασφάλεια έναντι της ελευθερίας" από τους Ρεπουμπλικάνους στους Δημοκρατικούς, έναρξη του "συστήματος NSA & GAFAM", γέννηση του "καπιταλισμού της επιτήρησης". 2001), <i>Total Information Awareness</i> και άλλα προγράμματα... - Πολιτική συναίνεση "ασφάλεια έναντι ελευθερίας" από τους Ρεπουμπλικάνους στους</p>	<p>1995-2011 ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (I) (Πρώτα διαχειριστικά βήματα, ενθουσιασμός των μέσων ενημέρωσης, οικονομική κερδοσκοπία, πολιτικές δοκιμές και λάθη...)</p> <p>2001-2011 ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (II) Η γέννηση του "καπιταλισμού της επιτήρησης" και η επιρροή του</p> <p>16 ετών</p>

<p>Δημοκρατικούς, έναρξη του "συστήματος NSA & GAFAM", γέννηση του "καπιταλισμού της επιτήρησης" -- <i>Cookies unbridled by discovery of "behavioural surplus" at Google (after Microsoft and Apple) (2002) -- First of nine Google patents: "Generating User Information for Use in Targeted Advertising" (2003) - Γέννηση του Facebook (2004) - Ραγδαία αύξηση της κατοχής smartphone παγκοσμίως (2005/10) - Ρωσικός νόμος 152-FZ για τα προσωπικά δεδομένα (2007) και δημιουργία της Roskomnadzor (2008).</i></p>	
<p>2011/13 - 2000 εκατ. χρήστες του Διαδικτύου - κάλυψη από τα μέσα ενημέρωσης των Wikileaks (2010/11) - η Apple με 1ère στην παγκόσμια αγορά ξεπερνά την Exxon Mobil (2011) - το ισραηλινό λογισμικό "Pegasus" πωλείται στο Μεξικό (2011) - "Αραβική Άνοιξη" (2011/12) - δίκη για το "δικαίωμα στη λήθη" στην Ισπανία (2011/14) - οι BRICS ανακοινώνουν υποθαλάσσιο καλώδιο που παρακάμπτει τις ΗΠΑ (Μάρτιος 2012) - Ρωσία : (<u>2012-2023...</u>) - Ρωσία: "Μαύρη λίστα" απαγορευμένων ιστοτόπων (2012) - Σύνοδος ITU στο Ντουμπάι: Η Ρωσία (Πούτιν) αμφισβητεί την ηγεμονία των ΗΠΑ στον ψηφιακό τομέα (Δεκ.2012) - Αποκαλύψεις Snowden: 1,7 εκατ. έγγραφα της NSA σε δημοσιογράφους (6 Ιουνίου / Δεκ. 2013) άφιξη στη Ρωσία στις 23 Ιουνίου 2013 - Πρόσφατη αποκέντρωση του κινεζικού ψηφιακού, ανακοίνωση του "συστήματος κοινωνικής πίστωσης" για τους πολίτες (ΚΚΚ Οκτ. 2013 - ΕΚ Ιαν. 2014) - Πρόσφατη αποκέντρωση του ρωσικού ψηφιακού- νόμος 242-FZ για τον εντοπισμό δεδομένων (2014) και νόμος 398-FZ για την πολιτική λογοκρισία (2014) - Εξαγορά των ρωσικών μέσων ενημέρωσης- το Sputnik ξεκίνησε μετά την προσάρτηση της Κριμαίας (2014).</p> <p>2013/20 - 3000 εκατ. χρήστες του Διαδικτύου - Περίοδος αποκαλύψεων του Snowden στο ευρύ κοινό από Αμερικανούς και Δυτικούς επαγγελματίες δημοσιογράφους (2013-18) - Ακύρωση της συμφωνίας "Safe Harbor" (υπόθεση Schrems) από το ΔΕΚ (2015) - Δεύτερο ρωσικό δόγμα (2015) νόμοι 374 FZ και 375 FZ πρόσβαση σε δεδομένα ISP από FSB κ.λπ. (2016) - Στατιστικές πρόβλεψης που υπερεκτιμούν τις μελλοντικές πωλήσεις συνδεδεμένων αντικειμένων (2014-17) - Πρώτη ανακάλυψη χρήσης του "Πήγασου" (2016) - Αναγέννηση των "Απαγορευμένων ιστοριών" από την ένωση δημοσιογράφων <i>Freedom Voices Network</i> (2017) Αποκαλύψεις της Cambridge Analytica (2018) - Απογοήτευση από το διαδίκτυο - Δημοσίευση του βιβλίου "Η εποχή του καπιταλισμού της επιτήρησης" του Zuboff (2018-RFA, 2019-USA, 2020-RF)</p>	<p>2011-2020 ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ</p> <p>Διαταραχές ενδεικτικές της ψηφιακής επανάστασης</p> <p>+</p> <p>Αποκαλύψεις του Snowden για το σύστημα NSA & GAFAM</p> <p>+</p> <p>Αποκαλύψεις της C.A. για την εκλογική επιρροή και χειραγώγηση</p> <p>9 ετών</p>

<p>2020/21 - Covid19: έκρηξη των κοινωνικών χρήσεων της ψηφιακής τεχνολογίας, καταγραφή προσωπικών δεδομένων, μέγεθος των βάσεων δεδομένων, ταχύτητα της εκπαίδευσης των Α.Ι. κ.λπ.</p> <p>2022/23 - 5000 εκατ. χρήστες του Διαδικτύου - Εισβολή στην Ουκρανία, δεύτερος "ψυχρός πόλεμος": τμηματοποίηση του Διαδικτύου - Αποσύνδεση στρατών και εμπόρων στις σχέσεις με την Κίνα... - Δημόσια ανακάλυψη των επιδόσεων της τεχνητής νοημοσύνης της Google, της Microsoft κ.ά.: Bard, ChatGPT, Midjourney.... - Δημόσια ανακάλυψη της ισραηλινής εταιρείας διείσδυσης και χειραγώγησης "Team Jorge" - Πτώχευση της "Silicon Valley Bank" μετά από αύξηση των τραπεζικών επιτοκίων (εκκαθάριση της κερδοσκοπικής φούσκας στα συνδεδεμένα αντικείμενα;)</p>	<p>2020-2023 ΑΝΑΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ; (αλλαγές στις "κοσμοθεωρίες" και στις στρατηγικές ιδιωτικής ή δημόσιας δράσης)</p> <p>3 χρόνια</p>
--	--

ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

2. Τεχνολογία, οικονομία, πολιτική: ποιοι είναι οι καθοριστικοί παράγοντες;

Ένα σημαντικό ερώτημα αφορά τον παράγοντα ή τους παράγοντες που καθοδηγούν περισσότερο αυτή την ιστορία: **είναι η ιδιοφυΐα του εφευρέτη που κάνει μια τεχνολογική καινοτομία (στην προκειμένη περίπτωση, την πληροφορική) επιτυχημένη στην κοινωνία, ή είναι το "επιχειρηματικό μοντέλο" που την υποστηρίζει, ή οι πολιτικές εγκρίσεις (έστω και σιωπηρές) που δίνονται σε αυτή την επιχείρηση;** Θα δείξουμε ότι η πληροφορική αναπτύχθηκε κυρίως χάρη στη δημόσια χρηματοδότηση μεταξύ 1890 και 1950, με την κυβέρνηση των ΗΠΑ να χρηματοδοτεί την πανεπιστημιακή έρευνα, τη μεταφορά της γνώσης στο στρατό και τις πρώτες μεγάλες μηχανές που αγοράστηκαν με δημόσιους πόρους. Όπως παρατηρεί ο Yann Moulrier Boutang, "Αυτοί οι κατασκευαστές των νέων εργοστασίων του 21ου αιώνα έστησαν τα καταστήματά τους σε πανεπιστημιούπολεις και τα εξωτερικά τους κτίρια πληρώθηκαν σε μεγάλο βαθμό από τον στρατό ή από ιδρύματα". (Γνωστικός καπιταλισμός, 2007, σ. 21). Αυτή η αρχική τάση της ιστορίας της πληροφορικής να ξεκινά, να χρηματοδοτείται και να εξουσιοδοτείται από το κράτος αρνείται μερικές φορές (καταχρηστικά) από την πρώτη ιστοριογραφία που καθοδηγείται από το μάρκετινγκ των ιδιωτικών εταιρειών- ωστόσο, επιβεβαιώνεται και πάλι στη γέννηση του "καπιταλισμού της επιτήρησης" σύμφωνα με την πρόσφατη ανάλυση που έκανε η Shoshana Zuboff στο βιβλίο της: "Η εποχή του καπιταλισμού της επιτήρησης" (2018). Αυτό το νέο καπιταλιστικό καθεστώς αναπτύχθηκε από μια ώθηση το 2001, προφανώς αυτή των

μελλοντικών "GAFAMs"⁵⁰ , μια ώθηση που σίγουρα διευκολύνθηκε σημαντικά από τις οικονομικές διευκολύνσεις της εποχής⁵¹ , αλλά που αναμφίβολα δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τις άδειες και την πολιτική πίεση της αμερικανικής κυβέρνησης, μέσω της NSA (National Security Agency) ειδικότερα, για μια ιστορικά πρωτοφανή εντατικοποίηση της επιτήρησης του αμερικανικού και παγκόσμιου πληθυσμού με τη συλλογή προσωπικών δεδομένων. Η διαδικασία αυτή εκτείνεται πολύ πέραν των όσων επιτρέπονται από το αμερικανικό και το διεθνές νομικό σύστημα όσον αφορά την προστασία της ιδιωτικής ζωής. Ως εκ τούτου, θα ακολουθήσουμε την υπόθεση ενός πολιτικοοικονομικού (και όχι τεχνολογικού) προσδιορισμού της κοινωνικής επέκτασης της πληροφορικής στην ψηφιακή εποχή, θέτοντας το ζήτημα της ιδιωτικότητας στο επίκεντρο της έρευνάς μας.

2.1 1933: Η IBM μηχανογραφεί το ναζιστικό καθεστώς και τη Σοά

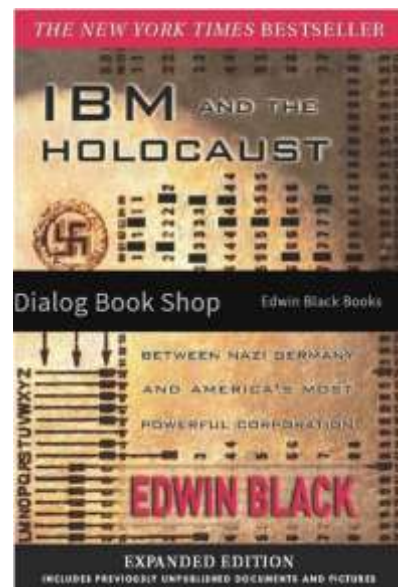

Το 1933 είναι μια σημαντική ημερομηνία στην ιστορία της πληροφορικής. Από το 1933 και μετά, η εταιρεία IBM, η οποία είχε αναπτυχθεί χάρη στις κρατικές απογραφές και βρισκόταν σε ηγεμονική θέση στην παγκόσμια πληροφορική, πούλησε όλες τις "στατιστικές μηχανές" (υπολογιστές) που χρειαζόνταν οι Ναζί για να διεξάγουν απογραφές πληθυσμού, στη Γερμανία και στη συνέχεια σε άλλες χώρες, με σκοπό τη δίωξη των Εβραίων και άλλων θυμάτων. Πρόκειται για ένα από τα μεγάλα ταμπού της πρώτης ιστοριογραφίας της πληροφορικής, η οποία αποκρύπτει

⁵⁰ ISAAC Henri, "Pour en finir avec l'acronyme GAFAM", *Pouvoirs*, 2023/2 (αριθ. 185), σ. 7-17: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-7.htm>.

⁵¹ Βλέπε Y. Moulier Boutang, *L'abeille et l'économiste*, Carnets nord, Κεφ. 2 "Une petite histoire de la crise", σ. 87-114.

την ηθική ευθύνη της IBM σε έναν ολοκληρωτισμό που, όπως έδειξε η φιλόσοφος Hannah Arendt, διακρίνεται από τις κλασικές μορφές αυταρχισμού ακριβώς από την άρνηση κάθε σεβασμού της ιδιωτικής ζωής. Αυτό ανακαλύφθηκε πρόσφατα, το 1984, από δύο Γερμανούς ιστορικούς, ο ένας δημοσιογράφος και ο άλλος ερευνητής, τον **Götz Ali** και τον **Karl Heinz Roth**, σε ένα σχετικά απαρατήρητο βιβλίο με τίτλο **Die restlose Erfassung - Volkszählen, Identifizieren, Aussondern im Nationalsozialismus** ("Η πλήρης απογραφή - Απογραφή, ταυτοποίηση, διαλογή στον εθνικοσοσιαλισμό"). - Rotbuch Verlag, 1984, 157 σ.). Το βιβλίο δεν μεταφράστηκε στα αγγλικά παρά μόνο είκοσι χρόνια αργότερα. Τότε ήταν ένας δημοσιογράφος της *Washington Post*, επίσης ειδικός στη Σοά, ο οποίος ανέλαβε ξανά την έρευνα το 1995 με δεκαπλάσιους πόρους και παρουσίασε στον κόσμο αυτή την τεχνολογική διάσταση το 2001: **Edwin Black, IBM et l'holocauste - L'alliance stratégique entre l'Allemagne nazie et la plus puissante multinationale américaine**, Robert Laffont, 2001, 610 σελ. "Μου έγινε κυριολεκτικά έμμομη ιδέα", γράφει ο Black, "ένα ερώτημα του οποίου η απάντηση διέφευγε επί μακρόν από τους ιστορικούς. Οι Γερμανοί είχαν πάντα στην κατοχή τους ονομαστικούς καταλόγους των Εβραίων. Μια μέρα, μια μοίρα των SS θα εισέβαλε σε μια πλατεία της πόλης και θα αναρτούσε μια ανακοίνωση που θα διέταζε εκείνους των οποίων τα ονόματα εμφανίζονταν στον κατάλογο να παρουσιαστούν στο σταθμό την επόμενη μέρα για να απελαθούν στην Ανατολή. Αλλά πώς συνέταξαν οι Ναζί αυτούς τους

καταλόγους; Για δεκαετίες, κανείς δεν ήξερε. Λίγοι άνθρωποι έθεσαν το ερώτημα. Ιδού η απάντηση: χάρη στις επιχειρήσεις απογραφής και άλλες καταμετρήσεις και εγγραφές που πραγματοποιούσε η IBM με την τεχνολογία αιχμής της" (σελ. 12).

Μεταξύ 1933 και 1944, στελέχη της IBM (μετά τον Hollerith), ιδίως ο Charles Ranlett Flint και ο Thomas J. Watson, καθώς και ανώτερα στελέχη της IBM στη Νέα Υόρκη, τη Γενεύη, το Βερολίνο και το Παρίσι, παρείχαν στους Ναζί τα εργαλεία που χρειαζόνταν για να πραγματοποιήσουν διώξεις τις οποίες γνώριζε όλος ο κόσμος, τις οποίες κατέγραφε ο αμερικανικός Τύπος και τις οποίες ανέφεραν τα αντιναζιστικά κινήματα στις ΗΠΑ με βιβλία και διαδηλώσεις στις κυριότερες αμερικανικές πόλεις. Έθεσαν

έτσι τους εαυτούς τους στην υπηρεσία των διώξεων και της μηχανής του θανάτου. Το 1937, ο πρόεδρος της IBM, Thomas J. Watson, έλαβε μετάλλιο από τον Χίτλερ για τις υπηρεσίες του στο 3ème Ράιχ. Είχε την τακτική οξυδέρκεια να το επιστρέψει στον δωρητή του, γεγονός που τον βοήθησε να ξεγελάσει την Αμερική και να αποκρύψει τις επιχειρήσεις του. Κατάφερε να διαχωρίσει τις πληροφορίες μεταξύ των

IBM President Thomas J. Watson meets with Hitler in Berlin, June 1937, just before receiving medal for "service to the Reich."

Photo extraite de: Edwin Black, "The Nazi Party: IBM & "Death's Calculator"", The Jewish Virtual Library - A Project of Aice : <https://www.jewishvirtuallibrary.org/ibm-and-quot-death-s-calculator-quot>

Häftlings-Personal-Karte		Häftl.-Nr.:
Fam.-Name: <u>Dymant</u>		15.349
Vorname: <u>Ymho</u>		
Geb. am: <u>18.2.14</u> in: <u>Warschau</u>	am: _____ an KL. _____	Größe: <u>170</u> cm
Stand: <u>Verh.</u> Kinder: _____	am: _____ an KL. _____	Gestalt: <u>oval</u>
Wohnort: <u>Tschepstochau, Distr. Radom</u>	am: _____ an KL. _____	Augen: <u>br.</u>
Strasse: <u>Alter Ring 9</u>	am: _____ an KL. _____	Nase: <u>ger.</u>
Religion: <u>mos.</u> Staatsang: <u>keine</u>	am: _____ an KL. _____	Mund: <u>ger.</u>
Wohnort d. Angehörigen: <u>Frank, ellix, Tschepstochau, Warschauerstr.</u>	am: _____ an KL. _____	Ohren: <u>2-reihig</u>
Eingewiesen am: <u>24.12.1944</u>	am: _____ an KL. _____	Zähne: <u>2-reihig</u>
durch: <u>BH</u>	am: _____ an KL. _____	Haare: <u>blond</u>
in KL: <u>Buchenwald</u>	am: _____ an KL. _____	Sprache: _____
Grund: <u>Polit. jüd.</u>	Entlassung: _____	Bes. Kennzeichen: _____
Vertrafen: _____	am: _____ durch KL: _____	Charakt.-Eigenschaften: _____
mit Verfügung v.: _____		Sicherheit b. Einsatz: _____
Strafen im Lager:		Körperliche Verfassung: _____
Grund: _____	Art: _____	Bemerkung: _____

Fiche personnelle d'un détenu du camp de Buchenwald pourvue d'un tampon rouge « **Traité par Hollerith** ». Source : Cercle d'étude de la Déportation et de la Shoah, page "Le système des rapports mécanographiques - Comme l'informatique avant la lettre a servi les objectifs du nazisme", 7 août 2020 : <https://www.cercleshoah.org/spip.php?article835>

ΗΠΑ και της Γερμανίας, όπου η επιχείρησή του ενίσχυσε τρομερά τον εντοπισμό και τη συγκέντρωση των Εβραίων. Οι αριθμοί στις κάρτες ατομικής ταυτότητας, όπως αυτός του Symcho Dymant απέναντι ή, για ένα διάστημα, οι αριθμοί που

Fiche Hollerith de Pierre Durand, Mle 49749 à Buchenwald

Photo extraite de : Claude SIMON (Amicale de Mauthausen), "Interamicale : table ronde des « Rendez-vous de l'histoire » de Blois 2017", *Le Serment*, n°368, Mars, Avril, Mai 2018, p.8 : https://asso-buchenwald-dora.com/wp-content/uploads/2018/06/serment_368_02032018.pdf

ήταν τατουάζ στα χέρια, όπως αυτός του Pierre Durand παρακάτω, συνδέονταν με κάρτες διάτρησης της IBM και επεξεργάζονταν από τα μηχανήματα που προμήθευε η εταιρεία στους υπεύθυνους για τις συλλήψεις και την εξόντωση. "Κάθε μέρα λαμβάναμε νέες φάλαγγες κρατουμένων. Ταυτοποιούνταν με τη χρήση καρτών Hollerith, των οποίων οι στήλες και οι οπές αντιστοιχούσαν σε διάφορα χαρακτηριστικά: εθνικότητα, ημερομηνία γέννησης, οικογενειακή κατάσταση, αριθμός παιδιών, λόγος κράτησης, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και δεξιότητες. Οι στήλες 3 και 4 κάλυπταν δεκαέξι κατηγορίες κρατουμένων, οι οποίες διακρίνονταν από τη θέση της διάτρησης: η τρύπα 3 προοριζόταν για τους ομοφυλόφιλους, η τρύπα 9 για τους αντικοινωνικούς και η τρύπα 12 για τους τσιγγάνους. Η τρύπα 8 ήταν για τους Εβραίους. Οι κρατούμενοι ταξινομούνταν επίσης με βάση τον προσωπικό τους κωδικό αριθμό σε καταλόγους που καταρτίζονταν από τις κάρτες⁸. Η στήλη 34 έγραφε: "Λόγος αναχώρησης". Ο κωδικός 2 σήμαινε ότι ο κρατούμενος είχε μεταφερθεί σε άλλο στρατόπεδο για να συνεχίσει να εργάζεται εκεί. Ο θάνατος από "φυσικά" αίτια ήταν

ο κωδικός 3. Η εκτέλεση ήταν το νούμερο 4. Η αυτοκτονία ήταν το νούμερο 5. Ο κωδικός 6 προοριζόταν για την "ειδική μεταχείριση", ευφημισμός για την "εξόντωση", είτε με θάλαμο αερίων είτε με σφαίρα στο κεφάλι⁹. Καθώς έφταναν τα τρένα και τα φορτηγά από το Βέλγιο, τη Γαλλία και την Ολλανδία, χιλιάδες κάρτες διάτρησης αναλύθηκαν και επεξεργάστηκαν. Στη συνέχεια, οι πληροφορίες διαβιβάστηκαν στο τμήμα στατιστικής της Κεντρικής Υπηρεσίας Οικονομικής Διαχείρισης των SS στο Oranienburg.⁵²

Τα στελέχη της IBM συνέβαλαν στη γενοκτονία, η οποία δεν θα είχε στοιχίσει τόσες ζωές χωρίς τη χρήση αυτών των μηχανημάτων. Κανείς δεν φαίνεται να είχε συνειδητοποιήσει τη σημασία αυτής της τεχνολογικής πτυχής πριν από αυτά τα δύο βιβλία. Όπως παρατηρεί ο Claude Simon, μέλος της Amicale de Mauthausen, **"Όσον αφορά την καινοτομία, φαίνεται να συνίσταται κυρίως στην προσαρμογή στον άνθρωπο τεχνολογιών που χρησιμοποιούνταν μέχρι σήμερα για ζώα ή πράγματα"**.⁵³ Ακριβώς για αυτό το είδος προσαρμογής μιλάει η Shoshana Zuboff με την έννοια του "εργαλειτισμού", στην οποία θα επανέλθουμε (βλ. § 5.4 παρακάτω). Μπορούμε επίσης να παρατηρήσουμε ότι αυτά τα σαράντα χρόνια της τεχνολογικής αδιαπέραστης κατάστασης δεν βοήθησαν την ανθρωπότητα να συνειδητοποιήσει τους κινδύνους που ενέχει η μηχανοργάνωση των σχέσεων μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών. Και υπάρχει κάτι αξιολύπητο στην απίστευτη υπερηφάνεια

⁵² Ibid, ό.π., σ. 31 - Σημειώσεις: 8. idem- βλέπε NA Rg242/238, T1021, Roll 5, frame 126 - 9. Documents de Rudolf Martin Cheim, ό.π., σ. 26-27, YVO Rg804- βλ. NA Rg242/238, T1021, Roll 5, frame 126- Μαρτυρία της Irma Gresse, στο "Excerpts from *The Belsen Trial, Part 5 of 5: The Trial of Adolf Eichmann, Session 101 (Pt. 3 of 4)*"- Jamie Mc Carthy and Ken Mc Vay, "The Meaning of Special Treatment, Pt.1 of 3", *Deceit and Misrepresentation: The Techniques of Holocaust Denial*, The Nizkor Project, <http://www.nizkor.org>- Raul Hilberg, *Documents of Destruction: Germany and Jewry 1944-1945* (Chicago, Quandrangle Books, 1971), σ. 219-223.

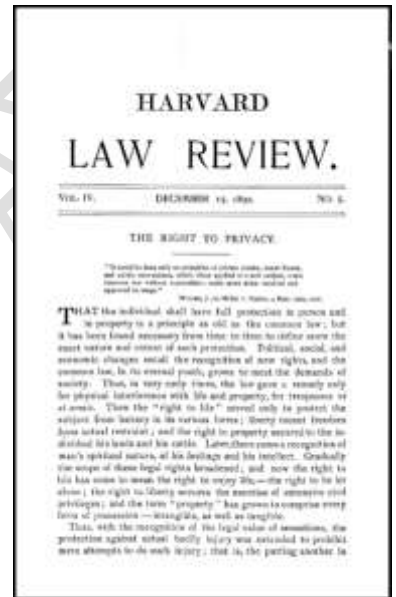
⁵³ Claude Simon, (Amicale de Mauthausen), "Interamicale : table ronde des "Rendez-vous de l'histoire" de Blois 2017", *Le Serment*, n°368, Mars, Avril, Mai 2018, p.8 : https://asso-buchenwald-dora.com/wp-content/uploads/2018/06/serment_368_02032018.pdf

μερικών ακαδημαϊκών που ειδικεύονται στον τομέα, οι οποίοι το 2001 (με την έκδοση του βιβλίου του Edwin Black) ανακάλυψαν αυτή την πραγματικότητα που είχε αγνοηθεί στον δικό τους τομέα εξειδίκευσης. Πιθανότατα δεν θα μάθουμε ποτέ ποια ήταν η διαφορά της παράνομης παροχής αμερικανικής τεχνολογίας υπολογιστών στους Ναζί στον αριθμό των νεκρών, αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία για την έκταση και τον κυνισμό της συνεργασίας της IBM με τους Ναζί. Σε αντίθεση με άλλες εταιρείες που συνεργάστηκαν, η IBM δεν τιμωρήθηκε στο τέλος του πολέμου, επωφελούμενη από την αμερικανική πολιτική της μη εκκαθάρισης των Γερμανών εργοδοτών από τον Αμερικανό απελευθερωτή⁵⁴. Μήπως αυτή η εκπληκτική συνεργασία μεταξύ της IBM και των Ναζί επηρέασε τους συντάκτες της πρώτης πολιτικής αναγνώρισης της "ιδιωτικής ζωής" ως θεμελιώδους δικαιώματος στο άρθρο 12 της "Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων", ενός διακηρυκτικού (δηλαδή πολιτικού, όχι νομικού) κειμένου που εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1948; Αυτό δεν είναι βέβαιο. Αντικατοπτρίζεται αυτή η συνεργασία στο διάσημο δυστοπικό μυθιστόρημα του George Orwell "1984", που δημοσιεύθηκε το 1949, το μοναδικό μυθιστόρημα που έκτοτε είναι πανταχού παρόν στις δημοσιογραφικές και επιστημονικές μελέτες της πληροφορικής; Δεν υπάρχει τίποτα, ούτε στο ίδιο το έργο ούτε στα σχόλιά του, για να το πούμε με βεβαιότητα.

⁵⁴ DE ROCHEBRUNE Renaud, HAZERA Jean-Claude, *Les patrons sous l'Occupation*. Odile Jacob, 2013; <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-patrons-sous-l-occupation--9782738129383.htm> ; LACROIX-RIZ Annie, " La non-épuration américaine de l'oligarchie financière allemande : une vieille affaire, 1918-1945 ", *Droits*, 2019/1 (n° 69), p. 29-74 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-droits-2019-1-page-29.htm>.

Η σχέση μεταξύ της ιστορίας της ιδιωτικής ζωής ως πολιτικο-νομικής ιδέας και της κοινωνικής εξάπλωσης της τεχνολογίας της πληροφορίας φαίνεται να είναι στενή από την πρώτη αμερικανική απογραφή του 1890: η πρώτη αυτή ηλεκτρονική απογραφή ξεκίνησε στις 2 Ιουνίου 1890 και το πρώτο άρθρο της αμερικανικής νομικής διδασκαλίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής εμφανίστηκε στις 15 Δεκεμβρίου 1890: **Warren and Brandeis, "The Right to Privacy" *Harvard Law Review*, 4, 1890, σ. 193-220**. Ωστόσο, το άρθρο δεν κάνει καμία αναφορά στην απογραφή. Πρόκειται για χρονολογική σύμπτωση ή απλώς για σύμπτωση με διαφορά έξι μηνών; Ή μήπως η έναρξη της πρώτης ηλεκτρονικής απογραφής δημιούργησε ένα κοινωνικό πλαίσιο και συζητήσεις που ευνοούσαν τη δημοσίευση του άρθρου; Μια αβεβαιότητα παραμένει.

Συγκριτικές μελέτες του ιστορικού Jean-Louis Halpérin⁵⁵ δείχνουν ότι η έννοια κυκλοφορούσε μεταξύ των χωρών τον 19ο^{ème} αιώνα, αλλά δεν ήταν κεντρική ούτε στις Ηνωμένες Πολιτείες ούτε στις ευρωπαϊκές χώρες. Θα επανέλθουμε σε αυτό το σημείο για να δούμε ότι υπήρχε μια ιστορική έλλειψη κατανόησης και μια γενική αμηχανία για το θέμα αυτό (βλ. παρακάτω, § 4.2). Τα αμερικανικά δικαστήρια άρχισαν να αναπτύσσουν νομολογία με την απόφαση *Ravesich* του Ανώτατου Δικαστηρίου της Τζόρτζια

⁵⁵ HALPERIN Jean-Louis, "L'essor de la "privacy" et l'usage des concepts juridiques", *Droit et société*, vol. 61, no. 3, 2005, pp. 765-782 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-droit-et-societe1-2005-3-page-765.htm> και "Protection de la vie privée et privacy : deux traditions juridiques différents ?", *Les Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*, vol. 48, no. 3, 2015, pp. 59-68: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-les-nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel-2015-3-page-59.htm> .

το 1905, η οποία επιβεβαιώθηκε σιγά-σιγά στις δεκαετίες του 1930 και του 1940, αλλά χωρίς καμία πραγματική προστασία ενός ανθρώπινου δικαιώματος. "Ο δρόμος που ακολούθησε το αμερικανικό δίκαιο φαίνεται να είναι πολύ διαφορετικός και δεν οδήγησε σε νόμο (είτε ομοσπονδιακό είτε πολιτειακό) που να προστατεύει την ιδιωτική ζωή τόσο από αστική όσο και από ποινική άποψη. Ξεκινώντας το 1890 με ένα δογματικό άρθρο, το οποίο ως τέτοιο στερείτο κάθε κύρους, η διαδικασία αυτή ξεκίνησε με αγωγές που αφορούσαν τη χρήση οικογενειακών ονομάτων ή φωτογραφιών σε διαφημίσεις χωρίς την άδεια των ενδιαφερομένων. Μετά από αρκετές αποφάσεις που αρνούσαν να θεωρήσουν μια τέτοια συμπεριφορά ως λανθασμένη, τα πολιτειακά δικαστήρια άρχισαν να αποφαινόμενοι υπέρ των εναγόντων στην υπόθεση Ravesich, η οποία αποφασίστηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο της Γεωργίας το 1905(13). Το Restatement of Torts του 1939 έλαβε υπόψη αυτό το γεγονός και περισσότερες από είκοσι πολιτείες θέσπισαν νομοθεσία που αναγνώριζε αυτή τη νέα μορφή αστικής ευθύνης.⁵⁶

Η πρώτη διεθνής πολιτική διατύπωση της επιθυμίας για προστασία της ιδιωτικής ζωής βρίσκεται στο **άρθρο 12 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ του 1948**: "Κανείς δεν πρέπει να υπόκειται σε αυθαίρετη επέμβαση στην ιδιωτική του ζωή, την οικογένεια, την κατοικία ή την αλληλογραφία του, ούτε σε επιθέσεις κατά της τιμής και της υπόληψής του. Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία του νόμου κατά των παρεμβάσεων ή επιθέσεων αυτών". Το κείμενο αυτό δεν έχει νομική ισχύ: δεν πρόκειται για συνθήκη, αλλά για

⁵⁶ HALPERIN J.L., "Protection de la vie privée et privacy...", ό.π., Σημείωση 13: (13) William L. Prosser, "Privacy", *California Law Review* 1960, 48/3, σ. 383-423.

μονομερή δήλωση της Ολομέλειας του ΟΗΕ. Όμως υιοθετείται και παρατίθεται από τη Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών που υιοθετήθηκε από τα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης το 1950: "Άρθρο 8 - Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής - 1) Καθένας έχει δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής του ζωής, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του. 2) Δεν επιτρέπεται η επέμβαση δημόσιας αρχής στην άσκηση του δικαιώματος αυτού, εκτός αν είναι σύμφωνη με το νόμο και αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία για λόγους εθνικής ή δημόσιας ασφάλειας, για την οικονομική ευημερία της χώρας, για την πρόληψη της αναταραχής ή του εγκλήματος, για την προστασία της υγείας ή των ηθών ή για την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.

Μόλις τη δεκαετία του 1960, όταν άρχισε η κοινωνική εξάπλωση της ιδιωτικής πληροφορικής, η συζήτηση για την προστασία της ιδιωτικής ζωής αναζωπυρώθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Όπως παρατηρεί ο Julien Rossi: "Ο τρόπος με τον οποίο η εμφάνιση του ηλεκτρονικού υπολογιστή έγινε αντιληπτή στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 ως πρόβλημα εν τη γενέσει του, το τέλος της εποχής Μακάρθρι και το πλαίσιο των κινημάτων πολιτών, ήταν παράγοντες που σε συνδυασμό έβαλαν το ζήτημα του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή ξανά στην ατζέντα των νομικών και του πολιτικού προσωπικού της χώρας. Το έργο του William Prosser (Prosser, 1960), εμπνευσμένο από το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή που θεωρητικοποιήθηκε στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα από τους Samuel Warren και Louis Brandeis (1890), ανέπτυξε και αποσαφήνισε την αμερικανική νομική διδασκαλία καθορίζοντας

το περιεχόμενο του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή".⁵⁷ Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο νομικός William Prosser (1898-1972) συνέταξε μια διάσημη τυπολογία των αδικημάτων που επηρεάζουν την ιδιωτική ζωή, διακρίνοντας μεταξύ της εισβολής στον ιδιωτικό χώρο, της δημοσίευσης ενοχλητικών γεγονότων που αφορούν την προσωπική ζωή, της δυσφήμισης και της πλαστοπροσωπίας⁵⁸. Μεταξύ 1961 και 1963, η ομοσπονδιακή χρηματοδότηση για στατιστικές έρευνες αυξήθηκε κατά 23%. Ο αριθμός των υπολογιστών αυξήθηκε από 350 σε 700 μόνο στην Πολεμική Αεροπορία των ΗΠΑ. Το 1964, η Πολιτεία της Νέας Υόρκης ξεκίνησε ένα σχέδιο με την ονομασία "*State Identification and Intelligence System*", το οποίο αποσκοπούσε στη συγκέντρωση πληροφοριών από 3.600 διαφορετικές πηγές σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ιδίως για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της αστυνομίας. Το 1964, οι *New York Times* αποκάλυψαν μία από τις πρώτες πωλήσεις προσωπικών δεδομένων. Το 1965, το Συμβούλιο Ερευνών Κοινωνικών Επιστημών (SSRC) δημοσίευσε μια έκθεση στην οποία καταδίκασε το γεγονός ότι περισσότερα από 600 σύνολα δεδομένων ήταν διάσπαρτα σε 20 ομοσπονδιακές στατιστικές υπηρεσίες, κατανεμημένα σε εκατό εκατομμύρια διάτρητες κάρτες και περίπου τριάντα χιλιάδες μαγνητικές ταινίες, καθιστώντας την πρόσβαση για την επιστημονική έρευνα πολύ περίπλοκη... γεγονός που οδήγησε, ένα χρόνο αργότερα, στην πρόταση για τη δημιουργία ενός "εθνικού κέντρου δεδομένων" που θα συγκέντρωνε αυτές τις βάσεις δεδομένων. Η ανακοίνωση της πρότασης για τη δημιουργία ενός εθνικού κέντρου δεδομένων

⁵⁷ Julien Rossi, *Protection des données personnelles et droit à la vie privée : enquête sur la notion controversée de " donnée à caractère personnel*, Doctorant en Sciences de l'information et de la communication, Dir. V.Julliard, J.Valluy, UTC Costech, 2 Ιουλίου 2020 : <http://www.theses.fr/2020COMP2549/document> (p.257)

⁵⁸ PROSSER W., 1960, "Privacy", *California Law Review*, 48, 3, σ. 383 κ.ε.: <https://www.jstor.org/stable/3478805>.

προκάλεσε με τη σειρά της αντιδράσεις στον Τύπο. Τον Αύγουστο του 1966, η εφημερίδα *Pittsburgh Post-Gazette* έγραψε τον τίτλο "Ο υπολογιστής ως μεγάλος αδελφός". Η *Wall Street Journal* εξέφρασε επίσης την ανησυχία της για την απειλή των ατομικών ελευθεριών που συνιστούσε ένα τέτοιο κέντρο δεδομένων, ενώ τον Αύγουστο του 1966, ένα κύριο άρθρο στους *New York Times* περιέγραψε το σχέδιο ως "οργουελιανό εφιάλτη".

Στην υπόθεση *Griswold v. Connecticut* (381 U.S. 479), το Ανώτατο Δικαστήριο αναγνώρισε για πρώτη φορά την ύπαρξη συνταγματικού δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή το 1965. Στη συνέχεια, το 1967, στην υπόθεση *Katz κατά Ηνωμένων Πολιτειών* (*Katz κατά Ηνωμένων Πολιτειών*, 389 U.S. 347, 1967), ανέτρεψε μια προηγούμενη απόφαση, την *Olmstead κατά Ηνωμένων Πολιτειών* του 1928 (*Olmstead κατά Ηνωμένων Πολιτειών*, 277 U.S. 438, 1928), αναγνωρίζοντας ότι η υποκλοπή αποτελεί παραβίαση του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή (την οποία είχε αποκλείσει τότε!). Τέλος, το 1977, στην υπόθεση *Whalen v. Roe* (429 U.S. 589, 1977), αναγνώρισε την ύπαρξη δικαιώματος στην πληροφοριακή ιδιωτικότητα, δηλαδή το γεγονός ότι το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα συνεπάγεται την επιβολή ορισμένων περιορισμών στην ελεύθερη κυκλοφορία πληροφοριών που αφορούν την ιδιωτική ζωή των πολιτών.

Στις ευρωπαϊκές χώρες, οι συζητήσεις για την προστασία της ιδιωτικής ζωής, ιδίως σε σχέση με τις εξελίξεις στην τεχνολογία της πληροφορίας, εμφανίστηκαν την ίδια εποχή με τις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά με διαφορετικό τρόπο: ήταν οι **κυβερνητικές απογραφές που προκάλεσαν εχθρικές αντιδράσεις και, από αυτό το θέμα, ευρύτερα ο φόβος της υπερβολικής κρατικής**

επιτήρησης μέσω της δημιουργίας διασυνδεδεμένων βάσεων δεδομένων.

Μετά τις Ηνωμένες Πολιτείες, η ευρωπαϊκή χώρα που σημειώνει την πρώτη και ταχύτερη πρόοδο είναι η **Γερμανία**. Το 1968, το Σλέσβιχ-Χόλσταϊν ψήφισε νόμο για τη δημιουργία κέντρων ηλεκτρονικής επεξεργασίας δεδομένων. Το 1969, το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο εξέδωσε την απόφαση "Mikrozensus" (16 Ιουλίου 1969), με την οποία κηρύχθηκε αντίθετο προς την αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (*Würde der Menschen*) το να υποχρεώνει το κράτος τα άτομα να αποκαλύπτουν όλες τις πτυχές της προσωπικότητάς τους προκειμένου να τα συμπεριλάβει σε ένα αρχείο δεδομένων, ακόμη και για τους σκοπούς ανώνυμων στατιστικών ερευνών (BVerfG, 16 Ιουλίου 1969 - 1 BvL 19/63, "Mikrozensus"). Στις 7 Οκτωβρίου 1970, το ομόσπονδο κράτος της Έσσης υιοθέτησε ένα από τα πρώτα νομοθετήματα παγκοσμίως, **τον "Datenschutzgesetz" (νόμο περί προστασίας δεδομένων), και δημιούργησε την πρώτη αρχή προστασίας δεδομένων παγκοσμίως, τον *Datenschutz-beauftragter* (υπεύθυνο προστασίας δεδομένων)**. Ήταν υπεύθυνη για την παρακολούθηση της εφαρμογής του νόμου και τη σύνταξη δημόσιων εκθέσεων σχετικά με την ανάπτυξη της πληροφορικής στην κρατική διοίκηση (δέκα χρόνια πριν από τον νόμο του 1978 και τη δημιουργία της CNIL στη Γαλλία). Το 1974, το κρατίδιο της Ρηνανίας-Παλατινάτου ψήφισε επίσης νόμο "κατά της κατάχρησης δεδομένων". Σε ομοσπονδιακό επίπεδο, το 1972 καταρτίστηκε σχέδιο νόμου για την προστασία των δεδομένων, αλλά μόλις το 1977 υιοθετήθηκε ο νόμος αυτός.

Η Σουηδία υπήρξε επίσης πρώιμος υποστηρικτής σε αυτόν τον τομέα⁵⁹. Η αρχή της ελεύθερης πρόσβασης στα διοικητικά έγγραφα χρονολογείται από έναν νόμο για την ελευθερία του Τύπου του 1766. Η καθιέρωση ενός προσωπικού αριθμού ταυτότητας το 1947, σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που περιέχονται στα αρχεία για τα άτομα που τηρούνται από το κράτος από το 1963, και η αρχή της ελεύθερης πρόσβασης στις πληροφορίες αυτές που τηρούνται από τη διοίκηση, οδήγησαν σε φόβους σχετικά με την εμπιστευτικότητα των δεδομένων που θα μπορούσαν να περιέχουν πληροφορίες για την ιδιωτική ζωή των ανθρώπων. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στα δεδομένα που συλλέγονταν κατά τη διάρκεια των απογραφών. Μια κοινοβουλευτική επιτροπή συστάθηκε για να εξετάσει το θέμα το 1969 και υπέβαλε τα πορίσματά της το 1972. Το 1973, η Σουηδία ψήφισε τον πρώτο εθνικό νόμο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, με δύο νόμους στο καταστατικό: τον νόμο για την ελευθερία του Τύπου, ο οποίος προωθεί το άνοιγμα και την ελεύθερη πρόσβαση, και τον νόμο για την προστασία των δεδομένων, ο οποίος προστατεύει τις ατομικές ελευθερίες (*Datalagen*). Στις Κάτω Χώρες, το 1972, τα ηλεκτρονικά αρχεία που δημιουργήθηκαν για την απογραφή δέχθηκαν επίσης κριτική. Με βάση το σουηδικό μοντέλο, η ολλανδική κυβέρνηση συνέστησε την Επιτροπή Koormans (*Staatscommissie-Koormans*), μια επιτροπή που συστάθηκε με το βασιλικό διάταγμα αριθ. 70 της 21ης Φεβρουαρίου 1972 και εγκαινιάστηκε στις 16 Μαρτίου του ίδιου έτους, με σκοπό να καταρτίσει προτάσεις για τη ρύθμιση της τεχνολογίας της

⁵⁹ Gloria González Fuster, *The Emergence of Personal Data Protection as a Fundamental Right of the EU*, Springer Science & Business, 28 Απριλίου 2014, σ. 58. et s.; DIGOIX Marie, LE BOUTEILLEC Nathalie, " Régulation de la vie privée dans le contrat social en Islande et en Suède ", *Savoir/Agir*, 2012/2 (n° 20), p. 61-70 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-savoir-agir-2012-2-page-61.htm>; Sören Öman, " Implementing Data Protection in Law ", in : *IT Law - Scandinavian Studies in Law* Volume 47, 2004, s. 389-403 : <https://lawpub.se/en/artikel/5546>

πληροφορίας με σκοπό την προστασία της ιδιωτικής ζωής των πολιτών.

Στη Γαλλία, η κυβέρνηση ανέθεσε το 1969 στο Conseil d'État μια έκθεση σχετικά με "τις συνέπειες της ανάπτυξης της τεχνολογίας των πληροφοριών στις δημόσιες ελευθερίες και τις διοικητικές αποφάσεις" (Conseil d'État (Γαλλία), 1970). Το 1970, ο νόμος αριθ. 70-643 της 17ης Ιουλίου 1970 με στόχο την ενίσχυση της εγγύησης των ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών δημιούργησε ένα **άρθρο 9 στον Αστικό Κώδικα που επιβεβαίωνε το δικαίωμα των ατόμων στο σεβασμό της ιδιωτικής τους ζωής**. Μια σειρά από νομοσχέδια κατατέθηκαν από Γάλλους βουλευτές, μεταξύ των οποίων και ένα τον Οκτώβριο του 1970 από τον Michel Roniatowski, βουλευτή της Εθνικής Ομοσπονδίας Ανεξάρτητων Δημοκρατών, της οποίας ηγείται ο Valéry Giscard d'Estaing. Ένας από τους στόχους της πρότασής του ήταν η δημιουργία μιας "Επιτροπής Ελέγχου Επεξεργασίας Δεδομένων". Το 1974, ένα άρθρο του Philippe Boucher (Boucher, 1974) στην εφημερίδα *Le Monde* σχετικά με το σχέδιο SAFARI (*Système automatisé pour les fichiers administratifs et le répertoire des individus*) έθεσε το θέμα των επιπτώσεων της τεχνολογίας της πληροφορικής στα ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή, στην ημερήσια διάταξη των μέσων ενημέρωσης. Ακολούθησε το σχέδιο GAMIN ("*Gestion automatisée de médecine infantile*"), το οποίο προκάλεσε διαμαρτυρίες στα μέσα της δεκαετίας του 1970, ιδίως μεταξύ των γιατρών και των κοινωνικών λειτουργών που επρόκειτο να τροφοδοτήσουν το αρχείο με δεδομένα υγείας, κατά παράβαση της αρχής του ιατρικού απορρήτου: η αποκάλυψη της ύπαρξης του αρχείου SAFARI προκάλεσε αντιδράσεις σε κύκλους που πρόσκεινται στο CFDT και το Syndicat de la Magistrature, και στη

συνέχεια στον Τύπο, σε ένα πολιτικό πλαίσιο που ήταν ακόμη κοντά στα γεγονότα του Μαΐου 1968. Το 1974, ο Valéry Giscard d'Estaing υπέγραψε ένα διάταγμα (διάταγμα αριθ. 74-938 της 8ης Νοεμβρίου 1974 για τη σύσταση της Επιτροπής για την Πληροφορική και τις Πολιτικές Ελευθερίες), με το οποίο δημιουργήθηκε μια Επιτροπή για την Πληροφορική και τις Πολιτικές Ελευθερίες υπό την εποπτεία του Jean Lecanuet, Υπουργού Δικαιοσύνης, υπό την προεδρία του Bernard Chenot, τότε Αντιπροέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας. Η έκθεση της επιτροπής συντάχθηκε από τον Bernard Tricot, τον εισηγητή της, και υποβλήθηκε τον Ιούνιο του 1975. Κατέληγε σε μια σειρά προτάσεων, μεταξύ των οποίων και αυτή της δημιουργίας, όπως στην Έσση/Γερμανία και τη Σουηδία, μιας ανεξάρτητης αρχής ικανής να ασκεί έλεγχο στη χρήση της τεχνολογίας της πληροφορίας, πρωτίστως από νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, αλλά και, σε κάποιο βαθμό, από τον ιδιωτικό τομέα. Τα συμπεράσματα της έκθεσης ενσωματώθηκαν σε σχέδιο νόμου. Το νομοσχέδιο αυτό υποβλήθηκε στο Υπουργικό Συμβούλιο τον Ιούλιο του 1976 και στη συνέχεια τέθηκε στο τραπέζι της Εθνοσυνέλευσης στις 9 Αυγούστου του ίδιου έτους. Αφού συζητήθηκε και τροποποιήθηκε από το Κοινοβούλιο, δημοσιεύθηκε τελικά στις 6 Ιανουαρίου 1978 και έγινε ο νόμος αριθ. 78-17 σχετικά με την τεχνολογία της πληροφορίας, τα αρχεία και τις ελευθερίες, ευρύτερα γνωστός ως Loi Informatique et Libertés. Ωστόσο, χρειάστηκε ακόμη περισσότερος χρόνος για να κατοχυρωθεί ο νόμος στο Σύνταγμα και ακόμη περισσότερος χρόνος για να υιοθετηθεί.⁶⁰

⁶⁰ Για τη Γαλλία: Mazeaud Vincent, "La constitutionnalisation du droit au respect de la vie privée", Les Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel, 2015/3 (αριθ. 48), σ. 5-20. URL: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-les-nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel-2015-3-page-5.htm>

Σε αντίθεση με τα άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, των οποίων οι ρίζες χρονολογούνται από τον 18ο αιώνα^{ème}, η αναγνώριση αυτού του δικαιώματος έγινε αργά στο νόμο: [το 1965](#) στις ΗΠΑ, [το 1969](#) στην ΟΔΓ... και μόλις [το 1999](#) στη Γαλλία. Σε γενικές γραμμές, στις διάφορες ενδιαφερόμενες χώρες, είναι τα ανώτερα δικαστήρια που καθορίζουν τη νέα συνταγματική αρχή και όχι οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι, τα κόμματα ή οι ψηφοφόροι, σε μια εποχή που η τεχνολογία των υπολογιστών επιταχύνεται μέσω της ενσωμάτωσης των ηλεκτρονικών στα μηχανογραφικά συστήματα και που οι μηχανογραφημένες κρατικές απογραφές αμφισβητούνται σε μεγάλο βαθμό στην Ευρώπη. Αυτή η αδύναμη βάση πολιτικής νομιμοποίησης καθιστά τη συνταγματοποίηση της ιδιωτικής ζωής αργή, κυμαινόμενη και εύθραυστη τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη.

2.3 Το τραύμα του 2001 και η γέννηση του καπιταλισμού της επιτήρησης

Το 2001 είναι μια άλλη πολύ σημαντική ημερομηνία **που πρέπει να κατανοήσουμε** σε αυτή την κυρίως αμερικανοευρωπαϊκή ιστορία⁶¹. Ήταν η χρονιά κατά την οποία έσκασε η κερδοσκοπική φούσκα στην αγορά επιχειρηματικών κεφαλαίων νέας τεχνολογίας ("DOT-COM⁶² 2001") και οι

Photo du WTC après les attentats du 11 septembre 2001 extraite de : Roberto Lucchini - The Conversation « Amiante, métaux lourds... Comment l'attentat du World Trade Center tue encore 20 ans après », Science & Vie, 09 Septembre 2022 : <https://www.science-et-vie.com/societe/amiante-metaux-lourds-attentat-world-trade-center-tue-20-ans-apres-21981.html>

⁶¹ LYON David, "6. Le 11 septembre, la 'guerre au terrorisme' et la surveillance généralisée", στο: Didier Bigo ed, *Au nom du 11 septembre... Les démocraties à l'épreuve de l'antiterrorisme*. Παρίσι, La Découverte, "Cahiers libres", 2008, σ. 90-103: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/au-nom-du-onze-septembre--9782707153296--page-90.htm>.

⁶² Το "DOT-COM" ή "DOTCOM", για το "dot com" (".com"), αναφέρεται στην κατάληξη ονόματος τομέα που χρησιμοποιείται συχνότερα εκείνη την εποχή από ψηφιακές εταιρείες που διεξάγουν το μεγαλύτερο μέρος των δραστηριοτήτων τους στο διαδίκτυο. (Ορισμός του dotcom από το *Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus* © Cambridge University Press.

επιθέσεις στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου ("WTC 2001"). Οι κοινωνικές αντιλήψεις για τα γεγονότα αυτά είναι διαφορετικές στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι Ευρωπαίοι παρακολούθησαν την κατάρρευση των πύργων του WTC στην τηλεόραση, όπως και οι Αμερικανοί. Ωστόσο, οι Αμερικανοί αντιλήφθηκαν τα γεγονότα με διαφορετικό τρόπο: **ήταν η πρώτη φορά που η επικράτειά τους είχε πληγεί από μια πολεμική πράξη, γεγονός** που τους οδήγησε να αμφισβητήσουν πολλές από τις πεποιθήσεις σχετικά με την εδαφική ασφάλεια που τηρούνταν από τη δημιουργία της Δημοκρατίας πριν από δύο αιώνες. Την ίδια χρονιά, το Κραχ της DOT-COM επηρέασε την εμπιστοσύνη των Ηνωμένων Πολιτειών στην τεχνολογική τους υπεροχή, παρά το γεγονός ότι κυριαρχούσαν στον τομέα αυτό για πάνω από έναν αιώνα. **Είναι σαν να κατέρρευσαν δύο θεμελιώδεις πυλώνες (μεταξύ άλλων) του αμερικανικού πολιτιστικού και πολιτικού συστήματος, η ασφάλεια και οι επιχειρήσεις.** Μπορούμε να θεωρήσουμε το 2001 ως ένα τραυματικό σοκ του οποίου οι αμνησιακές συνέπειες θα παραμείνουν στην αμερικανική πολιτική κουλτούρα για περισσότερο από μια δεκαετία. Κατά κάποιον τρόπο, οι Αμερικανοί ξέχασαν τις ιδρυτικές αρχές της δημοκρατίας τους, συμπεριλαμβανομένης αυτής που διατύπωσε ο Μπέντζαμιν Φράνκλιν το 1755: *"Όσοι μπορούν να εγκαταλείψουν την ουσιαστική ελευθερία για να αγοράσουν λίγη προσωρινή ασφάλεια δεν αξίζουν ούτε την ελευθερία ούτε την ασφάλεια"*. Αυτό ακριβώς έκαναν οι αμερικανικές αρχές, υπό την προεδρία του George W. Bush (2001-2009) και του Barack Obama (2009-2017), όταν εγκατέλειψαν αυτή τη θεμελιώδη ελευθερία (η οποία χρησιμεύει ως θεμέλιο για άλλες) - η οποία έχει καταστεί ουσιώδης ενόψει της ψηφιακής πληροφορικής - για την

προστασία της ιδιωτικής ζωής προκειμένου να ενισχυθεί η ασφάλεια, ώστε να μην μπορέσει ποτέ να ξανασυμβεί μια επίθεση όπως αυτή στο WTC 2001. Αυτό το "ποτέ ξανά" έχει γίνει κοινός τόπος στην αμερικανική πολιτική κουλτούρα, ξεπερνώντας το χάσμα Ρεπουμπλικανών/Δημοκρατών ως μια αυτονόητη διαδικασία που δεν χρειάζεται εξηγήσεις. Η απλή αναφορά του 2001 αρκεί για να αναφερθούν οι Αμερικανοί στο προφανές, που αναγνωρίζεται σχεδόν από όλους...

Extrait de : Wikipedia.fr, Wikimedi Commons, Licence CC 3.0
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Googleplex_Pride_Logo.jpg

Ο απολογισμός της Shoshana Zuboff για το 2001 είναι εκπληκτικά συνοπτικός, σαν η αμερικανική αντίληψη να ήταν αυτονόητη σε άλλες χώρες. Αυτό δεν ισχύει, αλλά μόλις κατανοήσουμε την κλίμακα του τραυματικού σοκ του 2001 στις Ηνωμένες Πολιτείες, μπορούμε να καταλάβουμε καλύτερα πώς η πιο σταθερή δημοκρατία του κόσμου μπόρεσε τόσο γρήγορα να εγκαταλείψει μια από τις ιδρυτικές της αρχές. Οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες, οι οποίες απέτυχαν να αποτρέψουν την επίθεση στο WTC το 2001, δέχονται τεράστιες πιέσεις για να δεκαπλασιάσουν την επιτήρηση. Γνωρίζοντας ότι οι εταιρείες καινοτομούσαν ταχύτερα από το κράτος σε αυτόν τον τομέα, οι υπηρεσίες αυτές παρενέβησαν στη Silicon Valley δημιουργώντας νεοφυείς επιχειρήσεις (όπως η⁶³ "Palentir Technologies"⁶⁴ το 2003),

⁶³ Βλέπε: SEIBT Sébastien, "In-Q-Tel : le discret activisme du fonds d'investissement de la CIA à l'étranger", France24, 20/10/2021 :

⁶⁴ Βλέπε: LELOUP Damien, "Palantir, l'embarrassant poisson-pilote du big data", Le Monde / Pixels, 09 Οκτωβρίου 2018: <https://www.france24.com/fr/am%C3%A9riques/20211020-in-q-tel-le-discret-activisme-du-fond-d-investissement-de-la-cia-%C3%A0-l-%C3%A9tranger> https://www.lemonde.fr/pixels/article/2018/10/09/palantir-l-embarrassant-poisson-pilote-du-big-data_5366568_4408996.html και "Palentir Technologies", Wikipedia.fr, έκδοση με ημερομηνία 26 Μαΐου 2023: https://fr.wikipedia.org/w/index.php?title=Palantir_Technologies&oldid=204618280.

λαθρεμπόριο επιστημόνων πληροφορικής, σύναψη συνεργασιών με εταιρείες και απόκτηση άμεσης πρόσβασης σε διακομιστές εταιρειών, προκειμένου να αυξήσουν τα μέσα παγκόσμιας επιτήρησης. Με τον τρόπο αυτό, ασκούν πίεση στις εταιρείες. Ταυτόχρονα, η κρίση DOT-COM του 2001 στέρεψε την αγορά επιχειρηματικών κεφαλαίων από την οποία ζούσαν πολλές νεοφυείς επιχειρήσεις όπως η Google. Η Google βρέθηκε στα πρόθυρα της χρεοκοπίας, αδυνατώντας να αντλήσει νέα κεφάλαια τύπου NASDAQ και αναγκασμένη να βρει νέα προϊόντα και έσοδα. Από το 1998, η μηχανή αναζήτησης Google-Search παρήγαγε ψηφιακά ίχνη χωρίς καμία γνωστή αξία: τα ερωτήματα των χρηστών κυλούσαν με ιλιγγιώδη ταχύτητα σε μια γιγαντιαία οθόνη στο λόμπι του *Googleplex*, χωρίς άλλο σκοπό από το να εμφανίζει την επιτυχία της μηχανής αναζήτησης. Οι ιδρυτές είχαν μια φιλοσοφία κατά της διαφήμισης για τη μηχανή αναζήτησής τους, η οποία είχε σχεδιαστεί ως ακαδημαϊκό κοινόχρηστο αγαθό. Δημοσίευσαν ένα άρθρο το 1998, λίγο μετά τη δημιουργία της μηχανής, στο οποίο επέκριναν τις επιπτώσεις της διαφήμισης στις μηχανές αναζήτησης και ανακοίνωναν ότι η Google θα παραμείνει ένα "κοινόχρηστο αγαθό" υπό πανεπιστημιακή διαχείριση: **Serge Brin, Lawrence Page, "The Anatomy of a Large-Scale Hyper-textual Web Search Engine", *Computer Network and ISDN Systems*, 30, no. 1-7, 1998⁶⁵**. Το 2001 η Microsoft παραλίγο να βυθίσει τη Netscape λόγω αθέμιτου ανταγωνισμού, βάζοντας τέλος

Computer Networks and ISDN Systems 30 (1998) 107-117

COMPUTER
NETWORKS
ISDN SYSTEMS

The anatomy of a large-scale hypertextual Web search engine¹

Sergey Brin², Lawrence Page^{3*}

Computer Science Department, Stanford University (Stanford, CA 94305, USA)

Abstract

In this paper, we present Google, a prototype of a large-scale search engine which makes heavy use of the structure present in hypertext. Google is designed to crawl and index the Web efficiently and produce search results faster than existing systems. The prototype with a full text and hyperlink database of at least 24 million pages is available at <http://google.com/web/cse/>.

To engineer a search engine is a challenging task. Search engines index tens to hundreds of millions of Web pages, creating a searchable number of almost zero. They process tens of millions of queries every day. Despite the importance of large-scale search engines on the Web, very little academic research has been done to them. Furthermore, due to rapid advances in technology and Web proliferation, creating a Web search engine today is very different from three years ago. This paper provides an in-depth description of our large-scale Web search engine — the first such detailed public description we know of to date.

Apart from the problems of scaling traditional search techniques to data of this magnitude, there are new technical challenges involved with using the additional information present in hypertext to produce better search results. This paper addresses the question of how to build a practical large-scale system which can exploit the additional information present in hypertext. Also we look at the problem of how to efficiently deal with uncontrolled hypertext collections where anyone can publish anything they want. © 1998 Published by Elsevier Science B.V. All rights reserved.

Keywords: World Wide Web; Search engines; Information retrieval; PageRank; Google

⁶⁵ Σε απευθείας σύνδεση: <https://snap.stanford.edu/class/cs224w-readings/Brin98Anatomy.pdf>

στην περιορισμένη χρήση των cookies για τη χρέωση των on-line υπηρεσιών- το 2001 η Apple πειραματίστηκε με τη χρήση cookies για τη δημιουργία προφίλ και την ατομική στόχευση με βάση τις μουσικές προτιμήσεις στο iPod, επιτρέποντάς της να φτάσει στην κορυφή της κεφαλαιοποίησης του χρηματιστηρίου. Οι διευθυντές της Google επωφελήθηκαν από αυτές τις σωρευτικές εξελίξεις: το 2001 εγκατέλειψαν την ανιδιοτελή φιλοσοφία τους μέσα σε λίγους μήνες, όταν συνειδητοποίησαν ότι αυτά τα προσωπικά δεδομένα αντανακλούσαν μια νέα πηγή εσόδων, αυτό που ο Zuboff αποκαλεί "**πλεόνασμα συμπεριφοράς**"⁶⁶, ένα κλάσμα αυτού που ο Μαρξ ονόμασε "**υπεραξία**", το οποίο θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στην αγορά της διαφήμισης, χάρη στην κατάρτιση προφίλ εξατομικευμένης διαφήμισης για τον επηρεασμό του χρήστη-καταναλωτή του Διαδικτύου.

Λίγα χρόνια αργότερα, σε μια συνέντευξη που έδωσε στους *Financial Times* με αφορμή τη θεαματική εισαγωγή της Google στο χρηματιστήριο, ο Λάρυ Πέιτζ έπαιξε με ένα κλασικό μητρώο της αμερικανικής πολιτικής κουλτούρας, η οποία είναι πιο καχύποπτη απέναντι στο κράτος παρά στις εταιρείες: "**Σε γενικές γραμμές, είναι καλύτερα τα δεδομένα μας να βρίσκονται στα χέρια εταιρειών όπως η Google παρά στα χέρια ενός κράτους που δεν έχει κανονισμούς για να αποκτήσει αυτά τα δεδομένα, επειδή προφανώς νοιαζόμαστε για τη φήμη μας. Δεν είμαι σίγουρος ότι η κυβέρνηση νοιάζεται τόσο πολύ**".⁶⁷ Το 2003, τρεις επιστήμονες πληροφορικής της Google κατέθεσαν αίτηση για δίπλωμα ευρεσιτεχνίας για την "**Δημιουργία πληροφοριών**

⁶⁶ Μέχρι τώρα, οι λέξεις-κλειδιά που εισήγαγαν οι χρήστες του Διαδικτύου στο Google-Search θεωρούνταν υποπροϊόν της λειτουργίας της μηχανής αναζήτησης. Από τη στιγμή που θεωρούνται ενδείξεις των προσωπικών προτιμήσεων των χρηστών του Διαδικτύου, παρέχουν πρόσθετες πληροφορίες σχετικά με τη συμπεριφορά τους και αυτό το "πλεόνασμα συμπεριφοράς" έχει αξία στη διαφημιστική αγορά. Συνεπώς, μπορεί να αξιοποιηθεί με χρήματα.

⁶⁷ Zuboff, ό.π., ό.π., σ. 91.

χρήστη για χρήση σε στοχευμένη διαφήμιση" (US9235849 B2-κατατέθηκε στις 31 Δεκεμβρίου 2003)... η οποία ήταν μόνο η πρώτη σε μια μακρά σειρά εννέα διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας για το ίδιο θέμα που κατατέθηκαν από υπαλλήλους της Google μεταξύ 2003 και 2014. Μέχρι το 2004, η εταιρεία είχε ευρετηριάσει περισσότερες από 6 δισεκατομμύρια ιστοσελίδες και είχε ήδη 800 υπαλλήλους. Πήγε στο χρηματιστήριο με τιμή μετοχής 85 δολάρια... η οποία θα άξιζε τρεις φορές περισσότερο ένα χρόνο αργότερα, στα 250 δολάρια το 2005, στα 460 δολάρια το 2006, στα 712 δολάρια το 2007... Το 2011, απαντώντας σε μια απλή ερώτηση, "**Τι είναι η Google;**", ο Λάρυ Πέιτζ ήταν πολύ σαφής: "Αν έπρεπε να έχουμε μια κατηγορία, αυτή θα ήταν τα **προσωπικά δεδομένα** (...). Τα μέρη που έχετε δει. Οι επικοινωνίες... οι αισθητήρες είναι πραγματικά φθηνοί. Οι άνθρωποι θα παράγουν τεράστιες ποσότητες δεδομένων (...). Όλα όσα έχετε ακούσει, δει ή νιώσει θα μπορούν να αναζητηθούν. Ολόκληρη η ζωή σας θα μπορεί να αναζητηθεί.⁶⁸

2.4 Οι αποκαλύψεις του Snowden το 2013: το "σύστημα NSA & GAFAM" (SNG)

2013 Στο πλαίσιο αυτό, για περισσότερα από δέκα χρόνια μεταξύ 2001 και 2011/13, τα προσωπικά δεδομένα χρησιμοποιήθηκαν για να συνδυάσουν αστυνομικά και εμπορικά συμφέροντα: έγιναν βασικές πληροφορίες για την πρόβλεψη της συμπεριφοράς τόσο των δυνητικών τρομοκρατών όσο και των δυνητικών καταναλωτών. Η σύγκλιση μεταξύ της αστυνομίας και των επιχειρήσεων δημιούργησε ένα πολύ ισχυρό λόμπι στην

⁶⁸ Τα αποσπάσματα προέρχονται από : EDWARDS Douglas, *I'm Feeling Lucky*, Houghton Mifflin Harcourt, 2011, σ. 291- S. Zuboff, *ό.π., ό.π., σ. 141.*

Ουάσιγκτον υπέρ της γενικευμένης επιτήρησης έναντι της προστασίας της ιδιωτικής ζωής. Η συνεργασία της αστυνομίας με τους εμπόρους δεν είναι κάτι καινούργιο σε ένα καπιταλιστικό καθεστώς, αλλά, ανεξέλεγκτη από τις πολιτικές εξουσιοδοτήσεις του 2001, επιδεινώνεται πέρα από όλες τις εγγυήσεις που επινόησε ιστορικά η αμερικανική δημοκρατία, συνδεδεμένη με τους "ελέγχους και τις ισορροπίες". Βλέπουμε τις **μυστικές υπηρεσίες να παρεμβαίνουν άμεσα στον αλγοριθμικό σχεδιασμό των πλατφορμών και των τηλεπικοινωνιακών συστημάτων για να διευκολύνουν την επακόλουθη παρακολούθηση με την εγκατάσταση "κερκόπορτας"** (backdoor είναι μια συσκευή υπολογιστή άγνωστη στον νόμιμο χρήστη, η οποία παρέχει "μυστική" πρόσβαση στο λογισμικό)⁶⁹. Οι GAFAMs,⁷⁰ αλλά κυρίως η Google, η Microsoft και το Facebook, μπορούν στη συνέχεια να ευδοκιμήσουν σε έναν καπιταλισμό λεηλασίας προσωπικών δεδομένων που αποδέχονται οι Αμερικανοί αξιωματούχοι, τόσο οι Ρεπουμπλικάνοι όσο και οι Δημοκρατικοί, αλλά και οι Ευρωπαίοι. Ταυτόχρονα, οι τελευταίοι έχουν αποδείξει ότι αντιστέκονται στη δημιουργία νέων κανόνων: από το 1975 έως το 1995, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αρνήθηκε να συμμορφωθεί με τα επανειλημμένα αιτήματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τη σύνταξη κανονισμού για τις βάσεις δεδομένων (βλ. § 5.2 παρακάτω).

Οι βάσεις δεδομένων, ιδίως αυτές της Google, της Microsoft και του Facebook, αυξάνονται σε όγκο με ιλιγγιώδεις ρυθμούς, αλλά και παράγουν εμπιστευτικά μια νέα διάσπαση, αυτή τη φορά των ηλεκτρονικών κωδίκων και των κόσμων: ● από τη μία πλευρά,

⁶⁹ LEWIS James A, "A preliminary study of cybersecurity analysis: the Snowden affair as a case study", *Ηρόδοτος*, 2014/1-2 (αριθ. 152-153), σσ. 26-34: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-herodote-2014-1-page-26.htm>.

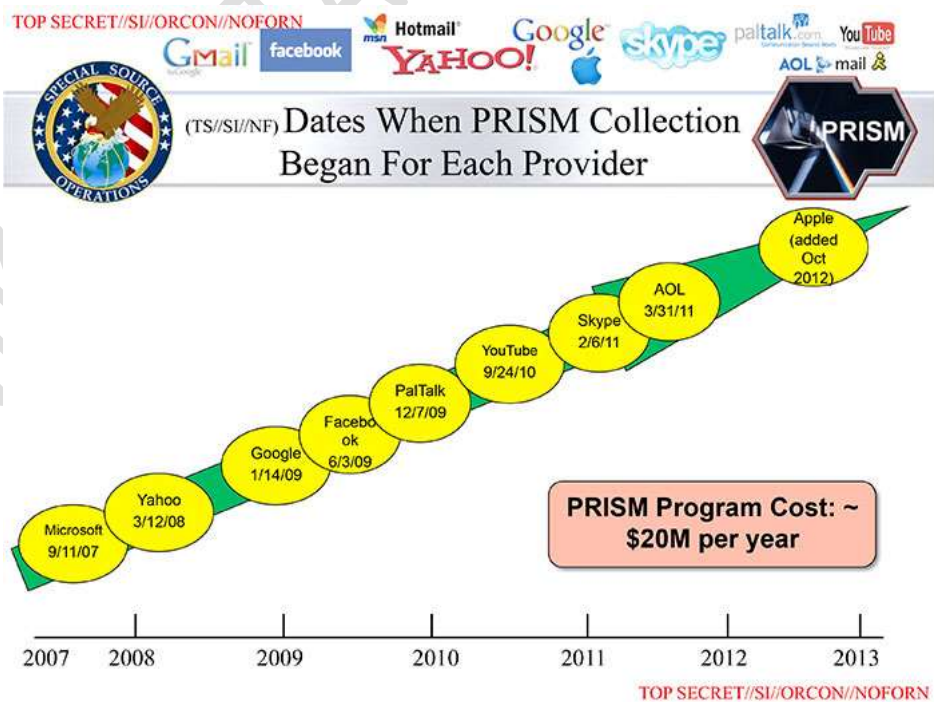
⁷⁰ ISAAC Henri, "Pour en finir avec l'acronyme GAFAM", *Pouvoirs*, 2023/2 (αριθ. 185), σ. 7-17. DOI: 10.3917/pouv.185.0007. URL: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-7.htm>

ένας περιορισμένος αριθμός προσωπικών δεδομένων μπορεί να γίνει γνωστός από τους χρήστες, μέσω ειδικών εφαρμογών εξαγωγής αρχείων- • από την άλλη, δεκάδες χιλιάδες δεδομένα ανά άτομο αποθηκεύονται σε συστήματα που δεν είναι προσβάσιμα από τους χρήστες. Με αυτόν τον τρόπο, διαχωρίζονται τα **"δύο κείμενα"** (Zuboff) της τεχνολογίας της πληροφορίας που συμβάλλουν στην αδιαφάνεια του νέου οικονομικού συστήματος. Μια τέτοια θεωρία, η οποία μπορεί να ήταν ύποπτη για "συνωμοσιολογία" πριν από το 2013, δεν μπορεί πλέον να είναι τέτοια από τη στιγμή που τα δύο εκατομμύρια έγγραφα της NSA που δημοσίευσε ο Edward Snowden παρέχουν εμπειρικές αποδείξεις της συνωμοσίας. Αυτό που θα ονομάσουμε **"σύστημα NSA & GAFAM"** (αμερικανικό SNG) **υπάρχει** από το 2001, ιδίως στο πλαίσιο της εφαρμογής του *Patriot Act* που υπογράφηκε στις 26 Οκτωβρίου 2001, το άρθρο 213 του οποίου επιτρέπει έρευνες εν αγνοία του ενδιαφερομένου και το άρθρο 215 του οποίου επιτρέπει εκτεταμένες εισβολές σε προσωπικά δεδομένα, και στη συνέχεια στο πλαίσιο πολλαπλών αμερικανικών προγραμμάτων παρακολούθησης των παγκόσμιων επικοινωνιών από την NSA, συμπεριλαμβανομένου του περίφημου *Total Information Awareness* (TIA)⁷¹. Ο Mark Sidel προσφέρει μια εμπειριστατωμένη ανάλυση αυτού του δεύτερου κύματος μέτρων, τα οποία είναι λιγότερο γνωστά από τον Patriot Act: *"Πολύ λιγότερο γνωστό είναι το δεύτερο, πιο διάχυτο κύμα, που αποτελείται από μια πληθώρα προγραμμάτων, κανονισμών και αποφάσεων χρηματοδότησης, όλα μέσα με τα οποία η κυβέρνηση Μπους*

⁷¹ Έκθεση προς το Κογκρέσο σχετικά με το Πρόγραμμα Ενημέρωσης για την Τρομοκρατία Σε απάντηση στο Ψήφισμα Ενοποιημένων Κονδυλίων, 2003, Pub. L. No. 108-7, Division M, § 111(b) May 20, 2003 : https://epic.org/wp-content/uploads/privacy/profiling/tia/may03_report.pdf και " Le Patriot Act : Coopération entre services chargés de la prévention et services chargés de la répression du terrorisme - États-Unis ", République Française, Sénat, Direction de l'initiative parlementaire et des délégations, LC263, Note de législation comparée, février 2016, 17 p. : <https://www.senat.fr/lc/lc263/lc263.pdf>

προσπαθεί να οικοδομήσει και να επιβάλει στη χώρα έναν απίστευτο μηχανισμό ασφαλείας και τα οποία προκαλούν όλο και πιο καλά ενημερωμένη αντίσταση".⁷² Και, όπως παρατηρεί ο Olivier Kempf, "το σύστημα της NSA είναι γιγαντιαίο: έχει εκατό χιλιάδες υπαλλήλους και προϋπολογισμό δέκα δισεκατομμυρίων δολαρίων (το ένα τρίτο του γαλλικού αμυντικού προϋπολογισμού)".⁷³ Αλλά αποκαλύφθηκε μόνο

σταδιακά, στις αμερικανικές κοινοβουλευτικές συζητήσεις της δεκαετίας του 2000 και ευρύτερα στον υπόλοιπο κόσμο από το 2011 και μετά (στα μάτια ορισμένων) και στη συνέχεια, κυρίως, αποδείχθηκε το 2013 στα μάτια όλων από τα έγγραφα του Σνόουντεν, καθώς προχώρησαν οι δημοσιογραφικές επαληθεύσεις και δημοσιεύσεις

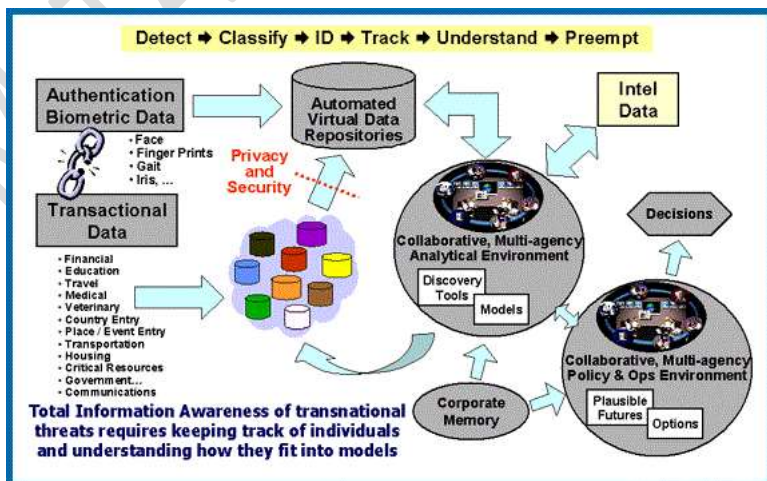
Extrait de la présentation Microsoft PowerPoint de la NSA remise par Edward Snowden aux médias, portant sur l'échantillonnage de PRISM.
Source : https://commons.wikimedia.org/wiki/File:PRISM_Collection_Details.jpg?uselang=fr

⁷² SIDEL Mark, "Après le Patriot Act : la seconde vague de l'antiterrorisme aux États-Unis", *Critique internationale*, 2006/3 (n° 32), σ. 23-37 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-critique-internationale-2006-3-page-23.htm>

⁷³ KEMPF Olivier, "Cyberspace et dynamique des frontières", *Inflexions*, 2015/3 (αριθ. 30), σ. 141-149: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-inflexions-2015-3-page-141.htm>.

(κυρίως μεταξύ 2013 και 2018). Το πρόγραμμα παρακολούθησης τρομοκρατών του 2001, το οποίο επέτρεπε την παρακολούθηση των εξωτερικών επικοινωνιών των ΗΠΑ με προεδρικό διάταγμα χωρίς δικαστικό ένταλμα, επικρίθηκε και αντικαταστάθηκε από το περίφημο πρόγραμμα PRISM που αποκάλυψε ο Snowden το 2013. Επεκτείνει το προηγούμενο πρόγραμμα από το 2009 και δίνει στην NSA άμεση πρόσβαση σε διακομιστές πλατφόρμας χωρίς να χρειάζεται να περάσει από τη διαδικασία (ρουτίνας) της προηγούμενης δικαστικής άδειας. Η παρακολούθηση αυτή ξεκίνησε το 2007 με τη σύμφωνη γνώμη της Microsoft, της Yahoo το 2008, της Google το 2009, του Facebook το 2009, του YouTube το 2010, του Skype το 2011, της AOL το 2011, της Apple το 2012...

Όπως εξηγεί πολύ καλά ο Christopher Barry, ο οποίος μελετά τις μορφές παγκόσμιας παρακολούθησης, το "Σύστημα NSA & GAFAM" είναι τεράστιας κλίμακας: "Η NSA διαθέτει δύο κύριες πηγές πληροφοριών για την αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων: τα μεταδεδομένα του διαδικτύου και τα τηλεφωνικά μεταδεδομένα (αριθμοί, διευθύνσεις, αποστολές, παραλήπτες, τόποι μετάδοσης, διάρκεια...). Επιτρέπουν τη μαζική παρακολούθηση μέσω της χρήσης λογισμικού και αλγορίθμων που επιτρέπουν την ψηφιακή διαχείριση ενός τεράστιου όγκου δεδομένων που είναι αδύνατο να επεξεργαστεί μέσω τηλεφωνικών υποκλοπών και του παραδοσιακού "ανθρώπινου" ελέγχου του περιεχομένου τους. Χάρη στα έγγραφα που αποκάλυψε ο Σνόουντεν, γνωρίζουμε

Extrait de :

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Total_Information_Awareness_-_system_diagram.gif

πλέον ότι η NSA συλλέγει καθημερινά έως και πέντε δισεκατομμύρια αρχεία κινητών τηλεφώνων σε όλο τον κόσμο. Αυτό της επιτρέπει να αναγνωρίζει, να εντοπίζει και να παρακολουθεί τις κινήσεις εκατοντάδων εκατομμυρίων ατόμων. Επιτρέπει επίσης στην NSA να στοχεύει ατομικά οποιονδήποτε έχει κινητό τηλέφωνο ενώ βρίσκεται εν κινήσει, στο σπίτι, στην καθημερινή του ζωή ή όταν ταξιδεύει (στο παρελθόν και στο παρόν) και να ανακατασκευάζει, μέσω των μεταδεδομένων που συλλέγει, τη συμπεριφορά, τις επαφές, το κοινωνικό δίκτυο και την ταυτότητά του. Και όταν χαρτογραφεί όλες τις επαφές, έως και τρεις βαθμούς διαχωρισμού, ενός ατόμου που στοχοποιείται για "ύποπτη" συμπεριφορά (ένα άτομο που έχει έρθει σε επαφή με ένα άτομο που έχει έρθει σε επαφή με ένα...), ο αριθμός των πολιτών που δεν έχουν παρανομήσει και έχουν πιαστεί στο δίχτυ ασφαλείας του κράτους μπορεί να φτάσει τα δύομισι εκατομμύρια για κάθε στοχοποίηση".⁷⁴ Αυτό το σύστημα συνεργασίας αστυνομίας-εταιρειών και γενικευμένης επιτήρησης είναι πρωτοφανές σε κλίμακα, και από τις δύο απόψεις. Εξ ου και η ανάγκη να του δοθεί ένα όνομα. Θα το ονομάσουμε "**Σύστημα NSA & GAFAM**" ή "**Αμερικανική NSE**".

2.5 Το αμερικανικό NSE και οι διεθνείς αντιδράσεις (Ρωσία, Κίνα, BRICS κ.λπ.)

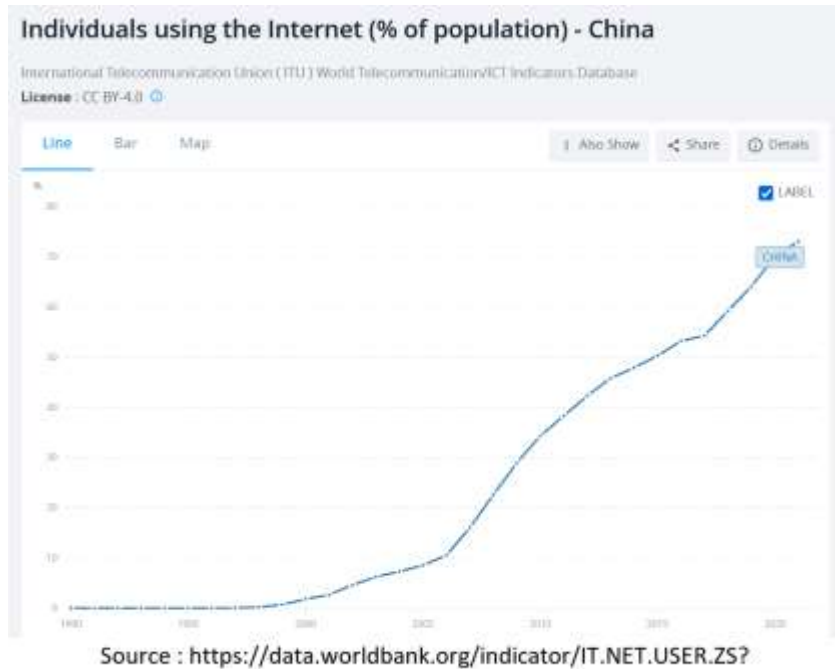
Είχε η δημιουργία αυτής της αμερικανικής SNG και, κυρίως, η δημόσια αποκάλυψη της ύπαρξής της μεταξύ Ιουνίου και Δεκεμβρίου 2013, αντίκτυπο στις πολιτικές αποφάσεις της

⁷⁴ BARRY John Christopher, "Αν δεις κάτι, πες κάτι". Edward Snowden and the National Security State", *Inflexions*, 2014/3 (No. 27), σσ. 135-147: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-inflexions-2014-3-page-135.htm>.

κινεζικής και της ρωσικής κυβέρνησης και άλλων χωρών (Βραζιλία, Ινδία, αφρικανικές χώρες...), νομιμοποιώντας, για παράδειγμα, την παγκόσμια και συγκεντρωτική επιτήρηση; Αυτό είναι ένα από τα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν στην παρούσα μελέτη, διατηρώντας παράλληλα τη συμβουλή ενός αρμόδιου και προσεκτικού παρατηρητή: "δεν πρέπει να υποθέσουμε ότι οι Κινέζοι έμαθαν για τις αμερικανικές κατασκοπευτικές δραστηριότητες από την υπόθεση Snowden και αιφνιδιάστηκαν από αυτήν".⁷⁵ Θα επεκτείνουμε τη συμβουλή αυτή και σε άλλες χώρες και ειδικότερα στη Ρωσία, η οποία προσπαθεί να ανακτήσει κάποιον πολιτικό έλεγχο του Ρούνετ μετά την επιστροφή του Πούτιν στην προεδρία της ρωσικής ομοσπονδίας στις 7 Μαΐου 2012 και καλωσόρισε τον Έντουαρντ Σνόουντεν 17 ημέρες αφότου άρχισαν να αποκαλύπτονται τα έγγραφα της NSA στις 6 Ιουνίου 2013. Είναι πράγματι πιθανό ότι οι κυβερνήσεις έμαθαν πολύ νωρίτερα από τις υπηρεσίες τους για την αντικατασκοπεία, αυτό που οι δημοσιογράφοι θα ανακάλυπταν μόνο σταδιακά από το 2013 και μετά και αυτό που το κοινό θα μάθαινε μόνο χρόνια αργότερα...

⁷⁵ LEWIS James A, "A preliminary study of cybersecurity analysis: the Snowden affair as a case study", *Ηρόδοτος*, 2014/1-2 (αριθ. 152-153), σσ. 26-34: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-herodote-2014-1-page-26.htm>.

Στην Κίνα, το ποσοστό του συνδεδεμένου πληθυσμού αυξήθηκε από λίγο πάνω από 0% το 1998 σε 1% το 1999 και αυξήθηκε σημαντικά μόνο από το 2006 (11%) για να φτάσει το 50% το 2015 και το 73% το 2021. Το σπάσιμο της καμπύλης το 2006 αντιστοιχεί σε αυτό που περιγράφει ο ειδικός Wang

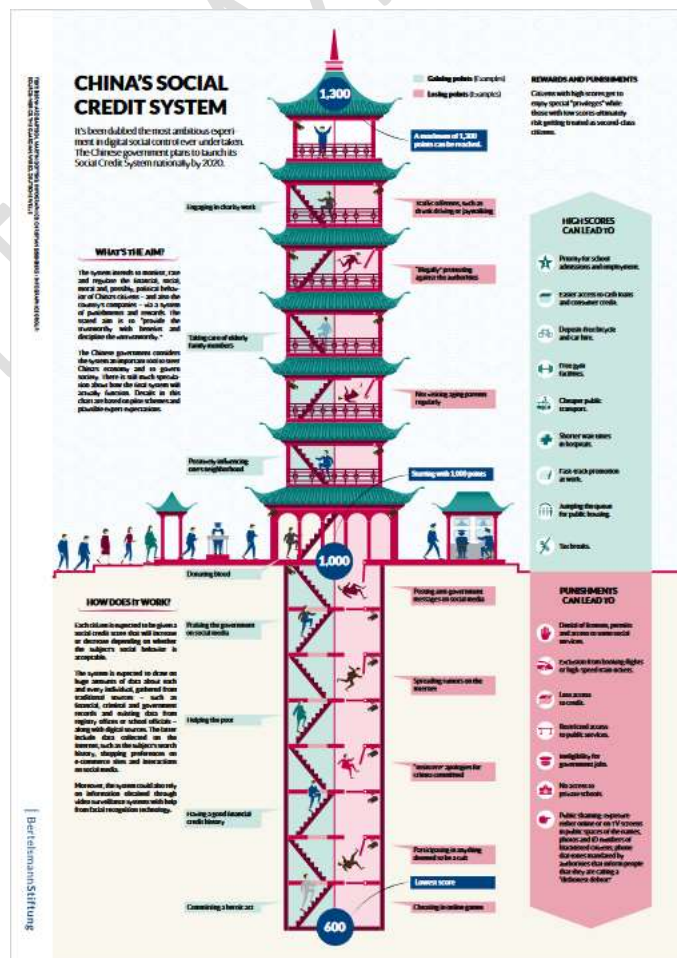
Wenting: "Στην Κίνα, το 2007 δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί όταν οι χρήστες του Διαδικτύου το αποκαλούσαν ήδη "το έτος μηδέν των δημόσιων εκδηλώσεων στο Διαδίκτυο". Η εμφάνιση και η ευρεία χρήση ενός νέου όρου στην κινεζική γλώσσα "δημόσιο διαδικτυακό γεγονός 网络公共事件 wǎng luò gōng gòng shì jiàn" (εφεξής EPI) αντανακλά τη συνειδητοποίηση ενός νέου φαινομένου, από τους ίδιους τους φορείς, της εισβολής γεγονότων που υπόκεινται σε αντικρουόμενες ερμηνείες και συζητούνται μαζικά στο διαδίκτυο με την αυστηρά γεωγραφική έννοια από τις τέσσερις γωνιές της χώρας".⁷⁶ Στα τέλη του 2013, έτος κατά το οποίο το ποσοστό σύνδεσης είχε ήδη φθάσει το 46%, στο 18ο συνέδριο^{ème} του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος, η κυβέρνηση ανακοίνωσε το σχέδιό της να επεκτείνει στους πολίτες το "σύστημα κοινωνικής πίστωσης" (κινεζικό SCS) για την αξιολόγηση, βαθμολόγηση, επιβράβευση και τιμωρία των

⁷⁶ Ανακοίνωση για το LIER/EHESS της : WENTING Wang, "Réflexivités numériques - Les effets réciproques des " événements publics internet " et des pratiques médiatiques en Chine contemporaine (2007-2018)", ανακοίνωση υπεράσπισης στις 31 Μαΐου 2023 από τις 14:00 έως τις 18:00, 54 boulevard Raspail. Αίθουσα A07-37: <https://lier-fyt.ehess.fr/evenement/reflexivites-numeriques-les-effets-reciproques-des-evenements-publics-internet-et-des>

εταιρειών ανάλογα με τον τρόπο που διαχειρίζονται το προσωπικό τους και ενεργούν στις αγορές σε σχέση με τους καταναλωτές ή/και άλλες εταιρείες. Η άφιξη των πρώτων καπιταλιστικών εταιρειών στο κομμουνιστικό σύστημα τη δεκαετία του 1990 δεν ήταν καθόλου προφανής για τους Κινέζους πολίτες. Τριάντα χρόνια μερικής εισαγωγής του καπιταλισμού σε ένα σύστημα από το οποίο απουσίαζαν οι οργανωτικές κουλτούρες και οι κανονισμοί που χαρακτηρίζουν τον καπιταλισμό δημιούργησαν μια ζούγκλα. Η κατάχρηση δημόσιων πόρων και η κατάχρηση κοινωνικών αγαθών, οι παραβιάσεις των περιβαλλοντικών, διατροφικών και οικονομικών κανονισμών, η διαφθορά, οι υπεκφυγές και η de facto διαχείριση είναι τόσο συνηθισμένες που εκπλήσσουν τους ξένους και διαβρώνουν την εμπιστοσύνη των Κινέζων στις κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις. Η αξιολόγηση, η βαθμολόγηση και η επιβολή κυρώσεων στις νέες καπιταλιστικές εταιρείες ήταν η πρώτη απάντηση του κράτους στους φόβους του κομμουνιστικού πληθυσμού (από άποψη παιδείας, πολιτισμού κ.λπ.) για τις νέες αυτές καπιταλιστικές εταιρείες, για τις οποίες επί σαράντα χρόνια άκουγε μόνο άσχημα πράγματα. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι Κινέζοι πολίτες εκτίμησαν αυτή την επιτήρηση των εταιρειών και την επίσημη πληροφόρηση που δόθηκε για τις καλύτερες εταιρείες και τις χειρότερες σε "μαύρες λίστες". Αλλά το σχέδιο "*Valuing sincerity and punishing insincerity*" (στα αγγλικά στο [blog του Rogier Creemers](#), Univ. Οξφόρδης) που συζητήθηκε στην **ολομέλεια 3ème του συνεδρίου 18ème** τον Νοέμβριο του 2013 και δημοσιεύθηκε από το **Συμβούλιο Κρατικών Υποθέσεων τον Ιανουάριο του 2014** είναι εντελώς διαφορετικής φύσης: στόχος είναι να δημιουργηθεί ένα SCS των πολιτών που θα ενισχύει τη γενικευμένη επιτήρηση της δικτατορίας μέσω της διασύνδεσης

και της συγκέντρωσης (μια τεχνικά δύσκολη και χρονοβόρα επιχείρηση) των βάσεων δεδομένων που σήμερα είναι διασκορπισμένες μεταξύ των τοπικών κυβερνήσεων, των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών και των εταιρειών. Ο κύριος στόχος είναι να αξιολογούνται, να βαθμολογούνται και να τιμωρούνται οι πολίτες, ακόμη και για χειρονομίες ή συμπεριφορές που μπορεί να φαίνονται ασήμαντες: το να περνάς δίπλα από μια διάβαση πεζών αρκεί, μετά από αναγνώριση προσώπου από μια κάμερα της πόλης, για να λάβεις λίγα δευτερόλεπτα αργότερα μια ειδοποίηση στο smartphone σου ότι σου έχουν αφαιρεθεί οι βαθμοί SCS. Το infographic που δημοσίευσε το Bertelsmann Stiftung απεικονίζει με σαφήνεια το σύστημα, τη γενική του λογική και το μείγμα των κριτηρίων που αυξάνουν ή μειώνουν τη βαθμολογία κάθε πολίτη: "[της Κίνας κοινωνικής πίστωσης Το σύστημα](#)".

"Μια "ελεγκτική δημοκρατία" που κατέστη δυνατή χάρη σε κάθε είδους παραμέτρους και τεχνητή νοημοσύνη" τιτλοφορεί ο Brice Pedroletti στη Le Monde⁷⁷. Ο Emmanuel Dubois de Prisque παρατηρεί ότι ορισμένες κινεζικές

Bertelsmann Stiftung, « [China's social credit system](#) », https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/aam/Asia-Book_A_03_China_Social_Credit_System.pdf

⁷⁷ PEDROLETTI Brice, "En Chine, le 'crédit social' des citoyens fait passer les devoirs avant les droits - Η έννοια αυτή προσδίδει αξιοπιστία στην ιδέα ενός "κεφαλαίου πόντων" που χορηγεί το κράτος στους πολίτες, το οποίο μπορεί να βελτιωθεί ή να διαβρωθεί. Μια "ελεγκτική δημοκρατία" που καθίσταται δυνατή με κάθε είδους παραμέτρους και τεχνητή νοημοσύνη", *Le Monde*, 16 Ιανουαρίου 2020: https://www.lemonde.fr/idees/article/2020/01/16/le-credit-social-les-devoirs-avant-les-droits_6026047_3232.html

πόλεις διαθέτουν ήδη διαφορετικά συστήματα βαθμολόγησης των πολιτών με αριθμητικούς όρους: "Αυτό στο Rongcheng, στη Shandong, είναι ίσως το πιο προηγμένο σήμερα. Καθιερώνει έξι πιθανές κατηγορίες, ανάλογα με τον αριθμό των βαθμών που έχει κάθε άτομο:

- AAA (πάνω από 1.050 βαθμοί): υποδειγματικός πολίτης.
- AA (μεταξύ 1.030 και 1.049 βαθμών): άριστος πολίτης.
- A (μεταξύ 960 και 1.029 βαθμών): έντιμος πολίτης.
- B (μεταξύ 850 και 959): σχετικά τίμιος.
- C (μεταξύ 600 και 849): επίπεδο προειδοποίησης.
- D (549 και κάτω): ανεντιμότητα.

Από την αρχή, στους πολίτες δίνεται ένα κεφάλαιο 1.000 πόντων (που σημαίνει ότι η κυβέρνηση θεωρεί κάθε πολίτη έντιμο), ένα κεφάλαιο που μπορούν να αυξήσουν με καλές πράξεις και το οποίο κινδυνεύουν να εξαντλήσουν με κακές πράξεις. Στη συνέχεια κατατάσσονται ως καλοί ή κακοί πολίτες ανάλογα με το επίπεδο των πόντων τους. Οι άνθρωποι στις μαύρες λίστες τοποθετούνται απευθείας στις κατηγορίες Γ ή Δ.^{[6]78}

Η Séverine Arsène παρουσιάζει μια επίσημη ανασκόπηση της κινεζικής SCS το 2018: "Σε μια "Ετήσια Έκθεση Ανάλυσης 2018 για τις Μαύρες Λίστες Ανέντιμων Ανθρώπων" (shi xin, κυριολεκτικά: "που δεν είναι πλέον αξιόπιστοι"), που συντάχθηκε από το Εθνικό Κέντρο Πληροφοριών για τη Δημόσια Κοινωνική Πίστη της Κίνας, διαβάζουμε ότι η εισαγωγή ενός συστήματος κοινών ποινών έχει οδηγήσει σε 3594000 οντότητες (άτομα ή εταιρείες) που τοποθετήθηκαν σε διάφορες μαύρες λίστες. Ένα εκατομμύριο από αυτές απαγορεύεται να συμμετέχουν σε διαγωνισμούς,

⁷⁸ DUBOIS DE PRISQUE Emmanuel, "Le système de crédit social chinois. Comment Pékin évalue, récompense et punit sa population", Futuribles, 2020/1 (N° 434), σ. 27-48 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-futuribles-2020-1-page-27.htm> - Note 6 : "Mesures pour la notation et l'évaluation du crédit social de la ville de Rongcheng", ιστοσελίδα της πόλης Rongcheng, 14 Φεβρουαρίου 2019, στα κινεζικά. URL: <http://www.darongcheng.com/portal.php?mod=view&aid=30276> . Πρόσβαση στις 23 Οκτωβρίου 2019.

37900 δεν μπορούν να λάβουν γη, χρηματοδότηση ή ποσοτώσεις εισαγωγών από την κυβέρνηση και 12200 δεν μπορούν να εκδώσουν εταιρικά ομόλογα. Ειδικότερα, μέχρι το τέλος του 2018, τα κινεζικά δικαστήρια είχαν τοποθετήσει 12,77 εκατομμύρια άτομα σε κατάλογο ατόμων που δεν είχαν συμμορφωθεί με τους όρους μιας δικαστικής απόφασης και είχαν απαγορεύσει σε 17,46 εκατομμύρια άτομα να κλείνουν αεροπορικά εισιτήρια. Επιπλέον, σύμφωνα με την Εθνική Φορολογική Διοίκηση της Κίνας, 16642 περιπτώσεις παραβάσεων των φορολογικών κανονισμών οδήγησαν στην άρνηση πρόσβασης σε πιστώσεις σε 1920 φορολογούμενους και στην απαγόρευση εξόδου από τη χώρα σε 128 φορολογούμενους. Η έκθεση επαινεί την αποτελεσματικότητα αυτών των μέτρων, αναφέροντας ότι περισσότεροι από 2 εκατομμύρια άνθρωποι διόρθωσαν τη συμπεριφορά τους και έτσι διαγράφηκαν από τις μαύρες λίστες".⁷⁹

Ο νέος κινεζικός αστικός κώδικας που εγκρίθηκε στις 28 Μαΐου 2020 κάνει διάκριση μεταξύ νόμιμης και παράνομης συλλογής δεδομένων, αφήνοντας ανοιχτό το δρόμο για τις πολλές εμπορικές και αστυνομικές χρήσεις αυτών των δεδομένων⁸⁰. Ένα από τα ερωτήματα που τίθενται συχνά είναι αν τα κινεζικά και τα αμερικανικά συστήματα συγκλίνουν ή αποκλίνουν, ιδίως από το 2014 και μετά: "Τα ίδια ερωτήματα προκύπτουν τόσο για το κινεζικό σύστημα κοινωνικής πίστωσης όσο και για τα πολλά συστήματα διοικητικής και εμπορικής αξιολόγησης που αναπτύσσονται στις δυτικές

⁷⁹ ARSENE Séverine, "Le système de crédit social, ou la gestion technocratique de l'ordre public", στο: CHENG Anne (dir.), *Penser en Chine*, Gallimard 2021, σ. 332.

⁸⁰ RUSSO Sandra, "Libertés, droits de la personnalité et technologies - Le paradoxe chinois à la lumière du Code civil", *Cahiers Droit, Sciences & Technologies*, 14 | 2022 : <http://journals.openedition.org/cdst/6134>

κοινωνίες". (σελ. 155) παρατηρεί ο Cédric Durand αναφερόμενος στη μελέτη για το eBay και την Uber που πραγματοποιήθηκε σε σύγκριση με το κινεζικό SCS από τους Daithí Mac Sithigh και Mathias Siems⁸¹. **"Chinese SCS = American SNG"...** Θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνοψίζει ένα πολύ επίκαιρο ζήτημα του 2023 για τους Ευρωπαίους και Αφρικανούς ηγέτες και επιχειρηματίες, αλλά και για όλους τους πολίτες αυτών των δύο ηπείρων που θα μελετήσουμε ειδικότερα.

Στη Ρωσία, ο Βλαντιμίρ Πούτιν επέστρεψε στην εξουσία το 2012 και, όσον αφορά την ψηφιακή τεχνολογία, αμφισβήτησε την αμερικανική ηγεμονία ήδη από τον Δεκέμβριο σε μια συνάντηση της Διεθνούς Ένωσης Τηλεπικοινωνιών (ITU, Ντουμπάι, Δεκέμβριος 2012), λίγους μήνες πριν από τη δημοσίευση των αποκαλύψεων του Σνόουντεν⁸². Μετά την "πτώση του τείχους του Βερολίνου" το 1989, την οποία ακολούθησε το τέλος της ΕΣΣΔ το 1991, "η χώρα δεν είναι ακριβώς η "ψηφιακή έρημος" που θα έδειχνε η καθυστέρησή της στην τεχνολογία της πληροφορικής. Σχεδόν χίλιοι Σοβιετικοί πολίτες είναι ήδη συνδεδεμένοι στο δίκτυο UNIX (ένας από τους πολλούς προγόνους του σύγχρονου Διαδικτύου) και από το 1989 η ΕΣΣΔ έχει το δικό της πάροχο υπηρεσιών Διαδικτύου (ISP)"⁸³ παρατηρεί ο Κέβιν Limonier, ο οποίος θυμάται τη δημιουργία της εταιρείας Demos, του πρώτου ISP (Internet Service Provider) και του θεμέλιου λίθου του "Runet" (διάφορα ρωσικά συστήματα και το ρωσόφωνο τμήμα των παγκόσμιων ψηφιακών επικοινωνιών). **Μετά από δεκαετίες**

⁸¹ MAC SÍTHIGH, Daithí, SIEMS, Mathias, "The Chinese social credit system: a model for other countries?", *EUI LAW*, 2019/01 - https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/60424/LAW_2019_01.pdf

⁸² DOUZET Frédéric, LIMONIER Kévin, ROBINE Jérémy et al, "Les nouveaux territoires stratégiques du cyberspace : le cas de la Russie", *Stratégie*, 2017/4 (N° 117), σ. 169-186 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-strategie-2017-4-page-169.htm>

⁸³ LIMONIER Kévin, "Des cyberspaces souverains? Le cas de la Russie", στο: Stéphane Taillat ed, *La Cyberdéfense. Politique de l'espace numérique*. Paris, Armand Colin, "Collection U", 2018, σ. 123-129: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/cyberdefense-politique-de-l-espace-numerique--9782200621292-page-123.htm>.

κλεισίματος ή σοβιετικού ελέγχου των εσωτερικών και εξωτερικών επικοινωνιών⁸⁴ μέχρι την πτώση του Τείχους του Βερολίνου το 1989 και της ΕΣΣΔ το 1991, η Ρωσία βίωσε πέντε χρόνια σχετικής περιθωριοποίησης μπροστά στην πρώτη δυτική επέκταση του Διαδικτύου μεταξύ 1989 και 1994. Οι Ρώσοι είδαν την ανάπτυξη συγκεκριμένων και κυρίως ιδιαίτερα αποκεντρωμένων ρωσόφωνων ψηφιακών συστημάτων (σχεδόν 13.000 ISP το 2000 σε σύγκριση με περίπου δέκα στη Γαλλία) στη μετασοβιετική φάση, όταν το κεντρικό πολιτικό σύστημα ήταν ακόμη ασταθές και αδύναμο⁸⁵. Όπως και στην Κίνα, η κατασκευή αυτή είναι έργο των τοπικών αρχών, των δημόσιων υπηρεσιών και επιχειρήσεων, καθώς και των πρώτων καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Αυτή η αρχική διασπορά έχει οδηγήσει σε μεγάλες διαφορές μεταξύ των δομών των βάσεων δεδομένων και των δικτύων κίνησης, γεγονός που θα καταστήσει πιο δύσκολο για το Κρεμλίνο να ανασυγκροτήσει και να ανακτήσει τον πολιτικό έλεγχο των ψηφιακών επικοινωνιών⁸⁶. Το παρακάτω διάγραμμα δείχνει τη συνεχή αύξηση του αριθμού των ISP από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έως το 2016, ακολουθούμενη από μια μείωση του αριθμού των ISP από το 2016 και μετά, που αντιστοιχεί στην επιθυμία ανάκτησης του ελέγχου που θα επιβληθεί με διάφορους νόμους και ένα νέο σύστημα γνωστό ως "Revizor", το οποίο επιβάλλεται στους ISP για να επιτρέψει στο ρωσικό κράτος να ελέγχει το περιεχόμενο και τις ροές.

⁸⁴ AUDINET Maxime, MARANGÉ Céline, "Chapitre 4. La Russie : "l'espace informationnel" comme terrain de conflictualité", στο: Céline Marangé ed, *Les guerres de l'information à l'ère numérique*. Paris cedex 14, PUF, "Hors collection", 2021, σ. 115-136: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-guerres-de-l-information-a-l-ere-numerique--9782130822431-page-115.htm>.

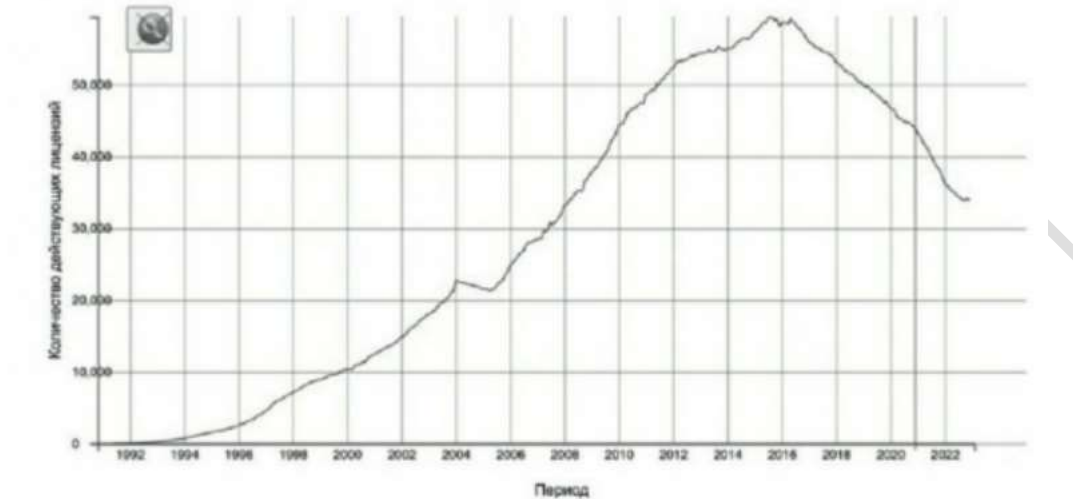
⁸⁵ LIMONIER Kevin, "La Russie dans le cyberspace : représentations et enjeux", *Hérodote*, 2014/1-2 (n° 152-153), p. 140-160 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-herodote-2014-1-page-140.htm>

⁸⁶ LIMONIER Kevin, "internet en URSS: à la barbe du régime", *Le Monde Diplomatique*, 7 Νοεμβρίου 2015: <https://www.diploweb.com/internet-en-URSS-a-la-barbe-du.html>

Active licenses issued in the telecommunications field

Figure 3. Licences actives délivrées dans le domaine des télécommunications.

Действующие лицензии в области связи РФ с 1991 г.

Agrandir Original (jpeg, 24k)

Source : <https://ifreedomlab.net/connectivity-rating/licenses-russia/>

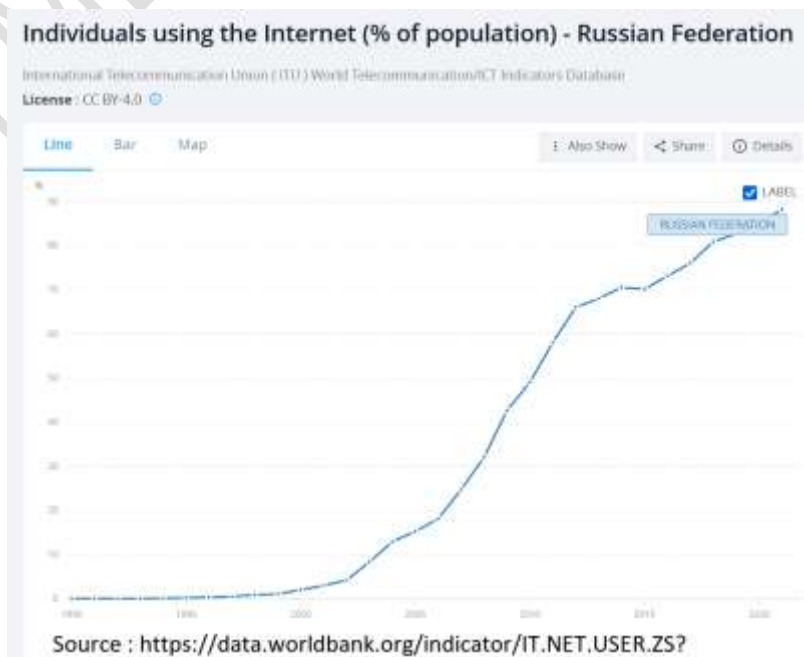
Licences délivrées aux FAI en Russie. Schéma extrait de : ERMOSHINA, Ksenia ; LOVELUCK, Benjamin ; et MUSIANI, Francesca. "Chapitre 2. Surveillance et censure des infrastructures Internet en Russie : marchés, régulation et boîtes noires" In : *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris : Presses des Mines, 2023 : <http://books.openedition.org/pressesmines/907>

Σχεδόν είκοσι χρόνια πριν από το Revizor (2016), το πρώτο σύστημα ψηφιακής επιτήρησης της Ρωσίας (**SORM-1**) δημιουργήθηκε το 1995 και επεκτάθηκε και ενισχύθηκε το 2000 (**SORM-2**)⁸⁷ . "Το SORM είναι ένα σύστημα για τη νόμιμη παρακολούθηση των τηλεπικοινωνιών. Πρόκειται για ένα καταναμημένο αντικείμενο που αποτελείται από διακόπτες, διακομιστές, όγκους αποθήκευσης δεδομένων, εξολκέα, τερματικά τηλεχειρισμού και λογισμικό που εγκαθίστανται με έξοδα των φορέων εκμετάλλευσης, αλλά ελέγχονται άμεσα από την FSB (Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Ασφαλείας) και στο οποίο

⁸⁷ Statewatch, "Russia: Surveillance of communications", 1 Ιανουαρίου 2000: <https://www.statewatch.org/statewatch-database/russia-surveillance-of-communications/>

μπορούν να έχουν πρόσβαση κατόπιν αιτήματος άλλες υπηρεσίες και αστυνομικές υπηρεσίες (φορολογικές, τελωνειακές, συντοριακές κ.λπ.). Το SORM-1 δημιουργήθηκε το 1995 για τηλεφωνικές παρακολουθήσεις και επιτήρηση. Έκτοτε εξελίχθηκε στο SORM-2, το οποίο προσαρμόστηκε για το διαδίκτυο το 1998, και στο SORM-3 το 2014, το οποίο περιλάμβανε προδιαγραφές για τη συλλογή μεταδεδομένων (όπως ώρα και ημερομηνία, τοποθεσία, αποστολέας και παραλήπτες μηνυμάτων) και αρχείων πολυμέσων".⁸⁸ Το SORM απαιτεί από τους φορείς εκμετάλλευσης να ενσωματώσουν κυβερνητικό εξοπλισμό στα συστήματά τους. Το φιλτράρισμα περιεχομένου και τα κουτιά παρακολούθησης της κίνησης επιβάλλονται έτσι στους ISP⁸⁹. Αυτό ισοδυναμεί με τη συστηματοποίηση των "κερκόπορτων" που χρησιμοποιούνται στο δυτικό Διαδίκτυο, αλλά καθιστώντας τες πιο επίσημες και πιο ασφαλείς (λιγότερο προσβάσιμες σε οποιονδήποτε άλλον εκτός από την αστυνομία).

Ωστόσο, το ποσοστό σύνδεσης των Ρώσων ήταν μικρότερο από το 1% του συνολικού πληθυσμού μέχρι το 1999. Ανέβηκε στο 2% το 2000, στο 3% το 2001 και στο 4% το 2002⁹⁰. Ωστόσο, αυτή

⁸⁸ ERMOSHINA Ksenia, LOVELUCK Benjamin και MUSIANI Francesca. "Κεφάλαιο 2. Surveillance et censure des infrastructures internet en Russie : marchés, régulation et boîtes noires", In: *Genèse d'un autoritarisme numérique*. Παρίσι: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9073>.

⁸⁹ ERMOSHINA, Ksenia, LOVELUCK Benjamin και MUSIANI Francesca. "Κεφάλαιο 2. Surveillance et censure des infrastructures internet en Russie: marchés, régulation et boîtes noires", στο: *Genèse d'un autoritarisme numérique*. Παρίσι: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9073>.

⁹⁰ Πηγές: Στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας για τον αριθμό των χρηστών του Διαδικτύου ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού: <https://donnees.banquemondiale.org/indicateur/IT.NET.USER.ZS?end=2021&locations=RU&start=1990>

η αργή ανάπτυξη ήταν αρκετή για να προκαλέσει την εμφάνιση φημισμένων ανατρεπτικών χρήσεων, όπως η ιστοσελίδα *Antikompromat.ru*, η οποία περιλαμβάνει άρθρα και πηγές για τη διαφθορά και τις πελατειακές σχέσεις⁹¹. Η μηχανή αναζήτησης **Yandex.ru** εγκαινιάστηκε το 1997 (ανταγωνίζεται τη Google στη ρωσική κοινωνική χρήση)⁹². Το πρώτο ρωσικό δόγμα για την ψηφιακή πολιτική χρονολογείται από το 1999⁹³ και επικεντρώνει τη δημόσια δράση στην επιτήρηση. "**Vkontakte**", ο ανταγωνιστής του ρωσικού Facebook, ξεκίνησε το 2007⁹⁴. Η αύξηση του αριθμού των συνδέσεων επιταχύνθηκε μεταξύ 2002 και 2012, παρά τις προσπάθειες κρατικού ελέγχου, οι οποίες δεν περιόρισαν την επέκταση των κοινωνικών χρήσεων, αλλά αυτές έτειναν να παραμένουν περιορισμένες στο Runet. Η **Ρωσία παρέμεινε σχετικά περιθωριακή στη δυτική επέκταση του Διαδικτύου μέχρι το 2012, ενώ βίωσε τη δική της "ψηφιακή στροφή" από το 1994 έως το 2012.** Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε στην εσωτερική πολιτική από ταλαντεύσεις στην επέκταση των κοινωνικών χρήσεων του διαδικτύου και επανειλημμένες προσπάθειες πολιτικού ελέγχου. Ήταν η περίοδος των πρώτων ιστότοπων, των πρώτων ψηφιακών εταιρειών, συμπεριλαμβανομένης της Domos, των πρώτων συσσωρευτών πληροφοριών και των πρώτων συνδεδεμένων κινητοποιήσεων. Το 2023, μετά από μια εμπειριστατωμένη μελέτη των συνδεδεμένων κινητοποιήσεων και διαδηλώσεων

⁹¹ LIMONIER Kévin, BERTRAN Marie-Gabrielle, "Enquêtes et renseignement numérique dans la guerre en Ukraine", *Multitudes*, 2022/4 (n° 89), p. 88-94 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-multitudes-2022-4-page-88.htm>

⁹² DAUCÉ, Françoise.; LOVELUCK, Benjamin, "Κεφάλαιο 3. Discipliner l'espace public numérique : l'agrégateur de nouvelles Yandex.News" In: *Genèse d'un autoritarisme numérique*. Paris: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9083>- βλ. επίσης τον ιστότοπο "Timeline", που ειδικεύεται στην πρόσφατη ιστορία (2010-2023) της ρωσικής ψηφιακής τεχνολογίας, που δημιουργήθηκε από το CERCEC, Centre d'études des Mondes Russe, Caucasiens & Centre-Européen (UMR CNRS / EHESS), στο πλαίσιο του έργου ResisTIC, που χρηματοδοτείται από την Agence nationale de la recherche: <https://timeline.resistic.fr/resistic/timeline>.

⁹³ LIMONIER K., "Des cyberspaces souverains", ό.π.

⁹⁴ Πηγή: ό.π., "Χρονολόγιο": <https://timeline.resistic.fr/resistic/timeline>

στη Ρωσία, η Perrine Rourin κατέληξε σε συμπεράσματα παρόμοια με εκείνα της Zeynep Tufekci σε άλλους τομείς: "το διαδίκτυο χρησιμοποιείται τόσο για την ανταλλαγή πληροφοριών, τη διεξαγωγή πολιτικών συζητήσεων και την οργάνωση δραστηριοτήτων διαμαρτυρίας όσο και για την παρακολούθηση, την επικοινωνία και την καταστολή από το κράτος ή από εθνικιστικές, φιλοκυβερνητικές οργανώσεις. Η ρωσική περίπτωση είναι ενδιαφέρουσα για το ζήτημα των επιπτώσεων του διαδικτυακού ακτιβισμού στις offline δραστηριότητες διαμαρτυρίας. Από τη μία πλευρά, το διαδίκτυο καθιστά δυνατή την προβολή των κινητοποιήσεων και των δημόσιων προβλημάτων που αναδύονται σε μια τεράστια επικράτεια. Αλλά ο ακτιβισμός στη Ρωσία παραμένει μια δραστηριότητα πολύ υψηλού κινδύνου, που απαιτεί προετοιμασία για καταστάσεις πρόσωπο με πρόσωπο, για τις οποίες το διαδίκτυο δεν σε προετοιμάζει".⁹⁵ Το Κρεμλίνο είδε αυτές τις εξελίξεις ως διασπαστικές, ακόμη και ανατρεπτικές. Αυτή ήταν επίσης η περίοδος των πρώτων πολιτικών δογμάτων για τον έλεγχο του Διαδικτύου, των πρώτων νόμων επιτήρησης και των πρώτων συστημάτων SORM για την παρακολούθηση του περιεχομένου του Διαδικτύου⁹⁶.

Κατά το πρώτο στάδιο της ψηφιακής επανάστασης της Ρωσίας (1994-2005), το Runet ήταν ακόμη σχετικά αποκομμένο από τον υπόλοιπο κόσμο. Η απομόνωση αυτή οφειλόταν στις τηλεπικοινωνιακές υποδομές της Ρωσίας, στους γλωσσικούς περιορισμούς του ρωσόφωνου κόσμου που μείωναν την αλληλεπίδραση με τον υπόλοιπο κόσμο και στην απροθυμία των

⁹⁵ POUPIN Perrine, "Chapitre 7. Mobilisations et contestations sur les blogs et réseaux sociaux", στο: DAUCE Françoise, LOVELUCK Benjamin, MUSIANI Francesca (dir.), *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9118>.

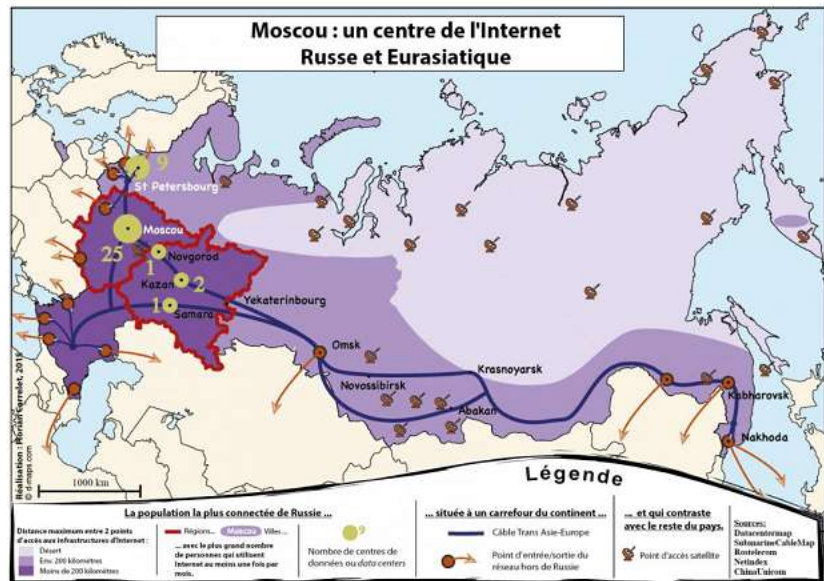
⁹⁶ Πηγή: ό.π., "Χρονολόγιο": <https://timeline.resistic.fr/resistic/timeline>

διεθνών επενδυτών που δεν προσελκύονταν από την οικονομική αστάθεια της μετασοβιετικής Ρωσίας. Το 2005, η εγκατάσταση του υποβρύχιου καλωδίου οπτικών ινών TEA (Trans Europe Asia) άνοιξε το Runet και επιτάχυνε την αύξηση του ρυθμού σύνδεσης⁹⁷. Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε από 15% σε σχεδόν 60% μεταξύ 2005 και 2011, σύμφωνα με στοιχεία της Διεθνούς Ένωσης Τηλεπικοινωνιών που συγκέντρωσε η Παγκόσμια Τράπεζα⁹⁸. Το 2007 ψηφίστηκε ο πρώτος ρωσικός νόμος (152-FZ) για τα προσωπικά δεδομένα.

Ο νόμος 152-FZ του 2007 δημιούργησε την περιβόητη και διαβόητη **Roskomnadzor (RKN)**⁹⁹ (δικτυακός τόπος στα ρωσικά: <https://rkn.gov.ru/>- δικτυακός τόπος στα αγγλικά: <https://eng.rkn.gov.ru/>), την ομοσπονδιακή υπηρεσία που είναι υπεύθυνη για την εποπτεία των επικοινωνιών, της τεχνολογίας των πληροφοριών και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Αυτή η μεγάλη ομοσπονδιακή υπηρεσία επιτήρησης και λογοκρισίας τέθηκε σε λειτουργία το 2008, τη χρονιά της επέμβασης της Ρωσίας στη Γεωργία. Όπως παρατηρούν οι Françoise

Moscow: a Russian and Eurasian Internet hub

Figure 1 : Le RuNet en 2015, un cyberspace géographiquement délimité

(Source : cyberstrategie.org) Extrait : OMC (Observatoire du monde cybernétique / DGRIS), "Le Runet, construction politique ou réalité technique ?", Lettre n°69, Décembre 2017 : https://archives.defense.gouv.fr/content/download/527379/9103424/file/OBS_Monde%20cybern%C3%A9tique_201712.pdf

Emblem of Roskomnadzor https://en.wikipedia.org/wiki/File:Emblem_of_Roskomnadzor.svg

⁹⁷ LIMONIER K., "Des cyberspaces souverains", ό.π.

⁹⁸ Πρβλ.: <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?locations=RU>

⁹⁹ Βλέπε "Roskomnadzor", Wikipedia.el, έκδοση με ημερομηνία 6 Ιουλίου 2023: <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Roskomnadzor&oldid=1163710386>

Daucé, Benjamin Loveluck και Francesca Musiani, η RKN είναι ηγέτης του δικτύου: "Η Roskomnadzor (RKN), ο φορέας ελέγχου των επικοινωνιών που ιδρύθηκε το 2008, είδε τη δικαιοδοσία και το πεδίο εφαρμογής της να επεκτείνονται γρήγορα σε τομείς τόσο διαφορετικούς όσο ο έλεγχος του διαδικτυακού περιεχομένου, το δικαίωμα αποκλεισμού ιστότοπων και η καταχώριση των αποκλεισμένων ιστότοπων σε μαύρες λίστες, με τη δυνατότητα σημαντικά αυξημένης λογοκρισίας. Ο έλεγχος αυτός βασίζεται στο εκτεταμένο δίκτυο σχέσεων και συνεργασιών της με όλα τα όργανα ασφαλείας του κράτους σε όλα τα επίπεδα εξουσίας, ομοσπονδιακά και περιφερειακά. Το Υπουργείο Εσωτερικών (MVD), η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Ασφαλείας (FSB), το δικαστικό σώμα, η Εισαγγελία και οι διάφορες εποπτικές υπηρεσίες (υγεία, καταναλωτές, νεολαία, φορολογία κ.λπ.) αποτελούν τον βασιλικό ιστό που διασχίζει την κοινωνία και αναμεταδίδει τις οδηγίες που συντάσσονται στην κορυφή του κράτους. Μπορεί επίσης να υποστηρίζεται σε τοπικό επίπεδο από συντηρητικές ενώσεις πολιτών που κινητοποιούνται για τη διατήρηση της τάξης, τόσο διαδικτυακά όσο και μη διαδικτυακά (διαδικτυακές περιπολίες, κινήματα επαγρύπνησης, "πατριώτες", κοζάκοι - βλ. [Daucé et al., 2019])".¹⁰⁰ Η δραστηριότητα του RKN εντείνεται με ταχείς ρυθμούς, όπως σημειώνει ο Valéry Kosson μελετώντας τις εκθέσεις δραστηριότητας του RKN: "Εάν το 2008, έτος δημιουργίας του, το RKN ανέφερε 49 προειδοποιήσεις προς τα μέσα ενημέρωσης για τη διάδοση εξτρεμιστικού υλικού, προπαγάνδας ναρκωτικών, πορνογραφίας ή βίας⁴, το 2020, η

¹⁰⁰ DAUCÉ, Françoise ; LOVELUCK, Benjamin ; et MUSIANI, Francesca, " Introduction " In : *Genèse d'un autoritarisme numérique*. Παρίσι: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9058>.

υπηρεσία ήταν υπεύθυνη για τον αποκλεισμό πολλών εκατοντάδων χιλιάδων ιστότοπων⁵".¹⁰¹

Το 2012 ήταν το έτος με τη μεγαλύτερη ετήσια αύξηση του ρωσικού ποσοστού σύνδεσης, το οποίο αυξήθηκε από 58% το 2011 σε 66% το 2012 (+17). Ήταν επίσης η χρονιά κατά την οποία το ρωσικό ποσοστό σύνδεσης έφτασε στο επίπεδο των χωρών του ΟΟΣΑ, που είναι ήδη στο 70%. Τέλος, το 2012 σηματοδεύτηκε από την επιστροφή του Πούτιν στην ηγεσία της Ρωσικής Ομοσπονδίας (7 Μαΐου 2012). Για τους ηγέτες της Ρωσίας, οι πολιτικές ανησυχίες για την εσωτερική σταθερότητα καθίστανται κεντρικές, ιδίως μετά τις μαζικές μετεκλογικές διαδηλώσεις του Δεκεμβρίου 2011. "Τα πρώτα που επλήγησαν ήταν τα ψηφιακά μέσα ενημέρωσης της αντιπολίτευσης, όπως το *Grani.ru* ή το *Kasparov.ru*, τα οποία απαγορεύτηκαν μετά την έκδοση του νόμου *Lugonoi* το 2013 (398-FZ). Μετά τη θέση σε ισχύ το 2012 του νόμου 139-FZ, ο οποίος εισήγαγε το σύστημα των "μαύρων λιστών" των ιστότοπων που περιέχουν παράνομες πληροφορίες, ο νόμος *Lugonoi* επεκτείνει το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης στα μέσα ενημέρωσης της πολιτικής αντιπολίτευσης που μπλοκάρονται με εντολή της RKN και χωρίς δικαστική απόφαση. Ταυτόχρονα, η εφαρμογή αυτών των νόμων απαιτεί από τους παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου να μπλοκάρουν το παράνομο περιεχόμενο και να εγκαταστήσουν ένα κουτί που ονομάζεται "Revizor" για το σκοπό αυτό, επιτρέποντας στην RKN να παρακολουθεί την εκτέλεση του φιλτραρίσματος"¹⁰². Οι διαμαρτυρίες αυτές, που μερικές φορές αναφέρονται ως "Λευκή

¹⁰¹ KOSSOV, Valéry. "Chapter 1: Oppression juridique et recours numériques : droit, lois et jugements" In: *Genèse d'un autoritarisme numérique*. Παρίσι: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9063> - Σημειώσεις: 4 Έκθεση δραστηριοτήτων του RKN για το 2008 <https://digital.gov.ru/ru/events/20581/>, η οποία ερευνήθηκε στις 2 Δεκεμβρίου 2022. 5 Έκθεση δραστηριοτήτων του RKN για το 2021 <https://rkn.gov.ru/plan-and-reports/reports/p449/> διαβουλευτήκε στις 2 Δεκεμβρίου 2022.

¹⁰² KOSSOV, Valéry. "Chapter 1: Oppression juridique et recours numériques : droit, lois et jugements" In: *Genèse d'un autoritarisme numérique*. Παρίσι: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9063>.

Επανάσταση" ή "Ρωσική Άνοιξη", αμφισβητούν τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών της 4ης Δεκεμβρίου 2011, κατά τη διάρκεια των οποίων οι Ρώσοι ηγέτες κατηγόρησαν τους Αμερικανούς για ανάμειξη στις ρωσικές εκλογές¹⁰³. Η πιθανότητα παρέμβασης από αμερικανικές πηγές (ιδιώτες; ιδιωτικοί οργανισμοί; δημόσιες υπηρεσίες;...) δεν μπορεί να αποκλειστεί, δεδομένων των εξαιρετικά ανώτερων ψηφιακών υπολογιστικών δυνατοτήτων των Ηνωμένων Πολιτειών. Πόσο μάλλον που "η αμερικανική χρηματοδότηση των Ρώσων αντιπάλων υποστηρίζεται επίσης από τις Ηνωμένες Πολιτείες: όχι μόνο διάφορα ιδρύματα δημοσιεύουν τακτικά τους καταλόγους των δωρεών τους, αλλά ο εκπρόσωπος του Στέιτ Ντιπάρτμεντ Μαρκ Τόνερ δήλωσε στις 6 Δεκεμβρίου ότι τα κονδύλια που χορηγούνται σε ρωσικές ΜΚΟ και "ανεξάρτητα μέσα ενημέρωσης" θα αυξηθούν το 2012 (ιδίως για τις προεδρικές εκλογές του Μαρτίου) σε λίγο πάνω από 9 εκατομμύρια δολάρια (7)".¹⁰⁴ Η Χίλαρι Κλίντον δήλωσε στις 8 Δεκεμβρίου 2011, στην έδρα του ΝΑΤΟ, "ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες υποστηρίζουν "τα δικαιώματα του ρωσικού λαού" και τις ελπίδες του για "ένα καλύτερο μέλλον", μετά τις βουλευτικές εκλογές" σημειώνει η *Le Monde* και σε αντάλλαγμα "ο Βλαντιμίρ Πούτιν κατηγόρησε την επικεφαλής της αμερικανικής διπλωματίας, Χίλαρι Κλίντον, ότι "έδωσε το σήμα εκκίνησης" για την αμφισβήτηση των αποτελεσμάτων των βουλευτικών εκλογών και θεώρησε ότι οι αντίπαλοι ενεργούν "με την υποστήριξη" της Ουάσινγκτον".¹⁰⁵

¹⁰³ CHAUVIER Jean-Marie, "Λευκή επανάσταση", κόκκινες σημαίες και σκιάδες δυνάμεις", *Le Monde Diplomatique*, 22 Δεκεμβρίου 2011: <https://www.monde-diplomatique.fr/carnet/2011-12-22-Revolution-blanche-drapeaux-rouges>, βλ. επίσης: Sputnik (επίσημο ρωσικό πρακτορείο ειδήσεων), "Putin says U.S. encouraging Russian opposition" 08.12.2011: <https://sputnikglobe.com/20111208/169482978.html>.

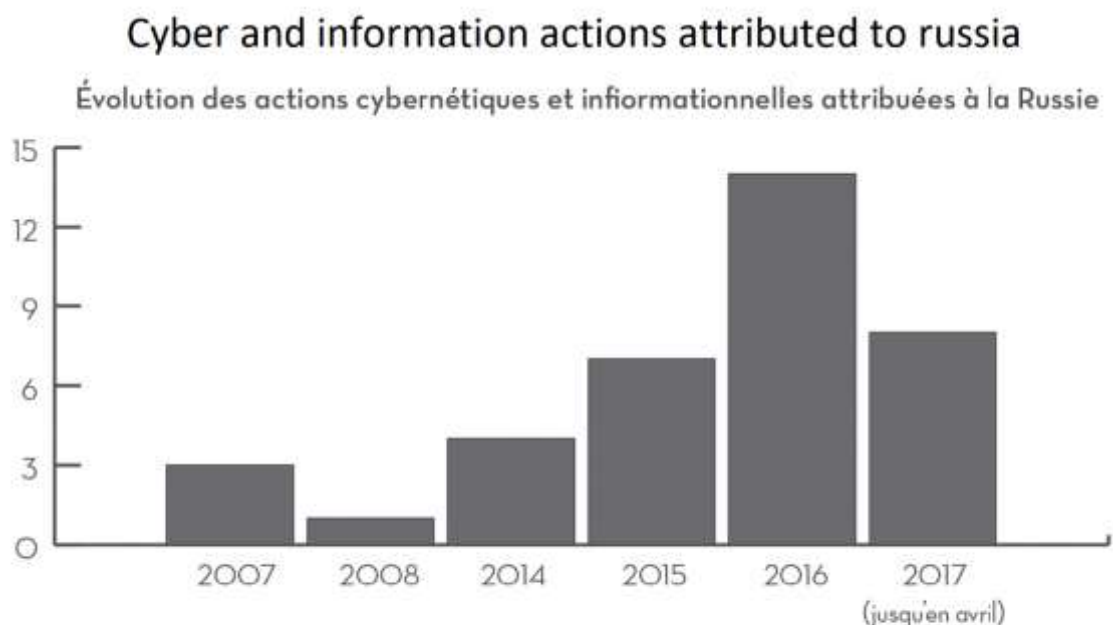
¹⁰⁴ J. Chauvier, ό.π., ό.π. ("Σημείωση 7: Συνέντευξη Τύπου της 5ης Δεκεμβρίου, στην [ιστοσελίδα του Στέιτ Ντιπάρτμεντ](#)).

¹⁰⁵ *Le Monde*/AFP, "Manifestations en Russie : Clinton soutient 'les droits du peuple' - Ο πρωθυπουργός της Ρωσίας κατηγόρησε τις Ηνωμένες Πολιτείες ότι υποστηρίζουν τους διαδηλωτές που αμφισβητούν το αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών", *Le Monde*, 8 Δεκ. 2011 :

Όπως παρατηρεί ο Κένιν Limonier, η διαμάχη του 2012 ενισχύθηκε φυσικά δραματικά από τις αποκαλύψεις του Snowden. Οι αποκαλύψεις αυτές ενίσχυσαν τη θέση της ρωσικής κυβέρνησης έναντι των ΗΠΑ: "Αποκαλύπτοντας την έκταση του συστήματος παρακολούθησης της NSA, ο Σνόουντεν συνέβαλε σημαντικά στην αποδυνάμωση της νομιμότητας της θέσης των ΗΠΑ για τη διακυβέρνηση του δικτύου και, ως εκ τούτου, στην ενίσχυση της θέσης της Ρωσίας. Στο εξής, και χωρίς καν να λάβει υπόψη της την παρουσία του Snowden στη Ρωσία, η ρωσική κυβέρνηση βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε αυτή την υπόθεση για να ενισχύσει την αντίληψή της για την "ψηφιακή κυριαρχία" και να χαρακτηρίσει τις Ηνωμένες Πολιτείες ως αντίπαλο. Έτσι, τον Ιούλιο του 2014, το ρωσικό κοινοβούλιο ψήφισε τον περίφημο νόμο^ο 242 που απαιτεί από τις πλατφόρμες να φιλοξενούν δεδομένα που ανήκουν σε Ρώσους ιδιώτες και εταιρείες στο ρωσικό έδαφος. Ο νόμος αυτός, που παρουσιάστηκε ευρέως ως μέτρο περιορισμού της επιρροής εκείνων των "μεγάλων αυτιών της Αμερικής" που ο Σνόουντεν είχε αποκαλύψει στην παγκόσμια κοινή γνώμη, καταδικάστηκε ευρέως από τις μεγαλύτερες εταιρείες του Παγκόσμιου Δικτύου, με την Google να κλείνει ευθέως το γραφείο της στη Μόσχα (Luhh, 2014)". (ό.π., ό.π.). Το 2014 ψηφίστηκαν δύο νόμοι που ελέγχουν το περιεχόμενο στο διαδίκτυο: ο νόμος 242-FZ για τον εντοπισμό δεδομένων και ο νόμος 398-FZ για την πολιτική λογοκρισία.

Μια άλλη διάσταση του Runet, η οποία είναι πιο δύσκολο να αντικειμενοποιηθεί, αφορά τη διεθνή του διάσταση και τις παρεμβάσεις των Ρώσων χρηστών του Διαδικτύου στο εξωτερικό. Από το 2007, η Ρωσία κατηγορείται τακτικά ότι βρίσκεται πίσω από κυβερνοεπιθέσεις εναντίον άλλων χωρών, αν και οι κατηγορίες αυτές δεν μπορούν να αποδειχθούν, όπως δεν

μπορούν να αποδειχθούν και οι κατηγορίες από άλλες χώρες. Όμως οι κατηγορίες ή, για να χρησιμοποιήσουμε τον τεχνικό όρο, οι "αποδόσεις" των κυβερνοεπιθέσεων σε ρωσική προέλευση αυξήθηκαν σημαντικά από το 2014 και μετά.

Sources : Données de l'Observatoire de l'Infosphère russophone, avril 2017.
Graphique conçu par Kévin Limonier
HERODOTE N°166-167

LIMONIER Kévin, GÉRARD Colin, « Guerre hybride russe dans le cyberspace », *Hérodote*, 2017/3-4 (N° 166-167), p. 145-163 : <https://www.cairn.info/revue-herodote-2017-3-page-145.htm>

Ωστόσο, η ιστορία της ρωσικής ψηφιακής τεχνολογίας μεταξύ 1989 και 2012 είναι αρκετή για να καταδείξει ότι η σοβιετική παράδοση του ελέγχου των επικοινωνιών συνεχίστηκε και μετά το τέλος της ΕΣΣΔ και παρά τη φάση της σχετικής υπερχείλισης από τη Ρωσική Ομοσπονδία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, κατά την οποία παρατηρήθηκε μια ταλάντωση μεταξύ της επέκτασης των ψηφιακών χρήσεων και των προσπαθειών πολιτικού ελέγχου του περιεχομένου. Η παράδοση αυτή δεν περίμενε να έρθουν στο φως οι αποκαλύψεις του Σνόουντεν. Το 2011 ιδρύθηκε η **"Ένωση για ένα ασφαλές διαδίκτυο"** με σκοπό τη διαχείριση "περιπολιών" για τον έλεγχο του διαδικτυακού

περιεχομένου, διεκδικώντας σχεδόν 20.000 μέλη σε ολόκληρη τη χώρα, και υπέγραψε συμφωνία με **το VKontakte** που επέτρεπε αυτές τις περιπολίες στο δίκτυο. Τον Ιούλιο του 2012, η Δούμα ενέκρινε τον νόμο για τη δημιουργία ενός κεντρικού μητρώου απαγορευμένων ιστότοπων, ενώ τον Δεκέμβριο του 2012 στη Διεθνή Ένωση Τηλεπικοινωνιών (ITU), ο Πούτιν αμφισβήτησε την ηγεμονία των ΗΠΑ. Όλα αυτά έγιναν πριν από τις αποκαλύψεις του Σνόουντεν. **Επομένως, οι αποκαλύψεις του Snowden έδωσαν ασφαλώς στη Ρωσία νέα επιχειρήματα στη διεθνή σκηνή κατά της ηγεμονίας των ΗΠΑ και υπέρ του παγκόσμιου ελέγχου των ψηφιακών επικοινωνιών μέσω της ITU, αλλά δεν αποτελούν την απαρχή της ρωσικής ψηφιακής πολιτικής με στόχο τον έλεγχο του περιεχομένου στη Ρωσία και τις γειτονικές χώρες.** Αυτό ανάγεται στη ρωσική ψηφιακή επανάσταση της περιόδου 1994-2012 (ταυτόχρονη με εκείνη της Δύσης, αλλά διαφορετική) που βασίζεται στην τεχνογνωσία μιας μακράς παράδοσης παρακολούθησης και μυστικών δικτύων αντίστασης που πηγάζουν από τη σοβιετική κληρονομιά. Οι στόχοι και τα κίνητρα της ρωσικής κυβέρνησης υπέρ του συγκεντρωτικού ελέγχου των ψηφιακών επικοινωνιών έχουν επιβεβαιωθεί στην εσωτερική πολιτική από το 1994, ιδίως σε σχέση με τα γεγονότα στη Γεωργία και την Ουκρανία. **Οι ρωσικές πολιτικές φαίνεται να εξελίσσονται σύμφωνα με τρεις παραμέτρους φθίνουσας σημασίας: 1) εσωτερική πολιτική- 2) γεγονότα στη γειτονιά (Γεωργία Αύγουστος 2008, Ουκρανία Μάρτιος 2014...)- 3) διαρροές και αποκαλύψεις στη Δύση για τη δυτική παρακολούθηση.** Το 2013, ο Πούτιν διέλυσε το πρακτορείο ειδήσεων RIA Novosti στο πλαίσιο μιας εξαγοράς και το αντικατέστησε με το *Rossia Segodnia*, του οποίου ο διεθνής

βραχίονας προπαγάνδας, το *Sputnik*, ξεκίνησε το 2014¹⁰⁶. Εκείνη τη χρονιά ψηφίστηκαν αρκετοί νόμοι που αυστηροποιούσαν την επιτήρηση και το 2015 διατυπώθηκε το δεύτερο ρωσικό δόγμα. Αυτό αυστηροποίησε τις ρυθμίσεις επιτήρησης και οδήγησε σε νέους νόμους 374 FZ και 375 FZ (2016) που υποχρέωναν τους παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου να θέτουν τα δεδομένα τους στη διάθεση της FSB και άλλων υπηρεσιών επιτήρησης λίγο μετά την πρώτη εισβολή στην Ουκρανία¹⁰⁷. "*Τον Δεκέμβριο του 2016, προκειμένου να ελεγχθεί καλύτερα η ομοιόμορφη εφαρμογή της μαύρης λίστας, η RKN εισήγαγε μια άλλη τεχνική λύση: το αυτόματο σύστημα Revizor (AS Revizor)*"¹⁰⁸. Ωστόσο, η συσσώρευση νέων νόμων και νέων κουτιών αποκαλύπτει ότι οι προηγούμενοι δεν μπόρεσαν ή δεν είναι πλέον σε θέση να επιτύχουν τους στόχους της λογοκρισίας. Ο κεντρικός πολιτικός έλεγχος ενός ψηφιακού συστήματος πληροφοριών που αρχικά ήταν διασκορπισμένο σε διάφορες περιοχές και με μεγάλο αριθμό παρόχων πρόσβασης παραμένει δύσκολος. Πόσο μάλλον που η επιθυμία για λογοκρισία γεννά αντιστάσεις και παραθυράκια που είναι απαραίτητα για να είναι οι πάροχοι υπηρεσιών διαδικτύου ελκυστικοί για τους πελάτες ή που υποκινούνται από μαχητικές σκοπιμότητες, όπως η παράκαμψη που σημείωσαν οι Ksenia Ermoshina, Benjamin Loveluck και Francesca Musiani σε συνέντευξή τους με τον διευθυντή της SkyDNS: "*Ορισμένοι πάροχοι εφαρμόζουν λογοκρισία μόνο σε ένα ξεχωριστό υποδίκτυο το οποίο αποκαλούν "sandbox", όπου εγκαθιστούν το Revizor. Και για τους τελικούς χρήστες τους,*

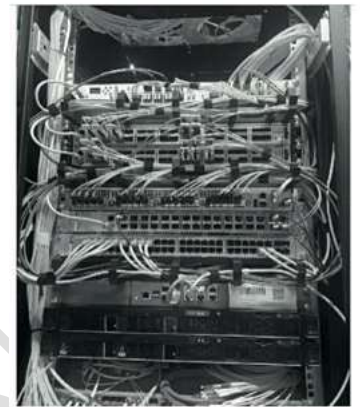
¹⁰⁶ AUDINET Maxime, MARANGÉ Céline, "Κεφάλαιο 4. La Russie : "l'espace informationnel" comme terrain de conflictualité", ό.π.

¹⁰⁷ Kevin Limonier, "Προς ένα "κυρίαρχο Runet"; Prospects and limits of Russia's strategy for controlling the Internet", *EchoGéo*, 56 | 2021: <http://journals.openedition.org/echogeo/21804>

¹⁰⁸ ERMOSHINA, Ksenia ; LOVELUCK, Benjamin ; et MUSIANI, Francesca, " Chapitre 2. Surveillance et censure des infrastructures internet en Russie : marchés, régulation et boîtes noires" In: *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9073>.

διαμορφώνουν ένα άλλο δίκτυο όπου υπάρχει ελάχιστη ή καθόλου λογοκρισία".¹⁰⁹ Το κυνήγι μεταξύ λογοκρισίας και παράκαμψης μπορεί να μην έχει τέλος: ένας νέος νομικός και τεχνικός μηχανισμός για την αυστηροποίηση των ελέγχων έχει εισαχθεί και πάλι το 2019, με τον νόμο "Σταθερότητα Runet" που συχνά αναφέρεται στον Τύπο ως νόμος "Κυριαρχία Runet". Ο νόμος αυτός αποτελεί μέρος μιας ενιαίας λύσης που ονομάζεται "TSPU" ("τεχνικά μέσα καταπολέμησης απειλών") και αντιστοιχεί σε ένα σύνθετο κουτί: "Τα TSPU εγκαθίστανται από πράκτορες εξουσιοδοτημένους από την FSB και την RKN και συνήθως βρίσκονται σε κλειδωμένα κλουβιά, οπότε οι πάροχοι υπηρεσιών διαδικτύου έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε αυτές τις εγκαταστάσεις. Η αγορά και η εγκατάστασή τους πληρώνονται από το κράτος, αλλά η συντήρηση παραμένει σε βάρος του ISP"¹¹⁰. Τέλος, όλα τα τεχνικά και νομικά μέτρα που έχουν τεθεί σε εφαρμογή από το 2012 για τον έλεγχο του περιεχομένου του Runet φαίνεται να γίνονται πιο ριζοσπαστικά στη χρήση και τα αποτελέσματά τους από το 2020 και μετά, ιδίως κατά του αντιπολιτευτικού κινήματος του Alexei Navalny, και στη συνέχεια να κορυφώνονται με την εισβολή στην Ουκρανία τον Φεβρουάριο του 2022¹¹¹.

Figure 2. Installation TSPU pour 40Gb/sec.

Source : OrderCom

ERMOSHINA, Ksenia ; LOVELUCK, Benjamin ; et MUSIANI, Francesca, « Chapitre 2. Surveillance et censure des infrastructures Internet en Russie : marchés, régulation et boîtes noires » In : *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris : Presses des Mines, 2023 : <http://books.openedition.org/pressesmines/9073>

¹⁰⁹ ERMOSHINA, Ksenia ; LOVELUCK, Benjamin ; et MUSIANI, Francesca, " Chapitre 2. Surveillance et censure des infrastructures internet en Russie : marchés, régulation et boîtes noires " In : *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9073>.

¹¹⁰ ERMOSHINA Ksenia, LOVELUCK Benjamin, MUSIANI Francesca, "Κεφάλαιο 2. Surveillance et censure des infrastructures internet en Russie : marchés, régulation et boîtes noires " In : DAUCE Françoise, LOVELUCK Benjamin, MUSIANI Francesca (dir.), *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris : Presses des Mines, 2023 : <http://books.openedition.org/pressesmines/9073>.

¹¹¹ BRONNIKOVA Olga, DAUCE Françoise, ERMOSHINA Ksenia, LOVELUCK Benjamin, "Chapitre 8. De l'emprise numérique à la répression physique : perquisitions, prison, exil et guerre" στο: DAUCE Françoise, LOVELUCK Benjamin, MUSIANI Francesca (dir.), *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9128>.

Η Ρωσία είναι επίσης μέλος των **BRICS - Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα και Νότια Αφρική** - οι οποίες αναφέρονται ως τέτοιες στον Τύπο από το 2001 σε σχέση με το μελλοντικό δυναμικό τους για οικονομική ανάπτυξη- η ανάπτυξή τους θα είναι υψηλότερη από το μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ με υψηλό εισόδημα κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 21ου^{ème} αιώνα¹¹² . Δίνουν μεγάλη προσοχή στην ψηφιακή οικονομία, ακόμη και αν η συμμαχία επιδιώκει επισήμως ευρύτερους στόχους. Οι συναντήσεις τους ξεκίνησαν το 2009 (BRIC), αλλά ιδίως μετά τη συμπερίληψη της Νότιας Αφρικής το 2011 οι συναντήσεις αυτές έγιναν πιο τακτικές. Όπως παρατηρούν οι Hannes Ebert και Tim Maurer: "*Η εμφάνιση ενός συνασπισμού που σχηματίστηκε από τη Βραζιλία, τη Ρωσία, την Ινδία, την Κίνα και τη Νότια Αφρική (BRICS) έχει υποστηρίξει την υπόθεση ενός συντονισμένου αντι-ηγεμονικού κινήματος - ειδικά από τότε που έφτασε σε ταχύτητα πλεύσης με τη συμπερίληψη της Νότιας Αφρικής το 2010*".¹¹³ **Τον Μάρτιο του 2012, ο συνασπισμός ανακοίνωσε ένα μεγάλο έργο για την τοποθέτηση ενός υποθαλάσσιου καλωδίου οπτικών ινών μήκους 34.000 χιλιομέτρων, γνωστού ως "Καλώδιο BRICS", το οποίο σχεδιάστηκε πολύ επίσημα για να επιτρέψει στις χώρες αυτές να επικοινωνούν μεταξύ τους χωρίς οι επικοινωνίες τους να συλλαμβάνονται από τις ΗΠΑ.**

¹¹² JBB, "BRICDS (πρώην BRIC)" Νοέμβριος 2019: <http://geoconfluences.ens-lyon.fr/glossaire/bric>

¹¹³ R ZYW MELO Anna, "Un câble pour les BRICS : un défi stratégique insurmontable", Hermès, La Revue, 2017/3 (n° 79), σ. 145-149. DOI: 10.3917/herm.079.0145. URL: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hermes-la-revue-2017-3-page-145.htm>

EBERT Hannes, MAURER Tim, "Claims on cyberspace and emerging powers", *Hérodote*, 2014/1-2 (αριθ. 152-153), σσ. 276-295: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-herodote-2014-1-page-276.ht>

Extrait : Lorenzo BOCCANERA «La Russie et i paesi del BRICS avranno un'autonoma rete Internet», *Blog Boccanera.net*, 4 décembre 2017 ; <https://www.boccanera.net/la-russie-et-i-paesi-del-brics-avranno-un-autonoma-rete-internet/>

Στην έκτη συνάντησή τους (Fortaleza, Βραζιλία, 15 Ιουλίου 2014) οι BRICS υπέγραψαν συμφωνία για τη δημιουργία μιας αναπτυξιακής τράπεζας και ενός κοινού συναλλαγματικού αποθέματος¹¹⁴. Ωστόσο, οι πέντε χώρες που αμφισβητούν την αμερικανική επιτήρηση δεν έχουν κοινή στρατηγική: "Το 2011, η Κίνα και η Ρωσία, μέσω του **Οργανισμού Συνεργασίας της Σαγκάης (SCO)**, έγιναν ένθερμοι υπερασπιστές του Διεθνούς Κώδικα Ορθής Συμπεριφοράς για την Ασφάλεια Πληροφοριών - μια πρωτοβουλία που ερμηνεύεται ως σκόπιμη προσπάθεια αντιστάθμισης της αμερικανικής ηγεμονίας στον χώρο αυτό [Sprade, 2011]. Η **Ινδία, η Βραζιλία και η Νότια Αφρική (IBSA)**, από την άλλη πλευρά, έθεσαν τη διακυβέρνηση του Διαδικτύου και ένα καθεστώς συνεργασίας στο πλαίσιο της "κοινωνίας της πληροφορίας" ως μία από τις προτεραιότητες της Διακήρυξης της Μπραζιλία το 2003 [7]. Η IBSA θεωρείται ολοένα και περισσότερο ως "κράτος-κλειδί", ικανό να ανατρέψει τη διεθνή συζήτηση - επειδή οι χώρες μέλη της, ενωμένες από την επιθυμία τους να

¹¹⁴ Marie Charrel, "Les BRICS ont lancé leur banque de développement", *Le Monde*, 16 Ιουλίου 2014: https://www.lemonde.fr/economie/article/2014/07/16/les-brics-ont-lance-leur-banque-de-developpement_4458144_3234.html.

συμμετάσχουν πλήρως στην ανάπτυξη των προτύπων του 21ου^ο αιώνα, προσέχουν ωστόσο να μην επιτρέψουν στον εαυτό τους να συνεταιριστεί από το ένα ή το άλλο στρατόπεδο [Kliman and Fontaine, 2012]".¹¹⁵ Στην πραγματικότητα, οι πέντε χώρες έχουν θέσει σε εφαρμογή τις απαρχές μιας κοινής οργάνωσης και ενός κοινού εξοπλισμού, αλλά ποτέ δεν κατέληξαν σε ομόφωνες προτάσεις για το θέμα της "ασφάλειας και της ελευθερίας" ή σε κοινούς κανόνες που θα μπορούσαν να γενικευτούν σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι H. Ebert και T. Maurer το εξηγούν αυτό με τις εσωτερικές διαιρέσεις εντός του ίδιου του συνασπισμού που συνδέονται με τις διαφορές μεταξύ των πολιτικών συστημάτων των πέντε χωρών, περισσότερο ή λιγότερο αυταρχικών (Κίνα, Ρωσία) ή περισσότερο ή λιγότερο δημοκρατικών (Βραζιλία, Ινδία, Νότια Αφρική). Υπάρχουν επίσης άλλες γεωπολιτικές διαιρέσεις, όπως οι διμερείς εντάσεις μεταξύ Κίνας και Ινδίας. Τα συμφέροντα των πέντε χωρών αποκλίνουν περαιτέρω, ανάλογα με το αν τις ελκύει το ηλεκτρονικό εμπόριο, το οποίο απαιτεί ασφαλή συστήματα (Βραζιλία, Ινδία, Νότια Αφρική), ή, αντίθετα, ο έλεγχος του περιεχομένου των πληροφοριών που κυκλοφορούν στα συστήματα (Ρωσία, Κίνα). Το σχέδιο "BRICS Cable" εγκαταλείφθηκε τελικά λόγω δυσκολιών διπλωματικού συντονισμού, τεχνικών δυσκολιών και δυσκολιών χρηματοδότησης¹¹⁶. Η αλληλουχία αυτή καταδεικνύει τόσο **την έκταση της δυσπιστίας απέναντι στο σύστημα επιτήρησης που δημιούργησαν οι Ηνωμένες Πολιτείες όσο και τις γεωπολιτικές εντάσεις γύρω από την ίδια την ψηφιακή τεχνολογία μεταξύ των χωρών BRICS**. Επιπλέον, υπάρχει σημαντική αβεβαιότητα ως

¹¹⁵ Ibid, ό.π., §4 και 5

¹¹⁶ Stacia Lee, "International Reactions to U.S. Cybersecurity Policy: The BRICS undersea cable", *The Henry M. Jackson School of International Studies - University of New York*, 8 Ιανουαρίου 2016 : <https://jsis.washington.edu/news/reactions-u-s-cybersecurity-policy-bric-undersea-cable/> και ZYW MELO Anna, "Un câble pour les BRICS : un défi stratégique insurmontable", *Hermès*, 2017/3 (n° 79), σ. 145-149 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hermes-la-revue-2017-3-page-145.htm>.

προς τους πραγματικούς πολιτικούς στόχους που επιδιώκουν τα κράτη αυτά. Σίγουρα έχουν κοινούς καλούς λόγους για να θέλουν να αμφισβητήσουν την αμερικανική ψηφιακή ηγεμονία στην επιτήρηση... αλλά, πέρα από την επίσημη ρητορική, θέλουν να στερηθούν τις κρατικές δυνατότητες επιτήρησης ή θέλουν να ανακτήσουν τον έλεγχό τους για να τις χρησιμοποιήσουν πιο αποτελεσματικά προς όφελός τους; Η δεύτερη επιλογή φαίνεται συχνά η πιο πιθανή, τουλάχιστον για τα αυταρχικά καθεστώτα (αλλά και για τις δημοκρατίες), γεγονός που δίνει μια περαιτέρω εξήγηση για την απουσία ρυθμιστικών προτάσεων των "BRICS" που να μπορούν να εφαρμοστούν οριζόντια σε όλα τα κράτη.

Στην αφρικανική ήπειρο, η ψηφιακή στροφή ήρθε αργότερα. Αν και μπορεί να αναφερθεί μια αφρικανική προϊστορία της πληροφορικής και της ψηφιακής τεχνολογίας για τις δεκαετίες πριν από το 2010, η Αφρική δεν συμμετείχε στις κοινωνικές επεκτάσεις της πληροφορικής και της ψηφιακής τεχνολογίας κατά τους αιώνες 19ème και 20ème. Η ήπειρος δεν έζησε το αντίστοιχο αμερικανικό και αμερικανοευρωπαϊκό στάδιο της εμφάνισης της μηχανογραφίας, με την ενσωμάτωση των ηλεκτρονικών σε μεγάλους υπολογιστές, στη συνέχεια σε μίνι υπολογιστές, στη συνέχεια σε μεταφερόμενους υπολογιστές, ούτε αυτό της εξατομίκευσης των χρήσεων μέσω της εξάπλωσης των προσωπικών υπολογιστών, σε σταθερούς σταθμούς εργασίας, στη συνέχεια σε φορητούς μικροϋπολογιστές. Η κοινωνική χρήση στην Αφρική, που για μεγάλο χρονικό διάστημα περιοριζόταν σε επιχειρήσεις και κυβερνητικές υπηρεσίες, παρέμεινε οριακή μεταξύ 1995 και 2010.

Από το 2010 και μετά, η αύξηση των ποσοστών κατοχής κινητών τηλεφώνων στα τέλη της δεκαετίας του 2000 ήταν αυτή που άλλαξε ριζικά την κατάσταση στις αφρικανικές χώρες όσον αφορά το Διαδίκτυο και την πανταχού παρούσα πληροφορική. Λίγες αφρικανικές χώρες έχουν θεσπίσει κανονισμούς, οι περισσότερες από τις οποίες αντιγράφουν τον ευρωπαϊκό ΓΚΠΔ χωρίς να τον καθιστούν αποτελεσματικότερο από ό,τι στην Ευρώπη. Από μια ορισμένη άποψη, η αφρικανική ήπειρος έχει έκτοτε εισέλθει σε μια φάση **ψηφιακών πειραματισμών** με πολλαπλές και ποικίλες κοινωνικές χρήσεις¹¹⁷ και της παρατήρησης σε/από κάθε χώρα των αποτελεσμάτων τους, ιδίως στον πολιτικό στίβο, όπως κατά τη διάρκεια των εκλογών του 2017 στην Κένυα¹¹⁸, χωρίς όμως να έχει προλάβει να συσσωρεύσει το είδος και τις μορφές της προηγούμενης εμπειρίας που παρατηρείται στις ΗΠΑ και την Ευρώπη.

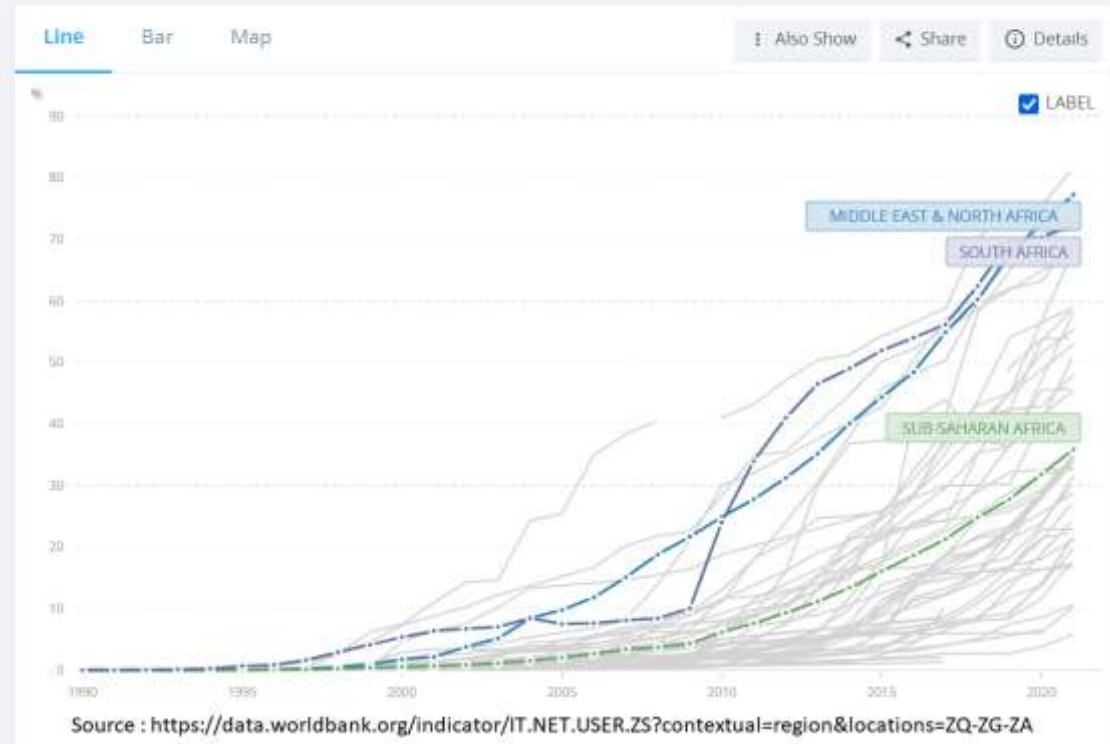
¹¹⁷ AKINDÈS Francis, KOUAMÉ YAO Séverin, " L'immixtion " par le bas " des technologies digitales dans la vie urbaine africaine ", *Afrique contemporaine*, 2019/1-2 (N° 269-270), σ. 87-107: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-afrique-contemporaine1-2019-1-page-87.htm>.

¹¹⁸ PASSANTI Cecilia, *Machines en politique : Le rôle des technologies électorales dans les élections de 2017 au Kenya*, ερευνητική διατριβή, Dir. M.E. Pommerolle, J. Valluy, Master Science Politique, Paris 1, 2017. PASSANTI Cecilia, POMMEROLLE Marie-Emmanuelle, "The (un)making of electoral transparency through technology: The 2017 Kenyan presidential election controversy", *Social Studies of Science*, 1-26, 2022: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/03063127221124007>- POMMEROLLE Marie-Emmanuelle, JOSSE-DURAND Chloé, "Le roi est nu : crise électorale et anatomie du pouvoir au Kenya (2017)", *Politique africaine*, 2017/4 (n° 148), p. 169-181: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-politique-africaine-2017-4-page-169.htm>.

Individuals using the Internet (% of population) - Middle East & North Africa, Sub-Saharan Africa, South Africa

International Telecommunication Union (ITU) World Telecommunication/ICT Indicators Database

License : CC BY-4.0

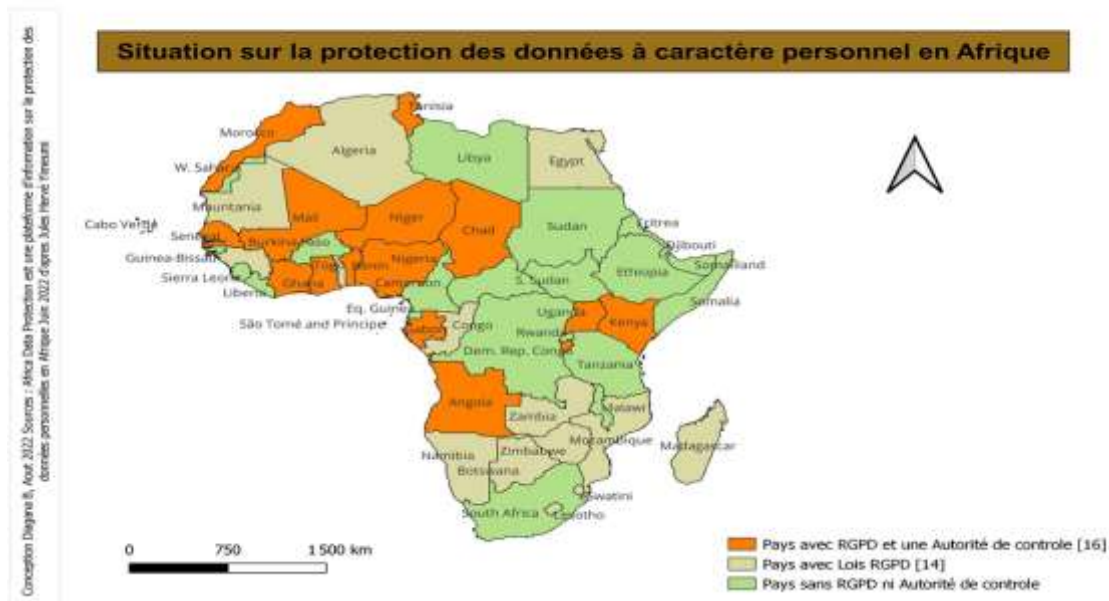

Η ψηφιακή Αφρική μπορεί να φαίνεται περιθωριακή από κοινωνικο-ιστορική άποψη, αλλά είναι εξίσου περιθωριακή λόγω της μεγάλης φτώχειας των αφρικανικών χωρών και της χαμηλής ζήτησης φερέγγυων μέσων στην ανάπτυξη του καπιταλισμού της επιτήρησης. Από μια άλλη άποψη, η μεγάλη φτώχεια της Αφρικής -ίσως περισσότερο από τους πολιτισμούς της; - μειώνει την αντίσταση στην υπεράσπιση της "ιδιωτικής ζωής"¹¹⁹. Πρώτα απ' όλα, αυτό σημαίνει ότι η Αφρική δεν είναι μια κεντρική ήπειρος στην ανάπτυξη αυτού του νέου καπιταλισμού, αλλά ένα εργαστήριο **ψηφιακών πειραματισμών** με συσκευές που στη συνέχεια διαδίδονται σε χώρες με υψηλά επίπεδα ζήτησης

¹¹⁹ TCHABO SONTANG Hervé Martial, "Le droit à la vie privée à l'ère des TIC au Cameroun", *La Revue des droits de l'homme*, 17 | 2020: <http://journals.openedition.org/ezparse.univ-paris1.fr/revdh/7975> ; AGBAVON Tiasvi Yao Raoul, "L'IA au prisme de l'altérité en Afrique", *Communication, technologies et développement*, 11 | 2022: <http://journals.openedition.org/ctd/6524>.

διαλυτών. Η βιομετρικοποίηση των ληξιαρχείων και των εκλογικών καταλόγων¹²⁰, και ως εκ τούτου η βιομετρική ψηφοφορία¹²¹, ανοίγει αυτόν τον δρόμο και τον καταδεικνύει με ουσιαστικό τρόπο.

Status of personal data protection in Africa

Το ίδιο όμως συμβαίνει και με την ψηφιακή χρηματοδότηση, όπως επισημαίνει ο Alain Kiyindou: "Οι διάφορες μελέτες δείχνουν ότι η ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας στην Αφρική αναδεικνύει τις αντίστροφες καινοτομίες, δηλαδή τις περιπτώσεις όπου τα προϊόντα και οι υπηρεσίες σχεδιάζονται πρώτα στις αναπτυσσόμενες χώρες και στη συνέχεια μεταφέρονται, με προσαρμογές, στις αναπτυγμένες χώρες".¹²²

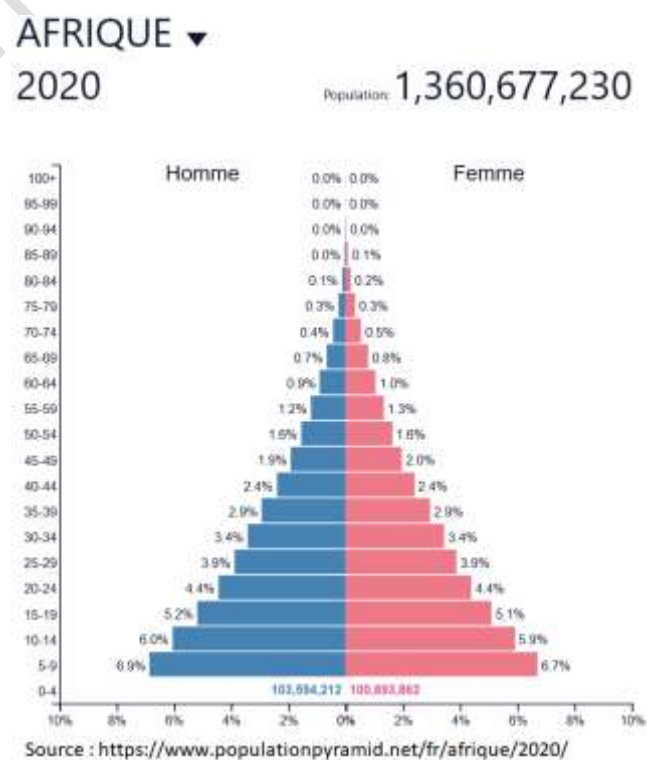
¹²⁰ DIAGANA Boubacar, "L'identification biométrique dans les états civils en Afrique - Le rôle des nouvelles technologies d'identification biométrique dans la modernisation des états civils en Afrique; avantages et risques". Ανακοίνωση στο σεμινάριο "Expérimentations numériques en Afrique au Moyen-Orient" (J.Valluy, Paris 1) 18 Νοεμβρίου 2022. AWENENGO DALBERTO Séverine, BANÉGAS Richard, CUTOLO Armando, "Biométriser les identités? État documentaire et citoyenneté au tournant biométrique", *Politique africaine*, 2018/4 (n° 152), p. 5-29: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-politique-africaine-2018-4-page-5.htm>.

¹²¹ PERROT Sandrine, POMMEROLLE Marie-Emmanuelle, WILLIS Justin, "La fabrique du vote : placer la matérialité au cœur de l'analyse", *Politique africaine*, 2016/4 (n° 144), p. 5-26 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-politique-africaine-2016-4-page-5.htm>

¹²² KIYINDOU Alain, "VI / Numérique et technologies financières en Afrique", στο: Agence française de développement ed, *L'économie africaine 2023*. Paris, La Découverte, "Repères", 2023, σ. 95-108: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/l-economie-africaine-2023--9782348077654-page-95.htm>.

Όπως παρατηρούν οι Marine Al Dahdah, Nicolas Lainez και Isabelle Guérin, το ψηφιακό χρήμα αναδύεται στην Αφρική και την Ασία παρέχοντας "χρηματοοικονομικές λύσεις για τους φτωχούς": "Οι αναπτυξιακοί οργανισμοί - συμπεριλαμβανομένης της Παγκόσμιας Τράπεζας και της AFD - το βλέπουν ως το νέο μοχλό για τη χρηματοπιστωτική ένταξη (Gabor and Brooks, 2017). Αυτή η επισημοποίηση της οικονομίας που βασίζεται στην ψηφιοποίηση του χρήματος οδηγεί σε διαρθρωτικές αλλαγές που αναδιαμορφώνουν τις χρηματοπιστωτικές πρακτικές και τα μέσα διαβίωσης. Για παράδειγμα, τα τρία τέταρτα των υπηρεσιών ψηφιακού χρήματος βρίσκονται σε χώρες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος, όπου το κινητό τηλέφωνο γίνεται το κύριο εργαλείο για την αποθήκευση και την κυκλοφορία του χρήματος".¹²³

Τέλος, οι ηλικιακές πυραμίδες στην Αφρική ταιριάζουν καλά με την αναζωογόνηση της παγκόσμιας δημόσιας σφαίρας, που συνδέεται με την ψηφιακή μετάβαση και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που είναι ανοικτά σε ανηλίκους, καθιστώντας για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας τα παιδιά ηλικίας 8-18 ετών αποτελεσματικούς παίκτες στους κοινωνικούς μετασχηματισμούς- αυτό ενθαρρύνει την επέκταση των κοινωνικών χρήσεων της ψηφιακής τεχνολογίας και τον πειραματικό ρόλο της Αφρικής¹²⁴ . Ωστόσο,

¹²³ AL DAHDAH Marine, LAINEZ Nicolas, GUÉRIN Isabelle, " L'argent numérique, une nouvelle solution de développement ", *Réseaux*, 2023/2-3 (N° 238-239), σ. 153-179 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-reseaux-2023-2-page-153.htm>

¹²⁴ BETBOUT Alma, "Culture numérique juvénile et reconfiguration des liens intergénérationnels : une recherche sur Facebook en Tunisie", *Revue française des sciences de l'information et de la communication*, 15 | 2018 :

ορισμένα πειράματα έχουν αποτύχει αντικειμενικά, όπως το Αφρικανικό Εικονικό Πανεπιστήμιο¹²⁵, ή έχουν συναντήσει τεράστιες δυσκολίες όσον αφορά την τεχνολογική "οικειοποίηση", όπως φαίνεται στην περίπτωση των ψηφιακών πανεπιστημίων στη Σενεγάλη.¹²⁶

Όπως είδαμε, η διεθνής βιβλιογραφία σε αυτόν τον τομέα απασχολεί εδώ και καιρό, ακόμη και κατακλύζεται, από πνευματικές παραγωγές που παράγονται άμεσα ή/και χρηματοδοτούνται από τις μεγαλύτερες εμπορικές εταιρείες του τομέα. Μέσω της χρηματοδότησης της έρευνας, ο ακαδημαϊκός κόσμος έχει συχνά χρηματοδοτηθεί από χρήματα λόμπι από ψηφιακές εταιρείες. Αυτό ισχύει στις ΗΠΑ και την Ευρώπη, αλλά και πιο πρόσφατα στην Αφρική. Με γνώμονα τα εμπορικά συμφέροντα και/ή τις ελπίδες προόδου, οι τεχνοφιλικόι λόγοι ήταν επί μακρόν ηγεμονικοί ή κυρίαρχοι στην αφρικανική ψηφιακή σκηνή. Η ψηφιακή στρατηγική 2020-2023 της Αφρικανικής Ένωσης επεκτείνει την τεχνοφιλική τάση¹²⁷. Ανάλογα με τον επιστημονικό κλάδο και τον βαθμό επαγγελματικής ανεξαρτησίας και πνευματικής αυτονομίας των ερευνητών, η τάση αυτή συνεχίζεται, αν και με διαφοροποιήσεις που συνδέονται την τελευταία πενταετία στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη με την "απογοήτευση από το

<http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/rfsic/5239>; PYPE Katrien, "Le politique (en ligne) par le bas en Afrique subsaharienne", *Politique africaine*, 2021/1-2 (n° 161-162), σελ. 71-97: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-politique-africaine-2021-1-page-71.htm>; DAGNOGO Gnéré Laeticia Blama and SAMASSE Arrouna, "Jeunesse de l'Université de Bouaké et socialisation, à l'ère de l'Intelligence Artificielle", *Communication, technologies et développement*, 11 | 2022: <http://journals.openedition.org/ctd/7529>

¹²⁵ LENDRIN Nina (2021) *Université Virtuelle Africaine : le paradoxe du processus d'industrialisation de l'enseignement supérieur en Afrique Subsaharienne* Διδακτορική διατριβή, Sc.info-com, dir. J.Valluy, UTC, 5 Ιουλίου 2021: <https://thesearchives.files.wordpress.com/2021/07/these-2021-5-juillet-lendrin.pdf> LENDRIN Nina (2018). "Το Αφρικανικό Εικονικό Πανεπιστήμιο (AVU) και τα συνεργαζόμενα πανεπιστήμια στην Αφρική. Entretien commenté", 15 Φεβρουαρίου 2018, *Cahiers COSTECH* αριθμός 2. <http://www.costech.utc.fr/CahiersCOSTECH/spip.php?article70>- LENDRIN Nina Helga (2018). "Raison d'être de l'Université Virtuelle Africaine (UVA)", *Distances et médiations des savoirs*, 24 | 2018, <http://journals.openedition.org/dms/3089>.

¹²⁶ BA Abdoul Malick, *Le numérique universitaire africain, entre injonctions internationales et contraintes d'appropriation : le cas du Sénégal*, Science politique, ed. J.Valluy, Université Paris 1 - Panthéon-Sorbonne, 27 Ιουνίου 2022.

¹²⁷ Αφρικανική Ένωση, "Στρατηγική ψηφιακού μετασχηματισμού για την Αφρική (2020-2030)", Αφρικανική Ένωση, 18 Μαΐου 2020: https://au.int/sites/default/files/documents/38507-doc-dts_-_french.pdf.

Διαδίκτυο"¹²⁸, την οποία το μάρκετινγκ έχει ήδη ενσωματώσει ως έναν από τους περιορισμούς που πρέπει να ληφθούν υπόψη στην επιδίωξη του σταθερού στόχου της αύξησης των εμπορικών κερδών. Αλλά λόγω των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και γεωπολιτικών συνθηκών της έρευνας στην Αφρική και του μικρού αριθμού ερευνητών παγκοσμίως που ειδικεύονται στην Αφρική, **η βιβλιογραφία για το αφρικανικό ψηφιακό περιβάλλον επηρεάζεται γενικά πολύ από αυτό το φαινόμενο. Παραμένει σε συντριπτικό βαθμό "τεχνοφιλική" ή "τεχνοπροωθητική", για καλούς ή/και κακούς λόγους, οι οποίοι πρέπει να εξεταστούν. Το 2023, η αναζήτηση επιστημονικών άρθρων και στατιστικών στοιχείων για τα προβλήματα, τις στρεβλές επιπτώσεις, τους κινδύνους, τους κινδύνους και τις απειλές της ψηφιακής τεχνολογίας στην/για την Αφρική θα μοιάζει με ψάξιμο για χρυσό, με τα πρώτα κριτικά άρθρα και βιβλία να εμφανίζονται πρόσφατα, μεταξύ των οποίων το βιβλίο της Zeynep Tufekci (2019), καθώς και το συλλογικό έργο υπό τη διεύθυνση του Cédric Leterme (2020) και μερικών άλλων¹²⁹.**

¹²⁸ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet. Désinformation, rumeur et propagande*, Limoges, FYP Éditions, 2017, 179 σ., DUBASQUE Didier, *Comprendre et maîtriser les excès de la société numérique*. Presses de l'EHESP, 2019: <https://www-caim-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/comprendre-et-maitriser-les-exces-de-la-societe--9782810906994.htm>.

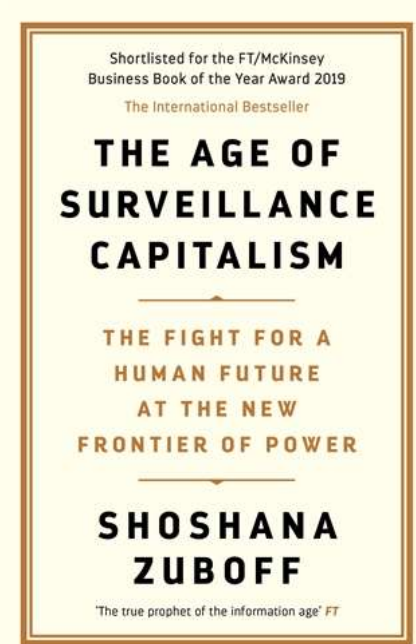
¹²⁹ Πρβλ.: BOGUI Jean-Jacques Maomra και ATCHOUA N'Guessan Julien, "La régulation des usages des TIC en Côte d'Ivoire: entre identification et craintes de profilage des populations", *Terminal*, 118 | 2016: <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.en/terminal/1468>- TCHEOUALI Destiny, "Politiques internationales de solidarité numérique en Afrique", *Communication, technologies et développement*, 5 | 2018: <http://journals.openedition.org/ctd/31>- Zeynep TUFEKCI, *Twitter & les gaz lacrymogènes - Forces et fragilités de la contestation connectée*, C&F Editions, 2019- LETERME Cédric, *Impasses numériques. Points de vue du Sud*. Éditions Syllepse, "Alternatives Sud", 2020: <https://www-caim-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/impasses-numeriques--9782849508183.htm>- EYENGA Georges Macaire, "Les nouveaux yeux de l'État? L'introduction de la télésurveillance dans l'espace public à Yaoundé", *Cahiers d'études africaines*, 2021/4 (no. 244), pp. 753-776: <https://www-caim-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-cahiers-d-etudes-africaines-2021-4-page-753.htm>.

3. Καπιταλισμός επιτήρησης, μεταξύ υποδομής και υπερδομής

Το σημαντικό έργο της Shoshana Zuboff, το αποκορύφωμα σαράντα ετών έρευνας για τη σχέση μεταξύ καπιταλισμού και τεχνολογίας της πληροφορίας, είναι ένα εξαιρετικό αριστούργημα που προσφέρει ίσως το πρώτο παράδειγμα κοινωνικής επιστήμης του 21ου^{ème} αιώνα, που μελετά τις μαζικά ψηφιοποιημένες κοινωνίες. Ακολουθώντας μια επιστημονική ατζέντα που έχει γίνει κοινή για τους περισσότερους ερευνητές που ειδικεύονται στις κοινωνικές επιστήμες της ψηφιακής εποχής, το παράδειγμα αυτό θέτει το ζήτημα της ιδιωτικότητας στο επίκεντρο των μελετών και των προβληματισμών τους. Η ιδιωτική ζωή, ως σφαίρα ατομικής οικειότητας που μπορεί να χρειάζεται να προστατευθεί από το βλέμμα των άλλων, ήταν μια καθυστερημένη εφεύρεση μπροστά στην ηλεκτρονικοποίηση της κοινωνίας και την καταγραφή των προσωπικών δεδομένων. Γίνεται το κεντρικό ζήτημα τόσο στην ανάλυση αυτού του νέου καπιταλισμού όσο και στη μαχητική ή κρατική δράση με στόχο την ανάκτηση του πολιτικού και δημοκρατικού ελέγχου του οικονομικού συστήματος. Αλλά, όπως αρχίζουμε να το ακούμε μπροστά στην καταγραφή των προσωπικών δεδομένων, είναι ένα ιστορικό αδιανόητο, ένα τυφλό σημείο των δημοκρατικών μας πολιτισμών που θεμελιώθηκαν στους αιώνες 18ème και 19ème.

Ο Zuboff, πιστός στη μεθοδολογία του Durkheim, ξεκινά με έναν προκαταρκτικό ορισμό του καπιταλισμού της επιτήρησης, πριν τον βελτιώσει καθώς προχωρά η έρευνά του:

"Ο καπιταλισμός της επιτήρησης διεκδικεί μονομερώς την ανθρώπινη εμπειρία ως ελεύθερη πρώτη ύλη που μεταφράζεται σε δεδομένα συμπεριφοράς. Αν και ορισμένα από αυτά τα δεδομένα χρησιμοποιούνται για τη βελτίωση προϊόντων ή υπηρεσιών, τα υπόλοιπα δηλώνονται ως ιδιόκτητο πλεόνασμα συμπεριφοράς, το οποίο τροφοδοτείται σε προηγμένες αλυσίδες παραγωγής, γνωστές ως "τεχνητή νοημοσύνη", για να μετατραπεί σε προϊόντα πρόβλεψης που προβλέπουν τι πρόκειται να κάνετε, τώρα, σύντομα, αργότερα. Τέλος, αυτά τα προϊόντα πρόβλεψης διαπραγματεύονται σε μια νέα αγορά, αυτή των συμπεριφορικών προβλέψεων, την οποία ονομάζω αγορές μελλοντικής συμπεριφοράς. Οι καπιταλιστές της επιτήρησης έχουν πλουτίσει πάρα πολύ από αυτές τις συναλλαγές, επειδή πολλές εταιρείες έχουν την τάση να ποντάρουν στη μελλοντική μας συμπεριφορά". (ACS, σ. 25)

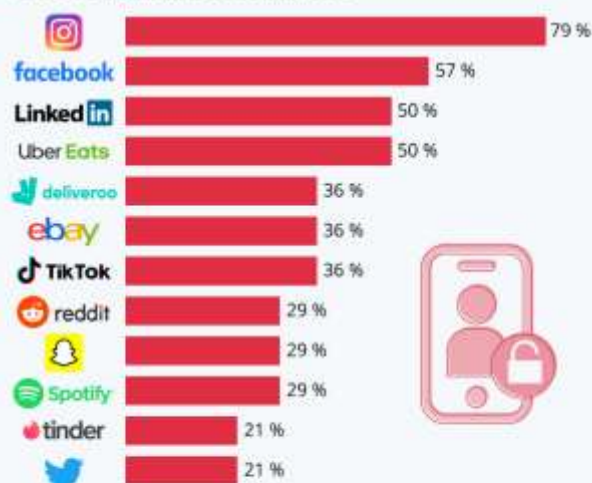
Αυτές οι προηγμένες αλυσίδες παραγωγής προέρχονται από το μοντέλο που επινόησε η Google ειδικότερα, το Facebook και η Microsoft, αλλά ευρύτερα οι "GAFAM" και οι εταιρείες και οι κοινωνικοί φορείς που επωφελούνται οικονομικά από αυτή την παραγωγή. Οι εταιρείες αυτές αναφέρονται συχνά ως "ψηφιακές πλατφόρμες". Είτε πρόκειται για κοινωνικά δίκτυα, μηχανές αναζήτησης, ιστότοπους ηλεκτρονικού εμπορίου (διαφημιστικά banner) ή πλατφόρμες βίντεο, παράγουν σημαντικά και συνεχώς αυξανόμενα διαφημιστικά

Which apps share the most personal data ?

Share of personal data shared with third parties by selected applications

Quelles applis partagent le plus de données personnelles ?

Part des données personnelles partagées avec des tiers par les applications sélectionnées *

* Basée sur l'étude des étiquettes de confidentialité des applications dans l'App Store d'Apple.
Source : pCloud

statista

έσοδα. Έχουν σχεδιαστεί για να κάνουν τα άτομα να αλληλεπιδρούν με τρόπους που ευνοούν την έκφραση και την καταγραφή των προσωπικών τους δεδομένων (συναισθήματα, αντιδράσεις, φιλίες, προτιμήσεις, γεωγραφικές τοποθεσίες, σπουδές, χόμπι, επαγγέλματα, δαπάνες, κατανάλωση κ.λπ.)

Αυτά τα προσωπικά δεδομένα για τους χρήστες του Διαδικτύου χρησιμοποιούνται για την ανάλυση της προσωπικότητάς τους και την πρόβλεψη της στάσης και της συμπεριφοράς τους, αν θα αγοράσουν ή θα ψηφίσουν, ως απάντηση στην ερώτηση "ποιος θα αγοράσει αυτό το προϊόν;" ή "ποιος θα ψηφίσει με αυτόν τον τρόπο;". Αυτές οι προβλέψεις συμπεριφοράς μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αυτόματη επιλογή ατόμων-στόχων. **Είναι εξαιρετικά ακριβείς, καλύπτοντας δεκάδες χιλιάδες αναλυτικές κατηγορίες δεδομένων συμπεριφοράς ανά άτομο.**

Και καθιστούν δυνατή την απάντηση στις παραπάνω ερωτήσεις με καταλόγους στόχων (γνήσια προϊόντα πρόβλεψης), δηλαδή καταλόγους ατόμων που είναι στατιστικά πιθανό να αγοράσουν αυτό ή να ψηφίσουν εκείνο. Οι δύο πίνακες που δημοσίευσε ο Fabrice Rochelandet¹³⁰ βοηθούν στην αποσαφήνιση και τη συγκεκριμενοποίηση αυτής της έννοιας των προσωπικών δεδομένων:

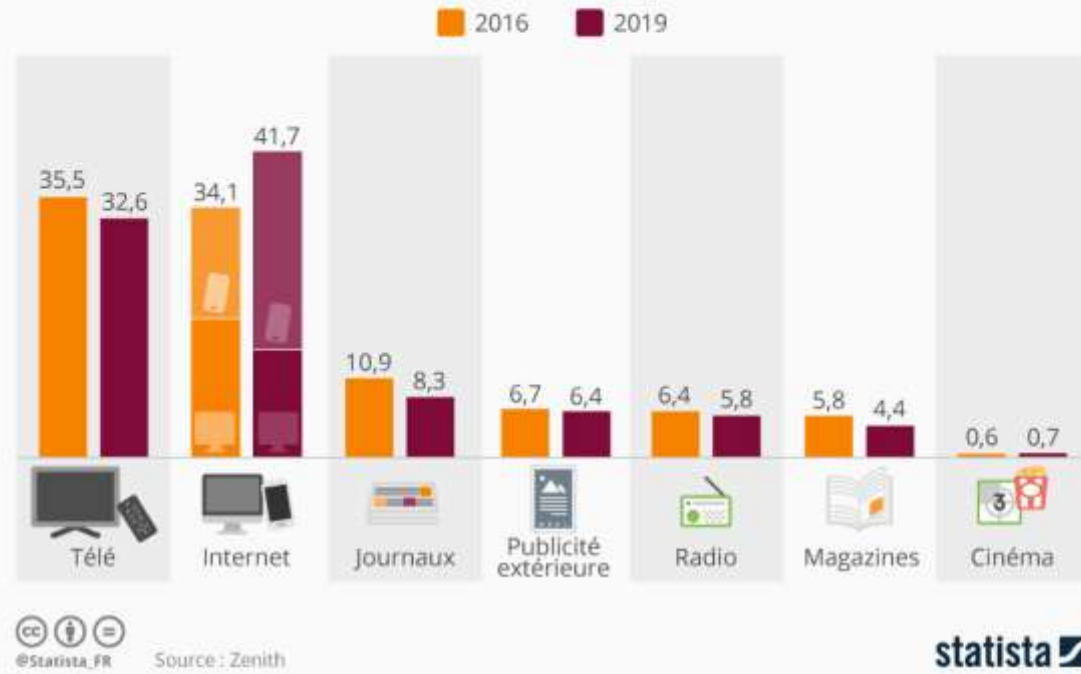
¹³⁰ ROCHELANDET Fabrice, *Économie des données personnelles et de la vie privée*. La Découverte, "Repères", 2010: <https://www-caim-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/Economie-des-donnees-personnelles-et-de-la-vie-pri--9782707157652.htm>.

Advertising market: Internet overtakes TV

Breakdown of worldwide advertising spending in %.

Marché publicitaire : Internet dépasse la télé

Répartition des dépenses publicitaires dans le monde, en %

Ας πάρουμε το παράδειγμα ενός παραγωγού σαπουνιών ελαιολάδου που θα ήθελε να πουλήσει περισσότερα από αυτά και απευθύνεται σε έναν διαφημιστή για να το πετύχει. Αντί να χρησιμοποιήσει τις παραδοσιακές μεθόδους μάρκετινγκ που περιλαμβάνουν την κατηγοριοποίηση των καταναλωτών, την τμηματοποίηση της αγοράς και τον εντοπισμό των καταλληλότερων παραδοσιακών διαφημιστικών μέσων για την τοποθέτηση διαφημίσεων σε ένα τμήμα της αγοράς ή που απευθύνονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες καταναλωτών, ο διαφημιζόμενος στρέφεται στη Google. Η Google θα χρησιμοποιήσει "τεχνητή νοημοσύνη" για να επεξεργαστεί τα δεκάδες χιλιάδες στοιχεία προσωπικών δεδομένων που περιέχονται στη βάση δεδομένων της, για κάθε ένα από τα δισεκατομμύρια άτομα που περιλαμβάνονται στη βάση

δεδομένων ή εκατοντάδες εκατομμύρια σε τμήματα αυτής της βάσης δεδομένων. Θα απαντήσει στο ερώτημα "ποιος είναι πιθανό να θέλει να αγοράσει σαπούνια ελαιολάδου;" εντοπίζοντας (μέσω των διευθύνσεων IP ή των αριθμών τηλεφώνου τους ή οτιδήποτε άλλο) έναν κατάλογο ατόμων που είναι πιθανό να θέλουν να αγοράσουν σαπούνι ελαιολάδου, σύμφωνα με όσα περιέχονται στο αντίστοιχο σώμα προσωπικών δεδομένων τους. Χωρίς να γνωρίζει τα προσωπικά δεδομένα που επεξεργάζεται η Google, ο διαφημιζόμενος θα εστιάσει τη διαφημιστική του εκστρατεία σε αυτόν τον κατάλογο ατόμων και θα χρησιμοποιήσει το αναγνωριστικό που παρέχει η Google για να παραδώσει τυποποιημένες ή εξατομικευμένες διαφημίσεις στα άτομα του καταλόγου χρησιμοποιώντας "τεχνητή νοημοσύνη". Και ο παραγωγός σαπουνιών ελαιολάδου θα μπορεί να δει ότι πουλάει πολύ περισσότερα από το συνηθισμένο και, κυρίως, πολύ περισσότερα από ό,τι με τις παραδοσιακές διαφημιστικές εκστρατείες.

Αυτό που πουλάει η Google δεν είναι προσωπικά δεδομένα (εκτός από το ατομικό αναγνωριστικό), αλλά προϊόντα πρόβλεψης που προκύπτουν από την επεξεργασία τους: λίστες ατόμων που επιλέγονται με βάση την πιθανή τάση τους να προβούν σε μια συγκεκριμένη μελλοντική αγορά ή ψήφο. Αυτές οι επιλογές πωλούνται σε διαφημιστές (πρωτογενείς πελάτες) οι οποίοι βλέπουν την προσοδοφόρα ικανοποίηση των δικών τους πελατών (δευτερογενείς πελάτες), δηλαδή των εταιρειών των οποίων τα προϊόντα προωθούν στους καταναλωτές. Οι εταιρείες αυτές επικυρώνουν τον κύκλο με νέα αιτήματα για διαφημιστικές υπηρεσίες. Στην πραγματικότητα, αυτοί οι δευτερεύοντες πελάτες, όπως ο παραγωγός σαπουνιών ελαιολάδου μας, βλέπουν με τη σειρά τους τη νέα αποτελεσματικότητα των

υπηρεσιών μάρκετινγκ από τις μεγαλύτερες βάσεις δεδομένων στον κόσμο στις πωλήσεις και τα κέρδη τους και εγκρίνουν αυτή τη διαφημιστική αποτελεσματικότητα επιστρέφοντας στην πηγή αυτού του νέου εξατομικευμένου μάρκετινγκ που προσφέρει η ψηφιακή τεχνολογία σε ένα καθεστώς καπιταλισμού επιτήρησης. Εξ ου και η κυριαρχία που έχουν ήδη αποκτήσει η Alphabet, η Meta και η Amazon ειδικότερα, στην παγκόσμια διαφημιστική αγορά, εις βάρος των άλλων μέσων ενημέρωσης¹³¹. Αυξανόμενες από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι παγκόσμιες δαπάνες για την ψηφιακή διαφήμιση έχουν ξεπεράσει από το 2017 τις δαπάνες για την τηλεοπτική διαφήμιση και όλες τις άλλες.

Για να αμφισβητήσει κανείς την ανώτερη αποτελεσματικότητα της εξατομικευμένης διαφήμισης σε σύγκριση με τη συλλογική διαφήμιση του 19ème και του 20ème αιώνα, θα πρέπει να πιστέψει ότι αυτοί οι δευτερεύοντες πελάτες είναι ανίκανοι να μετρήσουν τα δικά τους οφέλη, πράγμα που δεν είναι καθόλου αξιόπιστο. Και η

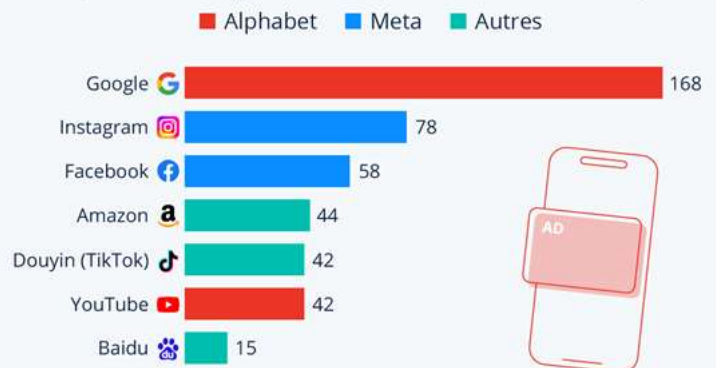
μετάβαση από την εποχή της συλλογικής διαφήμισης στην εποχή της εξατομικευμένης διαφήμισης σημαίνει ότι βρισκόμαστε σε έναν διαφορετικό κόσμο: η συλλογική διαφήμιση προβαλλόταν δημοσίως, και

The giants of online advertising

Leading companies/platforms by global online advertising sales in 2022 (in billions of dollars)

Les géants de la publicité en ligne

Principales sociétés/platformes selon les ventes mondiales de publicité en ligne en 2022 (en milliards de dollars) *

* Projection des revenus publicitaires annuels pour 2022 réalisée en décembre 2021.

Source : WARC via Retail Media Market

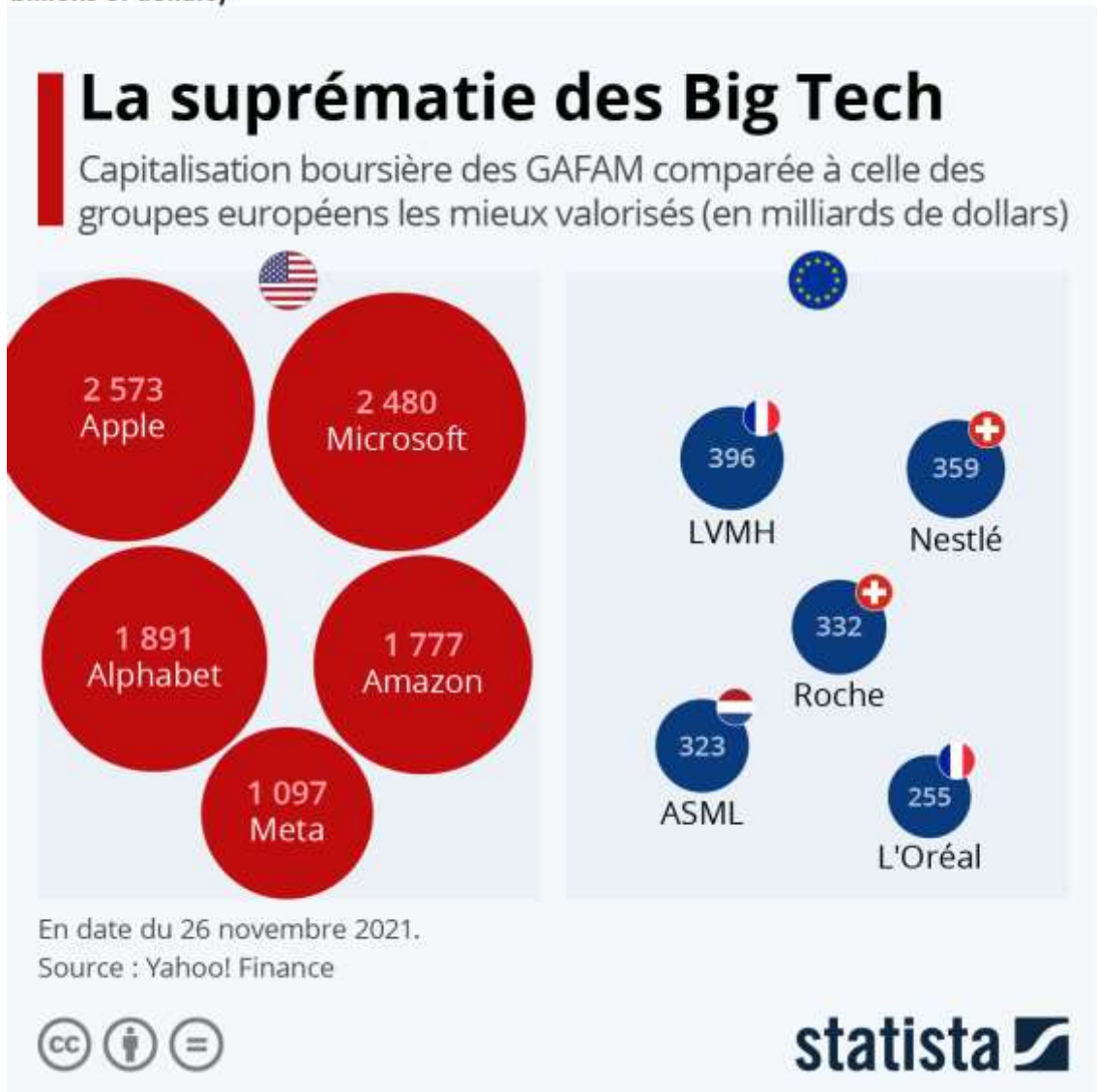
statista

¹³¹ JOUX Alexandre, "Publicité en ligne : un contrôle protéiforme du marché, *La revue européenne des médias et du numérique*, n°61-62 printemps-été 2022 : <https://la-rem.eu/2022/10/publicite-en-ligne-un-controle-proteiforme-du-marche/>

επομένως μπορούσε να γίνει γνωστή ή να επικριθεί από όλους- η εξατομικευμένη διαφήμιση είναι ελάχιστα αντιληπτή, ατομικά ή συλλογικά, εκτός από εκείνους που μπορούν να συγκρίνουν τα διαφημιστικά και εμπορικά τους κέρδη καθώς μεταβαίνουν από τη μια εποχή διαφήμισης στην άλλη.

The supremacy of Big Tech

GAFAM market capitalization compared with that of the best-valued European groups (in billions of dollars)

3.1 Προσωπικά δεδομένα, εξατομικευμένη διαφήμιση, χειραγώγηση από την "Ι.Α.

Σε αντίθεση με το δημοφιλές ρητό του Διαδικτύου "αν είναι δωρεάν, σημαίνει ότι εσύ είσαι το προϊόν", ο Zuboff υπογραμμίζει ένα συλλογικό λάθος: "οι χρήστες δεν είναι προϊόντα, αλλά μάλλον πηγές πρώτης ύλης" (ACS σ. 104). **Αν είναι δωρεάν (δηλ. : ψευδο-δωρεάν), είσαι απλώς μια πηγή πρώτης ύλης**, θα μπορούσες να πεις... η πρώτη ύλη για την άνευ προηγουμένου παραγωγή εξατομικευμένης διαφημιστικής στόχευσης μέσω της χρήσης ρομπότ, γνωστών ως "**τεχνητή νοημοσύνη**", τα οποία μπορούν να παρατηρούν και να "επεξεργάζονται" **δισεκατομμύρια άτομα από τα πέντε δισεκατομμύρια που είναι σήμερα συνδεδεμένα**, Είναι επίσης ιστορικά πρωτοφανής, αν εξετάσουμε την ποικιλομορφία των προφανών σκοπών των συστημάτων κοινωνικής ή κοινωνικο-τεχνικής αλληλεπίδρασης (παιχνίδια, μουσική, βίντεο, δίκτυα, αγορές, βιβλία, μεταφράσεις, πολιτική, ταξίδια, πόλεις, αυτοκίνητα, σπίτια, κουζίνες, ψυγεία, ηλεκτρισμός, παιχνίδια, υγεία, ραντεβού, σεξουαλικότητα κ.λπ.), καθιστώντας δυνατή την καταγραφή ατομικών πληροφοριών από άτομα που συμβουλευόμαστε μηχανές αναζήτησης ή χρησιμοποιούν διαδικτυακές εφαρμογές, και την καθοδήγηση των στάσεων και της συμπεριφοράς τους. Αυτό που ο Zuboff αποκαλεί "το πρωτοφανές" του καπιταλισμού της επιτήρησης, από πολλές (αν και όχι όλες) απόψεις, ήταν και παραμένει ένα σημαντικό γνωστικό εμπόδιο για την κατανόηση όσων συνέβησαν από το 2001 και μετά: "**Μια εξήγηση για τους πολλούς θριάμβους του**

Nvidia joins the \$1 trillion club
Market capitalization of the best-valued US companies

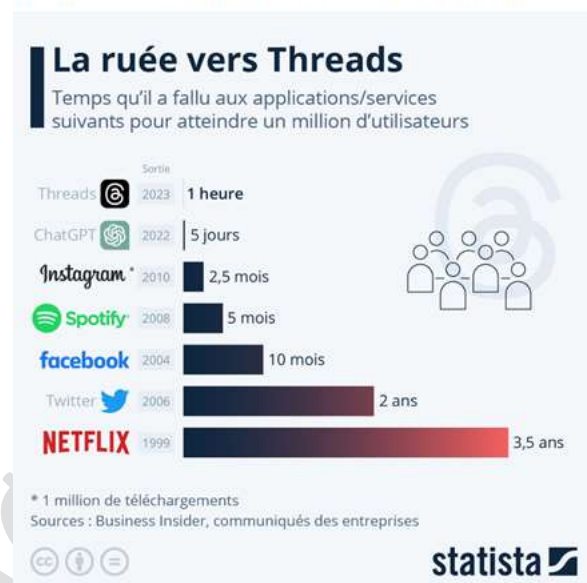

καπιταλισμού της επιτήρησης κυριαρχεί: το πρωτοφανές. Αυτό που είναι πρωτοφανές είναι αγνώριστο. Όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με το πρωτοφανές, το ερμηνεύουμε αυτόματα μέσα από το πρίσμα των οικείων κατηγοριών, καθιστώντας έτσι αόρατο ακριβώς αυτό που είναι πρωτοφανές". (ACS, σ. 30).

Η επιρροή που κάθε επιχείρηση μάρκετινγκ και διαφήμισης ισχυρίζεται αναγκαστικά και πάντα ότι έχει, έχει συχνά αμφισβητηθεί στο παρελθόν, όπως και η υποτιθέμενη επιρροή της πολιτικής προπαγάνδας: από την κλασική κριτική του αντιπρότυπου της "υποδερμικής σύριγγας" ως μορφή προπαγάνδας μέχρι τη "θεωρία των περιορισμένων επιδράσεων" των μέσων μαζικής ενημέρωσης στις επιλογές των καταναλωτών και των ψηφοφόρων από τον Paul Lazarsfeld (*The People's Choice*, 1948) και τον Elihu Katz (*Personal influence* 1955). Άλλες θεωρίες, ωστόσο, απάντησαν προς την αντίθετη κατεύθυνση, δείχνοντας τις ισχυρές επιδράσεις της περίφημης "σπείρας της σιωπής" (Elisabeth Noelle-Neuman 1978) που υφίστανται οι μειοψηφικές απόψεις στα παραδοσιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης, ή τις ισχυρές επιδράσεις του "καθορισμού της ημερήσιας διάταξης", που επιβάλλει όχι τι να σκεφτεί κανείς, αλλά τι να σκεφτεί (McCombs και Shaw 1972, G. Ray Funkhouser 1973, Cobb και Elder 1983), καθώς και τα πολιτισμικά και στρατηγικά φαινόμενα της "άρνησης της ατζέντας" (Cobb και Ross 1997) που οδηγούν στην απομάκρυνση ορισμένων θεμάτων από την πολιτική

The Threads rush

Time it took for the following applications/services to reach one million users

ατζέντα. Από το 2001 έως το 2011, η "άρνηση της ατζέντας"¹³² ήταν πλήρης όσον αφορά τη συνεχιζόμενη γένεση του καπιταλισμού της επιτήρησης.

Αυτές οι μακροχρόνιες επιστημονικές συζητήσεις εξακολουθούν να είναι ενδιαφέρουσες, αλλά τώρα βρισκόμαστε αντιμέτωποι με κάτι διαφορετικό όταν θεωρούμε ότι η διαφημιστική επιρροή για την οποία μιλάμε δεν είναι πλέον μόνο αυτή -που πολλαπλασιάζεται πάρα πολύ με τα "μεγάλα δεδομένα"- των εταιρειών που χρησιμοποιούν το ψηφιακό μάρκετινγκ στην καθημερινή τους δραστηριότητα (εμπορική/άμεση επιρροή, για παράδειγμα για την πώληση σαπουνιού ελαιολάδου...), αλλά επίσης και ίσως πάνω απ' όλα η επιρροή των ίδιων των συστημάτων στις πλευρικές και επιβλαβείς επιδράσεις τους στις κοινωνίες, είτε αυτές οι επιδράσεις είναι σκόπιμες είτε όχι (συστημική/έμμεση επιρροή- για παράδειγμα ο ρόλος του Facebook στις διώξεις των Ροχίνγκια¹³³).

Καμία θεωρία συνωμοσίας δεν είναι απαραίτητη για την ανάλυση, αλλά η θεωρία του Mac Luhan για το "μέσο" και η θεωρία των Cobb και Ross για την "άρνηση της ατζέντας" παραμένουν χρήσιμες για τη μελέτη των συστημικών επιπτώσεων των πλατφορμών στην παγκόσμια κοινωνία. Θα μπορούσαμε λοιπόν να επαναδιατυπώσουμε τον τίτλο του βιβλίου και την κεντρική του έννοια ως **"επιτήρηση και καπιταλισμός επιρροής"**, καθώς αυτό που δείχνει η Shoshana Zuboff στην ανάλυσή της αφορά τόσο την επιτήρηση (εμπορική

¹³² ROSS Marc Howard, COBB Roger W. Cobb (eds.), *Cultural Strategies of Agenda Denial: Avoidance, Attack, and Redefinition*, Paperback 1997, 244 σελ.

¹³³ SIX Nicolas, "Massacre des Rohingya : " Facebook a joué un rôle central dans la montée du climat de haine " en Birmanie - Σε μια μακροσκελή έκθεση που δημοσιεύθηκε την Πέμπτη, η Διεθνής Αμνηστία αναλύει τις σφαγές του 2017 υπό το πρίσμα νέων μαρτυριών και πρόσφατων εγγράφων, αμφισβητώντας τη νομική ευθύνη του κοινωνικού δικτύου. - Συνέντευξη του Nicolas Six", *Le Monde*, 29 Σεπτεμβρίου 2022: https://www.lemonde.fr/pixels/article/2022/09/29/massacre-des-rohingya-facebook-a-joue-un-role-central-dans-la-montee-du-climat-de-haine-en-birmanie_6143611_4408996.html.

και αστυνομική, στενά συνυφασμένη και διαρκώς συνεργαζόμενη) όσο και την επιρροή της χρήσης της στην καταναλωτική συμπεριφορά, τις πολιτικές στάσεις και, βαθύτερα, τις πολιτισμικές στάσεις. Όμως ολοκλήρωσε τη συγγραφή του βιβλίου της το καλοκαίρι του 2018, τη χρονιά της υπόθεσης Cambridge Analytica, οπότε ήταν πολύ νωρίς για να ενσωματώσει τις νέες πληροφορίες που θα διαδίδονταν τα επόμενα χρόνια. Ο Christophe Wylie, πρώην διευθυντής έρευνας της Cambridge Analytica, περιέγραψε με τον καλύτερο τρόπο τις διαδικασίες χειραγώγησης που χρησιμοποιήθηκαν. Οι αποκαλύψεις του το 2018 και το 2019 έρχονται ωστόσο μετά από εκείνες των εφημερίδων *Politico* και *The Guardian* το 2015¹³⁴ και μπορούν να ερμηνευτούν ως προσωπική προστασία. Το 2019 ο Christopher Wylie δημοσίευσε ένα βιβλίο-μαρτυρία με τίτλο "*Mindf*ck: Cambridge Analytica and the Plot to Break America*" (μεταφρασμένο στα γαλλικά ως "*Mindfuck: le complot Cambridge Analytica pour s'emparer de nos cerveaux*", Grasset 2020), μια μπερδεμένη απόπειρα αυτοδικαίωσης, που όμως αναμεταδόθηκε από τον Τύπο. Ο Christopher Wylie περιγράφει τεχνικές χειραγώγησης των ψηφιακών ροών που κάνουν μαζική χρήση "[ψεύτικων λογαριασμών](#)", η κλίμακα των οποίων ([5%; 20%; περισσότερο;](#)) έγινε ακόμη πιο σαφής κατά την εξαγορά του Twitter από τον Elon Musk λόγω της διαπραγματευτικής του τακτικής - και την οποία το Twitter συγκάλυψε μειώνοντάς την στο 5%. Αυτή η έννοια των "ψεύτικων λογαριασμών" είναι πολύπλοκη, καθώς καλύπτει διαφορετικές πρακτικές: ● **Συντονισμένους**, ακόμη και οργανωμένους **πλασματικούς**

¹³⁴ Kenneth Vogel, "Cruz partners with donor's 'psychographic' firm", *Politico*, 7 Ιουλίου 2015: <https://www.politico.com/story/2015/07/ted-cruz-donor-for-data-119813>- Harry Davies, "Ted Cruz campaign using firm that harvested data on millions of unwitting Facebook users", *The Guardian*, 11 Δεκεμβρίου 2015:

λογαριασμούς του τύπου "εργοστάσιο τρολ" ή "διαδικτυακή ταξιαρχία" • **Αυτοματοποιημένους** πλασματικούς λογαριασμούς με ρομπότ (τα περίφημα "bots" των υπολογιστών). Εδώ χρησιμοποιούνται δύο τεχνικές: 1) "ομοιομορφία", ή similitantismeπροσομοιωτισμός¹³⁵ "γνωστό ως "astrosurfing"¹³⁶ στα αγγλικά- 2) "εργοστάσια τρολ", από τα οποία το ρωσικό τμήμα του Internet Research Agency και των "web-brigades" είναι μόνο ένα μικρό μέρος...

Οι αριθμοί των μεμονωμένων λογαριασμών που χειραγωγήθηκαν κρατούνται μυστικοί από τους εμπλεκόμενους φορείς, αλλά ορισμένες δίκες, συμπεριλαμβανομένης της δίκης της Cambridge Analytica, επιτρέπουν να γνωρίζουμε τουλάχιστον τις τάξεις μεγέθους: "Τον Απρίλιο και τον Μάιο του 2018, ο Marc Zuckerberg, ιδρυτής και διευθύνων σύμβουλος του Facebook, ακούστηκε από τη Γερουσία των ΗΠΑ και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο- παραδέχθηκε ότι η εταιρεία είχε συλλέξει δεδομένα από 87 εκατομμύρια λογαριασμούς χωρίς τη συγκατάθεση των χρηστών. Στο κοινωνικό δίκτυο Facebook επιβλήθηκε πρόστιμο 644.000 δολαρίων για παραβίαση του αγγλικού νόμου περί προστασίας δεδομένων (το μέγιστο πρόστιμο που προέβλεπε τότε ο νόμος περί προστασίας δεδομένων του 1998). Η CA κατέθεσε αίτηση πτώχευσης και αναγκάστηκε να διακόψει τις εμπορικές της δραστηριότητες το 2018, για να αναγεννηθεί εκ νέου ως Emerdata Limited. Ένα χρόνο αργότερα, τον Ιούλιο του 2019, η Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου (FTC) επέβαλε πρόστιμο 5 δισεκατομμυρίων δολαρίων στο Facebook επειδή δεν

¹³⁵ GOBEIL Mathieu, "Soyez averti, des intérêts privés se cachent parfois derrière un masque citoyen", *Radio-Canada*, 2 Ιουλίου 2020: <https://ici.radio-canada.ca/nouvelle/1467157/astroturfing-similitantisme-faux-appui-compte-lobby-twitter-facebook-campagne>.

¹³⁶ Lits Brieuc, "Astroturfing" *Publictionnaire. Εγκυκλοπαιδικό και κριτικό λεξικό του κοινού*. Σε απευθείας σύνδεση από τις 08 Απριλίου 2020. Τελευταία τροποποίηση στις 14 Μαρτίου 2022. Πρόσβαση : <http://publictionnaire.huma-num.fr/notice/astroturfing>.

προσπάτευε τα δεδομένα των χρηστών του".¹³⁷ Αυτή η νέα δύναμη επιρροής είναι ήδη αποτελεσματική, αλλά αξιοποιείται μόνο από δισεκατομμυριούχους ιδιοκτήτες και εκατομμυριούχους υπαλλήλους (stock options) για να αυξήσουν τα κέρδη τους χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τις επιπτώσεις που παράγονται στις κοινωνίες του κόσμου. Χωρίς να υποτιμάται η βαρύτητα της άμεσης επιρροής, ιδίως στις προεκλογικές εκστρατείες (αρκετές δεκάδες επηρεάζονται παγκοσμίως) ή στις συζητήσεις στα μέσα ενημέρωσης, είναι η έμμεση και συστημική επιρροή, η οποία είναι πιο πολύπλοκη στην ανάλυσή της, που είναι ίσως η πιο επιζήμια και η οποία λογικά βρίσκεται στο επίκεντρο των σύγχρονων ερευνητικών ζητημάτων των κοινωνικών επιστημών.

3.2 Νέα κοινωνικοοικονομικά συστήματα, νέες πολιτικές προκλήσεις

Αυτή η οικονομική αναδιαμόρφωση δημιουργεί πολιτική αμηχανία και επαναπροσδιορίζει τα διακυβεύματα και τις διαχωριστικές γραμμές. Με "ευρωπαϊκούς" όρους (δηλαδή με αναφορά στον ευρωπαϊκό πολυκομματικό κοινοβουλευτισμό, που μας οδηγεί στη διάκριση μεταξύ "δεξιάς" και "αριστεράς"), τα ζητήματα είναι νέα. Η δημοκρατική δεξιά γνωρίζει πώς να υπερασπίζεται την αξία της "ιδιωτικής ζωής", με επίκεντρο ιδίως τη συμμετοχή στη λειτουργία, στη χριστιανική παράδοση της κυριακάτικης ανάπαυσης, η οποία επαναπροσδιορίστηκε στις αρχές του 19ου^{ème} αιώνα και αποτέλεσε αντικείμενο πολιτικής

¹³⁷ Laura Calabrese and Camila Pérez Lagos, "L'affaire Cambridge Analytica sur Twitter : résignation ou résistance face à la surveillance numérique?", *Terminal*, 132-133 | 2022 : <http://journals.openedition.org/terminal/825>

συζήτησης για πάνω από έναν αιώνα¹³⁸. Αλλά για να επεκτείνει αυτή την υπεράσπιση, πρέπει τώρα να καταπολεμήσει πολιτικά αυτόν τον νέο καπιταλισμό, ο οποίος δεν αποτελεί μέρος των ιστορικών παραδόσεων της. Η δημοκρατική αριστερά, η οποία μπόρεσε να πολεμήσει τον βιομηχανικό καπιταλισμό επί ενάμιση αιώνα απορρίπτοντας την ιδέα της ιδιωτικότητας ως στίγμα της αστικής ζωής, βρίσκεται υποχρεωμένη να την υπερασπιστεί προκειμένου να επεκτείνει αυτόν τον αντικαπιταλισμό, ο οποίος δεν αποτελεί μέρος της ιστορικής της παράδοσης. Τα δύο κύρια στρατόπεδα των Δημοκρατικών πιάνονται έτσι από **υβριδικά καθεστώτα που θα μπορούσαν να περιγραφούν ως "κολεκτιβιστικός καπιταλισμός" στην περίπτωση του αμερικανικού συστήματος NSA & GAFAM και "καπιταλιστικός κολεκτιβισμός" στην περίπτωση του κινεζικού συστήματος κοινωνικής πίστωσης.**

Αυτή η αντιστοιχία **"κινεζική SCS = αμερικανική SNG"** είναι πολύ συνηθισμένη στην ευρωπαϊκή και αφρικανική δημοσιογραφία¹³⁹. Μήπως η Κίνα είναι απλώς ο "κόκκινος καθρέφτης" της Δύσης από αυτή την άποψη, όπως προτείνει ο Ιταλός δημοσιογράφος Simone Pieranni στο βιβλίο του *"Red Mirror - L'avenir s'écrit en Chine"* (C&F Éditions, 2020). Ωστόσο, η παρουσίαση αυτή δεν αντέχει στην ανάλυση των αποκλίσεων στην εξέλιξη των δύο συστημάτων από το 2013 έως το 2023: • η κομμουνιστική δικτατορία ενός κόμματος (το ΚΚΚ) και μιας προνομιούχου

¹³⁸ BECK Robert, "Esprit et genèse de la loi du 13 juillet 1906 sur le repos hebdomadaire", *Histoire, économie & société*, 2009/3 (28e année), σ. 5-15: <https://www.cairn.info/revue-histoire-economie-et-societe-2009-3-page-5.htm> και BECK Robert, *Histoire du dimanche de 1700 à nos jours*, Paris, Éditions de l'Atelier, 1997, 383 σελ.

¹³⁹ JEET SINGH Parminder, "Bras de fer États-Unis-Chine : nécessité d'un non-alignement numérique", στο: Cédric Leterme ed, *Impasses numériques. Points de vue du Sud*. Éditions Syllepse, "Alternatives Sud", 2020, σ. 37-44: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/impasses-numeriques--9782849508183-page-37.htm>- GAGLIARDONE Iginio, "La Chine modèle-t-elle les sociétés de l'information africaines à son image?", in: Cédric Leterme ed, *Impasses numériques. Points de vue du Sud*. Éditions Syllepse, "Alternatives Sud", 2020, σ. 57-61: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/impasses-numeriques--9782849508183-page-57.htm>.

κοινωνικής τάξης (τα εκατομμύρια μέλη του ΚΚΚ) ριζοσπαστικοποιείται στην ψηφιακή επιτήρηση, στον προοδευτικό συγκεντρωτισμό της και στην καταστολή σχεδόν ενάμισι δισεκατομμυρίου κατοίκων. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ενέτεινε τις διώξεις κατά της μειονότητας των Ουιγούρων, ενώ ταυτόχρονα δρομολογεί προσπάθειες εξαγωγής του

μοντέλου επιτήρησης, ιδίως στην Αφρική (αφρικανικές "έξυπνες πόλεις", νέος "δρόμος του μεταξιού" κ.λπ.), • από την άλλη πλευρά, η αμερικανική φιλελεύθερη δημοκρατία, λόγω του θεσμικού πλουραλισμού της και των ελέγχων και ισορροπιών (δικαστικών, μιντιακών, ακτιβιστικών κ.λπ.) που περιλαμβάνει, αποκαλύπτει τις δικές της υπερβολές μέσω σκανδάλων που δημοσιοποιούνται στα μέσα ενημέρωσης ή εκδικάζονται (Snowden-2013 και Cambridge-Analytica-2018). Οι εταιρείες της μνημόνται -από ενώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, την προστασία των καταναλωτών και την προστασία των παιδιών- για πρόστιμα δισεκατομμυρίων δολαρίων. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση διαπραγματεύεται νέους κανονισμούς για την προστασία της ιδιωτικής ζωής με την Ευρωπαϊκή Ένωση (RGPD 2018 και DMA 2022). Ορισμένοι πολιτικοί ηγέτες, όπως ο πρώην πρόεδρος Ομπάμα το 2022, έχουν κάνει το "mea culpa" τους και δρομολογούν πολιτικές ανατροπές κατά του καπιταλισμού της επιτήρησης. Πρώην εργαζόμενοι της GAFAM εκθέτουν και

Guards surround a large group of detainees in an internment camp in Xinjiang, China.

Des gardes entourent un grand groupe de détenus dans un camp d'internement au Xinjiang, en Chine © Molly Crabapple - Extrait de : "Ouïghours, Kazakhs et autres minorités musulmanes victimes de crimes contre l'humanité", Amnesty International - France, 10.06.2021 : <https://www.amnesty.fr/discriminations/actualites/ouighours-kazakhs-minorites-musulmanes-victimes-crimes-humanite>

καταγγέλλουν το σύστημα στις ΗΠΑ. Και είναι οι Αμερικανοί ακαδημαϊκοί που έχουν κάνει το μεγαλύτερο μέρος της κριτικής των κοινωνικών επιστημών στο σύστημα NSA & GAFAM και οι οποίοι, το 2023, ξεκίνησαν ένα διεθνές ψήφισμα που ζητούσε μορατόριουμ για την ανάπτυξη της "τεχνητής νοημοσύνης", τις δυνατότητες της οποίας ανακαλύπτει το κοινό τους τελευταίους μήνες¹⁴⁰ ... Μάταια θα ψάχναμε να βρούμε το αντίστοιχο στην Κίνα. Η υπόλοιπη ιστορία είναι άγραφη, αλλά με βάση τις εξελίξεις που έχουν σημειωθεί τα τελευταία δέκα χρόνια, οι δύο χώρες δεν μπορούν να συγκριθούν ή να ταυτίζονται όταν πρόκειται για την επιτήρηση.

3.3 Πώς μπορούμε να αναλύσουμε τη νέα υποδομή του καπιταλισμού;

Αυτά τα ηθικά και πολιτικά ζητήματα διαπερνούν πλέον και τον τομέα των κοινωνικών επιστημών: ● Κάποιες προσπάθειες να σωθεί αυτή ή εκείνη η μαρξιστική (όχι μαρξιστική) θεωρία, αναλύοντας τον καπιταλισμό ως μια τέλεια συνέχεια από τη γέννηση και την παρατήρησή του από τους Μαρξ και Ένγκελς στο Μάντσεστερ στα μέσα του 19ου^{ème} αιώνα μέχρι τις GAFAM της Silicon Valley, φαίνονται μάταιες: η υποβάθμιση της κλίμακας των αλλαγών που συντελούνται στο γύρισμα του 20ου^{ème} και του 21ου^{ème} αιώνα έχει οδηγήσει κυρίως στην αποφυγή κρίσιμων δογματικών αναθεωρήσεων και βαριών επιστημονικών επανεπενδύσεων. ● Από την άλλη πλευρά, οι ειδικοί του μάρκετινγκ (υποειδικότητα των επιστημών της διοίκησης) αγωνίζονται να αναθεωρήσουν τα μαγεμένα τους μοντέλα για

¹⁴⁰ "Stop giant AI experiments: Open letter - Καλούμε όλα τα εργαστήρια Τεχνητής Νοημοσύνης να σταματήσουν αμέσως, για τουλάχιστον έξι μήνες, την εκπαίδευση συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης ισχυρότερων από το GPT-4.", 22 Μαρτίου 2023.

την προώθηση του Διαδικτύου. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν περιγράφουν ως παθολογική τη συμπεριφορά των καταναλωτών που είναι απρόθυμοι να αγοράσουν συνδεδεμένα αντικείμενα, όταν οι προγνωστικές στατιστικές πωλήσεων, που δημοσιεύθηκαν μεταξύ 2014 και 2017 ανακοίνωσαν θεαματική αύξηση των πωλήσεων και τη σταδιακή υποκατάσταση αυτής της νέας πηγής προσωπικών δεδομένων από εκείνη των κοινωνικών δικτύων : "Τα εμπόδια των καταναλωτών: ψυχολογικά, λειτουργικά και ατομικά (...) αποτελούν εμπόδιο στην οικειοποίηση ενός συνδεδεμένου αντικειμένου, διότι αντανακλούν την αντίσταση των καταναλωτών στην καινοτομία (...) συνδέονται με το φόβο της αλλαγής (...) σε μια στάση άρνησης." ¹⁴¹ . Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι δύο ρητορικές συγκλίνουν για να συγκαλύψουν τις νομικές και πολιτικές επιθέσεις κατά της ιδιωτικής ζωής των πολιτών σε δημοκρατικά καθεστώτα, που προκύπτουν από την ανάπτυξη αυτού του μοντέλου καπιταλισμού.

Για να αποστασιοποιηθούμε από αυτές τις δύο διανοητικές θέσεις, θα υιοθετήσουμε εκείνη του **Yann Moulier Boutang**, ειδικού στον "γνωστικό καπιταλισμό": "Η κριτική της πολιτικής οικονομίας έπρεπε να μεταφερθεί στο νέο Μάντσεστερ [δηλαδή στη Silicon Valley]. Αλλά δυστυχώς, κανένας νέος Ένγκελς (τώρα πια θα έπρεπε να έχει ιδρύσει μια νεοφυή επιχείρηση της οποίας το επιχειρηματικό μοντέλο βασίζεται στον ανοιχτό κώδικα, που αγοράστηκε για μερικά δισεκατομμύρια από τους

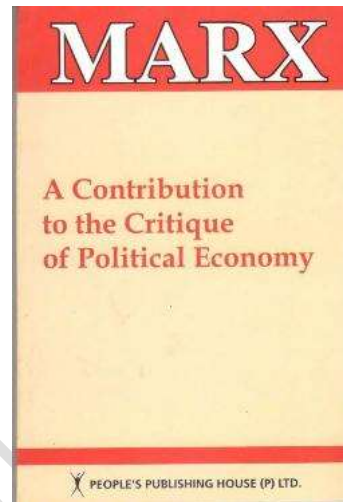
¹⁴¹ ROIG Marion, "Chapitre 5: Nouveaux usages et digitalisation: l'expérience des objets connectés", στο: Marc Filsler ed, *L'expérience: objet académique et réalités managériales*. Caen, EMS Editions, "Societing", 2022, σ. 102-142.

δεινόσαυρους της επικοινωνίας) δεν είχε αναπροσανατολίσει έγκαιρα τον συλλογικό εγκέφαλο του ακαδημαϊκού μαρξισμού". (**Cognitive Capitalism, 2007**) Μόλις εξεταστεί σοβαρά η εμπειρική και κοινωνικοϊστορική βάση πάνω στην οποία εργάστηκε ο Μαρξ στην εποχή του (κυρίως το 1843 / 1859) και αναγνωριστούν πλήρως οι διαφορές μεταξύ αυτής της βάσης και της σημερινής πραγματικότητας, μπορούν να διατηρηθούν τεράστιες εκτάσεις της θεωρητικής του κατασκευής. Ο ιστορικός καπιταλισμός δεν έχει εξαφανιστεί, αλλά έχει πλέον υπαχθεί και υποταχθεί στον καπιταλισμό επιτήρησης. Θα ακολουθήσουμε εν μέρει αυτό το ερευνητικό πρόγραμμα: "Το να λέμε "ο Μαρξ στην Καλιφόρνια" σημαίνει απλώς ότι προσπαθούμε να εξηγήσουμε την εσωτερική επανάσταση που πραγματοποιεί ο ιστορικός καπιταλισμός μπροστά στα μάτια μας. Ο σοσιαλισμός δεν είναι απλώς αργοπορημένος για έναν χαμένο πόλεμο. Βρίσκεται πίσω από έναν καπιταλισμό και μια πολιτική οικονομία, γεγονός που εξηγεί την ασθένεια της ακινησίας που πλήττει την περίφημη "κριτική της πολιτικής οικονομίας". (ό.π.). Παρ' όλα αυτά, το όραμά μας για τον κόσμο, μετά τις αποκαλύψεις του Snowden (2013) και της Cambridge-Analytica (2018), δεν θα διατηρεί πλέον την ιδέα που διαμοιράστηκε ευρέως στις δεκαετίες του 1990 και του 2000 για μια συλλογική νοημοσύνη ικανή για ενάρετη γονιμοποίηση από το Διαδίκτυο. Και δεν θα ακολουθήσουμε τον Μαρξ στην Καλιφόρνια όσον αφορά την αξία της ιδιωτικής ζωής, η οποία έχει ήδη επανεξεταστεί μετά τις εμπειρίες των ολοκληρωτικών καθεστώτων του 20ού^{ème} αιώνα.

Χωρίς να το διευκρινίζει, ο Zuboff περιγράφει τον μετασχηματισμό αυτού που ο Μαρξ αποκαλούσε το 1859 "**υποδομή**", κατά βάση οικονομική, και την προσαρμογή της ιδεολογικής, πολιτιστικής, νομικής και πολιτικής "**υπερδομής**"...

([Συμβολή στην κριτική της πολιτικής οικονομίας](#), 1859)

Επανεξετάζοντας τα εμπειρικά δεδομένα που χρησιμοποίησε ο Zuboff το 2019 υπό το πρίσμα των εννοιών του Μαρξ, θα βασιστούμε στην έρευνα που διεξήγαγε ο οικονομολόγος Cédric Durand: "Επιλέγω εδώ να ξεκινήσω και πάλι από ένα ζευγάρι πολύ κλασικών εννοιών: αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί **σχέσεις παραγωγής**, "εκείνες τις καθορισμένες, αναγκαίες και ανεξάρτητες από τη θέλησή τους" σχέσεις που οι άνθρωποι συνάπτουν "κατά την παραγωγή της κοινωνικής τους ζωής" (...)". Θα υιοθετήσουμε επίσης την προσοχή που προτείνει ο φιλόσοφος Wark McKenzie: "Μπορεί κανείς να εξάγει από **το Κεφάλαιο** ένα μάλλον αξιοσημείωτο θεωρητικό πλαίσιο που εμφανίζεται σε αρνητική μορφή μέσα από την κριτική των θεολογικών αντιλήψεων της αστικής πολιτικής οικονομίας" και ειδικότερα "ότι η αστική πολιτική οικονομία που ο Μαρξ πήρε ως αντικείμενο κριτικής είναι πλέον η ίδια ένα μουσειακό κομμάτι(...), το ερώτημα θα μπορούσε να είναι αν αυτό που έχει εμφανιστεί πάνω και πέρα από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής δεν είναι κάτι ποιοτικά διαφορετικό, το οποίο βρίσκεται στη διαδικασία δημιουργίας νέων μορφών ταξικής κυριαρχίας, νέων μορφών απόσπασης υπεραξίας, ακόμη και νέων τύπων ταξικού σχηματισμού. "¹⁴² Από αυτή την άποψη, ο καπιταλισμός της επιτήρησης δεν αντικαθιστά τον βιομηχανικό καπιταλισμό, αλλά τον υποτάσσει, ενώ τον υποτάσσει.

¹⁴² Wark McKenzie "Κι αν δεν είναι καν καπιταλισμός πια, αλλά κάτι πολύ χειρότερο;" Multitudes n°70, 2018: <https://www.multitudes.net/et-si-ce-netait-meme-plus-du-capitalisme-mais-quelque-chose-dencore-bien-pire%e2%80%89/>

Όπως παρατηρεί ο Cédric Durand, πρόκειται για μια μεγάλη ανατροπή: "Διευρύνοντας το χάσμα με τις παλιές δόξες του 20ου^e αιώνα, οι εμβληματικές ψηφιακές επιχειρήσεις βρίσκονται στην κορυφή του καταλόγου των μεγαλύτερων κεφαλαιοποιήσεων παγκοσμίως, παρόλο που οι περισσότερες από αυτές υφίστανται λιγότερο από δύο δεκαετίες (Πίνακες 1 και 2). Το γεγονός αυτό αποτελεί πραγματική ανατροπή σε αυτή την ελίτ, η οποία κυριαρχείται εδώ και καιρό από έναν μικρό αριθμό πολυεθνικών.¹⁴³ Η νέα υποδομή μπορεί να θεωρηθεί ως η **υπέρθυση δύο τύπων καπιταλισμού** και η **αντανάκλαση του ανταγωνισμού μεταξύ δύο τύπων καπιταλιστών**: οι νέοι καπιταλιστές (διαχειριστές και εργαζόμενοι μέτοχοι της GAFAM) **καταφέρνουν να ξεπεράσουν - ή και να παρασιτήσουν- τα προηγούμενα επίπεδα κεφαλαιοποίησης της αγοράς** σε χρόνο ρεκόρ, από το 2000 έως

The world's largest companies by market capitalization in 2000 - 2019 (Forbes/tab.1 - Ychart.com/tab2)

Tableau 1. Les plus grandes firmes mondiales en termes de capitalisation boursière en 2000 (Forbes)

Rang	Firme	Secteur	Pays	Capitalisation (en milliards \$, au 28/02/2000)
1	Exxon Mobile	Hydrocarbures	États-Unis	362
2	General Electric	Conglomérat	États-Unis	348
3	Microsoft	Tech/logiciel	États-Unis	279
4	Citigroup	Finance	États-Unis	230
5	BP	Hydrocarbures	Royaume-Uni	225
6	Royal Dutch Shell	Hydrocarbures	Pays-Bas	203
7	Procter & Gamble	Produits ménagers, soins	États-Unis	197
8	HSBC Group	Finance	États-Unis	193
9	Pfizer	Pharmaceutique	États-Unis	192
10	Wal Mart	Commerce	États-Unis	188

Extrait de : Cédric Durand, *Techno-féodalisme - Critique de l'économie numérique*, La Découverte / Zones,

Tableau 2. Les plus grandes firmes mondiales en termes de capitalisation boursière en 2019 (Ychart.com)

Rang	Firme	Secteur	Pays	Capitalisation (en milliards \$, au 24/12/2019)
1	Apple	Tech/hardware	États-Unis	1 263
2	Microsoft	Tech/logiciel	États-Unis	1 201
3	Alphabet	Tech/média	États-Unis	926
4	Amazon	Tech/commerce	États-Unis	887
5	Facebook	Tech/média	États-Unis	584
7	Berkshire Hathaway	Finance	États-Unis	551
6	Tencent	Tech/commerce	Chine	461
8	Alibaba	Tech/commerce	Chine	574
9	JP Morgan	Finance	États-Unis	431
10	Visa	Finance	États-Unis	416

Extrait de : Cédric Durand, *Techno-féodalisme - Critique de l'économie numériques*, La Découverte / Zones, sept. 2020, p.74.

¹⁴³ DURAND Cédric, *Techno-feudalism...*, ό.π., σ. 72 - Σημείωση 1: Naomi R.LAMOREAUX, Daniel M.G.RAFF και Peter TEMIN, "Beyond markets and hierarchies: towards a new synthesis of American business history", *NBER Working Paper*, n°9029, 2002.

το 2019¹⁴⁴ . Το 2017/2018, οι ετήσιοι ρυθμοί αύξησης των κεφαλαιοποιήσεων της αγοράς επιβεβαίωσαν την τάση: οι ψηφιακές εταιρείες (ηλεκτρονικό εμπόριο και νέες τεχνολογίες) ξεπερνούν όλες τις άλλες. Μέχρι το 2023, οι κορυφαίες κεφαλαιοποιήσεις παγκοσμίως θα είναι αμερικανικές και τεχνολογικές. Αλλά πάνω απ' όλα, υποτάσσουν το σύνολο του βιομηχανικού καπιταλισμού στο νέο καθεστώς της εξατομικευμένης διαφήμισης, μέσω της δημιουργίας προφίλ που διαχειρίζεται η "τεχνητή νοημοσύνη"¹⁴⁵, η οποία είναι ολοένα και περισσότερο απαραίτητη για την πώληση βιομηχανικών προϊόντων και υπηρεσιών καθώς και ψηφιακών προϊόντων και υπηρεσιών¹⁴⁶ .

Ο καπιταλισμός της επιτήρησης διαθέτει ένα άνευ προηγουμένου επίπεδο εξατομικευμένων πληροφοριών για τους καταναλωτές και μια εξίσου άνευ προηγουμένου ικανότητα εξατομίκευσης της διαφήμισης. Το φαινόμενο της ψηφιακής σκιαγράφησης έχει αναλυθεί επαρκώς από τον

The world's Top 10 market capitalization gains Ranking of companies by annual growth in market capitalization

Le Top 10 mondial des hausses en capitalisation boursière Classement des entreprises selon leur croissance annuelle en capitalisation boursière*

Extrait de : GAUDIAT Tristan, "Le Top 10 mondial des hausses en capitalisation boursière", Statista, 5 juillet 2018 : <https://fr-statista.com/infographie/14577/le-top-10-mondial-des-hausses-en-capitalisation-boursiere/>

¹⁴⁴ Η σελίδα WP.fr για τις κεφαλαιοποιήσεις της αγοράς μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να διευκρινιστεί, να βελτιωθεί και να επιβεβαιωθεί η ανάλυση:

https://fr.wikipedia.org/w/index.php?title=Liste_des_entreprises_par_capitalisation_boursiere&oldid=202304500

¹⁴⁵ CAZALS François, CAZALS Chantal, "Chapter 4: GAFAM and BATX versus the rest of the world", στο: *Intelligence artificielle. L'intelligence amplifiée par la technologie*, επιμέλεια: CAZALS François, CAZALS Chantal. De Boeck Supérieur, 2020, σ. 43-73: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/intelligence-artificielle--9782807331433-page-43.htm>.

¹⁴⁶ JAMMET, Thomas. "Portrait de l'internaute en cible marchande : La construction algorithmique d'une rhétorique publicitaire innovante", in: *Gouverner par les données ? Pour une sociologie politique du numérique*. Lyon: ENS Éditions, 2023: <https://doi.org/10.4000/books.ensseditions.44888>.

Philippe Huneman (*Les sociétés du profilage: Évaluer, optimiser, prédire*, Payot 2023), ο οποίος επισημαίνει τον κίνδυνο το DNA να γίνει ο κύριος (βιομετρικός) δείκτης για τη συγκέντρωση δεδομένων. Τα δεδομένα αυτά χρησιμοποιούνται στη συνέχεια για εξατομικευμένη διανομή (χάρη στην "τεχνητή νοημοσύνη"), όπως αναλύει ο Tim Hwang (*Le grand krach de l'attention - La publicité, une bombe au cœur de l'internet*, C&F éditions 2020). Αυτοί οι νέοι καπιταλιστές επιβάλλονται στην παγκόσμια διαφημιστική αγορά: το 2023 η Google θα έχει ήδη κατακτήσει το 30% της παγκόσμιας διαφημιστικής αγοράς και το 40% της αμερικανικής αγοράς. Τον Ιανουάριο του 2023, το υπουργείο Δικαιοσύνης των ΗΠΑ και οκτώ ομοσπονδιακές πολιτείες προσέφυγαν κατά της Google για κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης της στη διαδικτυακή διαφήμιση¹⁴⁷. Η δύναμη της εξατομικευμένης διαφήμισης φαίνεται να καθιστά την GAFAM αναπόφευκτη σε πολλά τμήματα της αγοράς.

Η ικανότητα των πλατφορμών να εξαπατούν τους χρήστες προκειμένου να παρατείνουν τους χρόνους σύνδεσης και να αφοπλίζουν τις υποψίες σχετικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής είναι πλέον καλά τεκμηριωμένη από την έρευνα¹⁴⁸. Ο εθισμός, για παράδειγμα, όπως ορίζεται από το INSERM: "Ο εθισμός είναι μια παθολογία που βασίζεται στην επαναλαμβανόμενη κατανάλωση ενός προϊόντος (καπνός, αλκοόλ, ναρκωτικά κ.λπ.) ή στην ασυνήθιστα υπερβολική άσκηση μιας συμπεριφοράς (παιχνίδια, χρόνος στα κοινωνικά δίκτυα

¹⁴⁷ Hachman Mark, "Les États-Unis lancent une procédure antitrust contre Google", *Le Monde informatique*, 25 Ιανουαρίου 2023. URL: <https://www.lemondeinformatique.fr/actualites/lire-les-États-unis-lancent-une-procedure-antitrust-contre-google-89323.html>.

¹⁴⁸ CACCAMO Emmanuelle, "Rhétorique numérique et modèles persuasifs fallacieux", *Revue Intelligibilité du numérique*, 4|2023 : https://doi.org/10.34745/numerev_1923

κ.λπ.), η οποία οδηγεί σε: απώλεια ελέγχου του επιπέδου κατανάλωσης/πρακτικής, αλλαγή της συναισθηματικής ισορροπίας, ιατρικά προβλήματα, διαταραχή της προσωπικής, επαγγελματικής και κοινωνικής ζωής".¹⁴⁹ Τα παιχνίδια καζίνο και τα βιντεοπαιχνίδια είναι εργαστήρια εθισμού, σκόπιμα οργανωμένα για την παραγωγή οικονομικών κερδών.

3.4 Ιδεολογίες διαχείρισης και υποστήριξης της εξάρτησης από την Α.Ι.

Τα καζίνο έχουν εδώ και καιρό ακονίσει την ελκυστικότητα της **"ζώνης του μηχανήματος"** που περιγράφει η ανθρωπολόγος Natasha Dow Schüll στο βιβλίο της *Addiction by Design: Machine Gambling in Las Vegas* (Princeton University Press, 2014): η **"ζώνη του μηχανήματος"** και μια **"κατάσταση αυτοεξόντωσης στην οποία το άτομο μεταφέρεται από μια ακαταμάχητη παρόρμηση που το κάνει να αισθάνεται σαν να παίζεται από το μηχάνημα"**¹⁵⁰. Ο Zuboff σχολιάζει τονίζοντας την ομοιότητα των συμπτωμάτων που περιγράφουν οι εθισμένοι χρήστες του πάντα συναρπαστικού, καθηλωτικού και άμεσου Facebook. "Τελικά", σημειώνει ο Zuboff, "οι μηχανές καζίνο είναι, στην παραμικρή λεπτομέρειά τους, σχεδιασμένες να αντηχούν, να ενισχύουν και να εντείνουν την επιθυμία για αυτή την υποκειμενική αλλαγή ["ζώνη μηχανής"], αλλά με τρόπους που πάντα διαφεύγουν της προσοχής του παίκτη". (ACS σ. 598). Η ανάπτυξη των ψηφιακών νομισμάτων, ιδίως στη βιομηχανία των διαδικτυακών παιχνιδιών και των βιντεοπαιχνιδιών, οδηγεί σε αυτό που οι Renaud Garcia-Bardidia, Caterina Trizzulla και Sarah Maire αποκαλούν "μια

¹⁴⁹ INSERM, "Addictions - Du plaisir à la dépendance", 29/05/2017: <https://www.inserm.fr/dossier/addictions/>

¹⁵⁰ Παρατίθεται από τον Zuboff, σ. 598.

βιντεολυτική κοινωνικοποίηση στο χρήμα": "Μας φαίνεται ότι οι πρακτικές που παρατηρούνται εδώ μπορούν να αναλυθούν από τη σκοπιά της χρηματιστικοποίησης της καθημερινής ζωής (van der Zwan, 2014- De Blic και Lazarus, 2022), δηλαδή ως εισβολή λογικών που εισάγονται από τον κόσμο των οικονομικών, συμπεριλαμβανομένων των αγορών, στη σφαίρα των βιντεοπαιχνιδιών. Όλα αυτά αποτελούν σημάδια μιας κοινωνικοποίησης του βιντεοπαιχνιδιού στο χρήμα, τα αποτελέσματα της οποίας μπορούν να γίνουν αντιληπτά και πέρα από το παιχνίδι".¹⁵¹

Τα διαδικτυακά παιχνίδια και τα βιντεοπαιχνίδια¹⁵² παίρνουν τη θέση των καζίνο, αλλά καθιστούν ευκολότερη την πρόσβαση σε αυτά για όλα τα παιδιά και τους εφήβους, ενώ η ιστορική εμπειρία έχει οδηγήσει τις περισσότερες δημοκρατίες στην απαγόρευση των ανηλίκων στα καζίνο για την προστασία τους. Στα ψηφιακά καζίνο συχνάζουν δισεκατομμύρια άνθρωποι: "Ο συνδυασμός χέρι-χέρι του τεχνολογικού εθισμού δεν εφευρέθηκε στα εργαστήρια του Facebook. Ήταν στη βιομηχανία των βιντεοπαιχνιδιών -ένα άλλο περιβάλλον όπου ο εθισμός αναγνωρίζεται ως απεριόριστη πηγή κέρδους- που επινοήθηκε, δοκιμάστηκε και τελειοποιήθηκε με τη μεγαλύτερη επιτυχία". (ACS σελ. 597) Βασιζόμενη στο έργο της Natasha Dow Schüll, η Shoshana Zuboff εισάγει το κεφάλαιο 16 "Η ζωή στην κυψέλη" με μια διάσημη μελέτη ([The World Unplugged](#), 26 Φεβρουαρίου 2011¹⁵³) που αφορούσε χίλιους φοιτητές από δέκα χώρες σε

¹⁵¹ GARCIA-BARDIDIA Renaud, TRIZZULLA Caterina, MAIRE Sarah, "Usages sociaux des monnaies dans les jeux vidéo. Une analyse à partir du cas de FIFA Ultimate Team", *Réseaux*, 2023/2-3 (N° 238-239), p. 213-240 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-reseaux-2023-2-page-213.htm>

¹⁵² DUBASQUE Didier, "Κεφάλαιο 3. Les écrans du quotidien: le virtuel provoque-t-il un apprentissage à l'addiction?", στο: *Comprendre et maîtriser les excès de la société numérique*. sous la direction de DUBASQUE Didier, Presses de l'EHESP, 2019, σ. 29-36 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/comprendre-et-maitriser-les-exces-de-la-societe--9782810906994-page-29.htm>

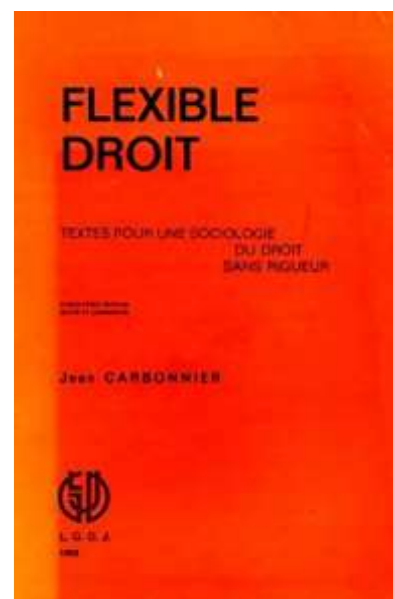
¹⁵³ Βλέπε επίσης: <https://icmpa.umd.edu/portfolio/the-world-unplugged/>

πέντε ηπείρους, οι οποίοι κλήθηκαν να μείνουν χωρίς μέσα κοινωνικής δικτύωσης για 24 ώρες και στη συνέχεια πήραν συνεντεύξεις από ερευνητές. Τα συμπεράσματά τους ήταν σαφή: οι αντιλήψεις και οι εκφράσεις των μαθητών μετά το πείραμα ήταν εθιστικές: **"Ένωσα τόσο μόνος [...]. Δεν μπορούσα να κοιμηθώ χωρίς να μοιραστώ με άλλους, χωρίς να επικοινωνήσω μαζί τους"**, θυμήθηκε μια νεαρή Κινέζα. **"Το κενό"**, βογκούσε ένα αγόρι από την Αργεντινή, **"με κατακλύζει το κενό"**. **"Ένωθα ότι ήμουν το δικό μου πρόβλημα"**, μουρμούρισε ένας έφηβος από την Ουγκάντα. Και ένας Αμερικανός μαθητής πρόσθεσε με θλίψη: **"Πήγα κατευθείαν σε κατάσταση απόλυτου πανικού. Αυτοί οι λίγοι θρήνοι είναι μόνο ένα μικρό απόσπασμα από τη συναυλία που έδωσε η μελέτη. Περιγράφει μια ποικιλία συναισθηματικών διαταραχών που μπορούν να ταξινομηθούν γρήγορα σε έξι κατηγορίες: εθισμός, αδυναμία αποσύνδεσης, πλήξη, σύγχυση, αγωνία και απομόνωση. Η ξαφνική αποσύνδεση από το δίκτυο παρήγαγε στους φοιτητές αντιδράσεις - πόθους, κατάθλιψη, άγχος - που συναντώνται στην κλινική διάγνωση του εθισμού. Σε όλες τις χώρες, η συντριπτική πλειονότητα των νέων παραδέχτηκε ότι δεν θα μπορούσε να ζήσει περισσότερο από μία ημέρα χωρίς τα δίκτυα. Το άγχος τους επιτεινόταν από τη φαουστική συμφωνία με την οποία είμαστε όλοι πολύ εξοικειωμένοι: είχαν ανακαλύψει ότι σχεδόν όλες οι καθημερινές τους ανάγκες όσον αφορά την οργάνωση, την επικοινωνία και την πληροφόρηση εξαρτώνται από τις συνδεδεμένες συσκευές τους. "Είχε γίνει αδύνατο, ή τουλάχιστον δύσκολο, να συναντηθείς με φίλους- το να βρεις τον δρόμο σου χωρίς ηλεκτρονικό χάρτη ή γενικότερα χωρίς πρόσβαση στο διαδίκτυο ήταν προβληματικό- και ακόμη και όταν επρόκειτο να οργανώσεις μια απλή βραδινή έξοδο στο σπίτι, γινόταν πραγματική πρόκληση".** Ακόμα χειρότερα, οι

φοιτητές θεωρούσαν απλώς αδύνατο να φανταστούν μια κοινωνική ζωή, έστω και άτυπη, χωρίς τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ιδιαίτερα το Facebook. (...) "Δυσκολεύονταν να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, ακόμη και την προσωπικότητά τους, όταν δεν μπορούσαν να συνδεθούν. (Zuboff, ACS, σ. 591-592-594) Θαυμάστρια του Jean-Paul Sartre, η Shoshana Zuboff παραθέτει τη διάσημη φράση: "**Η κόλαση είναι οι άλλοι άνθρωποι**". Δεν υπάρχει τίποτα μισανθρωπικό εδώ: πρόκειται περισσότερο για την αναγνώριση ότι η ισορροπία "εγώ-άλλος" δεν μπορεί να επιτευχθεί πραγματικά όσο οι "άλλοι" σε "παρακολουθούν" συνεχώς". (ACS σ. 626).

Η διαφημιστική αγορά είναι τμηματοποιημένη, όπως κάθε αγορά, αλλά υπάρχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά τάσεων σε αυτά τα διαφορετικά τμήματα. Και ειδικά το εκλογικό τμήμα, στις ΗΠΑ και σε πολλές άλλες χώρες ανά τον κόσμο, χρησιμεύει ως "δούρειος ίππος" για τον καπιταλισμό της επιτήρησης προκειμένου να αποκτήσει τις πολιτικές εξουσιοδοτήσεις που χρειάζεται για να επιτύχει τους πιο προσοδοφόρους σκοπούς του... γεγονός που μας οδηγεί να επεκτείνουμε την ανάλυση των προσαρμογών της υπερδομής, στην οποία αφιερώνεται ένα μεγάλο μέρος αυτού του βιβλίου, σε μια άλλη πτυχή.

Το "**non-droit**" του **Jean Carbonnier** στο **Flexible droit (1969)** είναι μια κλασική έννοια της νομικής κοινωνιολογίας, η οποία καθιστά δυνατή την ανάλυση των νομικών κενών και την κατανόηση του δικαίου ως αποτελούμενου από στερεά (γραπτά και επομένως αναγνώσιμα) και κενά. Οι αναλογίες των στερεών και των κενών μπορεί να διαφέρουν από το

ένα νομικό σύστημα στο άλλο. Απέναντι στους δογματικούς νομικούς που υποθέτουν τη συνέχεια του αντικειμενικού δικαίου", γράφει ο Jean Carbonnier, "πρέπει να παρατηρήσουμε, στο εσωτερικό του, μεγάλα κενά ανομίας. Είναι φυσικό να αποδώσουμε το φαινόμενο αυτό σε ανταγωνιστικές δυνάμεις που σπρώχνουν το δίκαιο προς τα πίσω. Αλλά οι δυνάμεις αυτές δεν είναι πάντα εξωτερικές προς το δίκαιο: μπορεί να βρίσκονται μέσα στο ίδιο το δίκαιο, ή ακόμη καλύτερα, στη βούληση του ίδιου του δικαίου. Παίρνοντας αυτή την τριπλή διάκριση αντίστροφα, θα συναντήσουμε διαδοχικά: 1° ένα μη νόμο μέσω του αυτοπεριορισμού του νόμου- 2° ένα μη νόμο μέσω της αυτοεξουδετέρωσης του νόμου- 3° ένα μη νόμο μέσω της αντίστασης του γεγονότος στο νόμο".¹⁵⁴ Η έννοια και η τυπολογία έχουν συζητηθεί και, κυρίως, συμπληρωθεί έκτοτε. Μπορούμε εύκολα να τις επικαιροποιήσουμε αναφερόμενοι σε αυτό που διαδραματίζεται τα τελευταία είκοσι περίπου χρόνια στο εποικοδόμημα του καπιταλισμού της επιτήρησης και της επιρροής, τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη: μια ορισμένη αδυναμία ή έλλειψη πολιτικής βούλησης εκ μέρους των κρατών να ρυθμίσουν νομικά τους όρους οικονομικής δραστηριότητας αυτού του νέου καπιταλισμού, επιτρέποντάς του να ευημερεί με τα θεαματικά οικονομικά του κέρδη πολύ πέρα από αυτά που επιτρεπόταν, μέχρι το 2001, σε άλλους καπιταλιστές της βιομηχανικής εποχής. Οι Γενικοί Όροι Χρήσης (ΓΟΧ) των ψηφιακών πλατφορμών, οι οποίοι υποτίθεται ότι επικυρώνονται από τους χρήστες με το πρώτο "κλικ" και αντικατοπτρίζουν την εν επιγνώσει συγκατάθεσή τους για τη συλλογή των προσωπικών τους δεδομένων, χρησιμεύουν ως παράδειγμα για να μιλήσει ο

¹⁵⁴ Jean Carbonnier, *Flexible droit - Pour une sociologie du droit sans rigueur*, Παρίσι: L.G.D.J. 2007 (10η έκδοση), σ. 28.

Zuboff για "αποσυμβατικοποίηση". Ο κοινωνικός μηχανισμός του κλασικού εμπορικού συμβολαίου, που υποτίθεται ότι αποτελεί τη βάση της ανταλλαγής, δεν λειτουργεί πλέον σε αυτό το νέο πλαίσιο: Οι ΓΟΣ είναι ασαφώς διατυπωμένοι για να μειώσουν τους κινδύνους και τους περιορισμούς των πλατφορμών- η νομική προσφυγή, ιδίως η διεθνής προσφυγή, είναι στην πράξη απρόσιτη για τους απλούς χρήστες- τα συστήματα κοινωνικών περιορισμών (σχετικοί, οικονομικοί, διοικητικοί κ.λπ.) συχνά δεν αφήνουν άλλη επιλογή από το να αναλάβουν δράση. Το Νορβηγικό Συμβούλιο Καταναλωτών πραγματοποίησε μια ολοκληρωμένη μελέτη¹⁵⁵ στον τομέα αυτό, όπου τα κινήματα καταναλωτών, οι ενώσεις και οι δημόσιοι φορείς διαδραματίζουν ήδη ουσιαστικό ρόλο σε πολλές χώρες.

Το ζήτημα της συναίνεσης δεν είναι καινούργιο: το 1947, μετά την επιστράτευση του ιατρικού προσωπικού στα ολοκληρωτικά καθεστώτα, το άρθρο 1 του **Κώδικα της Νυρεμβέργης** απαιτούσε τον σεβασμό της αυτονομίας και της συναίνεσης του ασθενούς με υψηλό βαθμό ηθικής, όπως παρατηρεί ο Philippe Amiel: "*Η εκούσια συναίνεση του ανθρώπινου υποκειμένου είναι απολύτως απαραίτητη. Αυτό σημαίνει ότι ο ενδιαφερόμενος πρέπει να έχει τη νομική ικανότητα να συναινέσει- ότι πρέπει να είναι σε θέση να ασκήσει ελεύθερη εξουσία επιλογής, χωρίς την παρέμβαση οποιουδήποτε στοιχείου βίας, απάτης, εξαναγκασμού, δόλου ή άλλων ύπουλων μορφών περιορισμού ή εξαναγκασμού- και ότι πρέπει να έχει επαρκή γνώση και κατανόηση του τι πρόκειται να γίνει, ώστε να μπορεί να λάβει τεκμηριωμένη απόφαση. Αυτό το τελευταίο σημείο απαιτεί ότι,*

¹⁵⁵ Νορβηγικό Συμβούλιο Καταναλωτών. *Deceived by Design. Πώς οι εταιρείες τεχνολογίας χρησιμοποιούν σκοτεινά μοτίβα για να μας αποθαρρύνουν από το να ασκήσουμε τα δικαιώματά μας στην ιδιωτικότητα*. 2018, 44 σελ. : <https://fil.forbrukerradet.no/wp-content/uploads/2018/06/2018-06-27-deceived-by-design-final.pdf>

προτού το υποκείμενο του πειράματος αποδεχθεί μια θετική απόφαση, πρέπει να ενημερωθεί για: τη φύση, τη διάρκεια και το σκοπό του πειράματος- τις μεθόδους και τα μέσα με τα οποία θα διεξαχθεί- όλες τις ενοχλήσεις και τους κινδύνους που μπορούν εύλογα να προβλεφθούν- και τις συνέπειες για την υγεία ή το άτομο του που θα μπορούσαν ενδεχομένως να προκύψουν ως αποτέλεσμα της συμμετοχής του στο πείραμα. Η υποχρέωση και η ευθύνη για την αξιολόγηση της ποιότητας της συγκατάθεσης ανήκει σε κάθε πρόσωπο που ξεκινά, διευθύνει ή εργάζεται στο πείραμα. Πρόκειται για προσωπική υποχρέωση και ευθύνη που δεν μπορεί να ανατεθεί ατιμώρητα".¹⁵⁶ Θα μπορούσε κανείς να ελπίζει ότι οι γιατροί και οι εργαζόμενοι στον τομέα της ανθρωπιστικής βοήθειας, για παράδειγμα, θα ευθυγραμμίζονταν με αυτό το επίπεδο ηθικής όσο και με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου, αλλά αυτό δεν συμβαίνει. Οι ψηφιακές διευκολύνσεις μιας ορισμένης "ανθρωπιστικής τεχνοφιλίας"¹⁵⁷ ωφελούν το ανθρωπιστικό έργο ακόμη και όταν αυτό είναι εις βάρος των προσφύγων¹⁵⁸. Αυτό **συμβαίνει βασικά με την εκτεταμένη βιομέτρηση των προσφύγων από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και τις ΜΚΟ που έχουν συνάψει υπερβολικές σε ανθρωπιστικούς καταυλισμούς**¹⁵⁹. Η βιομετροποίηση και η συλλογή δεδομένων έχουν γίνει όρος για την πρόσβαση στην ανθρωπιστική βοήθεια, όπως παρατηρεί η

¹⁵⁶ AMIEL, Philippe, "Code de Nuremberg", στο, *Des cobayes et des hommes : expérimentation sur l'être humain et justice*, Paris, Belles Lettres, 2011, <http://descobayesetdeshommes.fr/Docs/NurembergTrad>.

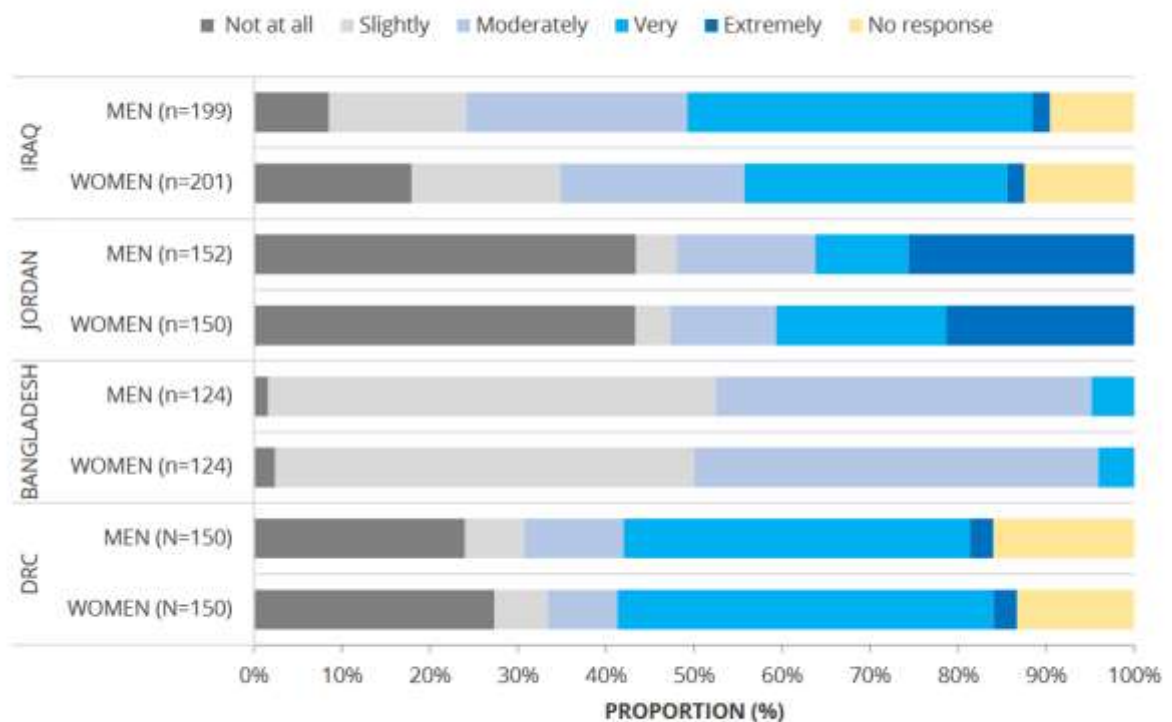
¹⁵⁷ SEUFERLING Philipp, LEURS Koen, "Histoires de la technophilie humanitaire. Comment les imaginaires des technologies médiatiques ont façonné les infrastructures de la migration", *Hommes & Migrations*, 2022/2 (n° 1337), p. 67-77 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hommes-et-migrations-2022-2-page-67.htm>

¹⁵⁸ MACIAS Léa, "Usages expérimentaux des nouvelles technologies par l'action humanitaire : un data colonialisme?", *Hommes & Migrations*, 2022/2 (n° 1337), p. 11-19 : <https://www-cairn-info/revue-hommes-et-migrations-2022-2-page-11.htm> DELLA TORRE Laetitia, "Numérique humanitaire", Paper presented at the seminar "Expérimentations numériques en Afrique au Moyen-Orient" (J.Valluy, Paris 1) 02 December 2022.

¹⁵⁹ PARAGI B., ALTAMIMI, A, "Caring control or controlling care? Διπλή δέσμευση που διευκολύνεται από τα βιομετρικά στοιχεία μεταξύ της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και των Σύρων προσφύγων στην Ιορδανία", *Κοινωνία και Οικονομία*, 44(2), 2022, 206-231. <https://doi.org/10.1556/204.2021.00027> ; MACIAS Léa, "Entre contrôle et protection : ce que les technologies de l'information et de la communication font au camp de réfugiés", *Communications*, 2019/1 (n° 104), p. 107-117 : <https://www-cairn.info/revue-communications-2019-1-page-107.htm>.

ΜΚΟ *Human Right Watch*: "Ένας αξιωματούχος δωρητής δήλωσε ότι είναι απίθανο οι Ηνωμένες Πολιτείες να χρηματοδοτήσουν πλήρεις μερίδες τροφίμων μέχρι να επιλυθεί το ζήτημα της συλλογής βιομετρικών δεδομένων".¹⁶⁰ Όμως η ανθρωπιστική συγκομιδή της συγκατάθεσης είναι μεροληπτική: οι άνθρωποι που βοηθήθηκαν, για παράδειγμα, στο Μπαγκλαντές, το Ιράκ, την Ιορδανία και τη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, παραδέχτηκαν ότι είχαν ελάχιστη κατανόηση των ζητημάτων και των προκλήσεων της προστασίας των δεδομένων, της ιδιωτικής ζωής και της ασφάλειας¹⁶¹. Η αλγοριθμική συλλογή δεδομένων λειτουργεί σαν μαύρο κουτί¹⁶².

Figure 18: Degree to which beneficiaries are informed about the type and amount of personal information that WFP holds on them

ADE, case studies surveys

¹⁶⁰ HRW, "Deadly Consequences - Obstruction of Aid in Yemen During Covid-19", HRW.org, 14 Σεπτεμβρίου 2020 : https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2020/09/yemen0920_web_3.pdf

¹⁶¹ WFP, *Strategic Evaluation of WFP's Use of Technology in Constrained Environments - Centralized Evaluation Report - Volume 1* (OEV/2020/002) January 2022, p.46 : <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000136278/download/>

¹⁶² MASURE Anthony, "Resisting black boxes. Design et intelligences artificielles", περιοδικό *Cités*, n°80, Δεκέμβριος 2019, <https://www.anthonymasure.com/articles/2019-12-resister-boites-noires-design-intelligences-artificielles>

Σύμφωνα με το άρθρο [1128](#) του γαλλικού Αστικού Κώδικα, "για την **εγκυρότητα μιας σύμβασης απαιτούνται τα εξής: 1. η συναίνεση των μερών- 2. η δικαιοπρακτική τους ικανότητα. 3. Ένα νόμιμο και ορισμένο περιεχόμενο**". Καμία "CGU" δεν πληρούσε ποτέ αυτές τις προϋποθέσεις, ιδίως επειδή δεν περιέγραψε ποτέ στον χρήστη τους πραγματικούς σκοπούς της συλλογής δεδομένων στον "καπιταλισμό παρακολούθησης". Η πιο πρόσφατη έρευνα σχετικά με τις λωρίδες συγκατάθεσης για τα cookies επιβεβαιώνει αυτή την τάση αποσυμβατικότητας για όλους τους χρήστες¹⁶³. Σε αυτόν τον νέο καπιταλισμό, η "αποσυμβατικοποίηση" αφήνει περιοχές νομικού κενού, "ανομίας", η προέλευση των οποίων, σύμφωνα με την κλασική θεωρία, είναι διαφορετική: συστημική και ακούσια (όταν οι νομικοί κανόνες αντιφάσκουν μεταξύ τους στο ίδιο καθεστώς λόγω άγνοιας των αντιφάσεων) ή πολιτική και σκόπιμη (για εναλλακτικούς ή κενούς κανόνες που εισάγονται οικειοθελώς από τις κυβερνήσεις υπό την πίεση των λόμπι). Σε αυτά τα νομικά κενά, νέες πεποιθήσεις και άλλοι τύποι κοινωνικών κανόνων μπορούν να βρουν τη θέση τους καλύπτοντας τα κενά¹⁶⁴.

Η νέα υπερδομή είναι τόσο το προϊόν της μεταβαλλόμενης -και ως εκ τούτου ασταθούς- υποδομής όσο και ο παραγωγός του "λόγου της συνοδείας", με την πρωταρχική έννοια της συνοδείας, δηλαδή "η ενέργεια της συνοδείας (κάποιου, κάτι) για την προστασία, τη φύλαξη", και με τη δευτερεύουσα έννοια της

¹⁶³ ROSSI, Julien, Florian HEMONT. "Νόμος, συναίνεση και σκοτεινά μοτίβα. Étude de l'évolution des bandeaux cookies entre 2020 et 2021", 3 Απριλίου 2023, Cahiers COSTECH αριθμός 6. <http://www.costech.utc.fr/CahiersCOSTECH/spip.php?article156> και ROSSI, Julien, HÉMONT, Florian. "Farces et attrapes du recueil de consentement sur le web" In: *Gouverner par les données? Pour une sociologie politique du numérique*. Lyon: ENS Éditions, 2023: <https://doi.org/10.4000/books.enseditions.44973>.

¹⁶⁴ ALEXANDRE Olivier, COAVOUX Samuel, "Les influenceurs de la Silicon Valley. Entreprendre, promouvoir et guider la révolution numérique", *Sociologie*, 2021/2 (Vol. 12), p. 111-128 : <https://www-caim-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-sociologie-2021-2-page-111.htm>

"πομπής που συνοδεύει ένα πρόσωπο για να το τιμήσει".¹⁶⁵ Εδώ μιλάμε για ομιλίες που αποσκοπούν στην υπεράσπιση και την τιμή του νέου οικονομικού συστήματος. Η έννοια αυτή απεικονίζεται από τον λόγο των ειδικών του ψηφιακού μάρκετινγκ, των εμπόρων και των ακαδημαϊκών, αλλά και από άλλους τύπους λόγου, ειδικού, δημοσιογραφικού και πολιτικού. Η έννοια είναι επικριτική, και όταν έρχονται αντιμέτωποι με αυτού του είδους την κριτική, οι συνοδοί, ιδίως οι ακαδημαϊκοί, σπεύδουν να ζητήσουν "ονόματα", σε μια προσπάθεια να φέρουν τον ερευνητή σε δύσκολη θέση αν δεν επιθυμεί να ασκήσει κριτική στους συναδέλφους του, για λόγους προσωπικής καριέρας κυρίως. Δυστυχώς, αυτή η απαίτηση έχει γίνει τόσο εύκολο να ικανοποιηθεί, ώστε να υπάρχουν τόσες πολλές ομιλίες συνοδών στην έρευνα, η οποία για πάνω από έναν αιώνα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το δημόσιο χρήμα των κρατών-χρηστών και των εταιρειών του τομέα. Οι δημοσιογράφοι αρχίζουν να αναδεικνύουν αυτού του είδους την εξάρτηση των πανεπιστημίων, η οποία αποτελεί τον αντίποδα της ανεξαρτησίας που κατοχυρώνεται στο γαλλικό Σύνταγμα, για παράδειγμα, στη νομολογία του Conseil Constitutionnel σχετικά με τις "θεμελιώδεις αρχές που αναγνωρίζονται από τους νόμους της Δημοκρατίας"¹⁶⁶. Η αρχή αυτή αποτελεί τόσο μια θεσμοθετημένη προστασία των καθηγητών, προς όφελος των φοιτητών, όσο και μια αρχή της επαγγελματικής δεοντολογίας. Το 2023, η *Le Monde* ρώτησε "Ακαδημαϊκοί ή λομπίστες;" σχετικά με δύο

¹⁶⁵ Πηγές: Le Robert - Dico en ligne: <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/escorte> και Dictionnaire de l'Académie Française, έκδοση 9ème: <https://www.cnrtl.fr/definition/academie9/escorte>.

¹⁶⁶ Ειδικότερα, στην απόφασή του που αφορά, επί της αρχής αυτής, τα δύο διοικητικά όργανα των καθηγητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης: "23. Λαμβάνοντας δεύτερον υπόψη ότι, σύμφωνα με τη δεύτερη παράγραφο του ίδιου άρθρου, οι δικαστικοί λειτουργοί που εργάζονται προσωρινά δεν μπορούν να ασκούν καμία δραστηριότητα ως δημόσιοι υπάλληλοι, με εξαίρεση εκείνες του καθηγητή πανεπιστημίου και του λέκτορα, των οποίων η ανεξαρτησία κατοχυρώνεται από μια αρχή συνταγματικής αξίας", απόφαση αριθ. 94-355 DC της 10ης Ιανουαρίου 1995, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1995/94355DC.htm> (η απόφαση αυτή ολοκληρώνει την αναγνώριση της αρχής που άρχισε εν μέρει σε προηγούμενη απόφαση της 20ής Ιανουαρίου 1984 - απόφαση αριθ. 83-165 DC).

οικονομολόγους, τον Nicolas Bouzou και τον Augustin Landier -ο τελευταίος είναι ακαδημαϊκός¹⁶⁷ - που εργάζονται με σύμβαση με την Uber¹⁶⁸. Αλλά πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε ότι το 2014 η ίδια εφημερίδα μπόρεσε να παρουσιάσει το βιβλίο της Danah Boyd "C'est compliqué", χωρίς την παραμικρή ερώτηση για τα προβλήματα της εξάρτησης - σε ένα άρθρο που υπογράφει η συντακτική ομάδα¹⁶⁹ - με μόνη τη σύντομη αναφορά "ερευνητής στη Microsoft Research". Για να χρησιμοποιήσουμε την έννοια του Αντόνιο Γκράμσι, εδώ έχουμε μια "οργανική διανοούμενη" της GAFAM που κατάφερε να πλασάρει τον εαυτό της τόσο ως αγωνίστρια για την υπόθεση των νέων όσο και ως κορυφαία επιστήμονα, η οποία έγινε δεκτή με ανοιχτές αγκάλες από τους ακαδημαϊκούς κύκλους, ενώ παρήγαγε μια κοινωνιολογία απόλυτα κατάλληλη για τη λεηλασία των προσωπικών δεδομένων από τον εργοδότη της. Εκπαιδευμένη στο MIT, η Dannah Boyd¹⁷⁰ είχε, ωστόσο, όταν η *Le Monde* δημοσίευσε αυτό το άρθρο στις 12 Μαρτίου 2014, ήδη διανύσει μια μακρά καριέρα εργαζόμενη σε GAFAMs, κυρίως στη Google (2004-2005), στη Yahoo (2006), προτού γίνει ερευνήτρια στο ερευνητικό τμήμα της Microsoft το 2009 και στη συνέχεια "Senior Researcher" (2010-2013): **"Είναι περίπλοκο: Η κοινωνική ζωή των δικτυωμένων εφήβων έχει σχεδιαστεί για να εξηγήσει στους γονείς τι πραγματικά κάνουν τα παιδιά τους στο διαδίκτυο, και έχει ως στόχο να διαλύσει ορισμένες φαντασιώσεις και να προσδιορίσει τους κινδύνους που αναφέρονται συχνότερα από τους γονείς**

¹⁶⁷ Διάταγμα διορισμού στο JORF αριθ. 0211 της 11ης Σεπτεμβρίου 2010: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000022809854>

¹⁶⁸ SENECA Adrien, "Universitaires ou lobbyistes? Des économistes rattrapés par leurs contrats avec Uber", *Le Monde*, 13 Απριλίου 2023, https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2023/04/13/universitaires-ou-lobbyistes-des-economistes-rattrapes-par-leurs-contrats-avec-uber_6169390_4355770.html.

¹⁶⁹ Le Monde, "6 clés pour comprendre comment vivre les ados sur les réseaux sociaux", *Le Monde*, 10 Μαρτίου 2014: https://www.lemonde.fr/technologies/article/2014/03/10/6-cles-pour-comprendre-comment-vivent-les-ados-sur-les-reseaux-sociaux_4380123_651865.html.

¹⁷⁰ Βιογραφικό σημείωμα της Danah Boyd στις 18 Απριλίου 2021: <https://www.danah.org/danahCV.pdf>

(εξάρτηση από τον κυβερνοχώρο, απώλεια ταυτότητας, εξαφάνιση της ιδιωτικής ζωής, παρενόχληση, κακές συναντήσεις κ.λπ.) " (ό.π.). Η συντακτική ομάδα της εφημερίδας *Le Monde* άρχισε να ανεβάζει το συλλογικό επίπεδο των δεξιοτήτων της στις 19 Μαΐου 2014¹⁷¹ , δημιουργώντας την ενότητα *Pixel* γύρω από τέσσερα θέματα: διαδικτυακή ζωή, βιντεοπαιχνίδια, διαδικτυακές κουλτούρες και συγκριτική αξιολόγηση... αντανακλώντας μια κοινωνική αντίληψη που εξακολουθεί να είναι ουσιαστικά παιγνιώδης σχετικά με τις νέες τεχνολογίες¹⁷² . Ο Danah Boyd θα συνεχίσει την καριέρα του στη Microsoft, θα γίνει Principal Researcher (2013-2016) και τελικά Partner Researcher ([2016-2023](#)), και θα έχει την πολυτέλεια να κάνει διαλέξεις στον Τύπο - κατηγορώντας τον για "χειραγώγηση" - σχετικά με τη χρήση των δημοσκοπήσεων κατά την αμερικανική εκστρατεία του 2016, για την οποία γνωρίζουμε πλέον ότι δεκάδες εκατομμύρια λογαριασμοί χειραγωγήθηκαν από το Facebook και την Cambridge Analytica¹⁷³ . Να λοιπόν ένας συγγραφέας, ένα βιβλίο και ένα άρθρο στον Τύπο που απεικονίζουν τέλεια την έννοια του "συνοδευτικού λόγου" της επιτήρησης και του καπιταλισμού της επιρροής.

Η νέα υπερδομή παράγει επίσης νέες "**συστημικές ιδεολογίες**", στις οποίες θα επανέλθουμε (βλ. § [4.3](#) παρακάτω), που αντιστοιχούν στα μηνύματα του νέου "μέσου"¹⁷⁴ . Οι λόγοι του "σχεδιασμού" και της "συνοδείας" διαδίδουν πεποιθήσεις (π.χ.

¹⁷¹ La lettre de l'Audiovisuel, "web: *La lettre de l'Audiovisuel*, 13 Μαΐου 2014: <https://www.lettreaudiovisuel.com/web-le-monde-va-lancer-une-nouvelle-rubrique-high-tech/>.

¹⁷² Τα τελευταία χρόνια, το τμήμα αυτό έχει κάνει θαύματα όσον αφορά την εις βάθος έρευνα και την κριτική σκέψη, αλλά μερικές φορές αναρωτιέσαι αν οι άλλοι δημοσιογράφοι της ίδιας εφημερίδας διαβάζουν τα άρθρα του τμήματος *Pixel*... είναι τέτοια η αδυναμία ενσωμάτωσης αριθμητικών και μη αριθμητικών μεταβλητών που εξακολουθεί να κυριαρχεί σε αυτό το τμήμα του πνευματικού πεδίου, όπως και στον ακαδημαϊκό τομέα. Δυστυχώς, η ψηφιακή κοινωνιολογία των διανοομένων δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί πλήρως.

¹⁷³ Πρβλ.: BOYD Danah, "Εκκλήση προς τα μέσα ενημέρωσης: σταματήστε τις δημοσκοπήσεις", 9 Νοεμβρίου 2016: <https://cfeditions.com/boyd/9novembre/sondages/>.

¹⁷⁴ ΣΜΥΡΝΑΙΟΣ Νίκος, "L'idéologie cynique de la Silicon Valley", *Nectart*, 2023/1 (αριθ. 16), σ. 144-153 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-nectart-2023-1-page-144.htm>.

το αναπόφευκτο αυτού του μετασχηματισμού- την αδυναμία ρύθμισης της καινοτομίας μέσω του νόμου- την υπερχείλιση των κρατών που πιάστηκαν στη βιασύνη- τις αρετές της "ανομίας", κ.λπ.) και κοινωνικές νόρμες (π.χ. την παραίτηση από την ιδιωτική ζωή "στην πράξη", λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά, με την αποκάλυψη των προσωπικών δεδομένων- την προτίμηση των ψηφιακών διευκολύνσεων έναντι των δυσκολιών άλλων μορφών μάθησης- την αγνόηση των αλγοριθμικών κανόνων και την απόρριψη των κανόνων του δικαίου, κ.λπ.) Οι πεποιθήσεις και οι κανόνες εξαπλώνονται μέσω των διαδικασιών ψηφιοποιημένης πολιτικής κοινωνικοποίησης, οι οποίες έχουν βάνουσα επίδραση στην πρωτογενή κοινωνικοποίηση των παιδιών, των εφήβων και των νέων ενηλίκων (γνωστών ως "ψηφιακών ιθαγενών" ή "γενιά Z"), καθώς και ενός μικρότερου ποσοστού ηλικιωμένων ενηλίκων που κοινωνικοποιήθηκαν στον προ-ψηφιακό κόσμο.

Αυτές οι ψηφιακές ιδεολογίες επηρεάζουν τις αγορές και τους πολιτισμούς με δύο τρόπους: 1) **εμπορική επιρροή ή άμεση επιρροή**, για παράδειγμα για την πώληση σαπουνιού με τη χρήση των "μεγάλων δεδομένων" που συλλέγονται από το Facebook-Meta για παράδειγμα- 2) **συστημική επιρροή ή έμμεση επιρροή** του ίδιου του Facebook-Meta στην παγκόσμια κοινωνία, όπως αποκαλύφθηκε από τον συναγερμό της **Frances Haugen**¹⁷⁵, λόγω αλγοριθμικών διαμορφώσεων και αυτόματων ρυθμίσεων σχεδιασμένων όχι για το καλό των κοινωνιών ή τη χειραφέτηση των ατόμων, αλλά για τη μεγιστοποίηση της συλλογής δεδομένων για άλλους σκοπούς (πώληση σαπουνιού ή άλλων αγαθών ή

Frances HAUGEN, cadre à Facebook dénonce le cynisme de l'entreprise qui régule les désinformations en fonction de ses bénéfices... Source image : https://en.wikipedia.org/wiki/Frances_Haugen

¹⁷⁵ Vincent Matalon, "Facebook: comment la lanceuse d'alerte Frances Haugen a mis la f pied du mur", Franceinfo.fr, 30/10/2021: https://www.franceinfo.fr/internet/reseaux-sociaux/facebook/facebook-comment-la-lanceuse-d-alerte-frances-haugen-a-mis-la-firme-californienne-au-pied-du-mur_4824671.html

υπηρεσιών....) διαφορετικούς από τους προφανείς σκοπούς των πλατφορμών (ανταλλαγή και αλληλεπίδραση με άλλους σε παιχνίδια, βίντεο, δίκτυα, αγορές, διοικήσεις κ.λπ.) Η Sinziana Ravini συνοψίζει αυτή τη συστημική επιρροή: "Ωστόσο, η ψηφιακή επανάσταση της δεκαετίας του 1990, η οποία υποσχέθηκε την ουτοπία ενός παγκόσμιου χωριού όπου όλοι θα ζούσαν ευτυχισμένοι για πάντα, με τη δημιουργία του πλανητικού δικτύου και των νέων μορφών επικοινωνίας, το μόνο που κατάφερε ήταν να διχάσει λίγο περισσότερο τις κοινωνίες μας. Είναι πλέον κοινό μυστικό ότι το Facebook και το Twitter πούλησαν έμμεσα δεδομένα στην Cambridge Analytica, την εταιρεία που βοήθησε στην εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ- ότι το Facebook έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διάδοση της ρητορικής μίσους κατά των Ροχίνγκια στη Μιανμάρ και ότι η εταιρεία συνεχίζει να φιλοξενεί χρονολογίες ψευδών ειδήσεων- ότι το Twitter επιτρέπει σε ακροδεξιούς ιστότοπους όπως το Infowars να χρησιμοποιούν την πλατφόρμα του- και ότι το YouTube αρέσκεται να ευνοεί ταινίες συνωμοσίας που συμβάλλουν σε έναν όλο και πιο πολωμένο κόσμο. Η νέα κουλτούρα του μίσους και των ανεξέλεγκτων συναισθημάτων, που υποστηρίζεται από τα κοινωνικά δίκτυα, διαλύει περισσότερο από ποτέ τις κοινωνίες του δικτύου μας.¹⁷⁶

3.5 Ένας νέος δημόσιος, ψηφιακός και νεανικός χώρος

Ένας από τους σημαντικότερους μετασχηματισμούς της υπερδομής είναι η σχέση μεταξύ του καπιταλισμού της

¹⁷⁶ RAVINI Sinziana, "9. Le défi technologique", στο: *Les psychonautes*. επιμέλεια: RAVINI Sinziana. PUF, 2022, σ. 179-197: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-psychonautes--9782130833390-page-179.htm>.

επιτήρησης και της επιρροής, αφενός, και των ηλικιακών ομάδων στον πληθυσμό των χρηστών του Διαδικτύου, αφετέρου. Αυτό ανοίγει ένα ιδιαίτερα δύσκολο πεδίο για την επιστημονική έρευνα και τη δημόσια συζήτηση, δεδομένου του ιδιαίτερα ευαίσθητου χαρακτήρα των όσων συμβαίνουν στους νέους και του βαθμού στον οποίο, τα τελευταία τριάντα χρόνια, η δημόσια σκηνή κυριαρχείται από τον συνοδευτικό λόγο που εξυμνεί την εντατική χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών από τα παιδιά και τους εφήβους. Ο **Pascal Lardellier**, ειδικός στον τομέα αυτό για περισσότερα από είκοσι χρόνια, γνωρίζει πολύ καλά την κοινωνική επιφυλακτικότητα που είναι η πιο συνηθισμένη όταν πρόκειται να αντιμετωπιστεί αυτός ο τομέας. Στο βιβλίο του "**Génération 3.0 - Enfants et ados à l'ère des cultures numérisées**" (EMS ed. 2016), αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στην πολιτική "απομύζηση" του ερευνητικού του πεδίου: "Επιτρέψτε μου να ξεκαθαρίσω ότι δεν υπάρχει κανένας ηθικός προσδιορισμός σε όσα λέω για τους νέους και τις ΤΠΕ. Το ζήτημα δεν είναι να πούμε τι είναι σωστό ή λάθος, αλλά τι είναι. Μετά τον αγγελισμό, η άρνηση της πραγματικότητας είναι ένα από τα μεγάλα αμαρτήματα των μέσων ενημέρωσης και των υπουργικών "διαδικτυακών ευαγγελιστών". Και αυτή η συζήτηση είναι παθιασμένη, ρίχνοντας πολύ συχνά όσους εκφράζουν αμφιβολίες στο στρατόπεδο των αντιδραστικών.¹⁷⁷

Χωρίς να μπορούμε να αναπτύξουμε εδώ όλες τις συνέπειες της ψηφιακής επανάστασης στη διαφοροποίηση και τις σχέσεις

¹⁷⁷ LARDELLIER Pascal, "Les jeunes, internet et la société (de demain)", στο: *Génération 3.0. Enfants et ados à l'ère des cultures numérisées*, επιμέλεια LARDELLIER Pascal. Caen, EMS Editions, 2016, σ. 14-51: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/generation-3-0--9782847698367-page-14.htm>.

μεταξύ των γενεών στην ψηφιακή εποχή ή όλες τις εργασίες των κοινωνικών επιστημών σχετικά με τους μύθους που σχετίζονται με την περίφημη "Γενιά Υ"¹⁷⁸, θα περιοριστούμε στην παρατήρηση ότι η ηλικία της ενηλικίωσης έχει παρακαμφθεί και στην πρώτη της συνέπεια: τη θεαματική και ιστορικά άνευ προηγουμένου αύξηση της πρόωρης ενηλικίωσης και των μεγαλύτερων περιόδων έκθεσης στις οθόνες των γενεών που γεννήθηκαν κατά τη διάρκεια της ψηφιακής επανάστασης, ιδίως των ανηλίκων (ηλικίας 0-18 ετών) και, κατ' επέκταση των συνηθειών, των νέων ενηλίκων που συνδέονται νωρίτερα και εκτίθενται πιο διαρκώς στις οθόνες (όσον αφορά τον ημερήσιο ή εβδομαδιαίο χρόνο και τον αριθμό των ετών έκθεσης). Αλλά ακόμη και μέσα σε αυτό το περιορισμένο πλαίσιο ανάλυσης, θα πρέπει να θυμόμαστε ότι όλα τα φαινόμενα ή τα χαρακτηριστικά που αναφέρονται στην παρούσα έκθεση αντιστοιχούν σε στατιστικές τάσεις, συχνά σε στατιστικούς μέσους όρους, που ποτέ δεν σημαίνουν ότι "όλοι οι ανήλικοι κάνουν αυτό ή εκείνο...". Η ενσωμάτωση των ευρημάτων των τάσεων της έρευνας σχετικά με τους "ανηλίκους" ή τα "παιδιά" ή τους "εφήβους" ή τους "νέους ενήλικες" στην κοσμοθεωρία δεν δικαιολογεί ποτέ την ουσιοποίηση οποιασδήποτε συγκεκριμένης στατιστικής ή αναλυτικής κατηγορίας. Ο χρόνος έκθεσης στις οθόνες διαφέρει από άτομο σε άτομο, σε κάθε κατηγορία, ανάλογα με μια σειρά από μεταβλητές: το επίπεδο του γονικού ή οικογενειακού εισοδήματος, το οποίο είναι σημαντικό για την πρώιμη πρόσβαση στην αγορά εξοπλισμού (υπολογιστές, κονσόλες, smartphones, tablets, τηλεοράσεις κ.λπ.)- το έτος της

¹⁷⁸ LARDELLIER Pascal, ""Y" και ψηφιακοί ιθαγενείς, ψευδείς έννοιες και αληθινά συνθήματα. Une lecture critique de de deux "ressources sûres" de la doxa numérique", *Hermès*, 2017/2 (n° 78), p. 151-158 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hermes-la-revue-2017-2-page-151.htm>.

πρώτης σύνδεσης και η χρονολογική του θέση στην ιστορία της πληροφορικής-ψηφιακής τεχνολογίας (η ανακάλυψη της ψηφιακής τεχνολογίας το 1995 δεν είναι η ίδια εμπειρία με το 2015)- η ηλικία αυτής της πρώτης σύνδεσης- ο μέσος χρόνος (ημερήσιος, εβδομαδιαίος κ.λπ.) έκθεσης στις οθόνες) της έκθεσης στις οθόνες- ο αριθμός των ετών έκθεσης, λαμβάνοντας υπόψη τις ετήσιες διακυμάνσεις του χρόνου έκθεσης από την πρώτη σύνδεση- η κοινωνική υποστήριξη ή, αντίθετα, η ατομική απομόνωση σε σχέση με τις οθόνες- οι εκπαιδευτικές κουλτούρες σε σχέση με τα νέα μέσα, οι οποίες διαφέρουν ανάλογα με τη χώρα, την κοινωνική τάξη, τον κοινωνικο-επαγγελματικό τομέα κ.λπ.

Με αυτές τις προφυλάξεις κατά νου, πρέπει να εξετάσουμε τις κύριες τάσεις που συνδέονται με την ψηφιακή επανάσταση, η σημαντικότερη από τις οποίες είναι ίσως η ακόλουθη: από την πρώτη ψηφιακή επανάσταση το 1995, ιδίως στις ΗΠΑ και τις δυτικές χώρες, οι ψηφιακές πλατφόρμες αναπτύχθηκαν χωρίς να προσπαθούν -ή ίσως και να μπορούν- να κάνουν διάκριση μεταξύ των χρηστών ανάλογα με την ηλικία τους. Ως αποτέλεσμα, η νόμιμη ηλικία ενηλικίωσης, η οποία ορίζεται στα 18 έτη και άνω σε όλες σχεδόν τις χώρες του κόσμου (εκτός από τη Σαουδική Αραβία: 15 έτη, τη Βόρεια Κορέα: 17 έτη, το Κιργιστάν: 16 έτη, το Νεπάλ: 16 έτη, το Ουζμπεκιστάν: 16 έτη, το Τατζικιστάν: 17 έτη, το Τουρκμενιστάν: 16 έτη, την Υεμένη: 15 έτη), δεν τηρείται στη συμβατική σχέση που δημιουργείται μεταξύ του χρήστη του Διαδικτύου και μιας πλατφόρμας. Και ως αποτέλεσμα αυτής της "αποσυμβάσεως", οι ανήλικοι έχουν μαζική πρόσβαση σε κοινωνικές αλληλεπιδράσεις στις οποίες δεν είχαν πρόσβαση πριν από την ψηφιακή επανάσταση. Η μη συμμόρφωση δεν αφορά μόνο τη συγκατάθεση που δίνουν οι ανήλικοι για τη

συλλογή των προσωπικών τους δεδομένων με cookies, αλλά και όλες τις συμβάσεις και τις νομικές πράξεις (πώληση, αγορά κ.λπ.) που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο αυτής της σχέσης.

Οι απαγορεύσεις που συνδέονται με αυτή τη νόμιμη ηλικία αποσκοπούν στην προστασία των ανηλίκων στις σχέσεις τους με την υπόλοιπη κοινωνία, καθιστώντας τους γονείς τους υπεύθυνους για ό,τι κάνουν τα παιδιά τους. Οι ανήλικοι θεωρούνται ότι έχουν πολύ μικρή ικανότητα ή ικανότητα, δεδομένου του αριθμού των ετών εκπαίδευσης και εμπειρίας που έχουν αποκτήσει, ώστε να μην γίνονται εύκολα και συχνά θύματα των σχέσεων που συνάπτουν με ενήλικες. Οι ανήλικοι θεωρούνται επίσης ανεύθυνοι επειδή δεν είχαν την απαραίτητη και επαρκή εκπαίδευση για να κατανοήσουν τους κανόνες που διέπουν την κοινωνία και τα σφάλματά τους αποδίδονται γενικά στους γονείς τους. Σε ορισμένους τομείς, όπως τα ναρκωτικά, τα τυχερά παιχνίδια, η σεξουαλικότητα και οι διάφοροι εθισμοί, πολλές χώρες έχουν επιβάλει απόλυτες απαγορεύσεις, ανεξάρτητα από τη γνώμη των γονέων.

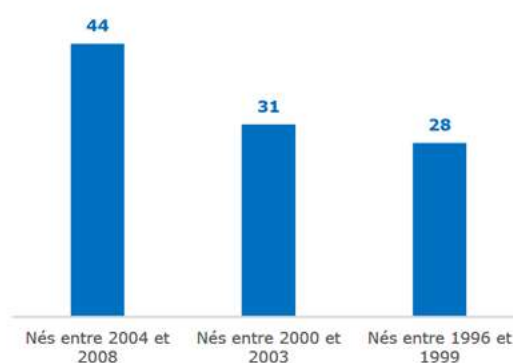
Σε αντίθεση με αυτούς τους κανόνες, ο καπιταλισμός της επιτήρησης και της επιρροής εγγράφει ανηλίκους σε μαζική κλίμακα σε έναν ψηφιακό δημόσιο χώρο που καθοδηγείται από τους οικονομικούς στόχους των

Earlier and earlier equipment

Scope: individuals aged under 25, in % who had their first cell phone before age 12

Graphique 180 – Un équipement de plus en plus précoce

- Champ : individus de moins de 25 ans concernés, en % ayant eu leur premier téléphone mobile avant 12 ans-

Source : CREDOC, Baromètre du numérique, édition 2021.

πλατφορμών, με κυριότερο την "εμπορευματοποίηση"¹⁷⁹. Αυτή η εγγραφή είναι δυνατή χάρη στο οικονομικό σύστημα έμμεσης χρηματοδότησης, μέσω της συλλογής και της νομισματοποίησης των προσωπικών δεδομένων, εμπορικών αγαθών και υπηρεσιών: επιτρέπει στους ανηλίκους να έχουν πρόσβαση σε συστήματα που θα ήταν απρόσιτα γι' αυτούς υπό το προηγούμενο σύστημα πληρωμής διοδίων (μέσω αγορών ή συνδρομών).

Αυτή η στρατολόγηση ανηλίκων αποτελεί μέρος της λογικής της συσσώρευσης δεδομένων και πλούτου στον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής. Δύο μακροχρόνιες διαδικασίες καθιστούν τους πολύ νέους στόχους προτεραιότητας: 1) από την πλευρά της επιτήρησης: η καταγραφή δεδομένων από τις πρώτες κιόλας ημέρες της ζωής (ιδίως των δεδομένων υγείας) σημαίνει ότι τα δεδομένα μπορούν να συσσωρευτούν διαχρονικά, για κάθε άτομο, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Αυτό βελτιώνει σημαντικά την ποιότητα του σώματος των δεδομένων που συσσωρεύονται για κάθε άτομο και τις πιθανότητες ανίχνευσης συσχετίσεων με εμπορικά ή εκλογικά σχέδια από την τεχνητή νοημοσύνη. Αυτό βελτιώνει τις δυνατότητες νομισματοποίησης της επανεπεξεργασίας αυτών των δεδομένων. Οι νεότεροι άνθρωποι είναι επομένως πιο πολύτιμοι από τους μεγαλύτερους για τον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής. 2) από την πλευρά της επιρροής: η εμπορική και εκλογική επιρροή που επιδιώκεται με τη χειραγώγηση της ροής των πληροφοριών που περιβάλλουν κάθε άτομο μέσω της "τεχνητής νοημοσύνης" είναι απαραίτητη για το σύστημα: είναι η υπεροχή της εξατομικευμένης διαφήμισης έναντι της συλλογικής διαφήμισης

¹⁷⁹ GODEFROY Joseph, "Des influenceurs sous influence? La mobilisation économique des usagers d'Instagram", *Travail et emploi*, 2021/1-2 (No. 164-165), pp. 59-83: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-travail-et-emploi-2021-1-page-59.htm>

που επέτρεψε στη GAFAM να καταλάβει την παγκόσμια διαφημιστική αγορά. Αυτή η επιρροή είναι πολύ πιο εύκολο να ασκηθεί σε άτομα που έχουν εκπαιδευτεί από μικρή ηλικία να ζουν με τις ψηφιακές πλατφόρμες και να εξαρτώνται από αυτές, δηλαδή που έχουν συνηθίσει να μην μπορούν να κάνουν χωρίς αυτές.

Βασιζόμενος κυρίως σε μελέτες του αμερικανικού πληθυσμού (αλλά ελέγχοντας τα στατιστικά στοιχεία με μελέτες της Γαλλίας, της Αγγλίας, της Νορβηγίας και της Αυστραλίας), ο **Michel Desmurget** στο βιβλίο του "**La fabrique du crétin digital - Les dangers des écrans pour les enfants**" (Seuil, 2019) διακρίνει τρεις περιόδους της παιδικής ηλικίας από την άποψη των κοινωνικών χρήσεων της ψηφιακής τεχνολογίας και κυρίως του χρόνου έκθεσης των παιδιών σε οθόνες, είτε προσωπικές (smartphone, τηλεόραση στο υπνοδωμάτιο, κονσόλα παιχνιδιών κ.λπ.) είτε οικογενειακές (τηλεόραση στο σαλόνι, κοινόχρηστο tablet, κοινόχρηστος υπολογιστής κ.λπ.) ή οικογενειακές οθόνες (τηλεόραση στο σαλόνι, κοινόχρηστο τάμπλετ, κοινόχρηστος υπολογιστής κ.λπ.). Προσθέτει μια τέταρτη περίοδο, αυτή των νέων ενηλίκων (ηλικίας 18-24 ετών), οι οποίοι συνεχίζουν τις συνήθειες που αποκτήθηκαν στις τρεις παιδικές περιόδους. Θα χρησιμοποιήσω αυτές τις αναλύσεις και θα συμπληρώσω τις αναλύσεις του κ. Desmurget με στατιστικά γραφήματα, κυρίως από την CREDOC και την STATISTA, τα οποία επιβεβαιώνουν τις αμερικανικές τάσεις για τη Γαλλία.

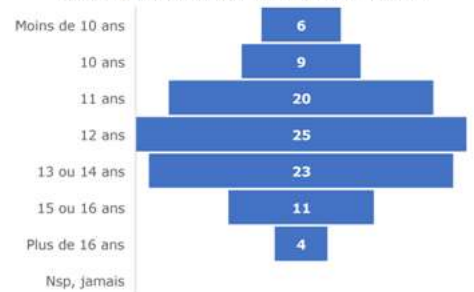

► **Εμποτισμός (0-8 ετών):** εδώ και μια δεκαετία, τα αμερικανικά παιδιά ηλικίας κάτω των 2 ετών εκτίθενται σε οθόνες για 50 λεπτά την ημέρα, που αντιπροσωπεύει το 10% του χρόνου εγρήγορσής τους και το 15% του ελεύθερου χρόνου τους (αφού αφαιρεθεί ο περιορισμένος χρόνος: φαγητό, ντύσιμο κ.λπ.) και το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου (85%) χωρίς την ενεργό επίβλεψη ενήλικου. Πρόκειται για στατιστικούς μέσους όρους, οι οποίοι αφήνουν περιθώρια για μεγάλες αποκλίσεις στον χρόνο που αφιερώνουν τα παιδιά με διαφορετικό κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο, και οι οποίοι αυξάνονται όχι μόνο με την ηλικία μέχρι τα 8 έτη, αλλά κυρίως με τον ολοένα αυξανόμενο αριθμό οθονών κινητών τηλεφώνων στα χέρια των παιδιών. Μεταξύ των ηλικιών 2 και 4 ετών, τα παιδιά εκτίθενται σε οθόνες για 2 ώρες και 45 λεπτά την ημέρα, ενώ αυξάνονται σε 3 ώρες την ημέρα μέχρι την ηλικία των 8 ετών. Η αύξηση είναι ιδιαίτερα ραγδαία τα τελευταία χρόνια. Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του χρόνου (70%) αφιερώνεται στην απορρόφηση οπτικοακουστικών παραγωγών (τηλεόραση, βίντεο, DVD) και το υπόλοιπο στα βιντεοπαιχνίδια. Μια πρόσφατη μελέτη στη Γαλλία που διεξήχθη από το INSERM και το INED κατά την περίοδο 2014-2017 επιβεβαιώνει αυτές τις τάσεις, ιδιαίτερα στην πρώιμη παιδική ηλικία: στη Γαλλία, ο μέσος όρος είναι 56 λεπτά σε ηλικία 2 ετών, 1 ώρα 20 λεπτά σε ηλικία 3,5 ετών και 1 ώρα 34 λεπτά σε ηλικία 5,5 ετών .¹⁸⁰

At what age did you receive your first cell phone?

Field: individuals aged under 25 concerned, in %.

Graphique 178
A quel âge avez-vous reçu votre premier téléphone mobile ?
- Champ : individus de moins de 25 ans concernés, en % -

Source : CREDOC, Baromètre du numérique, édition 2021.

¹⁸⁰ Inserm, "Children's screen time: a survey of the situation in France", 12 Apr 2023: <https://presse.inserm.fr/cest-dans-lair/temps-decran-chez-les-enfants-enquete-sur-la-situation-francaise/>,

► **Ενίσχυση (8-12 ετών)** - Ο χρόνος έκθεσης συνεχίζει να αυξάνεται με την ηλικία και ανέρχεται στις 4h40 για τα παιδιά ηλικίας 8-12 ετών, αντιπροσωπεύοντας το ένα τρίτο του χρόνου εγρήγορσής τους, με το 53% αυτών των προεφήβων να έχουν το δικό τους tablet, το 47% τηλεόραση στο υπνοδωμάτιό τους, το 22% κονσόλα βιντεοπαιχνιδιών, το 42% προσωπικό τερματικό παιχνιδιών, το 24% smartphone. Ο χρόνος τους στην οθόνη κατανέμεται μεταξύ των οπτικοακουστικών παραγωγών (2h30), των βιντεοπαιχνιδιών, τα οποία αυξάνονται σε ποσοστό (1h20) και των κοινωνικών δικτύων, τα οποία κάνουν την εμφάνισή τους (20 λεπτά), καθώς και της περιήγησης στο διαδίκτυο (10 λεπτά)... και μόνο 20 λεπτά για δημιουργικές δραστηριότητες (δημιουργία γραφικών, βίντεο, blogging...). Και πάλι, πρόκειται για μέσους όρους, με διακυμάνσεις ανάλογα με το κοινωνικό υπόβαθρο, την ηλικία, το φύλο και άλλες τυχαίες μεταβλητές.

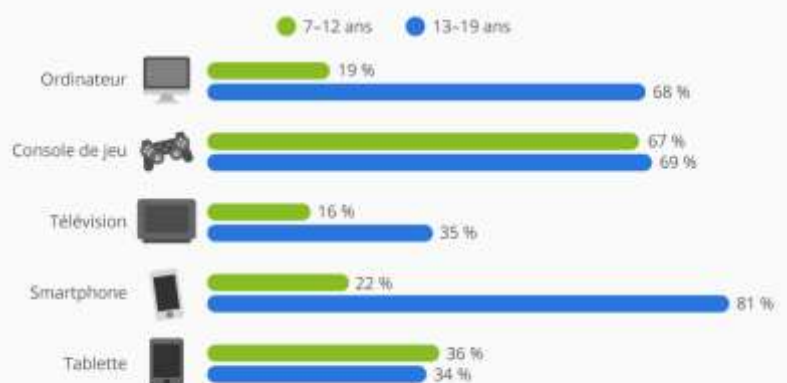
► **Βύθιση (13-18 ετών)** - Η ημερήσια ψηφιακή κατανάλωση φτάνει τις 6h40 ανά ημέρα σε αθροιστικές τιμές, που αντιστοιχούν σε ένα τέταρτο της ημέρας, μεταξύ των ηλικιών 13 και 18 ετών. Οι οπτικοακουστικές παραγωγές καταλαμβάνουν 2h40 αυτού του μέσου χρόνου, τα βιντεοπαιχνίδια 1h20, αλλά τα κοινωνικά δίκτυα ανέρχονται σε 1h30 και η περιήγηση στο διαδίκτυο σε 40 λεπτά. Δώδεκα μελέτες που παραθέτει ο M. Desmurget, οι οποίες αφορούν παιδιά ηλικίας 13 ετών και κάτω, δείχνουν ότι "όταν οι γονείς (και

Young people, a generation of geeks?

% of personal equipment for 7-12 and 13-19 year-olds, by screen type

Les jeunes, génération de geeks ?

% d'équipement personnel des 7-12 ans et des 13-19 ans, par type d'écran

Enquête menée en France de septembre à décembre 2016 auprès de 4 700 enfants et jeunes de moins de 20 ans.
Source : Ipsos "Junior Connect" 2017

statista

τα παιδιά σε ορισμένες από αυτές τις μελέτες) ενημερώνονται για τις βλαβερές επιδράσεις και όταν, με βάση αυτές τις πληροφορίες, τους ζητείται να θέσουν σε εφαρμογή ακριβείς περιοριστικούς κανόνες (μέγιστος εβδομαδιαίος ή ημερήσιος χρόνος παρακολούθησης, όχι οθόνες στο υπνοδωμάτιο, όχι οθόνες το πρωί πριν το σχολείο, όχι τηλεόραση όταν δεν παρακολουθεί κανείς, κ.λπ.), το επίπεδο της κατανάλωσης μειώνεται σημαντικά-κατά μέσο όρο κατά το ήμισυ" (σ.228), γεγονός που αποδεικνύει ότι δεν υπάρχει τίποτα αναπόφευκτο σχετικά με τον χρόνο έκθεσης.

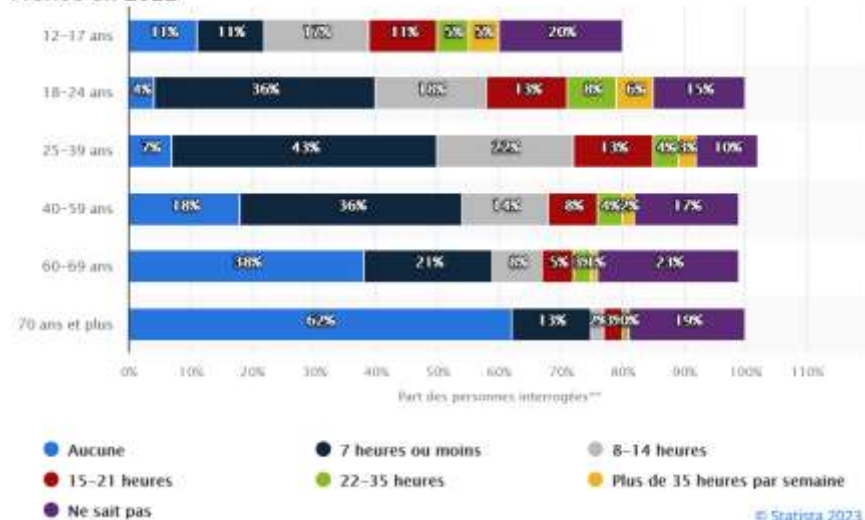
► Επέκταση (18-24 ετών) -

Ο M. Desmurget ασχολείται κυρίως με τα παιδιά όσον αφορά τους χρόνους έκθεσης, αλλά εξετάζει επίσης τους μαθητές όσον αφορά τις συσχετίσεις μεταξύ των χρόνων έκθεσης στην οθόνη και των ακαδημαϊκών αποτελεσμάτων. Αφού

παρουσιάζει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μελέτη που δείχνει την

Comparison by age of the number of hours spent online per week in France in 2022

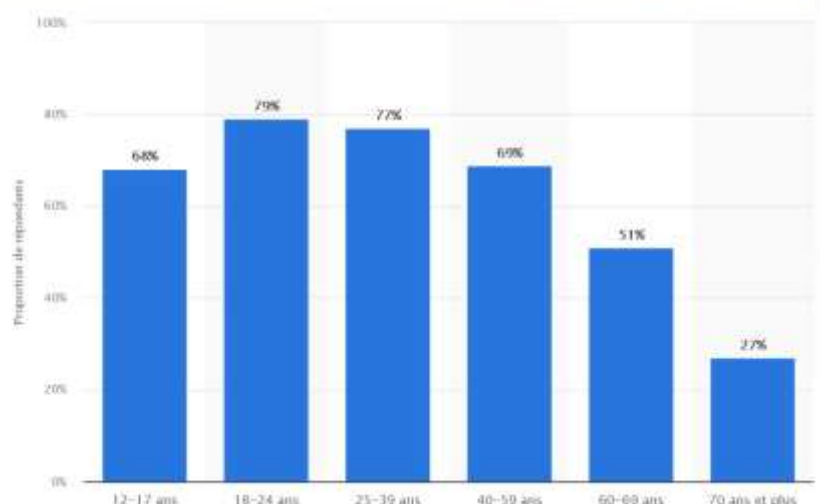
Comparaison par âge du nombre d'heures passées sur Internet par semaine en France en 2022*

© Statista 2023

Social networking penetration rate in France in 2022, by age

Taux de pénétration des réseaux sociaux en France en 2022, selon l'âge

© Statista 2023

αποδυνάμωση των δεξιοτήτων κατανόησης γραπτού λόγου, προφορικού λόγου και μαθηματικής κατανόησης ως αποτέλεσμα του χρόνου που αφιερώνουν οι έφηβοι στα βιντεοπαιχνίδια, παρουσιάζει μια άλλη μελέτη που επιβεβαιώνει τα αποτελέσματα για τους μαθητές, καταγράφοντας μια πτώση της ακαδημαϊκής επίδοσης κατά 10% για τους μαθητές που ζουν με έναν άλλο μαθητή που κατέχει κονσόλα παιχνιδιών. Όπως συμβαίνει και με την εργασία των παιδιών στο σπίτι, ο χρόνος αναθεώρησης στο πανεπιστήμιο είναι αυτός που επηρεάζεται άμεσα από την αύξηση του χρόνου των βιντεοπαιχνιδιών. Τα smartphones, τα οποία διαδίδονται όλο και περισσότερο με την ηλικία, είναι ιδιαίτερα καταστροφικά: όσο περισσότερο χρόνο περνούν οι έφηβοι και οι φοιτητές στα smartphones τους, τόσο περισσότερο πέφτουν τα ακαδημαϊκά τους αποτελέσματα. Η ακαδημαϊκή κατανάλωση πνίγεται από τους περισπασμούς και τα παιχνίδια... ακόμη και κατά τη διάρκεια των μαθημάτων! Παραθέτοντας το Πανεπιστήμιο της Λυών-3 το 2018 σε άρθρο του στην εφημερίδα *Le Figaro*, ο M. Desmurget υπογραμμίζει μια αποκαλυπτική πρακτική των φοιτητών: "Εδώ και αρκετό καιρό, εμείς [το Πανεπιστήμιο της Λυών-3 προς τους φοιτητές του] παρατηρούμε σημαντικό κορεσμό στο δίκτυο Wifi. Μια πιο λεπτομερής ανάλυση των ροών δείχνει ότι το εύρος ζώνης χρησιμοποιείται μαζικά για εξωτερικές εφαρμογές όπως το Facebook, το Netflix, το Snapchat, το YouTube ή το Instagram και πολύ οριακά για τους πόρους του πανεπιστημίου". Ένας αυξανόμενος αριθμός μελετών δείχνει ότι οι φοιτητές που είναι συνδεδεμένοι στο διαδίκτυο κατά τη διάρκεια των διαλέξεων ξοδεύουν ένα σημαντικό ποσοστό του χρόνου τους στο διαδίκτυο σε δραστηριότητες που αποσπούν την προσοχή και ότι αυτό έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την πτώση του επιπέδου κατανόησης και

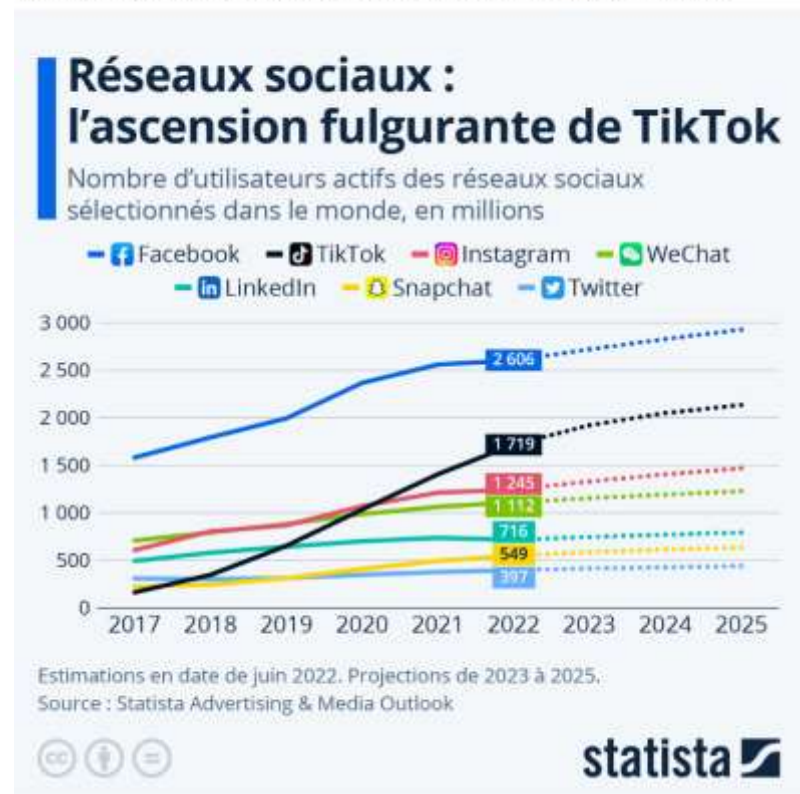
απομνημόνευσης των διαλέξεων. Ακόμη και απλές ανταλλαγές SMS κατά τη διάρκεια των μαθημάτων έχουν άμεσο αντίκτυπο στα αποτελέσματα των εξετάσεων σε αυτές τις μελέτες. Όσον αφορά τα κοινωνικά δίκτυα, τα ποσοστά διείδυσης ανά ηλικιακή ομάδα επιβεβαιώνουν έναν τροπισμό των γενεών μέχρι την ηλικία των 24 ετών.

Αυτός ο χρόνος στην οθόνη είναι εις βάρος άλλων δραστηριοτήτων που είναι πολύ πιο ευνοϊκές για την πνευματική ανάπτυξη και την ψυχική σταθερότητα των παιδιών. Με τον M. Desmurget, μπορούμε να μιλήσουμε για "κλεμμένο χρόνο" από τον ύπνο, τις σχολικές εργασίες, τις ενδοοικογενειακές αλληλεπιδράσεις, τις λεκτικές αλληλεπιδράσεις με τους φίλους, τις πολιτιστικές εξόδους, το διάβασμα, τη μουσική, τη ζωγραφική, τον αθλητισμό κ.ά. Αυτές είναι επίσης ώρες που οι γονείς εγκαταλείπονται και τα ποσοστά των παιδιών που εκτίθενται στις οθόνες με την παρουσία ενός ενήλικα είναι οριακά. Ακόμα χειρότερα, ο χρόνος αυτός έκθεσης αυξάνεται όταν οι ίδιοι οι γονείς είναι ενεργοί χρήστες οθονών: εμπλέκουν τα παιδιά τους σε κοινόχρηστο χρόνο οθόνης, αλλά τα παιδιά τείνουν κυρίως να μιμούνται τους γονείς τους και να υφίστανται τη ρητορική υπέρ της οθόνης των γονέων που είναι ενεργοί χρήστες οθονών. Αυτός ο χρόνος έκθεσης αυξάνεται χρόνο με το

χρόνο τα τελευταία δέκα χρόνια, και ιδιαίτερα τα τελευταία πέντε χρόνια.

Ο αντίκτυπος στα παιδιά είναι σημαντικός σε μια ηλικία όπου ο εγκέφαλος ακόμη διαμορφώνεται: "τα πρώτα χρόνια της ζωής είναι θεμελιώδη από την άποψη της μάθησης και της εγκεφαλικής ωρίμανσης (...)
Μπορούμε να φανταστούμε τον εγκέφαλο ως ένα είδος πηλού, του οποίου η υφή σκληραίνει σταδιακά με την πάροδο των ετών". (σελ. 214) **Οι επιβλαβείς επιπτώσεις που εμφανίζονται σε μελέτες είναι σημαντικές στις ενδοοικογενειακές σχέσεις, στην επιτυχία στο σχολείο, στην παχυσαρκία, στον ύπνο, στην ανάπτυξη του καρδιαγγειακού συστήματος και στο προσδόκιμο ζωής.** Η υποβάθμιση των ακαδημαϊκών αποτελεσμάτων ως αποτέλεσμα αυτού του χρόνου έκθεσης, καθώς και του "κλεμμένου χρόνου" από άλλες δραστηριότητες, είναι η μείζων σύγχρονη τάση: "ανεξάρτητα από το φύλο, την ηλικία, το υπόβαθρο ή/και τα πρωτόκολλα ανάλυσης, η διάρκεια της κατανάλωσης έχει αποδειχθεί ότι **συνδέεται αρνητικά με την ακαδημαϊκή επίδοση**" (σελ. 246). Ο M. Desmurget παρουσιάζει πολυάριθμες συγκλίνουσες μελέτες που δείχνουν συσχετίσεις μεταξύ του χρόνου χρήσης της οθόνης και των κακών ακαδημαϊκών αποτελεσμάτων. Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των ατόμων και των κοορτών, ανάλογα

Social networks: the meteoric rise of Tiktok
Number of active users of selected social networks worldwide, in millions

με τον χρόνο έκθεσης στις οθόνες, έχουν σημαντικό αντίκτυπο στη βασική μάθηση (ανάγνωση, γραφή, αριθμητική κ.λπ.), η οποία έχει διαρκή αντίκτυπο σε άλλες μαθησιακές δεξιότητες αργότερα.

Πολυάριθμες σοβαρές επιστημονικές μελέτες, τις οποίες παρουσίασε ο M. Desmurget, έχουν διεξαχθεί σχετικά με τις πολλαπλές επιπτώσεις στην ανάπτυξη των παιδιών, όσον αφορά την υγεία και τη νοημοσύνη:

- Ο M. Desmurget υπογραμμίζει αυτές τις επιπτώσεις στην υγεία (σελ. 335 έως 383): πρώτον, στον **ύπνο**: "οι οθόνες έχουν σημαντικό αντίκτυπο στον ύπνο, ο οποίος αποτελεί βασικό, για να μην πω ζωτικό, πυλώνα της ανάπτυξης"- δεύτερον, στη **σωματική δραστηριότητα**: "οι οθόνες αυξάνουν σημαντικά τον βαθμό της καθιστικής συμπεριφοράς, ενώ μειώνουν σημαντικά το επίπεδο της σωματικής δραστηριότητας". Αυτός είναι ένας βασικός, για να μην πούμε ζωτικός, πυλώνας της ανάπτυξης"- έπειτα στη **σωματική δραστηριότητα**: "οι οθόνες αυξάνουν σημαντικά το βαθμό καθιστικής συμπεριφοράς ενώ μειώνουν σημαντικά το επίπεδο σωματικής δραστηριότητας" και το λεγόμενο περιεχόμενο "**κινδύνου για την υγεία**" αυξάνοντας τους κινδύνους του καπνίσματος, του αλκοολισμού, του πρόχειρου φαγητού κ.λπ.

- Η **μείωση της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης** επιβαρύνει σημαντικά την ανάπτυξη της νοημοσύνης, ιδίως μεταξύ γονέων και παιδιών: "Όσο περισσότερο χρόνο περνούν τα παιδιά με το *smartphone*, την τηλεόραση, τον υπολογιστή, το *tablet* ή την κονσόλα παιχνιδιών, τόσο περισσότερο υποβαθμίζονται ποσοτικά και ποιοτικά οι ενδοοικογενειακές ανταλλαγές. Ομοίως, όσο περισσότερο βυθίζονται η μαμά και ο μπαμπάς στον

ψηφιακό κόσμο, τόσο λιγότερο διαθέσιμοι είναι". (σελ. 332) Ωστόσο, για την πνευματική ανάπτυξη, η γνωστική συμβολή των οθονών - ακόμη και με τις λεγόμενες "εκπαιδευτικές" παραγωγές - είναι αρνητική ή ασήμαντη, σε αντίθεση με την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Ειδικότερα, το "έλλειμμα βίντεο" εμφανίζεται στις εκπαιδευτικές ψυχαγωγικές παραγωγές: "ο ανθρώπινος εγκέφαλος αποδεικνύεται, ανεξαρτήτως ηλικίας, ότι είναι πολύ λιγότερο ευαίσθητος σε μια αναπαράσταση βίντεο από ό,τι σε μια πραγματική ανθρώπινη παρουσία". Όλες οι μελέτες το επιβεβαιώνουν αυτό, αλλά μπορεί επίσης να επαληθευτεί αν πάει κανείς στο θέατρο για να παρακολουθήσει ένα έργο αντί να παρακολουθήσει το ίδιο έργο στην τηλεόραση. "Το παιδί μαθαίνει, κατανοεί, χρησιμοποιεί και διατηρεί τις πληροφορίες καλύτερα όταν αυτές παρουσιάζονται από έναν άνθρωπο παρά από ένα βίντεο" (σελ. 293), το οποίο γίνεται λιγότερο εύκολα κατανοητό και απομνημονεύεται. Επιπλέον, ο αυξανόμενος χρόνος που τα παιδιά εκτίθενται σε οθόνες μειώνει τον χρόνο που περνούν αλληλεπιδρώντας όχι μόνο με τους γονείς τους, αλλά και μεταξύ τους.

● Ένας άλλος αντίκτυπος αφορά τη **γλώσσα**: "Σε αυτόν τον τομέα, η δράση των οθονών κινείται σε δύο συμπληρωματικές γραμμές. Πρώτον, μεταβάλλοντας τον όγκο και την ποιότητα των πρώτων λεκτικών ανταλλαγών. Δεύτερον, εμποδίζοντας την είσοδο στον κόσμο του γραπτού λόγου". (σελ. 333) Η απόκτηση λεξιλογίου αποτελεί βασικό στοιχείο της γενικής ανάπτυξης της νοημοσύνης και τα χάσματα μεταξύ των γενεών γίνονται μετρήσιμα όταν παρατηρούμε ότι τα σημερινά παιδιά είναι ανίκανα να διαβάσουν έργα τύπου "Ροζ βιβλιοθήκης" που μπορούσαν να διαβάσουν οι προηγούμενες γενιές, εκτός αν ξαναγράψουν τα ίδια έργα απλοποιώντας το λεξιλόγιό τους. Όσο νωρίτερα και για

μεγαλύτερο χρονικό διάστημα τα παιδιά εκτίθενται σε οθόνες, τόσο μεγαλύτερα είναι τα γλωσσικά τους ελλείμματα. Το ίδιο ισχύει και για το "λεκτικό IQ" (εργασίες με γλωσσικά στοιχεία στα τεστ IQ), το οποίο μειώνεται σε συσχέτιση με την αυξανόμενη έκθεση στις οθόνες. Σε αντίθεση με τους γονείς και τους φίλους, οι οθόνες δεν ανταποκρίνονται στα παιδιά όταν δεν καταλαβαίνουν μια λέξη και δεν προσαρμόζονται στα παιδιά όταν αποσπάται η συγκέντρωσή τους. Οι μελέτες που παρουσίασε ο M. Desmurget μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: όσο περισσότερες είναι οι οθόνες, τόσο λιγότερη είναι η συζήτηση και τόσο λιγότερες λέξεις μαθαίνουν τα παιδιά, με αποκλίσεις έως και 85% σε ορισμένα πειράματα. Πέρα και πάνω από τη λεκτική αλληλεπίδραση, ο χρόνος ανάγνωσης είναι απαραίτητος για την εκμάθηση της γλώσσας και εδώ δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ο χρόνος ανάγνωσης μειώνεται αναλογικά με τον χρόνο της οθόνης, τόσο η ανάγνωση που μοιράζεται με τους γονείς όσο και η ανάγνωση μόνη της. Οι οθόνες και οι αλγόριθμοί τους οδηγούν τα παιδιά σε κακή ανάγνωση: πολύ σύντομες περιόδους ανάγνωσης που συχνά περιορίζονται σε κοινωνικές αλληλεπιδράσεις σε πλατφόρμες, αλληλεπιδράσεις του τύπου chat / sms / twitts... Είναι ο χρόνος που αφιερώνεται στην ανάγνωση μεγάλων, σύνθετων κειμένων που απαιτούν δεξιότητες συγκέντρωσης που καταρρέει.

- Οι οθόνες μειώνουν την ικανότητα **συγκέντρωσης**. - Σε αντίθεση με τη δημοφιλή πεποίθηση, όσον αφορά την προσοχή, τα βιντεοπαιχνίδια είναι εξίσου επιβλαβή με την τηλεόραση και τα μέσα κινητής τηλεφωνίας. Για παράδειγμα, μια μετα-ανάλυση που βασίστηκε σε 45 μελέτες εντόπισε θετική συσχέτιση μεταξύ της κατανάλωσης οθονών αναψυχής (βιντεοπαιχνίδια ή/και τηλεόραση) και των ελλειμμάτων προσοχής. Η σχέση αυτή είναι

συγκρίσιμη σε ισχύ με εκείνη που παρατηρείται μεταξύ IQ και σχολικών αποτελεσμάτων ή εναλλακτικά μεταξύ καπνίσματος και καρκίνου του πνεύμονα". (σελ. 317) Το ψηφιακό περιβάλλον συνηθίζει τους χρήστες σε ένα είδος γενικευμένου, συστημικού, έντονου και συνεχούς "zapping", με διακοπές της συγκέντρωσης να έρχονται από παντού (ειδοποιήσεις, υπερσύνδεσμοι, διαφημίσεις κ.λπ.). Ωστόσο, "ο ανθρώπινος εγκέφαλος είναι απολύτως ανίκανος να κάνει δύο πράγματα ταυτόχρονα χωρίς να χάσει την ακρίβεια, την ακρίβεια και την παραγωγικότητα" (σ. 326), αποδεικνύοντας, με μελέτες που το υποστηρίζουν, ότι η πολυεργασία επεξεργάζεται διαδοχικά στον εγκέφαλό μας και όχι παράλληλα. Ο κ. Desmurget αναφέρεται ειδικότερα "στον αυξανόμενο αριθμό μελετών που δείχνουν ότι οι συμπεριφορές multitasking που συνδέονται με τις αδιάκοπες απαιτήσεις του ψηφιακού κόσμου (ιδίως των κοινωνικών δικτύων) αγκυρώνουν τη γνωστική απροσεξία και την παρορμητικότητα στην καρδιά όχι μόνο των συμπεριφορικών μας συνηθειών, αλλά και, πιο στενά, της λειτουργίας του εγκεφάλου μας". (p.329)

Όπως επισημαίνει ο Michel Desmurget, "πολλοί άνθρωποι φαίνεται να συγχέουν (κάποιοι σκόπιμα) τη μάθηση "σχετικά με" την ψηφιακή τεχνολογία με τη μάθηση "μέσω" της ψηφιακής τεχνολογίας"¹⁸¹. Αυτή η σύγχυση έχει διαδοθεί ευρέως τις τελευταίες δεκαετίες, με την ψηφιακή τεχνολογία να θεωρείται ως ένα σύνολο εργαλείων, μέσων και εφαρμογών που πρέπει να κατανοηθούν και να χρησιμοποιηθούν, το καθένα με τον δικό του τρόπο. Μόλις τα τελευταία χρόνια συνειδητοποιήσαμε, στον απόηχο δημοσιογραφικών αποκαλύψεων και αναλύσεων των κοινωνικών επιστημών, την έκταση στην οποία οι ψηφιακοί

¹⁸¹ DESMURGET Michel, *La fabrique du crétin digital - Les dangers des écrans pour nos enfants* (2019), Seuil 2020, σ. 260.

μετασχηματισμοί των κοινωνιών που πλήττονται περισσότερο από όλους, υπερβαίνουν κατά πολύ τον απλό εξοπλισμό των ατόμων με τεχνολογικά εργαλεία, όχι για να αυξήσουν την ικανότητά τους για αυτονομία ως μελλοντικών ενηλίκων, αλλά αντίθετα για να τα οδηγήσουν στην αποδοχή μιας μορφής συμπεριφορικής υποταγής στην υπηρεσία των οικονομικών κερδών των ιδιοκτητών & υπαλλήλων των ψηφιακών πλατφορμών. Με αυτόν τον τρόπο, ο καπιταλισμός της επιτήρησης και της επιρροής έχει επιστρατεύσει τους ανηλίκους. Και στην ιστορία της ανθρωπότητας, οι καταστάσεις ή τα συστήματα πολιτικής επιστράτευσης των παιδιών σπάνια αντιστοιχούν σε θετικές εμπειρίες.

3.6 Εξατομίκευση, εξατομίκευση και "βαλκανοποίηση" του δημόσιου χώρου

Η εξατομίκευση της υποδοχής των επικοινωνιακών ροών αντιστοιχεί σε μια ανθρωπολογική τάση που χρονολογείται εδώ και αρκετούς αιώνες. Στο βιβλίο του **"Une histoire de la communication moderne - Espace public et vie privée"** (1997), ο **Patrice Flichy** αναφέρει ότι αυτή η εξατομίκευση της υποδοχής παρατηρείται σε όλα τα μέσα πριν από τους υπολογιστές: τηλέγραφος, φωτογραφία, φωνογράφος, τηλέφωνο, ραδιόφωνο, κινηματογράφος, τηλεόραση, υπολογιστές κ.λπ. Το "τελευταίο συλλογικό θέαμα"¹⁸², επισημαίνει ο Patrice Flichy, ήταν ο βωβός κινηματογράφος: Συνήθως, όταν έγινε η μετάβαση από τις βωβές στις ομιλούσες ταινίες, οι θεατές δεν

¹⁸² Στο ίδιο, ό.π., σ. 215.

συνομιλούσαν πλέον στους κινηματογράφους, γεγονός που οδήγησε σε εξατομίκευση της υποδοχής, μειώνοντας τη συγκέντρωση των αντιλήψεων για την ταινία σε μερικές γρήγορες συζητήσεις μετά την προβολή. Αυτή η εξατομίκευση, την οποία ο συγγραφέας περιγράφει για αρκετούς αιώνες ιστορίας των μέσων ενημέρωσης, συνεχίζεται με την κοινωνική επέκταση της ιδιωτικής πληροφορικής (1958-1995): με την άφιξη των μεγάλων υπολογιστών στις εταιρείες, τα "τερματικά" στα γραφεία γίνονται σημαντικά για να καταστεί η επένδυση κερδοφόρα, και οδηγούν σε εξατομίκευση των χρήσεων. Οι "μικροϋπολογιστές" και στη συνέχεια οι "φορητοί υπολογιστές" συνέχισαν την τάση. Ακολούθησε η εξατομίκευση των χρήσεων που συνδέεται με τους *προσωπικούς υπολογιστές* (PC), από το 1978 και μετά (Apple II), και στη συνέχεια οι φορητοί μικροϋπολογιστές. Τέλος, η ευρεία χρήση των "smartphones" στη δεκαετία του 2000 φαίνεται ότι οδήγησε αυτή τη λογική στο απώτερο σημείο της εξατομίκευσης όλων των μέσων (τηλέγραφος, φωτογραφία, φωνογράφος, τηλέφωνο, ραδιόφωνο, κινηματογράφος, τηλεόραση, ηλεκτρονικοί υπολογιστές κ.λπ. Αυτό εγκαινιάζει την εποχή αυτού που ο Patrice Flichy, σε ένα πρωτοποριακό άρθρο του το 2004, ονόμασε "συνδεδεμένο ατομικισμό", ο οποίος αναδιαμορφώνει την ιδιωτική σφαίρα, ιδίως την οικογένεια, και την επαγγελματική σφαίρα, προς την κατεύθυνση τρόπων διαβίωσης "χωριστά μαζί"¹⁸³.

Στην πραγματικότητα, όμως, η κοινωνική εξάπλωση του smartphone στο πλαίσιο ενός καπιταλισμού επιτήρησης και επιρροής παράγει πολύ περισσότερα από απλή εξατομίκευση:

¹⁸³ FLICHY Patrice, "L'individualisme connecté entre la technique numérique et la société", *Réseaux*, 2004/2 (αριθ. 124), σ. 17-51 : <https://www.cairn.info/revue-reseaux1-2004-2-page-17.htm>

παράγει μια **εξατομίκευση της υποδοχής**. Με την άφιξη των ομιλούντων εικόνων, οι θεατές του κινηματογράφου μπορεί να έχουν σταματήσει να συζητούν για την ταινία στον κινηματογράφο, γεγονός που μειώνει αποτελεσματικά τη συγκέντρωση της εμπειρίας, αλλά εξακολουθούν να παρακολουθούν την ίδια ταινία. Αυτό δεν ισχύει πλέον σε ένα smartphone. Βασικά, δεν παρακολουθούν πλέον την ίδια ταινία, αλλά ο καθένας παρακολουθεί μία από αυτές που του προτείνει η "τεχνητή νοημοσύνη" με βάση τα προσωπικά του δεδομένα, για παράδειγμα μια ψηφιακή πλατφόρμα όπως το Netflix. Με αυτόν τον τρόπο, περνάμε από την εξατομικευμένη λήψη στην εξατομικευμένη λήψη, έστω και αν το σώμα που προτείνεται από τις ειδοποιήσεις στον καθένα από εμάς επικαλύπτεται εν μέρει. Και αυτή η εξατομίκευση των επικοινωνιακών ροών αφορά όλα τα μέσα που συγκεντρώνονται πλέον στο smartphone: παιχνίδια, μουσική, ταινίες, φωτογραφίες, άρθρα κ.λπ. Ενώ η εξατομίκευση είναι πράγματι μια μορφή εξατομίκευσης, είναι μια ακραία μορφή που απομονώνει τα άτομα μεταξύ τους και διαλύει τους κοινούς οικογενειακούς, επαγγελματικούς, πολιτικούς, πολιτιστικούς και ψυχαγωγικούς κόσμους στους οποίους ζούσαν προηγουμένως. Ο Romain Badouard απεικονίζει το φαινόμενο χρησιμοποιώντας το παράδειγμα του Eli Pariser, εφευρέτη της έννοιας της "φούσκας φίλτρου"¹⁸⁴ : *"Αν δύο πολιτικά αντίθετοι άνθρωποι, ο ένας από τη δεξιά και ενδιαφερόμενος για οικονομικά θέματα, ο άλλος από την αριστερά και ευαίσθητος σε περιβαλλοντικά θέματα, ξεκινήσουν μια αναζήτηση στο Google για την εταιρεία British Petroleum (BP), θα λάβουν ριζικά διαφορετικές απαντήσεις. Στο άτομο που βρίσκεται στα δεξιά θα*

¹⁸⁴ PARISER Eli, *The Filter Bubble: What the internet Is Hiding from You*. Viking/Penguin Press, 2011, 294 σελ.

του προταθούν επενδυτικές ευκαιρίες στην εταιρεία, ενώ στο άτομο που βρίσκεται στα αριστερά θα λάβει περιεχόμενο που σχετίζεται με μια πετρελαιοκηλίδα στην οποία έχει εμπλακεί η BR".¹⁸⁵

Αυτό το ιστορικό βήμα προς την εξατομίκευση είναι δυνατό λόγω της συσσώρευσης προσωπικών δεδομένων αφενός, και της αυτοματοποιημένης διαχείρισης από "τεχνητές νοημοσύνες" των ροών επικοινωνίας που περιβάλλουν κάθε άτομο αφετέρου. Οι πλατφόρμες συλλαμβάνουν και επανασυνδέουν προσωπικά δεδομένα που είναι τόσο πολυάριθμα, τόσο ποικίλα, τόσο οικεία και τόσο ακριβή για τον καθένα από εμάς, ώστε να μπορούν, μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα, να επιλέγουν τα μηνύματα που μας αφορούν και να μας τα στέλνουν την κατάλληλη στιγμή για να μας ενθαρρύνουν να σκεφτούμε και να δράσουμε προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση (ενέργεια αγοράς ή ενέργεια ψήφου). Αυτό το βιώνουμε καθημερινά μπροστά στις διαφημιστικές ειδοποιήσεις που είναι πάντα ενδιαφέρουσες ή και σχετικές με τις αναζητήσεις μας στις πλατφόρμες, αλλά και οι "τοίχοι" και οι "ροές" των κοινωνικών δικτύων ακολουθούν την ίδια λογική. Ο Romain Badouard έχει επινοήσει την έννοια της "**εσωτερικής προπαγάνδας**", στην οποία αφιερώνει το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του: "Αυτό που παρακολουθούμε σήμερα είναι ένας ιδεολογικός εγκλωβισμός στην κλίμακα των ατόμων και όχι των κοινωνικών ή πολιτικών ομάδων. Αυτή η γενικευμένη εξατομίκευση των πληροφοριών παράγει μια μορφή ύπουλης προπαγάνδας, η οποία αποτελεί ένα νέο χαρακτηριστικό της διαδικτυακής συζήτησης."¹⁸⁶ Πράγματι, χάνουμε από τα μάτια μας

¹⁸⁵ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet*, ό.π., σ. 34-35.

¹⁸⁶ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet*, ό.π., σ. 21.

το γεγονός ότι αυτές οι εξατομικευμένες διαφημίσεις διαφέρουν από εκείνες των γειτόνων μας, επειδή δεν μπορούμε να δούμε τις δικές τους: αυτή είναι η διαφορά μεταξύ των συλλογικών διαφημίσεων που θα μπορούσαν να προβληθούν συλλογικά και, ως εκ τούτου, να επικριθούν και να κρατηθούν σε απόσταση, και των εξατομικευμένων διαφημίσεων που δεν μπορούν πλέον να προβληθούν συλλογικά, καθιστώντας το σύστημα αδιαφανές και εύκολα χειραγωγήσιμο. Αυτό ενισχύει σημαντικά τον εσωτερικό χαρακτήρα αυτής της προπαγάνδας, είτε πρόκειται για εμπορική είτε για πολιτική: *"Είναι εσωτερική, πράγμα που την καθιστά ακόμη πιο φαύλη, διότι η συνθήκη της εξωτερικότητας της προπαγάνδας ήταν αυτή που επέτρεπε την αποστασιοποίηση και την κριτική της. Ενισχύει τις βεβαιότητες και αποκλείει οτιδήποτε θα μπορούσε να τις αμφισβητήσει. Είναι ανώδυνη, αόρατη και διάχυτη, αλλά είναι εξαιρετικά αποτελεσματική στον επηρεασμό της αντίληψης των γεγονότων.*¹⁸⁷

Αυτή η εσωτερική προπαγάνδα είναι ακόμη πιο δύσκολο να καταπολεμηθεί επειδή το περιεχόμενό της ποικίλλει από άτομο σε άτομο, αλλά και από ψηφιακή πλατφόρμα σε ψηφιακή πλατφόρμα. Οι φυσαλίδες φιλτραρίσματος που παράγει, για παράδειγμα, ο αλγόριθμος της Google και ο αλγόριθμος του Facebook δεν είναι του ίδιου είδους: **• Οι φυσαλίδες της Google:** *"Από την εφεύρεσή του το 1999, φέρεται να έχει υποστεί δεκάδες, αν όχι εκατοντάδες, σημαντικές τροποποιήσεις. Το 2010, η Google εισήγαγε μια λογική εξατομίκευσης στο SEO της."*¹⁸⁸ . Η λογική είναι απλή στην κατανόηση: όταν ένας περιηγητής του διαδικτύου αναζητά μια ανοιχτή βιβλιοθήκη,

¹⁸⁷ Στο ίδιο, ό.π., σ. 39.

¹⁸⁸ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet*, ό.π., σ. 32.

προτιμά να γνωρίζει ποιες βρίσκονται στη γειτονιά του παρά στην άλλη άκρη του κόσμου. Αλλά αυτή η λογική πρέπει να επεκταθεί σε όλα τα προσωπικά δεδομένα που έχει συλλέξει η Google από τις προηγούμενες αναζητήσεις μας κατά τη διάρκεια των ετών. *"Προτείνοντας στους χρήστες του Διαδικτύου αποτελέσματα που συνδέονται με τις προηγούμενες αναζητήσεις τους, η Google τους εγκλωβίζει σε κλειστούς γνωστικούς χώρους όπου λαμβάνουν γνώση μόνο του περιεχομένου που επιβεβαιώνει τις θέσεις τους. Με αυτόν τον τρόπο, η μηχανή αναζήτησης γίνεται εργαλείο επιβεβαίωσης και όχι πληροφόρησης¹¹".¹⁸⁹*

● **Facebook Bubbles:** Ο EdgeRank, ο αλγόριθμος (οι αλγόριθμοι) που συχνά τροποποιείται από το Facebook για την κατάταξη των πληροφοριών που δημοσιεύονται στους τοίχους, για παράδειγμα, υπακούει σε μια διαφορετική αρχή εγγύτητας από εκείνη της Google: *"η πληροφορία που φτάνει πρώτη είναι αυτή που έχει μοιραστεί από τις επαφές που είμαστε πιο κοντά"*¹⁹⁰. Αυτό παράγει μια διαδικασία επιλογής που οδηγεί επίσης σε ιδεολογικό περιορισμό, περιορίζοντας τη ροή των σχετικών πληροφοριών στη στενή περίμετρο των επαφών με τις οποίες οι χρήστες του Διαδικτύου έχουν τις πιο συχνές ή πιο αποδοτικές αλληλεπιδράσεις (το κουμπί "like"): *"Ένας χρήστης με διακόσιους φίλους είναι πιθανό να δει πληροφορίες που δημοσιεύονται μόνο από σαράντα από αυτούς, αυτούς δηλαδή που είναι πιο κοντά του"*.¹⁹¹

¹⁸⁹ Ibid, ό.π., σ. 33 - Σημείωση 11: Guillaume Sire, "Cinq questions auxquelles Google n'aura jamais fini de répondre", Hermès, n°73, 2015, σ. 201-208.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, ό.π., σ. 35.

¹⁹¹ Στο ίδιο, ό.π., σ. 36.

Η ακραία εξατομίκευση μας εγκλωβίζει έτσι στη "φούσκα των πεποιθήσεων και των προτιμήσεών μας"¹⁹² στέλνοντάς μας πίσω ό,τι είναι παρόμοιο με αυτό που ήδη μας αρέσει. Αυτό παράγει μια "ιδιωτικοποίηση των δομών του κοινού χώρου"¹⁹³ και μια "βαλκανοποίηση" του δημόσιου χώρου,¹⁹⁴ αλλά και μια ενίσχυση των προσωπικών πεποιθήσεων και προτιμήσεων και μια αυτοπεποίθηση στην ατομική πολιτική έκφραση... αλλά με τίμημα την απώλεια του διανοητικού ανοίγματος στην πολυπλοκότητα του κοινωνικού κόσμου, στη συνεκτίμηση των θεμιτά διαφορετικών θέσεων των άλλων, στην ποικιλομορφία των απόψεων - και επομένως με τίμημα την απώλεια της κατανόησης των καταστάσεων και των ζητημάτων που διακυβεύονται και την απώλεια της ικανότητας ένταξης σε ένα οργανωμένο συλλογικό κίνημα. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αντί να ανοίγουν νέους χώρους για συζήτηση, τους καταργούν προς όφελος της εξατομίκευσης και της παραπλάνησης των ψηφιακών επικοινωνιών - κάνουν τους ανθρώπους να πιστεύουν ότι υπάρχει συζήτηση, ενώ υπάρχει μόνο μια αντιπαράθεση ατομικών αντιδράσεων χωρίς συλλογική συνδιαμόρφωση - που έχει ως μόνο σκοπό να κάνει τους ανθρώπους να εκφράσουν τις προτιμήσεις τους για να καταγράψουν και να χειριστούν τα προσωπικά τους δεδομένα.

¹⁹² Arnaud CLAES, Victor WIARD, Heidi MERCENIER, Thibault PHILIPPETTE, Marie DUFASNE, Arnaud BROWET και Raphaël JUNGERS, "Algorithmes de recommandation et culture technique : penser le dialogue entre éducation et design", *tic&société*, Vol. 15, n°1, 1er semestre 2021, : <http://journals.openedition.org/ticetsociete/5915>

¹⁹³ FORESTIER Florian, FIODJÈRE Chloé, "Réseaux sociaux entre démocratie et régimes autoritaires", *Cités*, 2023/1 (αριθ. 93), σ. 65-77: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-cites-2023-1-page-65.htm>.

¹⁹⁴ FLICHY Patrice, "internet, un outil de démocratie", *La Vie des Idées*, Ιανουάριος 2008: <https://laviedesidees.fr/internet-un-outil-de-la-democratie>

4. Η συσκότιση πληροφοριών από το 2001 έως το 2011/2013: συνωμοσία;

Στο σημείο αυτό, ένα ερώτημα καθίσταται κεντρικό: **πώς, ιδίως μεταξύ 2001 και 2011/2013, οι αμερικανικοί και οι ευρωπαϊκοί πληθυσμοί (με τα πρώιμα υψηλά ποσοστά εξοπλισμού) και ειδικότερα, μεταξύ αυτών, οι δημοσιογράφοι, οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι, οι ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι και οι διανοούμενοι, μπόρεσαν να αγνοήσουν την κλίμακα του μετασχηματισμού των υποδομών για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα;** Συγκρίνοντας τις τέσσερις τελευταίες δεκαετίες του 20ού^{ème} αιώνα, που χαρακτηρίστηκαν από κοινωνική κινητοποίηση υπέρ της προστασίας της ιδιωτικής ζωής (βλ. παράγραφο [2.2](#) ανωτέρω), με τις δύο πρώτες δεκαετίες του 21ου^{ème} αιώνα, που χαρακτηρίστηκαν αντίθετα από ευρεία αμνησία σχετικά με αυτή τη θεμελιώδη ελευθερία, ο Zuboff κάνει λόγο για ένα **"μούδιασμα του μυαλού"** ή **"ψυχικό μούδιασμα"** που μας καθιστά αναισθητους στο γεγονός ότι είμαστε γεωεντοπισμένοι, αναλυόμενοι, εκμεταλλευόμενοι και τροποποιούμενοι. Αυτό μας προδιαθέτει να εκλογικεύουμε την κατάσταση με παραιτημένο κυνισμό, να εφευρίσκουμε δικαιολογίες που λειτουργούν ως μηχανισμοί άμυνας ("δεν έχω τίποτα να κρύψω") ή να βρίσκουμε άλλους τρόπους να βάζουμε το κεφάλι μας στην άμμο, επιλέγοντας την άγνοια από απογοήτευση και αδυναμία. Υπό αυτή την έννοια, ο καπιταλισμός της επιτήρησης επιβάλλει μια θεμελιωδώς παράνομη επιλογή που τα άτομα στον 21ο^e αιώνα δεν θα έπρεπε να κάνουν, και **η κανονικοποίησή του μας αφήνει να τραγουδάμε στις αλυσίδες μας**". (ACS σ. 29). Θα μπορούσαμε επίσης να μιλήσουμε για **"αλλοτρίωση"** (Μαρξ), αφού η πνευματική (απο)διαμόρφωση

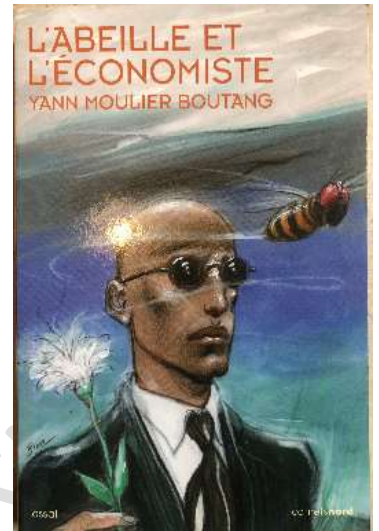
των χρηστών του Διαδικτύου αποσκοπεί στο να τους κάνει να αποδεχτούν τη δική τους "εκμετάλλευση" (Μαρξ), αυτή της ιδιωτικής τους ζωής που κλέβεται και νομιμοποιείται χωρίς η χρηματική αξία να περιέρχεται στον πραγματικό ιδιοκτήτη: το εντοπισμένο άτομο. Αλλά μεταξύ της έννοιας του Zuboff και της έννοιας του Marx υπάρχει μια απόκλιση αξιών, τόσο ηθικών όσο και πολιτικών, που συνδέονται με τις πιθανές λύσεις: στον απόηχο των γερμανικών δικαστηρίων που, μετά τις ιστορικές εμπειρίες του ναζισμού, συνέδεσαν την "ιδιωτική ζωή" με την "ανθρώπινη αξιοπρέπεια", ο Zuboff απορρίπτει κάθε οικονομική λύση που θα περιελάμβανε την πληρωμή των ατόμων για τη σύλληψη των προσωπικών τους δεδομένων.

4.1 Ένας βαθύς και διακριτικός μετασχηματισμός των υποδομών

2001 ► 2011/2013 Το "μούδιασμα του μυαλού" αναλύεται σε όλο το βιβλίο, αλλά ιδιαίτερα στο κεφάλαιο 4 της "Εποχής του καπιταλισμού της επιτήρησης", με τίτλο "Η τάφρος γύρω από το κάστρο", στο οποίο ο Zuboff αναλύει λεπτομερώς ένα σύνολο συγκλίνουσων παραγόντων, πολιτικών συνθηκών και στρατηγικών δράσης: το βάρος της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, μια μετοχική δομή που επιτρέπει σε λίγους ιδρυτές να κυριαρχούν στα διοικητικά συμβούλια, τις απαιτήσεις αυτών των ιδρυτών για νομικά κενά, ανεκτικές κρατικές ρυθμίσεις, το πιεστικό ενδιαφέρον των κρατών για τις αναδυόμενες δυνατότητες ανάλυσης του "πλεονάσματος συμπεριφοράς" μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις του Σεπτεμβρίου 2001, την έντονη συνεργασία μεταξύ εταιρειών και μυστικής αστυνομίας που χρησιμοποιείται ακριβώς για τη διατήρηση της μυστικότητας, σύμφωνα με μια επαγγελματική συνήθεια που διαμορφώθηκε

πολύ πριν από την ψηφιακή στροφή¹⁹⁵. Το 2010, ο Yann Moulier Boutang, στο βιβλίο του *L'abeille et l'économiste (Η μέλισσα και ο οικονομολόγος)*, είχε ήδη επισημάνει αυτό το σημείο: "Τώρα συνειδητοποιούμε ότι το πιο επιτυχημένο οικονομικό μοντέλο βασίζεται στη μυστικότητα. Το όνομά του είναι Google. Το μυστικό της οικονομικής επιτυχίας της Google δεν βασίζεται σε μια πατέντα, ούτε σε πνευματικά δικαιώματα, ούτε σε ένα εμπορικό σήμα, αλλά στο συνδυασμό της μυστικότητας του αλγορίθμου και του γεγονότος ότι είναι δωρεάν, στην εφεύρεση μιας δωρεάν υπηρεσίας, που σημαίνει ότι, χάρη στους αλγορίθμους εξόρυξης δεδομένων, οι χρήστες αποδεικνύονται προμηθευτές πληροφοριών που θα πωληθούν σε οικονομικούς παράγοντες". (p.145). Το 2023, υπάρχουν πολύ περισσότερες διαθέσιμες πληροφορίες και μπορούμε να πούμε ότι ορισμένες από αυτές τις πληροφορίες αποτελούν μέρος μιας αντικειμενικής συνωμοσίας του συστήματος NSA & GAFAM εναντίον των Αμερικανών πολιτών και του υπόλοιπου κόσμου. Η ανάλυση των Moulier Boutang και Zuboff θα μπορούσε να θεωρηθεί ύποπτη ως "συνωμοτική" πριν από το 2013. Αλλά το σχέδιο "BRICS cable" του 2012 και οι αποκαλύψεις του Snowden το 2013 είχαν ως αποτέλεσμα την αντικειμενοποίηση της συνωμοσίας. Από τότε, οι επικρίσεις της συνωμοσίας ήταν αυτές που έγιναν λόγοι συνοδείας του καπιταλισμού της επιτήρησης και της επιρροής.

Άλλα γνωστικά εμπόδια εμφανίζονται στις επιταχύνσεις της ιστορίας, που είναι τόσες πολλές περιπλοκές και αδιαφανείς με

¹⁹⁵ BONELLI Laurent, RAGAZZI Francesco, "Low-tech security: Files, notes, and memos as technologies of anticipation", *Security Dialogue*, 2014, vol.45(5), p.476-493 : <https://www.jstor.org/stable/26292283>

την έννοια του Ελίας και που έχουν συμβάλει στο να καταστεί ο κόσμος προσωρινά δυσανάγνωστος: ● **To 2001** ως αμερικανικό πολιτισμικό τραύμα δημιουργεί μια πολιτική συναίνεση για την ασφάλεια εις βάρος της ελευθερίας της ιδιωτικής ζωής, μια συναίνεση που περιλαμβάνει την κυβέρνηση Μπους, αλλά και την προεκλογική εκστρατεία και τις αποφάσεις της πρώτης κυβέρνησης Ομπάμα, και επιβάλλει μια πληροφοριακή συσκότιση για τους οικονομικούς και αστυνομικούς μετασχηματισμούς που βρίσκονται σε εξέλιξη. ● **To 2011** μπορεί να μείνει στην ιστορία ως η ημερομηνία κατά την οποία οι ρυθμοί εξοπλισμού των smartphones σε όλο τον κόσμο έφτασαν σε επίπεδα που μετέτρεψαν το διαδίκτυο σε ένα πρωτοφανές φαινόμενο δισεκατομμυρίων συνδεδεμένων ατόμων που εκφράζονται ατομικά στον δημόσιο χώρο χωρίς να εξαρτώνται από τους συνήθεις μεσάζοντες (Τύπος, κόμματα, θεσμοί...) και θολώνουν τα πλέγματα ανάλυσης των επικοινωνιακών, δημοσιογραφικών και πολιτικών φαινομένων- η αλλαγή κλίμακας χαρακτηρίζει το νέο "μέσο" (Mac Luhan) και οι επαναστάσεις της "Αραβικής Άνοιξης" καταδεικνύουν τη δύναμή του¹⁹⁶. ● **To 2020** θα πρέπει να προστεθεί στις μεγάλες γνωστικές διαταραχές, με την πανδημία Covid-19 να προκαλεί έκρηξη στις κοινωνικές χρήσεις των ψηφιακών επικοινωνιών¹⁹⁷ και με την ίδια λογική την καταγραφή των προσωπικών δεδομένων, και επομένως το μέγεθος των μεγαλύτερων βάσεων δεδομένων στον κόσμο, οι οποίες έχουν καταστεί απαραίτητες για την εκπαίδευση των "Τεχνητών Νοημοσυνών" ιδίως στην Google και τη Microsoft και για τις στρατηγικές εκλογικής χειραγώγησης που

¹⁹⁶ TAIBI Afaf, Anna LEZON RIVIERE και Madjid IHADJADENE, "Les pratiques info-communicationnelles de la diaspora rifaine sur les réseaux socionumériques en situation de crise sociopolitique", *Terminal*, 127 | 2020 : <http://journals.openedition.org/terminal/5852>

¹⁹⁷ Dominique Desbois, "Technologies biométriques et libertés individuelles à l'épreuve de la crise sanitaire", *Terminal*, 127 | 2020: <http://journals.openedition.org/terminal/5634>

εφαρμόστηκαν στις εκστρατείες του Brexit στο Ηνωμένο Βασίλειο το 2016 και του Τραμπ στις ΗΠΑ το 2017. ● Το 2022 προσθέτει ένα γνωστικό ρήγμα, με τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία να ανοίγει έναν νέο "ψυχρό πόλεμο", όπου το μπλοκ των πλούσιων δυτικών χωρών που βρίσκεται πίσω από τις ΗΠΑ αντιπαρατίθεται κυρίως στην Κίνα, η οποία συμμαχεί με τη Ρωσία, η οποία είναι πιο δευτερεύουσα στην ψηφιακή οικονομία, αλλά φιλοξενεί κινεζικά κέντρα δεδομένων. Η Ευρώπη είναι απρόθυμη να διακόψει το εμπόριο με την Κίνα. Η Αφρική και η Ινδία επιδιώκουν τις αντίστοιχες θέσεις τους... αλλά όλοι υπόκεινται σε νέους περιορισμούς: **τα προσωπικά δεδομένα των ατόμων (στρατιώτες, δημοσιογράφοι, υπουργοί κ.λπ.) γίνονται δυνητικά στρατηγικές πληροφορίες** σε αυτή τη σύγκρουση. Ο ουκρανικός βομβαρδισμός δεκάδων ή εκατοντάδων Ρώσων στρατιωτών στο Μακίβακ στις 2 Ιανουαρίου 2023 κατέστη δυνατός λόγω της (αμερικανικής; ουκρανικής;) σύλληψης προσωπικών δεδομένων, ιδίως δεδομένων γεωγραφικού εντοπισμού, μετά τη χρήση smartphones από αυτούς τους πρόσφατα αφιχθέντες στρατιώτες για να επικοινωνήσουν με τις οικογένειές τους ή τους φίλους τους¹⁹⁸. Το γεγονός αυτό απλώς καταδεικνύει ένα πολύ γενικότερο φαινόμενο: ένα μεγάλο μέρος των προσωπικών δεδομένων στρατιωτών, δημοσιογράφων, υπουργών και άλλων κοινωνικών φορέων μετατρέπεται σε στρατηγική πληροφορία που δεν μπορεί πλέον να κυκλοφορεί ελεύθερα στο Διαδίκτυο, όπως θα ήθελαν οι ψηφιακές εταιρείες. Αυτή η ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αποτελεί πηγή στρατηγικών απειλών από τη σκοπιά των στρατιωτικών

¹⁹⁸ PIETRALUNGA Cédric, "Guerre en Ukraine : à Makiïvka, dans le Donbass, des dizaines de soldats russes tués dans le bombardement de leur base - Moscou reconnaît la mort de 63 soldats après une frappe ukrainienne dans cette ville industrielle, près de Donetsk", *Le Monde*, 02 Ιανουαρίου 2023: https://www.lemonde.fr/international/article/2023/01/02/ukraine-des-dizaines-de-soldats-russes-tues-dans-le-bombardement-de-leur-base-dans-le-donbass_6156367_3210.html

επιτελείων, εξ ου και η απαγόρευση του ρωσικού στρατού για τη χρήση smartphones από τους στρατιώτες του. Οι άλλοι στρατοί του κόσμου δεν μπορούν να σκεφτούν διαφορετικά. Στις ΗΠΑ, αυτό έχει οδηγήσει σε μια μερική πολιτική αποσύνδεση του "συστήματος NSA & GAFAM". Αυτή η απόκλιση των ανησυχιών, μεταξύ εμπορικών εταιρειών και υπηρεσιών πληροφοριών, είναι εμφανής το 2023 λόγω της σύγκρουσης με τη Ρωσία, αλλά επίσης, και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, όσον αφορά τις οικονομικές ανταλλαγές με την Κίνα και τον αποκλεισμό των εταιρειών της από τα συστήματα τηλεπικοινωνιών. Όμως η αποσύνδεση είναι μερική μόνο από δύο απόψεις: 1) δεν αφορά την επιτήρηση των Αμερικανών πολιτών από τις ΗΠΑ και τις συμμαχικές χώρες- 2) ακόμη και απέναντι στη Ρωσία και την Κίνα, η ισχύς των GAFAM και το ενδιαφέρον τους για τις κινεζικές και ρωσικές αγορές ανταγωνίζεται αυτό των κρατών¹⁹⁹.

4.2 Ιστορική αδιανόητη και γενική αμηχανία σχετικά με την "ιδιωτική ζωή"

Ο παραπάνω κατάλογος των γνωστικών εμποδίων και των πολιτισμικών στρατηγικών της "άρνησης της ατζέντας"²⁰⁰ (Cobb) δεν είναι καθόλου εξαντλητικός. Υπάρχει ένας άλλος θεμελιώδης παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη: η έννοια της ιδιωτικής ζωής είναι αδιανόητη στα δόγματα του πολιτικού φιλελευθερισμού που πηγάζουν από τη φιλοσοφία του Διαφωτισμού. Όπως παρατηρεί ο Georges Duby, η έννοια είναι γενικά αναχρονιστική για την περίοδο της Αναγέννησης: "Δεν

¹⁹⁹ NOCETTI Julien, SEL Pierre, "Les États autoritaires face aux Big Tech. Regards croisés Chine-Russie", *Pouvoirs*, 2023/2 (N° 185), p. 123-134 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-123.htm>

²⁰⁰ ROSS Marc Howard, COBB Roger W. Cobb (eds.), *Cultural Strategies of Agenda Denial: Avoidance, Attack, and Redefinition*, Paperback 1997, 244 σελ.

διστάσαμε λοιπόν να χρησιμοποιήσουμε την έννοια, η οποία είναι εξίσου αναχρονιστική, αν όχι περισσότερο, της ιδιωτικής ζωής, και προσπαθήσαμε να διακρίνουμε στη μεσαιωνική κοινωνία ένα όριο μεταξύ αυτού που θεωρούνταν ιδιωτικό και αυτού που δεν θεωρούνταν, να απομονώσουμε ένα πεδίο κοινωνικότητας που αντιστοιχεί σε αυτό που αποκαλούμε σήμερα ιδιωτική ζωή".²⁰¹ Η Madeleine Foisil, μελετώντας τα "Απομνημονεύματα" και άλλα "προσωπικά ημερολόγια" συγγραφέων του 17ου^{ème} αιώνα, συμφωνεί: "Αυτοί οι συγγραφείς του 17ου αιώνα δεν είχαν επίγνωση του ιδιωτικού εαυτού όπως τον αντιλαμβανόμαστε σήμερα."²⁰² Η έρευνα της Lynn Hunt για τη Γαλλική Επανάσταση το επιβεβαιώνει αυτό: "Είναι πολύ δύσκολο να εκθέσουμε την αντίληψη των επαναστατών για την ιδιωτικότητα"²⁰³. Η έρευνα στα πολιτικά δόγματα οδηγεί στο ίδιο συμπέρασμα.

Η έννοια αυτή εμφανίστηκε στις πολιτικές συζητήσεις και στο δίκαιο μόνο μετά τις φιλελεύθερες επαναστάσεις του 17ου^{ème} και του 18ου^{ème} αιώνα, με μια πολύ περιοριστική έννοια: την προστασία της ιδιωτικής ζωής των δημόσιων προσώπων από τις δημοσιογραφικές έρευνες. Είναι χαρακτηριστικό ότι το σύνταγμα της πρώτης Γαλλικής Δημοκρατίας, το 1791, δεν αναγνώριζε την ιδιωτική ζωή ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, αλλά μόνο, στο άρθρο 17, ως μηχανισμό προστασίας των ατόμων, έναν μηχανισμό που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί κυρίως κατά του Τύπου: "(...) Η συκοφαντία και οι προσβολές, εναντίον οποιουδήποτε προσώπου, οι οποίες σχετίζονται με τις ενέργειες της ιδιωτικής του ζωής, θα τιμωρούνται κατά την ποινική τους

²⁰¹ DUBY Georges, "Avertissement", στο: P.Ariès, G.Duby, *Histoire de la vie privée - Tome 2. De l'Europe féodale à la Renaissance*, Paris: Seuil/Points, 1999 (2η έκδοση), σ. 7.

²⁰² Στο ίδιο, σ. 321.

²⁰³ HUNT Lynn, "Révolution française et vie privée", στο: P.Ariès, G. Duby, (dir.), *Histoire de la vie privée - 4. De la Révolution à la Grande Guerre*, Seuil, 1987, σ. 36.

δίωξη" ([Τίτλος III - Κεφ. V - άρθρο 17 al.3](#)). Από το 1797 έως το 1848, η Γαλλία βίωσε σχεδόν μισό αιώνα συνεχούς περιορισμού της ελευθερίας του Τύπου, πολλαπλών και ποικίλων λογοκρισιών, κατά τη διάρκεια των οποίων η ιδιωτική ζωή ως λόγος λογοκρισίας έγινε περιθωριακή σε σύγκριση με την κλίμακα όλων των άλλων απαγορεύσεων της δημόσιας έκφρασης, της κριτικής του αρχηγού του κράτους, του κράτους, της κυβέρνησης, των πολιτικών της κ.λπ. Ένας νόμος του 1835 έφθασε στο αποκορύφωμα της πολιτικής λογοκρισίας. Καταργήθηκε με το διάταγμα της 22-29 Μαρτίου 1848, μετά την έναρξη της επανάστασης, αλλά η κατάργηση αυτή δεν εξάλειψε την αναφορά στην ιδιωτική ζωή, η οποία ήταν και πάλι ο κύριος λόγος λογοκρισίας: *"Το παρόν διάταγμα, μακριά από την κατάργηση της διάκρισης μεταξύ των επιθέσεων κατά της ιδιωτικής ζωής και των επιθέσεων κατά της δημόσιας ζωής ενός δημόσιου λειτουργού, απλώς διατηρεί και επιβεβαιώνει την αρχή αυτή και σέβεται τη διαφορά δικαιοδοσίας για κάθε μία από αυτές τις επιθέσεις. Trib. Correctionnel de Lyon, 14 Φεβρουαρίου 1849- maréchal Bugeaud, C. le Peuple souverain (G.T.21). Η απόφαση αυτή επικυρώθηκε κατά την έφεση και η έφεση κατά της απόφασης του δικαστηρίου της Λυών απορρίφθηκε από το Ακυρωτικό Δικαστήριο στις 19 Απριλίου 1849"*.²⁰⁴ Η διατύπωση του άρθρου 17 είναι γενική, αλλά ο πολιτικός του σκοπός είναι πιο συγκεκριμένος, καθώς αφορά μόνο διάσημα ή δημόσια πρόσωπα, όπως υπουργούς, εκδότες, εκλεγμένους αντιπροσώπους κ.λπ. Το Γαλλικό Ακυρωτικό Δικαστήριο φαίνεται ότι αναφέρθηκε σε αυτό για πρώτη φορά στην απόφασή του της 28ης Φεβρουαρίου 1874, με την οποία παρείχε προστασία στους

²⁰⁴ C. Chassan, *Lois sur la presse depuis le 24 février 1848*, Paris: Videcoq fils aîné, éditeur, 1851, σ. 13.

βουλευτές που συμμετείχαν σε προσκύνημα έναντι των αποκαλύψεων στον Τύπο, στο όνομα της "ιδιωτικής ζωής", συμπεριλαμβανομένων των πράξεων της οικογενειακής ζωής και εκείνων που αφορούν το "εσωτερικό φόρουμ" της ελευθερίας της συνείδησης. Καθ' όλη τη διάρκεια του 19ème αιώνα, στη Γαλλία, τις Ηνωμένες Πολιτείες και το Ηνωμένο Βασίλειο, η προστασία της ιδιωτικής ζωής των δημόσιων προσώπων θεωρήθηκε ως μέσο λογοκρισίας του Τύπου προς όφελος των ισχυρών.

Η "ιδιωτική ζωή" φαίνεται επίσης να είναι μια έννοια που αντικατοπτρίζει τις αστικές προτιμήσεις για μια οικογενειακή και προσωπική ζωή που αποσύρεται σε μια οικεία σφαίρα για όσους έχουν τα μέσα να αγοράσουν κατοικίες αρκετά μεγάλες ώστε να είναι δυνατή μια τέτοια απόσυρση. Αντίθετα, ο τρόπος ζωής της εργατικής τάξης και του προλεταριάτου είναι ενσωματωμένος στη συλλογικότητα των στενόχωρων κατοικιών και των πυκνών προαστίων. Ο Καρλ Μαρξ αποτύπωσε αυτές τις αντιλήψεις ήδη από το 1843 στο κείμενό του για το "Εβραϊκό ζήτημα" με μια σφοδρή κριτική στα ανθρώπινα δικαιώματα, από αυτή τη σκοπιά²⁰⁵ : *"Διαπιστώνουμε ότι τα λεγόμενα δικαιώματα του ανθρώπου, τα δικαιώματα του ανθρώπου σε αντίθεση με τα δικαιώματα του πολίτη, δεν είναι τίποτε άλλο από τα δικαιώματα του μέλους της αστικής κοινωνίας, δηλαδή του εγωιστή ανθρώπου, του ανθρώπου που είναι αποκομμένος από τον άνθρωπο και από τη συλλογικότητα. "Και "κανένα από τα λεγόμενα δικαιώματα του ανθρώπου δεν υπερβαίνει τον εγωιστή άνθρωπο, τον άνθρωπο όπως είναι ως μέλος της αστικής κοινωνίας, δηλαδή ένα άτομο στραμμένο στον εαυτό του, στο*

²⁰⁵ Σε απευθείας σύνδεση: http://classiques.uqac.ca/classiques/Marx_karl/question_juive/question_juive.html

ιδιωτικό του συμφέρον και στην ιδιωτική του ευχαρίστηση και αποκομμένο από την κοινότητα".²⁰⁶ Καθώς ο εξευγενισμός των προλετάρων δεν αποτελούσε έναν από τους πολιτικούς στόχους των μαρξιστών, η έννοια της "ιδιωτικής ζωής" έγινε αντικείμενο περιφρόνησης, ακόμη και μίσους, και πάνω απ' όλα ένα γλωσσικό ταμπού που έμελλε να επεκταθεί σε όλες τις αλληλοβοηθητικές, συνδικαλιστικές, κομματικές, δημοσιογραφικές και δογματικές οργανώσεις που συσπειρώθηκαν στο μαρξισμό, καθώς και σε όλες τις χώρες της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής που πειραματίστηκαν με μια κομμουνιστική μορφή πολιτικού καθεστώτος.

Από την επανάσταση του 1917 και μετά στη Ρωσία, αλλά και σε όλες τις κομμουνιστικές χώρες, η "ιδιωτική ζωή" έγινε όχι μόνο γλωσσικό ταμπού,²⁰⁷ αλλά κυρίως αντικείμενο μάχης: "Το επαναστατικό πρόγραμμα των Μπολσεβίκων οριοθετήθηκε ρητά ενάντια σε αυτές τις διακρίσεις και σκόπευε να θέσει υπό αμφισβήτηση την παραδοσιακή διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, που θεωρούνταν θεμέλιο της αστικής κοινωνίας των πολιτών"²⁰⁸.

Στο καπιταλιστικό στρατόπεδο, η μείωση των ωρών εργασίας έχει μια ιστορία αιώνων, που χρονολογείται από το 1848, αλλά στα δόγματα της Αριστεράς, ο στόχος της είναι ο καταμερισμός της εργασίας (ενόψει της ανεργίας) και η προστασία της υγείας των ασθενέστερων (παιδιά κ.λπ.), όχι η απελευθέρωση χρόνου για

²⁰⁶ Παρατίθεται από τον Jean Morange, "La Déclaration et l'évolution des droits de l'homme", στο: Jean Morange ed, La Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen. (26 Αυγούστου 1789). Paris cedex 14, Presses Universitaires de France, "Que sais-je?", 2002, σ. 55-86: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/--9782130529774-page-55.htm>.

²⁰⁷ KHARKHORDIN Oleg, "Αποκαλύπτοντας, αποκρύπτοντας. Μια γενεαλογία της ιδιωτικής ζωής στη σοβιετική Ρωσία". In: *Politix*, vol. 8, n°31, 1995. pp. 203-227 : https://www-persee-fr.ezpaarse.univ-paris1.fr/doc/polix_0295-2319_1995_num_8_31_1925#xd_co_f=NWIwNWRiNDMtM2UxZC00NGl0LTg2NjMtMTU2MDhiOGUyYWU3~

²⁰⁸ CHRISTIAN Michel, KOTT Sandrine, "Εισαγωγή. Sphère publique et sphère privée dans les sociétés socialistes. La mise à l'épreuve d'une dichotomie", *Histoire@Politique*, 2009/1 (n° 7), p. 1-1 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-histoire-politique-2009-1-page-1.htm>.

κάτι άλλο... Όπως αναλύει η Marion Fontaine στο "Travail et loisirs", contribution à l'*Histoire des gauches en France* (Becker, Candar, eds, 2005), η Αριστερά ανέπτυξε μια βιομηχανική πολιτική κουλτούρα ευνοϊκή για την εργασία, δεδομένης της πανταχού παρούσας παρουσίας της στην καθημερινή εργασιακή ζωή. Από την άλλη πλευρά, ο μη εργάσιμος χρόνος - που νοείται ως χρόνος "ιδιωτικής ζωής" (που εξακολουθεί να αντιτίθεται στην "επαγγελματική ζωή" στα λεξικά της εποχής) - θεωρήθηκε ως στίγμα του αστικού παρασιτισμού... γεγονός που δεν διευκόλυνε καθόλου τους εργαζόμενους να διεκδικήσουν ισοδύναμο μη εργάσιμο χρόνο.

Παρόλο που ο γαμπρός του Καρλ Μαρξ, ο Paul Lafargue, δημοσίευσε το 1883 ένα έργο με προκλητικό τίτλο - *Le Droit à la paresse - Réfutation du droit au travail de 1848* - υπερασπιζόμενος τον ελεύθερο χρόνο και τη χειραφέτηση εκτός εργασίας για τους προλετάριους... Η κουλτούρα της εργασίας συνέχισε να υπερισχύει της κουλτούρας του ελεύθερου χρόνου στην Αριστερά και οι κινητοποιήσεις για το "οκτάωρο" έδωσαν το έναυσμα για μια "ημέρα εργασίας" από την 1η^{er} Μαΐου 1890, αλλά όχι για μια ημέρα ελεύθερου χρόνου. Σε μια εποχή που η Εκκλησία και το κράτος διαχωρίζονταν, η ιδιωτική ζωή συχνά συνδεόταν με τη θρησκεία στις πολιτικές συζητήσεις: τώρα που ο διαχωρισμός είχε επιτευχθεί, πολλοί άνθρωποι θεωρούσαν ότι το κράτος δεν είχε καμία δουλειά να εκφράζει τις απόψεις του για ιδιωτικά θέματα. Τα ίδια επιχειρήματα χρησιμοποιήθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα^{ème} κατά των προσπαθειών για τη δημιουργία ενός Υπουργείου Πολιτισμού²⁰⁹.

²⁰⁹ DUBOIS Vincent, *Les politiques culturelles - Genèse d'une catégorie d'intervention publique*, Paris: Belin, 1999.

Τα πρώτα κομμουνιστικά δημοτικά συμβούλια που ήρθαν στην εξουσία τη δεκαετία του 1920, ιδίως στα προάστια του Παρισιού, ανέτρεψαν την έννοια της "ιδιωτικής ζωής", αναπτύσσοντας δημόσιες πολιτικές για την παροχή πρόσβασης σε κοινά πολιτιστικά και αθλητικά αγαθά (γήπεδα, κοινοτικά κέντρα, χωριάτικες αίθουσες, εργατικές ενώσεις, χορωδίες και ποδοσφαιρικές λέσχες, κινηματογραφικές λέσχες και θεατρικές ενώσεις κ.λπ.). Μόνο στα χρόνια του μεσοπολέμου η Αριστερά (κομμουνιστική και σοσιαλιστική) ανέπτυξε ένα δόγμα σε αυτόν τον τομέα: η κυβέρνηση Blum εισήγαγε τις "αμειβόμενες διακοπές" το 1936. Αλλά όλα τα δόγματα της Αριστεράς είχαν ως στόχο να προωθήσουν αυτή τη συλλογική αίσθηση της ιδιωτικής ζωής ως "κοινό αγαθό".

Τα ολοκληρωτικά πειράματα του 20ού αιώνα^{ème}, ιδίως ο ναζισμός και ο σταλινισμός, άλλαξαν τις κοσμοθεωρίες. Στο καπιταλιστικό στρατόπεδο, ήταν ουσιαστικά το άρθρο 12 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ το 1948 που έθεσε τον θεμέλιο λίθο για ένα θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα που δεν είχε ακόμη εφευρεθεί. *"Κανείς δεν πρέπει να υπόκειται σε αυθαίρετες επεμβάσεις στην ιδιωτική του ζωή, την οικογένεια, την κατοικία ή την αλληλογραφία του, ούτε σε επιθέσεις κατά της τιμής και της φήμης του. Καθένας έχει το δικαίωμα στην προστασία του νόμου έναντι τέτοιων παρεμβάσεων ή επιθέσεων"*. Το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υιοθετήθηκε το 1950, ακολουθούμενο από διάφορα διεθνή κείμενα. Στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, μόλις το 1956 και με την έκθεση Χρουντσόφ που εγκαινίασε την αποσταλινοποίηση, επανεμφανίστηκε μια παρόμοια έννοια, αυτή της "προσωπικής ζωής", η οποία συνδέεται άμεσα με τη νέα "προσωπική

ιδιοκτησία" που επιτρέπεται (το περίφημο μικρό ιδιωτικό "οικόπεδο") και καθιστά δυνατή την παραγωγή ιδιωτικού εισοδήματος που μπορεί να χρηματοδοτήσει την ιδιωτική ζωή.

Στην ιστορία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, η "ιδιωτική ζωή" είναι ίσως η πιο πρόσφατη που αναγνωρίστηκε και φαίνεται να βρίσκεται ακόμη σε διαδικασία επινόησης από τις δογματικές και συνταγματικές αρχές, τόσο μεταβλητοί και ευμετάβλητοι είναι οι ορισμοί (βλ. παράγραφο [2.2](#) ανωτέρω). Ο χρόνος που χρειάστηκε για να διαδοθεί στους πολιτισμούς, και ακόμη και για να διαπεράσει τους πολιτικούς πολιτισμούς, είναι ακόμη πολύ σύντομος (μερικές δεκαετίες), αν όχι πολύ σύντομος, για να είναι ευρέως διαδεδομένη η συνειδητοποίηση του ζητήματος.

Η νομολογία των συνταγματικών δικαστηρίων είναι επίσης καθυστερημένη σε σύγκριση με άλλα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα που αναγνωρίστηκαν τους τελευταίους αιώνες: [1965](#) στις ΗΠΑ, [1969](#) στη Γερμανία... και [1999](#) στη Γαλλία. Και στις δύο αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ (1965) και του Γαλλικού Συνταγματικού Συμβουλίου (1999), οι συνταγματικοί δικαστές "ανακάλυψαν" ένα "σιωπηρό" δικαίωμα που είχε περάσει απαρατήρητο για περισσότερο από ενάμιση αιώνα (!): την ιδιωτική ζωή ως θεμελιώδες δικαίωμα. Το αμερικανικό δικαστήριο βρήκε έτσι προστασία στην Πρώτη Τροποποίηση του αμερικανικού Συντάγματος (1791): *"Το Κογκρέσο δεν θα θεσπίσει κανένα νόμο που να αφορά την εγκαθίδρυση θρησκείας ή να απαγορεύει την ελεύθερη άσκησή της- ή να περιορίζει την ελευθερία του λόγου, του Τύπου ή το δικαίωμα των πολιτών να συγκεντρώνονται ειρηνικά ή να υποβάλλουν αναφορά στην κυβέρνηση για την αποκατάσταση των παραπόνων"*. Και στην

τέταρτη τροπολογία: "Το δικαίωμα του λαού να είναι ασφαλής στα πρόσωπα, τα σπίτια, τα έγγραφα και τα υπάρχοντά του, από αδικαιολόγητες έρευνες και κατασχέσεις, δεν θα παραβιάζεται, και δεν θα εκδίδονται εντάλματα, παρά μόνο με πιθανή αιτία, υποστηριζόμενη με όρκο ή διαβεβαίωση, και περιγράφοντας ιδιαίτερα τον τόπο που θα ερευνηθεί και τα πρόσωπα ή τα πράγματα που θα κατασχεθούν". Το Γαλλικό Συνταγματικό Συμβούλιο έκανε το ίδιο με το άρθρο 2 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1789: "Ο σκοπός κάθε πολιτικής ένωσης είναι η διατήρηση των φυσικών και αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Τα δικαιώματα αυτά είναι η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στην καταπίεση"... Σε όλα αυτά τα άρθρα δεν υπάρχει καμία αναφορά στην ιδιωτική ζωή και είναι πολύ δύσκολο να μην διαβάσει κανείς αυτές τις αποφάσεις ως δημιουργία νέων συνταγματικών κανόνων.

Εδώ και εβδομήντα πέντε χρόνια (UDHR άρθρο 12, ΟΗΕ 1948) η ιδιωτική ζωή αποτελεί αντικείμενο συζήτησης, με τους ορισμούς να ποικίλλουν, να θολώνουν και να ταλαντεύονται από τη μία δημοκρατική χώρα στην άλλη, από τη μία εποχή στην άλλη και από το ένα ρεύμα στο άλλο: η ιδιωτική ζωή ως σφαίρα της ατομικής οικειότητας που μπορεί να πρέπει να προστατεύεται από το βλέμμα των άλλων μπροστά στη μαζική καταγραφή προσωπικών δεδομένων που αναπτύχθηκε από τον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής από το 2001 και μετά απέχει πολύ από το να αποτελεί αντικείμενο εθνικής ή διεθνούς συναίνεσης. Ορισμένοι κοινωνικοί φορείς συνδέουν την ιδιωτικότητα με την ελευθερία, άλλοι με την τιμή, άλλοι με την αξιοπρέπεια και άλλοι με την ιδιοκτησία. Σε μια εποχή που η νομική έννοια της ιδιωτικής ζωής φαίνεται να αναζητά τη θέση

της δίπλα σε άλλες έννοιες, ο καπιταλισμός της επιτήρησης και της επιρροής δημιουργεί ένα νέο στρώμα καπιταλιστών, κυρίως τους διευθυντές και τους εργαζόμενους μετόχους των μεγάλων εταιρειών, οι οποίοι έχουν άμεσο συμφέρον από την ασάφεια του ορισμού και τα νομικά κενά που αφορούν την ιδιωτική ζωή. Η νομική αβεβαιότητα σε αυτό το θέμα ωφελεί τις εταιρείες των οποίων τα κέρδη μπορούν να συνεχίσουν να προέρχονται από τη νομιμοποίηση των προσωπικών δεδομένων για διαφημιστικούς σκοπούς. Οι εταιρείες αυτές, ιδίως εκείνες με την υψηλότερη κεφαλαιοποίηση στην αγορά, διαθέτουν σημαντικούς προϋπολογισμούς άσκησης πίεσης, με ιστορικά πρωτοφανή ετήσια ποσά στη διάθεσή τους, τα οποία αυξάνονται κατακόρυφα κατά τα έτη προετοιμασίας της νέας νομοθεσίας για το κοινοβούλιο²¹⁰. Η ισχύς της πολιτικής επιρροής που ασκούν οι ψηφιακές εταιρείες και οι εκπρόσωποι των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των ενώσεών τους αυξάνεται σημαντικά από τη σύγκλιση των συμφερόντων μεταξύ των δραστηριοτήτων της αστυνομίας για την παρακολούθηση των προσωπικών δεδομένων και των εμπορικών δραστηριοτήτων για τη νομιμοποίηση της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων για διαφημιστικούς σκοπούς. Η άμεση πρόσβαση της NSA στους διακομιστές της GAFAM, η οποία διαπραγματεύτηκε ήδη από το 2002 και αποκαλύφθηκε από την υπόθεση PRISM, δημιουργεί την ιδρυτική συμμαχία του "Συστήματος NSA & GAFAM", η οποία δεν είναι μόνο τεχνική αλλά και πολιτική: οι δύο συνιστώσες της

²¹⁰ Βλέπε: Zuboff, ACS, σ. 175. κ.ε., Jean-Pierre Stroobants, "Les Gafam, rois du lobbying à Bruxelles - Το Παρατηρητήριο της Ευρώπης των επιχειρήσεων και το Lobby Control διεξήγαγαν μια ευρεία έρευνα, η οποία δημοσιεύθηκε την Τρίτη 31 Αυγούστου, σχετικά με την αυξανόμενη δύναμη των ψηφιακών κολοσσών στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα", Le Monde, 31 Αυγούστου 2021: https://www.lemonde.fr/economie/article/2021/08/31/les-gafam-rois-du-lobbying-a-bruxelles_6092811_3234.html- VERHEECKE Lora, "Régulation du numérique : la France cultive l'entre-soi avec les industriels", Observatoire des multinationales - Enquêtes et veille citoyenne pour la démocratie économique, 24 Φεβρουαρίου 2022: <https://multinationales.org/fr/enquetes/une-presidence-sous-influence/regulation-du-numerique-la-france-cultive-l-entre-soi-avec-les-industriels-> Άλλες πηγές για τα ευρωπαϊκά λόμπι: <https://lobbyfacts.eu/>- https://wiki.laquadrature.net/Lobbies_on_dataprotection,

συμμαχίας έχουν κοινό συμφέρον να αντιταχθούν σε νέους κανόνες που θα εμπόδιζαν τις αντίστοιχες δραστηριότητές τους. Οι μυστικές υπηρεσίες διαθέτουν επίσης πόρους άσκησης πίεσης (βλ. § 5.2 παρακάτω), τόσο μέσω του δημόσιου χρήματος που έχουν στη διάθεσή τους για τα ερευνητικά τους προγράμματα όσο και μέσω της διακριτικής αλλά αναγκαίας εγγύτητάς τους με τους πολιτικούς ιθύνοντες. Τα εμπειρικά στοιχεία που συγκέντρωσε ο Zuboff για το θέμα αυτό είναι αδιαμφισβήτητα (βλ. ACS κεφ. 3).

Δεν αποτελεί έκπληξη, λοιπόν, το γεγονός ότι είναι τόσο δύσκολο να τεθούν στην πολιτική ατζέντα του 21ου^e αιώνα τα δημόσια προβλήματα της προστασίας της ιδιωτικής ζωής του ατόμου που θέτει ο καπιταλισμός της επιτήρησης. Ο πολιτικός συσχετισμός δυνάμεων είναι πολύ άνισος. Αντιμέτωπα με εταιρείες και αστυνομικές δυνάμεις που ενδιαφέρονται να καταγράψουν προσωπικά δεδομένα, τα δημοκρατικά πολιτικά κόμματα που πιθανόν να υπερασπίζονται το αντίθετο συμφέρον, προς όφελος των πολιτών, διαταράσσονται από την ψηφιακή επανάσταση και τις αντιδιανοητικές ανατροπές που αυτό συνεπάγεται: στα δεξιά, πολεμούν τον καπιταλισμό (της επιτήρησης και της επιρροής) για να υπερασπιστούν την ιδιωτικότητα και, στα αριστερά, υπερασπίζονται την ιδιωτικότητα για να πολεμήσουν τον καπιταλισμό (της επιτήρησης και της επιρροής). Σε αυτό πρέπει να προσθέσουμε τις ανερχόμενες γενιές των *ψηφιακών ιθαγενών*, που αγνοούν τον προ-ψηφιακό κόσμο και είναι αποφασιστικά ενθουσιώδεις στη συνεργασία με τον ψηφιακό καπιταλισμό όταν πρόκειται να χρησιμοποιήσουν τα εργαλεία του, αλλά άκριτοι ως προς τις κοινωνικές τους επιπτώσεις (κυρίως λόγω έλλειψης κατάλληλης εκπαίδευσης). Όλοι οι κοινωνικο-ιστορικοί παράγοντες που επί αιώνες συσκοτίζουν την προστασία

της ιδιωτικής ζωής ως θεμελιώδους ανθρώπινου δικαιώματος, που επιβραδύνουν την ένταξή της στις πολιτικές ατζέντες των δημόσιων θεσμών και των ιδιωτικών οργανισμών και που εμποδίζουν σήμερα τη διεθνή συναίνεση για τον ορισμό και την προστασία της ιδιωτικής ζωής, αποτελούν παράγοντες της γνωστικής και πολιτισμικής θολούρας που συμβάλλει στη συσκότιση της πληροφορίας που ξεκίνησε πριν από δέκα χρόνια με την κρίση *DOT-COM* και τις επιθέσεις στο *Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου* το 2001.

4.3 Λαϊκές και τυφλές πεποιθήσεις: μια ψηφιακή μυθολογία

Πέρα από τον μυστικό χαρακτήρα των συμφωνιών που σφράγισαν το "Σύστημα NSA & GAFAM" (§ [4.1](#)) και τις πολιτισμικές δυσκολίες στη σκέψη των νέων συνθηκών ιδιωτικότητας (§ [4.2](#)), υπάρχει μια άλλη διάσταση που είναι σημαντική για την κατανόηση της ευρείας τύφλωσης απέναντι στη γέννηση του καπιταλισμού της επιτήρησης και της επιρροής: αυτή των ψευδαισθήσεων που διαδίδονται στους ανθρώπους σχετικά με το Διαδίκτυο. Αυτές αφορούν ιδίως την αποκέντρωση του Διαδικτύου, την ισονομία των χρηστών του Διαδικτύου και την αποδιαμεσολάβηση.

Αυτές οι ψευδαισθήσεις ήταν ακόμη πιο διαδεδομένες επειδή αντιστοιχούσαν σε μια μυθολογική συζήτηση για την προέλευση της ψηφιακής πληροφορικής, αφενός, στις αδυναμίες της πρώτης ιστοριογραφίας της ψηφιακής πληροφορικής, αφετέρου, και στο ενδιαφέρον των ψηφιακών εταιρειών να επιτρέψουν την άνθηση αυτών των πεποιθήσεων. Σε αυτά πρέπει να προστεθεί η αδυναμία των πολιτικών ηγετών, των δημοσιογράφων και των

ακαδημαϊκών να κατανοήσουν τι συμβαίνει. Όπως παρατηρεί ο Romain Badouard, κατά τη διάρκεια της έκρηξης του αριθμού των ιστολογίων στο Διαδίκτυο στα μέσα της δεκαετίας του 2000, "για τις πολιτικές προσωπικότητες της εποχής, οι οποίες δεν ήταν ιδιαίτερα τεχνοφιλικές, το Διαδίκτυο ήταν στην καλύτερη περίπτωση ένα ακίνδυνο *café du commerce*, στη χειρότερη μια διέξοδος λαϊκής βλακείας. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι δημοσιογράφοι έγιναν ένα ιδιαίτερα συνδεδεμένο επάγγελμα, αλλά δυσκολεύτηκαν να αντιληφθούν την κλίμακα του φαινομένου.²¹¹

Η ιδέα του Διαδικτύου ως αποκεντρωμένου δικτύου προέκυψε κατά τις πρώτες ημέρες της ιδιωτικής πληροφορικής, αλλά ήταν επίσης μια απάντηση σε στρατιωτικές ανησυχίες, ιδίως στην ανάγκη για ένα δίκτυο επικοινωνιών μεταξύ υπολογιστών που θα μπορούσε να συνεχίσει να λειτουργεί ακόμη και όταν ορισμένα από τα στοιχεία του καταστρέφονται ή τίθενται εκτός λειτουργίας. Το στρατιωτικό ενδιαφέρον είναι προφανές. Το κορυφαίο άρθρο επί του θέματος γράφτηκε από τον Paul Baran, σύμβουλο της RAND Corporation, το 1962 (ένα χρόνο πριν από τη δημιουργία, το 1963, του

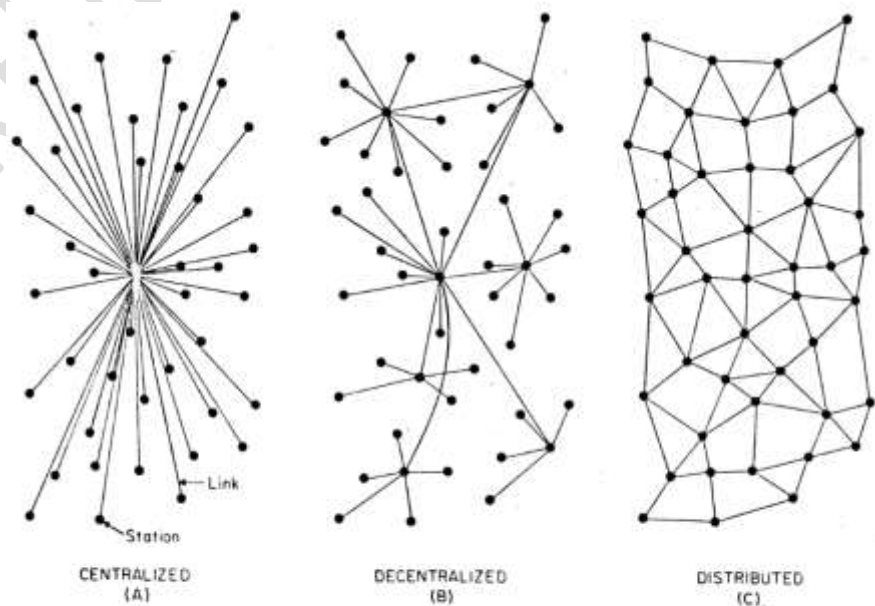

FIG. 1 – Centralized, Decentralized and Distributed Networks

Extrait de : BARAN Paul, « On distributed communications networks », *The RAND Corporation – Paper P2626*, 1962 : <https://www.rand.org/pubs/papers/P2626.html>

²¹¹ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet*, ό.π., σ. 27.

Arpanet, ενός από τους προδρόμους του Διαδικτύου), στο οποίο εκτίθενται οι αφηρημένες αρχές μιας αρχιτεκτονικής δικτύου αποτελούμενης από δυνητικά αναξιόπιστες συνδέσεις που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως υποκατάστατα η μία της άλλης για τη μετάδοση πακέτων πληροφοριών που θα μπορούσαν να ακολουθήσουν διαφορετικές διαδρομές από το ένα σημείο στο άλλο ανάλογα με τη διαθεσιμότητα των συνδέσεων.²¹² . Ο Paul Baran διακρίνει τρεις τύπους αρχιτεκτονικής. Ο τρίτος, γνωστός ως "κατανεμημένο δίκτυο", θεωρήθηκε εκείνη την εποχή και συνεχίζει μέχρι σήμερα να αντιστοιχεί στο Διαδίκτυο. Αυτή η τεχνολογική αντίληψη της υπολογιστικής κατανεμημένων δικτύων δεν είναι λανθασμένη στο στάδιο του σχεδιασμού, αλλά γίνεται μυθολογική κατά τις δεκαετίες της κοινωνικής επέκτασης όταν χρησιμοποιείται για να περιγράψει το Διαδίκτυο, αγνοώντας όχι τα τεχνολογικά αλλά τα οικονομικά και πολιτικά χαρακτηριστικά. Είτε το εξετάζουμε στην αμερικανική προϊστορία του στο Arpanet μεταξύ 1963 και 1983, είτε στη μετέπειτα παγκόσμια ιστορία του και στη φάση της κοινωνικής επέκτασής του από το 1995 και μετά, το Διαδίκτυο δεν ήταν ποτέ πολιτικά ή οικονομικά αποκεντρωμένο (αν και τεχνολογικά αποκεντρωμένο). Ο συγκεντρωτισμός ήταν πάντα αμερικανικός: πρώτα απ' όλα, συνδέεται με το πανάρχαιο μονοπώλιο της IBM, η οποία εξασφάλιζε την τεχνική διακυβέρνηση του τομέα επιβάλλοντας τα πρότυπα, τις γλώσσες και τα πρωτόκολλα της σε άλλες εταιρείες. Όταν η IBM έχασε την κυρίαρχη θέση της, η δημιουργία του W3C το 1993 και του ICANN το 1998 πήρε τη θέση αυτής της φαινομενικά τεχνικής, αλλά στην πραγματικότητα άκρως πολιτικής, μορφής διακυβέρνησης. Αυτός

²¹² BARAN Paul, "On distributed communications networks", The RAND Corporation - Paper P2626 , 1962 : <https://www.rand.org/pubs/papers/P2626.html>

ο πολιτικοοικονομικός συγκεντρωτισμός ενισχύθηκε περαιτέρω με τη δημιουργία του "συστήματος NSA & GAFAM" το 2001. Και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, πρώτα απ' όλα λόγω της αμερικανικής πρωτοπορίας στην αποθηκευτική ικανότητα των κέντρων δεδομένων, στο μέγεθος των βάσεων δεδομένων και στην ικανότητα επεξεργασίας αυτών των δεδομένων με τη χρήση "τεχνητής νοημοσύνης". Παρατείνεται επίσης λόγω της γεωπολιτικής ισχύος των ΗΠΑ έναντι των άλλων κυβερνήσεων του πλανήτη και λόγω της αμερικανικής άρνησης να μοιραστούν την εξουσία πάνω στο δημιούργημά τους: την πληροφορική, το διαδίκτυο και την ψηφιακή τεχνολογία. Αν πάρουμε τα τρία διαγράμματα του Paul Baran και τα συνδέσουμε όχι με τις τεχνολογικές μεταβλητές του σχεδιασμού, αλλά με τις πολιτικές και οικονομικές μεταβλητές της κοινωνικής επέκτασης, μπορούμε να πούμε ότι ο κόσμος της ψηφιακής πληροφορικής βασίστηκε στο μοντέλο Α ("συγκεντρωτικό") από το 1890 έως περίπου το 2011. Στη συνέχεια, καθώς διαμορφώθηκαν τα ρωσικά και κινεζικά δίκτυα, το δίκτυο υπαγόταν όλο και περισσότερο στο μοντέλο Β ("αποκεντρωμένο", εδώ με την έννοια της πολυπολικότητας), αλλά ποτέ στο μοντέλο Γ ("κατανεμημένο"). Ο Paul Baran δεν έχει καμία σχέση με αυτό, αλλά η επί δεκαετίες επικέντρωση στον τεχνολογικό σχεδιασμό δημιούργησε ψευδαισθήσεις σε άλλες χώρες, κυρίως αυτή της πεποίθησης ότι οι ίδιοι, συλλογικά ή ατομικά, βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο με τους Αμερικανούς και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Σε αυτή την πρώτη μεγάλη ψηφιακή ψευδαίσθηση προστίθεται, σαν ένα πρόσθετο στρώμα στενά συνδεδεμένο με το προηγούμενο, αυτό της **ισότητας των χρηστών του Διαδικτύου**. Η πεποίθηση αυτή περιγράφεται καλά από τον Romain Badouard: *"Το δεύτερο χαρακτηριστικό της διαδικτυακής συζήτησης*

απορρέει επίσης άμεσα από την αρχιτεκτονική του δικτύου και αφορά την άνευ όρων ισότητα των ατόμων στη συζήτηση. Από τεχνική άποψη, όλοι οι χρήστες του Διαδικτύου βρίσκονται "στο ίδιο επίπεδο" όταν ανταλλάσσουν πληροφορίες. Αυτή η οριζοντιότητα έχει μεταφραστεί πολιτισμικά με την αρχή ότι όλοι οι συνομιλητές έχουν τις ίδιες προϋποθέσεις για να μιλήσουν και να ακούσουν. Στην τηλεόραση, από την άλλη πλευρά, η βαρύτητα ενός επιχειρήματος αξιολογείται πάντα ανάλογα με την ιδιότητα του ομιλητή. Η γνώμη ενός ειδικού θα έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από εκείνη ενός απλού πολίτη. Στο Διαδίκτυο, αυτή η αρχή της ισοδυναμίας μεταξύ της ιδιότητας ενός ατόμου και της σημασίας των όσων λέει δεν ισχύει. Σε ορισμένες διαδικτυακές κοινότητες, για παράδειγμα, απαγορεύεται στα μέλη που συζητούν να αναφέρουν το επάγγελμά τους ως επιχείρημα κύρους, με την απειλή του αποκλεισμού τους από τα νήματα της συζήτησης. Δάσκαλοι και φοιτητές, γιατροί και ασθενείς, ειδικοί και αρχάριοι βρίσκονται όλοι στο ίδιο επίπεδο".²¹³ Η πρώτη πτυχή αυτής της πεποίθησης, και η πρώτη ψευδαίσθηση που συνεπάγεται, συνίσταται στο ότι δεν γίνεται εξαρχής διάκριση μεταξύ δύο τύπων χρηστών του Διαδικτύου: 1) εκείνων που δημιουργούν, χειρίζονται, εμπορεύονται και διαχειρίζονται τα ηλεκτρονικά-ψηφιακά συστήματα- 2) εκείνων που απλώς τα χρησιμοποιούν. Ο Μαρκ Ζούκερμπεργκ, ιδρυτής και παντοδύναμο αφεντικό του Facebook, χρησιμοποιεί μερικές φορές το Διαδίκτυο, αλλά θα ήταν παράλογο να τον θεωρήσουμε ισότιμο με όλους τους άλλους. Η άλλη αυταπάτη συνίσταται στην πεποίθηση ότι οι διαφορές στις δεξιότητες που συνδέονται με την κατάρτιση, την εμπειρία και τον αριθμό των ετών που δαπανήθηκαν για μάθηση

²¹³ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet*, ό.π., σ. 14.

μπορούν να γίνουν ασήμαντες στον ψηφιακό κόσμο. Από πολλές απόψεις, οι ψηφιακές επικοινωνίες έχουν σίγουρα θολώσει την ταύτιση της κοινωνικής θέσης και των επαγγελματικών δεξιοτήτων, αλλά όταν οι χρήστες του Διαδικτύου αναζητούν ιατρική συμβουλή, τείνουν να απευθύνονται σε γιατρούς (ή σε ηθοποιούς που μοιάζουν με γιατρούς) και όχι σε αρτοποιούς. Η τρίτη αυταπάτη συνίσταται στην αγνόηση των διαφορών που γίνονται γρήγορα εμφανείς μεταξύ των χρηστών του Διαδικτύου, όσο ανώνυμοι και αν είναι, όσον αφορά την ικανότητά τους να έχουν πρόσβαση σε σχετικές πληροφορίες και να κατανοούν τον κοινωνικο-τεχνικό κόσμο στον οποίο δραστηριοποιούνται, για παράδειγμα προκειμένου να αναπτύξουν στρατηγικές ακροατηρίου και επιρροής. Οι χρήστες του Διαδικτύου έχουν πολύ άνισες δυνάμεις, για παράδειγμα όσον αφορά τον αριθμό των ακολούθων ή των φίλων τους, και ο αριθμός αυτός με τη σειρά του εξαρτάται από πολλαπλούς κοινωνικούς παράγοντες, ορισμένοι από τους οποίους είναι παλιοί και συνδέονται με την ιδιότητα και τις δεξιότητές τους, ενώ άλλοι είναι πιο πρόσφατοι και συνδέονται με τις κοινωνικές αντιλήψεις των ψηφιακών παραγόντων επιρροής²¹⁴. Τέλος, οι πρόσφατες ανακαλύψεις που έγιναν κατά τη διάρκεια των υποθέσεων Cambridge-Analytica (2018) και Team Jorge (2020)²¹⁵ σχετικά με την εκλογική χειραγώγηση δείχνουν ότι ένας πολύ μικρός αριθμός ανθρώπων μπορεί να επηρεάσει εκατομμύρια, γεγονός που καταρρίπτει οριστικά τις εξισωτικές ψευδαισθήσεις. Έτσι, όπως και να το δει κανείς, και σε κάθε εποχή ψηφιακής πληροφορικής, ο εξισωτικός

²¹⁴ CORMERAIS Franck, LAKEL Amar, "Juan Branco, influenceur éphémère ou figure d'un nouvel " intellectuel numérique "?", *Quaderni*, 2023/2 (n° 109), σ. 39-58.: <https://www-caim-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-quaderni-2023-2-page-39.htm>

²¹⁵ Leloup Damien and Reynaud Florian, "Révélation sur Team Jorge, des mercenaires de la désinformation opérant dans le monde entier", *Le Monde / Pixels*, 15 Φεβρουαρίου 2023: https://www.lemonde.fr/pixels/article/2023/02/15/revelations-sur-team-jorge-des-mercenaires-de-la-desinformation-operant-dans-le-monde-entier_6161842_4408996.html.

οριζοντισμός είναι απλώς άλλη μια ψευδαίσθηση που συμβάλλει στη μεγάλη ψηφιακή μυθολογία.

Η τρίτη ψευδαίσθηση αποτελεί συνέχεια των δύο προηγούμενων και συνδέεται με την **"αποδιαμεσολάβηση", η οποία εκλαμβάνεται ως θετική**. Ο όρος "αποδιαμεσολάβηση", ο οποίος χρησιμοποιείται ευρέως από τους ειδικούς της κοινωνιολογίας των επικοινωνιών και των μέσων ενημέρωσης ειδικότερα, αναφέρεται στην εξαφάνιση των μεσαζόντων ή στη μείωση του ρόλου τους στις ανταλλαγές που γίνονται όλο και πιο άμεσες μεταξύ των χρηστών του Διαδικτύου. Μια "στέψη του ερασιτέχνη", για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Patrice Flichy²¹⁶. Ο όρος "gatekeepers" χρησιμοποιείται στα αγγλικά για να αναφερθεί σε αυτούς τους "φύλακες", συχνά με έναν υπαινιγμό παράνομης κυριαρχίας, συντηρητισμού ή μονοπώλησης προνομίων. Οι επαγγελματίες δημοσιογράφοι, οι εκδότες βιβλίων και οι παραγωγοί ταινιών ή μουσικής, για παράδειγμα, έχουν πολύ πραγματική εξουσία να επιλέγουν το περιεχόμενο για μετάδοση στα παραδοσιακά εμπορικά δίκτυα διανομής. Μετά την ψηφιακή επανάσταση, αυτοί οι μεσάζοντες παρακάμφθηκαν από τα άμεσα, ατομικά ή συλλογικά συστήματα ψηφιακής δημοσίευσης. Συχνά αμφισβητούνται επίσης ως παραγωγοί ανισοτήτων μεταξύ εκείνων που έχουν φωνή στα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης και της μεγάλης μάζας των αγνοημένων ατόμων. Από την άλλη πλευρά, ο Hervé Le Crosnier (2004) δείχνει ότι οι μεσάζοντες δεν εξαφανίζονται, αλλά μετασχηματίζονται, ενώ παραμένουν απαραίτητοι: "Είναι της μόδας στο Διαδίκτυο να υπόσχεται κανείς το τέλος των μεσάζοντων, την ανατροπή των θεσμών, την εξάρθρωση των

²¹⁶ FLICHY Patrice, *Le sacre de l'amateur - Sociologie des passions ordinaires à l'ère numérique*. Le Seuil, 2010, 96 σελ.

συνόρων, την ανάκτηση της εξουσίας από τις "κοινότητες". Αυτό αναφέρεται συχνά ως "καλιφορνέζικη ιδεολογία". Παγκόσμια και χωρίς περιορισμούς, είναι σαφώς ανίκανη να μας βοηθήσει να καθορίσουμε τα μονοπάτια που πρέπει να ακολουθήσουμε για να οικοδομήσουμε έναν δικαιότερο κόσμο. Είναι πολύ ωραίο να λέμε ότι όλα θα αλλάξουν αύριο και ότι οι παραγωγοί (του πολιτισμού, της πληροφορίας, της γνώσης... όπως ακριβώς ήταν χθες η "υπεραξία") θα αναλάβουν επιτέλους τα ηνία ενός συστήματος που μονοπωλείται από "ηθικά αποκρουστικές" βιομηχανίες, όπως το θέτει ο Eben Möglen [1]. Πρέπει να αναρωτηθούμε, ωστόσο, αν η ανάλυση της ανατροπής των σχέσεων παραγωγής που συντελείται μπροστά στα μάτια μας δεν είναι λανθασμένη (...) Θα ασχοληθούμε εδώ μόνο με τους "μεσάζοντες" στο πλαίσιο της δημιουργίας και της διάδοσης του πολιτισμού και της γνώσης, αλλά η προσέγγιση θα μπορούσε να διευρυνθεί ώστε να συμπεριλάβει μια θετική κριτική όλων των αναλύσεων της "αποδιαμεσολάβησης": οι "μεσάζοντες" είναι αυτοί που αποτελούν το θεμέλιο των κοινωνιών. Ελλείψει αυτών, η "αγορά" (ακόμη και αν πρόκειται για την αγορά ιδεών) υπερισχύει πάντα.²¹⁷

Η καλιφορνέζικη ιδεολογία που συζητήθηκε από τον Hervé Le Crosnier μελετήθηκε σε βάθος από τον Fred Turner στο βιβλίο του *Aux sources de l'utopie numérique. De la contre-culture à la cyberculture, Stewart Brand un homme d'influence* (2006) Caen, C&F Éditions, 2012. Αυτό το best seller βιβλίο στους ακαδημαϊκούς κύκλους δίνει μεγάλη σημασία στους φοιτητές πληροφορικής στις αμερικανικές πανεπιστημιακές πόλεις και στους

²¹⁷ LE CROSNIER Hervé, "Désintermédiation et démocratie. Quelques questions dans le domaine culturel", *Multitudes*, 2004/5 (no 19), p. 143-160 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-multitudes-2004-5-page-143.htm> - Σημείωση 1 : Eben Moglen, "Pay Artists, Not Owners", *The Nation*, 9 Οκτωβρίου 2003 : <https://www.thenation.com/article/archive/pay-artists-not-owners/>

πιο τεχνολογικά καταρτισμένους χίπηδες, ενώ δείχνει πώς αυτή η φαινομενικά ανατρεπτική αντικουλτούρα μετατοπίστηκε προς τις λογικές της αγοράς κατά τη δεκαετία του 1990. Αυτή η θεωρία για την ουτοπική, ακόμη και βουκολική προέλευση της δικτυακής πληροφορικής από χαλαρούς φοιτητές και χίπηδες της υψηλής τεχνολογίας που ονειρεύονταν έναν αποκεντρωμένο, ισότιμο κόσμο χωρίς μεσάζοντες έγινε πολύ παρούσα στις παγκόσμιες κοινωνικές επιστήμες στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και του 2000. Ο Fred Turner μελετά ορισμένα δίκτυα, ιδίως το δίκτυο *Whole Earth* που δημιούργησε ο Stewart Brand μεταξύ του 1968, όταν δημιούργησε τον κατάλογο *Whole Earth*, και του 1993, όταν εμφανίστηκε το περιοδικό *Wired* "ένα περιοδικό που περισσότερο από κάθε άλλο θα εξυμνήσει την επαναστατική διάσταση του αναδυόμενου ψηφιακού κόσμου"²¹⁸. Ωστόσο, πολλά άλλα δίκτυα και κοινότητες, όπως αυτά που μελετά ο Patrice Flichy, αναπτύσσουν ένα όραμα για το Διαδίκτυο που αντιστοιχεί σε αυτές τις οριζοντιοκρατικές ιδέες²¹⁹. "Το δίκτυο φέρει μαζί του μια ιδεολογία. Οι πρόδρομοί του, οι οποίοι εργάστηκαν για τη δημιουργία και την ανάπτυξη της αρχιτεκτονικής του τη δεκαετία του 1960 στις Ηνωμένες Πολιτείες, επηρεάστηκαν βαθιά από την αμερικανική αντικουλτούρα της εποχής, ιδίως από τον φοιτητικό συνδικαλισμό και το κίνημα των χίπις. Στο επίκεντρο αυτής της αντικουλτούρας βρίσκονταν οι αρχές της χειραφέτησης και της αυτοδιαχείρισης".²²⁰

²¹⁸ TURNER Fred, *Aux sources de l'utopie numérique. De la contre-culture à la cyberculture, Stewart Brand un homme d'influence*, Caen, C&F Éditions, 2012, p.38

²¹⁹ FLICHY Patrice, "3. les communautés, un autre imaginaire d'internet", στο: *L'imaginaire d'internet*. Paris, La Découverte, 2001, σ. 85-112.: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/l-imaginaire-d-internet--9782707135377-page-85.htm>.

²²⁰ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet*, σ. 88.

Ωστόσο, αυτή η πλέον συνηθισμένη παρουσίαση των φοιτητικών και χίπικων καταβολών της δικτυακής πληροφορικής συγκρούεται με άλλες πραγματικότητες: 1) η κρατική πληροφορική (1890-1958) συνεχίστηκε και την επόμενη περίοδο με πολύ ισχυρή παρουσία των κρατών ως χρηματοδοτών και αγοραστών, ιδίως των στρατών, των οποίων οι ιδεολογίες ήταν γενικά αρκετά απομακρυσμένες από εκείνες των φοιτητικών ενώσεων και των κινημάτων των χίπικς- 2) η περίοδος της αντικουλτούρας αντιστοιχεί ακριβώς στην κοινωνική επέκταση της ιδιωτικής πληροφορικής (1958-1995), σε εταιρείες και στη συνέχεια σε οικογένειες, δηλαδή στην ανάπτυξη πολύ προσοδοφόρων αγορών όπου οι μορφές ανταγωνισμού (όπου κυριαρχούν η IBM και η Microsoft) είναι περισσότερο άγριες παρά βουκολικές (βλ. ανωτέρω § [1.3](#))- 3) τα δίκτυα των ονειροπόλων φοιτητών και των τεχνολογικών χίπικς φαίνεται να είναι πολύ λίγα σε αριθμό (από μερικές εκατοντάδες έως μερικές χιλιάδες, ανάλογα με τη μελέτη), σε σύγκριση με τις εκατοντάδες χιλιάδες υπαλλήλους και μετόχους της IBM²²¹, της Microsoft και της Apple που ευημερούσαν και πλούτιζαν ταυτόχρονα- 4) αυτές οι θεωρίες που συνδέουν την κυβερνοκουλτούρα με την αντικουλτούρα εμφανίστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 2000, δηλαδή την εποχή που οικοδομούνταν το "σύστημα NSA & GAFAM" και που άρχιζε η θεαματική αύξηση των κεφαλαιοποιήσεων των GAFAM.

Όλα αυτά μπορεί να θέσουν υπό αμφισβήτηση την αντιπολιτισμική προέλευση της ψηφιακής επανάστασης. Αυτό δεν σημαίνει ότι αρνούμαστε τις πραγματικότητες που

²²¹ Το 1968 η IBM είχε 241974 υπαλλήλους και 501390 μετόχους- το 1993, 256207 υπαλλήλους και 741047 μετόχους. Βλέπε: https://www.ibm.com/ibm/history/history/year_1968.html

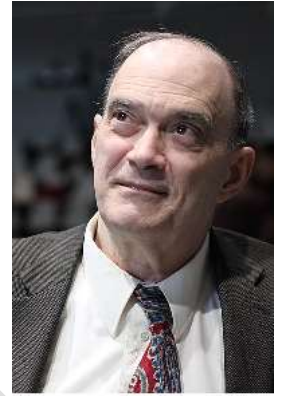
περιγράφουν οι επαγγελματίες ερευνητές όσον αφορά τις ουτοπίες σε αυτούς τους κύκλους. Από την άλλη πλευρά, μένει να εξεταστεί η βαρύτητα όσων αντιπροσωπεύουν στον βιομηχανικό τομέα της ψηφιακής πληροφορικής μπροστά στην οικονομική απληστία δεκάδων χιλιάδων διευθυντών και εκατοντάδων χιλιάδων εργαζομένων και μετόχων. Η κλίμακα των εμπορικών πολέμων που διεξάγουν οι αμερικανικές εταιρείες μεταξύ τους (IBM εναντίον Apple, Microsoft εναντίον Netscape, κ.λπ.) και εναντίον των ξένων ανταγωνιστών τους (Bull στην Ευρώπη, κ.λπ.) υποδηλώνει ότι τα οικονομικά κίνητρα είναι πιο σημαντικά για πολλούς παίκτες από τις ουτοπίες. Μπορούμε επομένως να οραματιστούμε μια άλλη ερμηνεία της ιστορίας: η αντικουλτούρα, η οποία είναι πολύ πραγματική, μιας μερίδας περιθωριακών παικτών στην εξάπλωση της ψηφιακής πληροφορικής λειτούργησε ως ελκυστική ιδεολογική βιτρίνα για μια ρεαλιστική, ακόμη και ληστρική βιομηχανία, αυτή της αμερικανικής επιχείρησης ψηφιακής πληροφορικής, η οποία δεν λειτουργεί πρωτίστως με βάση την ουτοπία των χίπις, αλλά με βάση το κεφαλαιοποιημένο χρήμα. Αυτή η αντικουλτούρα συνέβαλε στην τυφλή πίστη και στη συσκότιση της πληροφόρησης σχετικά με τη γέννηση του καπιταλισμού της επιτήρησης και της επιρροής.

4.4 Σταδιακός τερματισμός του μπλακ άουτ της πληροφόρησης: 2011... 2013... 2018....

Οι δημόσιες αποκαλύψεις έβαλαν σταδιακά τέλος σε αυτή τη συσκότιση πληροφοριών. Αλλά αν αναζητούμε την ακριβή ημερομηνία, ή τουλάχιστον το έτος, αυτού του τέλους, είναι δύσκολο να το προσδιορίσουμε, διότι ποικίλλει ανάλογα με τους

εμπλεκόμενους κοινωνικούς φορείς, το επίπεδο πληροφόρησής τους, την αξιοπιστία της δημόσιας έκφρασής τους για κάποιους και την ικανότητά τους να κατανοούν και να αξιολογούν σωστά τις πληροφορίες για άλλους. Υπάλληλοι της NSA, όπως ο [William Binney](#) και ο [Thomas Drake](#), οι οποίοι κατήγγειλαν διάφορες πτυχές του "συστήματος NSA & GAFAM" ήδη από το 2001/2002, ήταν προφανώς ενημερωμένοι και γνώριζαν τα χαρακτηριστικά αυτού του συστήματος πολύ νωρίτερα από άλλους ανθρώπους... αλλά μπόρεσαν να ακουστούν; Αντιθέτως, δέχτηκαν πιέσεις και διαδικασίες που αποσκοπούν στην απαξίωση και τη φίμωσή τους²²². Ερευνητές που ειδικεύονται εδώ και δεκαετίες στη σχέση τεχνολογίας και κοινωνίας, όπως η Shoshana Zuboff και η Zeynep Tufekci, εντοπίζουν σχετικές πληροφορίες και συνειδητοποιούν τις βλαβερές συνέπειες αυτού του νέου καπιταλισμού από τις αρχές της δεκαετίας του 2010. Αλλά το έργο τους στις κοινωνικές επιστήμες έχει μικρό κοινό. Και οι περισσότεροι κοινωνικοί φορείς, ιδίως οι δημοσιογράφοι και οι ακαδημαϊκοί, δεν θα ενσωματώσουν αυτές τις νέες κοινωνικοοικονομικές πραγματικότητες στο όραμά τους για τον κόσμο παρά μόνο μετά τις αποκαλύψεις του Snowden το 2013. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν θέτει υπό αμφισβήτηση τη συμφωνία *Safe Harbor* (1998/2000) που επιτρέπει τη διαβίβαση ευρωπαϊκών προσωπικών δεδομένων στις ΗΠΑ. Μόνο με τη δικαστική διαδικασία που κινήθηκε από τον [Max Schrem](#)²²³ το

William BINNEY, employé de la NSA dénonce dès 2002 le "Système NSA & GAFAM". Source image : [https://en.wikipedia.org/wiki/William_Binney_\(intelligence_official\)](https://en.wikipedia.org/wiki/William_Binney_(intelligence_official))

Thomas A. DRAKE, cadre de la NSA témoigne contre le "Système NSA & GAFAM" durant l'enquête sur les attentats du 11 septembre 2001. Source image : https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_A._Drake

²²² Πρβλ.: Ellen Nakashima, Greg Miller και Julie Tate, "Former NSA executive Thomas A. Drake may pay high price for media leak", *The Washington Post*, 14 Ιουλίου 2010: <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/07/13/AR2010071305992.html>.

²²³ Pixels, "Max Schrems, le "gardien" des données personnelles qui fait trembler les géants du web - Ο Αυστριακός άφησε να ακυρωθεί η συμφωνία "Safe Harbor", η οποία διέπει τη χρήση των δεδομένων των Ευρωπαίων χρηστών του διαδικτύου από αμερικανικές εταιρείες", *Le Monde*, / Pixels, 5 Οκτωβρίου 2015: https://www.lemonde.fr/pixels/article/2015/10/06/max-schrems-le-gardien-des-donnees-personnelles-qui-fait-trembler-les-geants-du-web_4783391_4408996.html

Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) αποφάσισε στις 6 Οκτωβρίου 2015 "ότι η διάθεση των προσωπικών δεδομένων των Ευρωπαίων στις αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών "υπονομεύει το ουσιαστικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής"". ²²⁴

Max SCHREMS, défenseur de la vie privée, fait invalider l'accord "Safe Harbor" (1998) en 2015 et l'accord "Privacy Shield" (2016) par la CJE.
Source image :
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Max_Schrems_2016_b.jpg

Οι αποκαλύψεις του Snowden το 2013 αφορούσαν τις παρακολουθήσεις που πραγματοποιούσε το "Σύστημα NSA & GAFAM". Μόνο μετά από δύο ελάχιστα γνωστά άρθρα στις εφημερίδες *Politico* και *The Guardian* το 2015²²⁵ και κυρίως τη δημόσια αντιπαράθεση και τη δίκη της Cambridge-Analytica το 2018, η χειραγώγηση για τον επηρεασμό των προεκλογικών εκστρατειών έγινε ουσιαστική στα μάτια μεγάλου αριθμού φορέων. Το τέλος της συσκότισης της πληροφόρησης ήρθε επομένως σταδιακά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2010, δημιουργώντας μια χρονολογική θολούρα στο θέμα. Εξ ου και η αναφορά σε διάφορες ημερομηνίες (2011... 2013... 2018...) για να εντοπίσουμε τη στιγμή κατά την οποία ο καπιταλισμός της παρακολούθησης και της επιρροής μπορεί να γίνει γνωστός σε έναν αρκετά μεγάλο αριθμό κοινωνικών φορέων ώστε να κατασκευαστεί κοινωνικά ως δημόσιο πρόβλημα: πολλά στοιχεία μας οδηγούν να εντοπίσουμε αυτή τη στιγμή στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 2010. Αλλά αυτή η σταδιακή διεύρυνση του ενημερωμένου κοινού είναι μόνο αργή και μερική: πολλοί

²²⁴ UNTERSINGER Martin, "La justice européenne invalide le très controversé Safe Harbor, un accord sur les données personnelles - Η ευρωπαϊκή δικαιοσύνη ακύρωσε μια συμφωνία που επιτρέπει κυρίως στους διαδικτυακούς γίγαντες να χρησιμοποιούν τα δεδομένα των ευρωπαίων χρηστών του διαδικτύου", *Le Monde / Pixels*, 6 Οκτωβρίου 2015: https://www.lemonde.fr/pixels/article/2015/10/06/la-justice-europeenne-invalide-le-tres-controverse-accord-safe-harbor-sur-les-donnees-personnelles_4783262_4408996.html.

²²⁵ Kenneth Vogel, "Cruz partners with donor's 'psychographic' firm", *Politico*, 7 Ιουλίου 2015: <https://www.politico.com/story/2015/07/ted-cruz-donor-for-data-119813>- Harry Davies, "Ted Cruz campaign using firm that harvested data on millions of unwitting Facebook users", *The Guardian*, 11 Δεκεμβρίου 2015: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/11/senator-ted-cruz-president-campaign-facebook-user-data>

άνθρωποι εξακολουθούν να αγνοούν αυτές τις πραγματικότητες ή ενοχλούνται τόσο πολύ από την ανακάλυψή τους που αρνούνται να τις αναγνωρίσουν.

2011... 2013... 2018... Η Zuboff επέλεξε την 9η Αυγούστου 2011 ως ημερομηνία, αλλά ήταν μια αποκαλυπτική ημερομηνία για την ίδια τη Zuboff (και για άλλους που ήταν επιστημονικά μπροστά από την εποχή τους, όπως η Zeynep Tufekci, η οποία εργάστηκε στο πεδίο χρησιμοποιώντας συμμετοχική παρατήρηση από το 2010 έως το 2014). Η Zuboff διεξάγει κριτική έρευνα στον τομέα αυτό από το 1988. Δεδομένου του υψηλού επιπέδου θεματικής εξειδίκευσής της τα τελευταία είκοσι τρία χρόνια, από το 2011, η αναγνώριση της τύφλωσης που προϋποθέτει η ίδια λέει πολλά για την έκταση της παγκόσμιας τύφλωσης όλων των λιγότερο εξειδικευμένων και λιγότερο ικανών κοινωνικών φορέων... (εκτός, φυσικά, από τους κύριους φορείς). Επισημαίνει τρία γεγονότα για να δικαιολογήσει αυτή την ημερομηνία: 1- **Η Apple αναλαμβάνει τη θέση της** μεγαλύτερης κεφαλαιοποίησης της παγκόσμιας αγοράς (ξεπερνώντας την Exxon Mobil)- 2- Οι ταραχές στο Ηνωμένο Βασίλειο μετά από θανατηφόρους αστυνομικούς πυροβολισμούς στο Λονδίνο υπενθυμίζουν την έκταση της **κοινωνικής ανισότητας** μετά από μια δεκαετία ψηφιακής ανάπτυξης- 3- Η Google δικάζεται στην Ισπανία με πρωτοβουλία ενός Ισπανού πολίτη που ζητούσε τη διαγραφή των συνδέσμων της αναζήτησης Google που τον αφορούσαν στο πλαίσιο του "**δικαιώματος στη λήθη**" (αυτό διήρκεσε από το 2011 έως το 2014). Ίσως αυτό το τρίτο στοιχείο να είναι το πιο σημαντικό για την υπόλοιπη ιστορία .²²⁶

²²⁶ Πρβλ: Eddé R., "Le droit: un outil de régulation du cyberspace? Le cas du droit à l'oubli numérique", *L'Homme & la Société*, 2018/1 (No. 206), σελ. 69-94: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-l-homme-et-la-societe-2018-1-page-69.htm>.

Σε αυτά τα τρία γεγονότα μπορούν να προστεθούν και άλλα που επιβεβαιώνουν τη χρονολογική διαίσθηση του Zuboff: • **Το 2010/2011 σηματοδοτεί την έναρξη της κάλυψης από τα μέσα ενημέρωσης των "μαζικών διαρροών"** από την πλατφόρμα Wikileaks (που ιδρύθηκε το 2006), οι οποίες "αποκαλύπτουν" τις καταχρήσεις του αμερικανικού στρατού - συχνά ήδη γνωστές (ιδίως στο στρατόπεδο Γκουαντάναμο που δημιουργήθηκε στην Κούβα το 2001²²⁷) - αλλά οι οποίες πάνω απ' όλα αποκαλύπτουν τις δυνατότητες των "δημόσιων αποκαλύψεων" στην ψηφιακή εποχή των οργανωμένων πλατφορμών διαρροών, • **Το 2011/2012 αντιστοιχεί στην περίοδο των "αραβικών ανοιγμάτων"** (θα επανέλθουμε σε αυτό παρακάτω), τα οποία αποκαλύπτουν τα ποσοστά κατοχής smartphone και κυρίως τις ανατρεπτικές δυνατότητές τους στα πολιτικά συστήματα, καθώς και τον ρόλο των συνδεδεμένων διασπορών. • **Το 2012 έγιναν τρεις ανακοινώσεις από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή με** τις οποίες ανακοινώθηκε ο μελλοντικός Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων (ΓΚΠΔ), στον απόηχο μιας ευρωπαϊκής διάσκεψης το 2009 και των ανακοινώσεων του Επιτρόπου το 2010, δεκαεπτά χρόνια μετά τις πρώτες ευρωπαϊκές οδηγίες για το θέμα το 1995. Ο ΓΚΠΔ, ο οποίος υποτίθεται ότι θα αντισταθμίσει την αμερικανική κυριαρχία, δεν θα δημοσιευθεί πριν από το 2016 και θα τεθεί σε ισχύ στις 25 Μαΐου 2018. • **Το 2012 είναι επίσης η χρονιά του "Καλωδίου BRICS",** δηλαδή της ανακοίνωσης από τις πέντε χώρες BRICS (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα, Νότια Αφρική) που συναντήθηκαν στο Νέο Δελχί τον Μάρτιο του 2012 του

²²⁷ BIGO Didier, Laurent BONELLI, Thomas DELTOMBE, Au nom du 11 septembre... Les démocraties à l'épreuve de l'antiterrorisme, La découverte, 2008, 420 σελ. [ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ ΣΤΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: https://www.cairn.info/au-nom-du-onze-septembre--9782707153296.htm](https://www.cairn.info/au-nom-du-onze-septembre--9782707153296.htm)

σχεδίου εγκατάστασης (2012/...) ενός υποθαλάσσιου καλωδίου 34.000 χιλιομέτρων, το οποίο ρητά και επίσημα αποσκοπεί στην απελευθέρωσή τους από την αμερικανική επιτήρηση, πράγμα που σημαίνει ότι οι υπηρεσίες αντικατασκοπείας τους είχαν προηγουμένως ενημερωθεί για το αμερικανικό "Σύστημα NSA & GAFAM" παγκόσμιας επιτήρησης²²⁸.

Μπορούμε επίσης να δούμε, προς υποστήριξη της χρονολογικής κατανομής που προτείνει η Shoshana Zuboff, ότι ο **αριθμός των αγγλόφωνων έργων για τις κυβερνοσυγκρούσεις αυξάνεται**

από το 2012 και μετά.

Για παράδειγμα, στο σώμα των 70 άρθρων που

εντόπισαν οι Robert Gorwa και Max Smeets, 56

δημοσιεύθηκαν το 2012 ή αργότερα...²²⁹ Η επιστημονική ατζέντα αλλάζει ως αποτέλεσμα της επικέντρωσης στα θέματα του πολέμου, του εξαναγκασμού και των στρατηγικών επιρροής... Αυτό προσδίδει αξιοπιστία στην ιδέα ότι οι κοινωνικές επιστήμες συνειδητοποίησαν για πρώτη φορά το ζήτημα αυτό στην Αμερική από το 2012 και μετά.

Το 2011/2012, οι "αραβικές άνοιξη" ήταν, όπως είπαμε, μέρος των αποκαλύψεων της κλίμακας των ψηφιακών

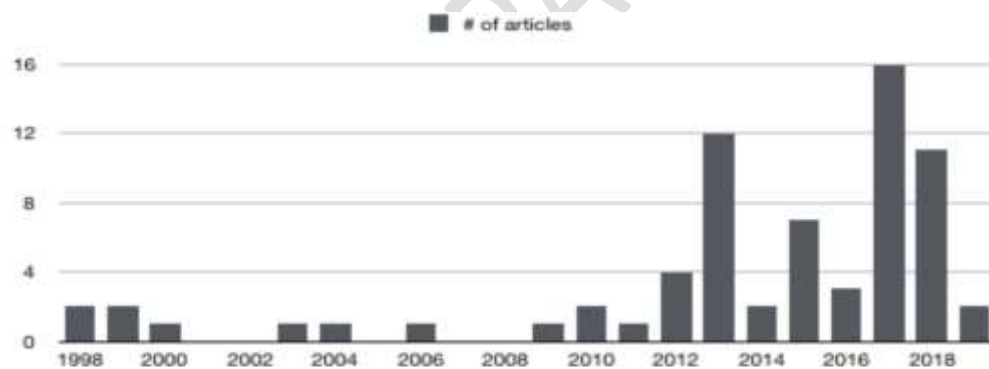

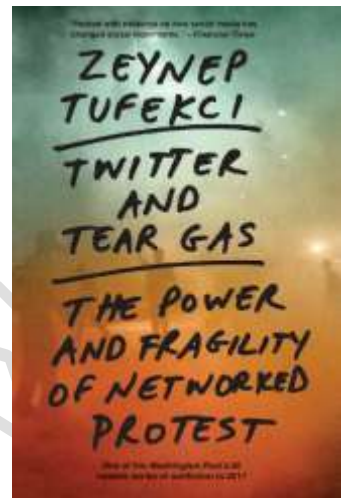
Fig. 3: Number of articles in final dataset, by year (n = 70)

Schéma extrait de : Gorwa R. et Smeets M. (2019), « Cyber conflict in political science : a review of methods and literature », présentation à la Convention annuelle de l'ISA 2019, Toronto : <https://osf.io/preprints/socarxiv/fc6sg/>

²²⁸ LEE Stacia, "International Reactions to U.S. Cybersecurity Policy: The BRICS undersea cable", The Hery M. Jackson School of International Studies - University of Washington, 8 Ιανουαρίου 2016: <https://jsis.washington.edu/news/reactions-u-s-cybersecurity-policy-bric-undersea-cable/> ZYW MELO Anna, "Un câble pour les BRICS : un défi stratégique insurmontable", *Hermès*, 2017/3 (n° 79), σ. 145-149: <https://www.cairn.info/revue-hermes-la-revue-2017-3-page-145.htm>.

²²⁹ Gorwa R. and Smeets M. (2019), "Cyber conflict in political science: a review of methods and literature", παρουσίαση στο ετήσιο συνέδριο της ISA 2019, Τορόντο: <https://osf.io/preprints/socarxiv/fc6sg/>.

μετασχηματισμών που επιφέρει ο καπιταλισμός της επιτήρησης και της επιρροής. Ευρύτερα, οι "συνδεδεμένες διαδηλώσεις" αποτελούν αντικείμενο ενδελεχούς παρατήρησης εδώ και μια δεκαετία και έχουν αναλυθεί έξοχα από την **Zeynep TUFEKCI**, επιστήμονα πληροφορικής, κοινωνιολόγο και αριστερή ακτιβίστρια, στο βιβλίο της ***Twitter & les gaz lacrymogènes - Forces et fragilités de la contestation connectée*** (C&F Éditions, 2019). Οι παρατηρήσεις της επιβεβαιώνονται και από άλλους ερευνητές. Η Zeynep TUFEKCI συμμετείχε ενεργά στα "κινήματα των πλατειών", παραδείγματα κοινωνικών κινήματων που αναδιαμορφώθηκαν με τη χρήση των κοινωνικών ψηφιακών δικτύων: η **επανάσταση των γιασεμιών στην Τύνιδα το 2010**, η **κατάληψη της πλατείας El Tahrir στο Κάιρο το 2011**, το **πάρκο Zucotti στη Νέα Υόρκη το 2011**, το **πάρκο Gezi στην Κωνσταντινούπολη το 2013**, το **κίνημα Umbrella στο Χονγκ Κονγκ το 2014** κ.λπ. Από αυτή την άποψη, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης δημιουργούν νέες και λανθασμένες πεποιθήσεις: ότι η κοινωνική κινητοποίηση είναι αυθόρμητη²³⁰ ή ότι είναι εύκολο να ξεκινήσει μια κοινωνική κινητοποίηση²³¹. Χάρη στα δίκτυα, χιλιάδες άνθρωποι μπορούν να κινητοποιηθούν μέσα σε λίγες ώρες γύρω από έναν συγκεκριμένο σκοπό σε μια "συνδεδεμένη κινητοποίηση"²³² και εκατομμύρια σε μια "συνδεδεμένη επανάσταση". Αυτό δίνει στους ακτιβιστές μια αίσθηση δύναμης

²³⁰ MABI Clément, "La concurrence algorithmique. Logique des mobilisations en ligne", *Esprit*, 2021/11 (Νοέμβριος), σ. 65-73: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-esprit-2021-11-page-65.htm>.

²³¹ Eltantawy N. και Wiest J. B. (2011), "Η αραβική άνοιξη. Social media in the Egyptian revolution: reconsidering resource mobilization theory", *International Journal of Communication*, τ. 5, σσ. 1207-1224: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/1242/597> Howard P. N., Duffy A., Freelon D., Hussain M. M., Mari W. and Maziad M. (2011), "Opening closed regimes: what was the role of social media during the Arab Spring?", SSRN, no. 2595096. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2595096.

²³² PAULHET Jean-Baptiste, MABI Clément, FLACHER David, "Comment déclencher une mobilisation numérique de masse? Le cas de 'L'Affaire du Siècle' sur Facebook", *Réseaux*, 2022/4 (No. 234), pp. 195-229: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-reseaux-2022-4-page-195.htm>.

που είναι απατηλή. Η Zeynep Tufekci, η ίδια αφοσιωμένη επαναστάτρια ακτιβίστρια, δείχνει στους συναγωνιστές της πόσο αδύναμη είναι στην πραγματικότητα η ψηφιακή δυνατότητα κινητοποίησης: *"Το διαδίκτυο επιτρέπει στα συνδεδεμένα κινήματα να φτάσουν γρήγορα σε κρίσιμη μάζα, χωρίς να τους δίνει τις οργανωτικές δεξιότητες που προηγούνται ή οποιαδήποτε άλλη συλλογική ικανότητα, επίσημη ή άτυπη, που θα τους προετοιμάσει για τα αναπόφευκτα προβλήματα που θα έρθουν και θα τους βοηθήσει να αντιδράσουν ανάλογα"*. Δείχνει ότι τα κινήματα αυτά οργανώνονται αδοκρατικά (χωρίς προηγούμενη, μακροπρόθεσμη οργάνωση) και οριζόντια (ισονομία χωρίς σταθμίσεις), με άλλα λόγια επί τόπου, σε πραγματικό χρόνο και χωρίς ηγέτη. Για τον συγγραφέα, αυτός είναι **"έναν επικίνδυνος τρόπος οργάνωσης μακροπρόθεσμα"**, διότι **ενώ ένα από τα πλεονεκτήματα αυτού του τύπου δόμησης είναι η ταχύτητα με την οποία μπορεί να εφαρμοστεί, μια από τις κύριες αδυναμίες του είναι η δυσκολία λήψης συλλογικών αποφάσεων, γεγονός που** καθιστά δύσκολη τη διατήρηση του κινήματος. Η Sylvie Ollitrault παρατηρεί ότι αυτές οι κινητοποιήσεις κρατούν ακόμη και τις ΜΚΟ σε απόσταση²³³. Καθώς καθιστά δυνατή την κινητοποίηση χιλιάδων ή εκατομμυρίων ανθρώπων μέσα σε λίγα λεπτά ή ώρες, η ψηφιακή δυνατότητα καθιστά δυνατή τη διατάραξη και την αποσταθεροποίηση των υφιστάμενων πολιτικών συστημάτων (γεγονός που δίνει μια δεύτερη ψευδαίσθηση άμεσης επιτυχίας)... αλλά **δεν καθιστά δυνατή τη στρατηγική καθοδήγηση της κοινωνικής κινητοποίησης, τη συλλογική κατασκευή ενός συναινετικού δόγματος κινητοποίησης και ακόμη λιγότερο την κατασκευή ενός σχεδίου**

²³³ OLLITRAULT Sylvie " Les mobilisations citoyennes au XXIe siècle : un défi pour les ONG? ", *Humanitaire*, 41 | 2015, : <http://journals.openedition.org/humanitaire/3232>

για την κοινωνία που μπορεί να αντικαταστήσει το σύστημα που καταπολεμάται. Το αποτέλεσμα αυτών των δημοκρατικών ελατηρίων που βασίστηκαν σε συνδεδεμένες κινητοποιήσεις ήταν συχνά αντίθετο με τα αιτήματα των διαδηλωτών για ελευθερία: τα εγκατεστημένα πολιτικά καθεστώτα και οι δημόσιες πολιτικές που εισήχθησαν μετά και ως απάντηση σε αυτές τις κινητοποιήσεις (π.χ. Τουρκία, Αίγυπτος... και πολλές άλλες) ενίσχυσαν τον αυταρχικό χαρακτήρα των κυβερνήσεων και επιδείνωσαν την καταστολή των θεμελιωδών ελευθεριών. Οι μελέτες των συνδεδεμένων κινητοποιήσεων και επαναστάσεων δείχνουν ότι ο καπιταλισμός της επιτήρησης δημιουργεί εργαλεία αποσταθεροποίησης των υφιστάμενων συστημάτων, ικανά να τα περιορίσουν νομικά ή τεχνικά, είτε αυταρχικά είτε δημοκρατικά... χωρίς να προωθούν τη δημοκρατία. Και θα μπορούσαμε να προσθέσουμε, υπό το πρίσμα αυτής της έρευνας, ότι ο καπιταλισμός της επιτήρησης δεν δημιουργεί τα εργαλεία ούτε για να αμφισβητήσει τον εαυτό του, αλλά μόνο για να αμφισβητήσει τα συστήματα που είναι πιθανό να σταθούν εμπόδιο στο δρόμο του: νομικά, κομματικά, εκλογικά, μιντιακά, πολιτιστικά κ.λπ.

Σε αυτή την πολύ σταδιακή διαδικασία της δημόσιας αποκάλυψης για περισσότερο από μια δεκαετία, άλλα γεγονότα έχουν μεγάλη σημασία - τουλάχιστον για το "ευρύ κοινό" που ενημερώνεται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (πιθανώς περισσότερο από ό,τι για τις υπηρεσίες κατασκοπείας και αντικατασκοπείας των διαφόρων χωρών του κόσμου): ● **ΟΙ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΟΥ SNOWDEN (2013/2018...)** - Ο Edward Snowden από τον Ιούνιο έως τον Δεκέμβριο του 2013 έδωσε

στους δημοσιογράφους μέρος (200.000;)²³⁴ των 1,7 εκατομμυρίων εγγράφων της NSA, ένα φαινόμενο χωρίς ιστορικό προηγούμενο- μια τέτοια μάζα εγγράφων, για να αναλυθεί μεμονωμένα και ως σώμα, απαιτεί πολυετή εργασία που κατανέμεται στην περίοδο 2013/2018- και ακόμη και σήμερα γίνονται αποκαλύψεις

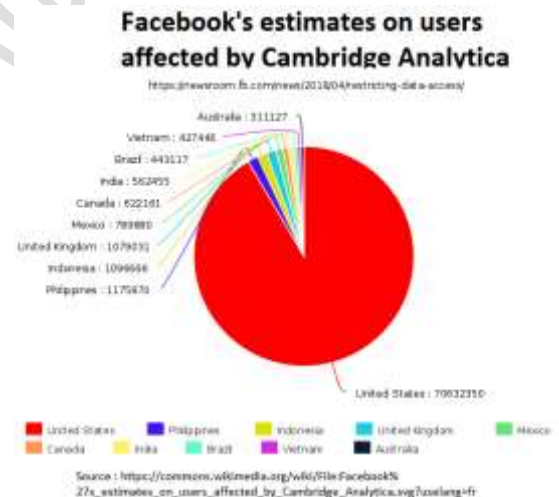

Photo extraite du site d'Amnesty International - France : Jean Stern, "Portrait : Edward Snowden", Amnesty International - France, <https://www.amnesty.fr/personnes/le-lanceur-d'alerte-confie-a-moscou>

από δημοσιογράφους με βάση τα έγγραφα του Snowden. ● Η ΥΠΟΘΕΣΗ FACEBOOK-

CAMBRIDGE ANALYTICA (2018...)

- Η Cambridge Analytica ιδρύθηκε τον Δεκέμβριο του 2013. Αν και δύο άρθρα στον Τύπο²³⁵ κατήγγειλαν εκλογική χειραγώγηση που συνδέεται με τη συλλογή δεδομένων ήδη από το 2015, οι έρευνες αυτές πέρασαν απαρατήρητες. Μόλις το 2018 η διαμάχη

αποκάλυψε την έκταση και τις τεχνικές λεπτομέρειες της χειραγώγησης του ψηφιακού πλήθους, καθώς και τις τρεις προεκλογικές εκστρατείες που είναι πιθανότερο να έχουν επηρεαστεί από αυτή τη χειραγώγηση: την εκστρατεία του BJP στην Ινδία το 2014²³⁶ , την εκστρατεία του Brexit στο Ηνωμένο

²³⁴ PÉTINIAUD Louis, "Cartographie de l'affaire Snowden", *Hérodote*, 2014/1-2 (n° 152-153), p. 35-42 : <https://www-cairn.info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-herodote-2014-1-page-35.htm>

²³⁵ Kenneth Vogel, "Cruz partners with donor's 'psychographic' firm", *Politico*, 7 Ιουλίου 2015: <https://www.politico.com/story/2015/07/ted-cruz-donor-for-data-119813>- Harry Davies, "Ted Cruz campaign using firm that harvested data on millions of unwitting Facebook users", *The Guardian*, 11 Δεκεμβρίου 2015: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/11/senator-ted-cruz-president-campaign-facebook-user-data>

²³⁶ MIRCHANDANI Maya, "Populisme, propagande et politique : les réseaux sociaux au cœur de la stratégie électorale de Narendra Modi", *Hérodote*, 2020/2-3 (N° 177-178), σ. 59-76 : <https://www-cairn.info/revue-herodote-2020-2-page-59.htm>

Βασίλειο το 2016, την εκστρατεία του Trump στις ΗΠΑ το 2016... πριν αποκαλυφθεί, πιο πρόσφατα, ότι δεκάδες προεκλογικές εκστρατείες σε όλο τον κόσμο είχαν υποστεί ψηφιακή χειραγώγηση²³⁷. Το ντοκιμαντέρ *The Great Hack*, των Jehane Noujaim και Karim Amer παρουσιάζει στο ευρύ κοινό, με σοβαρό και αξιόπιστο τρόπο, τα κύρια στοιχεία της υπόθεσης και το ερευνητικό δημοσιογραφικό έργο από τον Ιούλιο του 2019²³⁸.

4.5 Η αμφιθυμία της επαγγελματικής δημοσιογραφίας μπροστά στην ψηφιακή τεχνολογία

Η επαγγελματική δημοσιογραφία²³⁹ έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την ψηφιακή επανάσταση²⁴⁰. Ο ανταγωνισμός από τις ψηφιακές πλατφόρμες που είναι γνωστές ως "μέσα κοινωνικής δικτύωσης" ή "κοινωνικά δίκτυα" (Twitter, Facebook, TikTok, Instagram κ.λπ.) είναι καλά εδραιωμένος. Η συντριπτική πλειονότητα των χρηστών αυτών των πλατφορμών αποκτά τις πληροφορίες της με αυτόν τον τρόπο, πρώτον λόγω της "ευκολίας" της μη αμειβόμενης πρόσβασης σε άρθρα του Τύπου

²³⁷ Ivan Manokha, " Le scandale Cambridge Analytica contextualisé: le capital de plateforme, la surveillance et les données comme nouvelle " marchandise fictive " ", *Cultures & Conflits*, 109 | printemps 2018 : <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/conflits/19779> ; PECH Yannick, " Le hacking comme opération spéciale permanente des guerres de l'information ", *Revue internationale d'intelligence économique*, 2021/1 (Vol. 13), p. 93-118 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-internationale-d-intelligence-economique-2021-1-page-93.htm> ; BOYADJIAN Julien, THEVIOT Anaïs, " Chapitre 12. La politique à l'heure des réseaux sociaux", στο: Thomas Frinault ed, *Nouvelle sociologie politique de la France*. Paris, Armand Colin, " Collection U ", 2021, σ. 165-175 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/nouvelle-sociologie-politique-de-la-france-9782200628727-page-165.htm> and NEIHOUSER Marie, BOYADJIAN Julien, THEVIOT Anaïs, " " Campagnes électorales et numérique : regards croisés à l'international " - Avant-propos ", *Revue internationale de politique comparée*, 2022/2-3 (Vol. 29), σ. 7-29 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-internationale-de-politique-comparee-2022-2-page-7.htm> and THEVIOT Anaïs, " Usages électoraux des big data. Un modèle américain? Un modèle américain?", *International Journal of Comparative Politics*, 2022/2-3 (Vol. 29), σ. 157-190 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-internationale-de-politique-comparee-2022-2-page-157.htm>.
²³⁸ Szadkowski Michaël, "The Great Hack": diving into the murky waters of Cambridge Analytica's political marketing - The documentary, available on Netflix from 24 July, is a compelling summary of the major scandal that hit Facebook in 2018.", *Le Monde /Pixels*, 24 July 2019: https://www.lemonde.fr/pixels/article/2019/07/24/the-great-hack-plongee-dans-les-eaux-troubles-du-marketing-politique-de-cambridge-analytica_5492703_4408996.html.

²³⁹ LYUBAREVA Inna, MARTY Emmanuel, " Vingt-cinq ans d'information en ligne : une exploration des transformations structurelles des médias ", *Les Enjeux de l'information et de la communication*, 2022/1 (N° 23/1), σ. 5-14 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-les-enjeux-de-l-information-et-de-la-communication-2022-1-page-5.htm>.

²⁴⁰ AMIEL Pauline, BOUSQUET Franck, " La presse quotidienne régionale : un modèle informationnel sous tension ", *Les Enjeux de l'information et de la communication*, 2022/1 (N° 23/1), σ. 81-92 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-les-enjeux-de-l-information-et-de-la-communication-2022-1-page-81.htm>.

που αναμεταδίδονται χωρίς άδεια, τα οποία είναι αποτέλεσμα μιας λογικής κλοπής στην οποία πολλοί άνθρωποι έχουν συνηθίσει τα τελευταία είκοσι χρόνια- η κλοπή συγγέεται στη συνέχεια με την ψευδο-χαριστία. Δεύτερον, μια ψευδής αίσθηση ελευθερίας στην επιλογή άρθρων προς ανάγνωση από οποιοδήποτε παραδοσιακό μέσο, χάνοντας παράλληλα το όφελος από την ουσιαστική εργασία κάθε συντακτικής ομάδας: 1) το έργο της επιλογής και της στάθμισης των θεμάτων κατά σειρά σπουδαιότητας - αυτό που αποκαλούμε "ατζέντα" στις κοινωνικές επιστήμες - το οποίο αντανακλάται στις επιλογές που γίνονται κατά την παρουσίαση των άρθρων σε μια παραδοσιακή εφημερίδα (διαχείριση της πρώτης σελίδας, τίτλοι και επικεφαλίδες, τοποθέτηση στη σελίδα, όγκος γραφής κ.λπ.), 2) αλλά και χάνοντας το πλεονέκτημα της μακροχρόνιας παρακολούθησης ορισμένων θεμάτων από συντακτικές ομάδες που εκπαιδεύουν τις συλλογικές δημοσιογραφικές τους δεξιότητες συσσωρεύοντας ένα σώμα άρθρων και εσωτερικών διαβουλεύσεων, μεταξύ δημοσιογράφων, σχετικά με τους διάφορους τρόπους αντιμετώπισης ενός θέματος, σχετικά με τις πτυχές που πρέπει να αναδειχθούν περισσότερο από άλλες, κ.λπ.

Επειδή δεν γνωρίζουν ή δεν κατανοούν αυτές τις εκδοτικές λειτουργίες, επειδή δεν έχουν εκπαιδευτεί σε αυτές τις αναδυόμενες πτυχές της ψηφιακής τεχνολογίας, επειδή δεν διαθέτουν τις μεθόδους και τις γνώσεις για να προβληματιστούν σχετικά με την ποιότητα των πηγών πληροφόρησής τους, επειδή δεν είναι σε θέση να ενσωματώσουν τις διαφοροποιήσεις στις δεξιότητες για το ίδιο θέμα ανάλογα με το πρόσωπο ή τον

οργανισμό²⁴¹ , οι λεγόμενες γενιές των "ψηφιακών ιθαγενών" βλέπουν μόνο περιορισμούς στο παραδοσιακό σύστημα της εγγραφής σε ένα παραδοσιακό μέσο ενημέρωσης (με τον ίδιο τρόπο που ισχύει και για τη συμμετοχή σε ένα κόμμα, συνδικαλιστική οργάνωση, σύλλογο κ.λπ.) Αυτοί οι αναγνώστες αγνοούν τους σιωπηρούς περιορισμούς που τους επιβάλλουν οι πλατφόρμες που έχουν γίνει οι "αρχισυντάκτες" τους: αντί για τις επαγγελματικές εφημερίδες που εφιστούν την προσοχή τους σε ένα θέμα/άρθρο, είναι το Facebook, το TikTok, το Instagram και άλλα που καθορίζουν τις προτεραιότητες για αναρτήσεις σε τοίχους ή διαφημίσεις. Αντί για έναν καθηγητή, έναν ερευνητή, έναν έμπειρο επαγγελματία, έναν εμπειρογνώμονα που παρακολουθεί το θέμα για μεγάλο χρονικό διάστημα, όλοι αυτοί που επιλέγονται από επαγγελματίες δημοσιογράφους... είναι το YouTube²⁴² που τους λέει - με μοναδικό λόγο την αύξηση των κερδών του από την καταγραφή προσωπικών δεδομένων - να ακολουθήσουν αυτόν ή εκείνον τον "influencer" με διφορούμενη ιδιότητα,²⁴³ αλλά χαρισματικό, όσο ανίκανος και αν είναι, και με μια συμπαθητική εικόνα και εύκολη γλώσσα, γεμάτη αυθόρμητη αθωότητα, αλλά που εργάζεται για τις μάρκες²⁴⁴ . Με τους εγγενείς περιορισμούς κάθε εν μέρει μυθοπλαστικού ντοκιμαντέρ (η μυθοπλασία των τριών κλώνων που χειραγωγούν τους εφήβους χρησιμοποιείται για να ενσαρκώσει το φαινόμενο της "Τεχνητής Νοημοσύνης", το οποίο είναι δύσκολο να

²⁴¹ FOUCART Stéphane, HOREL Stéphane, LAURENS Sylvain, "5. La trollisation de l'espace public", στο: *Les gardiens de la raison. Enquête sur la désinformation scientifique*, επιμέλεια: FOUCART Stéphane, HOREL Stéphane, LAURENS Sylvain. La Découverte, 2020, σ. 129-166: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-gardiens-de-la-raison--9782348046155-page-129.htm>.

²⁴² MATTELART Tristan, "L'élaboration par YouTube d'un modèle mondial de production de vidéos", *Questions de communication*, 2021/2 (n° 40), p. 119-140 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-questions-de-communication-2021-2-page-119.htm>

²⁴³ DESFORGES Barbara, "Les problématiques découlant du 'statut' des influenceurs", *Légipresse*, 2021/HS2 (αριθ. 66), σ. 21-28: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-legipresse-2021-HS2-page-21.htm>.

²⁴⁴ MARTY Stéphanie, "Swipe up" et "codes promo" : quand les influenceurs donnent vie à un storyliving dédié aux marques", *Communication & management*, 2021/1 (Vol. 18), p. 47-65 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-communication-et-management-2021-1-page-47.htm>

απεικονιστεί σε εικόνες με οποιονδήποτε άλλο τρόπο), το ντοκιμαντέρ του Jeff Orlowski "**The Social Dilemma**" (2020, στα γαλλικά με τίτλο "*Derrière nos écrans de fumée*" (Πίσω από τα καπνογόνα μας) απεικονίζει αυτό το φαινόμενο και άλλες πτυχές της κακομεταχείρισης που υφίστανται τα θύματα της επιτήρησης και του καπιταλισμού της επιρροής (φούσκες προτιμήσεων, συστημικοί εθισμοί, μόνους παραπληροφόρησης, απώλεια αυτοεκτίμησης, κατάθλιψη και αυτοκτονίες, πόλωση και ριζοσπαστικοποίηση των συζητήσεων κ.λπ.)). Η ταινία απεικονίζει επίσης ορισμένες από τις αναλύσεις που παρουσίασε η CNIL στο φάκελό της με τίτλο "*Το σχήμα των επιλογών. Προσωπικά δεδομένα, σχεδιασμός και επιθυμητές τριβές*". .²⁴⁵

Netflix's recent documentary, "The Social Dilemma," highlights many of the problematic aspects of social media.

Source : Shreyas Banerjee, A&E Editor October 23, 2020, "'The Social Dilemma' is a hokey but critical look at our digital lives", The Observer : <https://observer.case.edu/the-social-dilemma-is-a-hokey-but-critical-look-at-our-digital-lives/>

Από μια άλλη σκοπιά, αν εξετάσουμε τον ρόλο της επαγγελματικής δημοσιογραφίας στη συσκότιση της πληροφόρησης της περιόδου 2001-2013 και στις μαζικές δημόσιες αποκαλύψεις που παρήγαγαν οι επαγγελματίες δημοσιογράφοι από το 2013 έως σήμερα, η εικόνα είναι ανάμεικτη και η τοποθέτηση των επαγγελματιών δημοσιογράφων στην τάση διφορούμενη. Από τη μία πλευρά, οι επαγγελματίες δημοσιογράφοι, ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες, αποτελούν μέρος μιας ευρείας πολιτικής συναίνεσης (Ρεπουμπλικάνοι και Δημοκρατικοί) που συγκαλύπτει τη γέννηση

²⁴⁵ CNIL, *La forme des choix. Προσωπικά δεδομένα, σχεδιασμός και επιθυμητές τριβές*, Θεματικός φάκελος στο *Cahiers IP*, n°6, Ιανουάριος 2019, 47 σελ. : https://www.cnil.fr/sites/default/files/atoms/files/cnil_cahiers_ip6.pdf

του καπιταλισμού της επιτήρησης στην πιο παράνομη παραβίαση της ιδιωτικής ζωής. Από την άλλη πλευρά, οι επαγγελματικές εφημερίδες είναι αυτές που δίνουν στις αποκαλύψεις που γίνονται από άτομα, τα οποία μερικές φορές περιγράφονται ως "πληροφοριοδότες", ένα ακροατήριο που αυτά τα άτομα δεν θα είχαν διαφορετικά. Καθώς αδυνατούν να καλύψουν κάθε αποκάλυψη, οι φωτογραφίες τους χρησιμοποιούνται για να αναδείξουν τη σημασία των ατόμων, ενίοτε ηρωικών όπως ο Έντουαρντ Σνόουντεν, που συνέβαλαν στις αποκαλύψεις στον Τύπο: *Oi New York Times, The Washington Post, The Intercept, Der Spiegel, El País, Le Monde, L'espresso, O Globo, South China Morning Post, ProPublica, Australian Broadcasting Corporation, Canadian Broadcasting Corporation, NRC Handelsblad, Sveriges Television, Wired, New Zealand Herald, Todo Noticias...* δημοσίευσαν άρθρα χρησιμοποιώντας αυτή την τεκμηρίωση, συνήθως μετά από περαιτέρω έρευνα και διασταύρωση.

Από μια άλλη σκοπιά, το έργο των επαγγελματιών δημοσιογράφων (μορφές έρευνας, ερευνητικά εργαλεία, συνθήκες εργασίας κ.λπ.) επηρεάζεται από αυτόν τον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής²⁴⁶. "Οι δημοσιογράφοι γίνονται ένα ιδιαίτερα συνδεδεμένο επάγγελμα σε σύντομο χρονικό διάστημα, αλλά δυσκολεύονται να αντιληφθούν την κλίμακα του φαινομένου"²⁴⁷ σημειώνει ο Romain Badouard, αντικατοπτρίζοντας αυτό που δείχνουν όλες οι κοινωνιολογικές παρατηρήσεις αυτού του επαγγέλματος:

²⁴⁶ SONNAC Nathalie, "La puissance des Gafam. Les transformations économiques de l'espace médiatique contemporain", *Esprit*, 2022/9 (Σεπτέμβριος), σ. 37-52 : <https://www.cairn.info/revue-esprit-2022-9-page-37.htm>.

²⁴⁷ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet*, ό.π., σ. 27.

- Τα ψηφιακά εργαλεία (ιστολόγια, κοινωνικά δίκτυα, πλατφόρμες δημοσιοποίησης κ.λπ.) έχουν γίνει **εργαλεία εργασίας στις** πιο καθημερινές δημοσιογραφικές πρακτικές ανταλλαγής και συνεργασίας μεταξύ δημοσιογράφων, δημιουργώντας μια νέα, λειτουργική εξάρτηση,
- Το Διαδίκτυο στο σημερινό του βάθος τους προσφέρει μια ανεξάντλητη προσφορά σχετικά εύκολα προσβάσιμων "**πηγών**" πληροφοριών ή μέσων εντοπισμού πηγών, γεγονός που ενισχύει τη λειτουργική τους εξάρτηση²⁴⁸,
- Τα "μέσα κοινωνικής δικτύωσης" και ιδίως τα "hashtags" τους δημιουργούν **ψευδο-δωρεάν υποκατάστατα** των παραδοσιακών μεθόδων έρευνας, οι οποίες είναι πολύ πιο δαπανηρές από άποψη χρόνου και πόρων, όπως οι "μικροδοκιμές", οι δημοσκοπήσεις και οι μακροχρόνιες έρευνες, προσθέτοντας στην λειτουργική εξάρτηση και την οικονομική εξάρτηση.
- Οι μεγαλύτερες εταιρείες μέσων μαζικής ενημέρωσης παγκοσμίως προτίμησαν να διαπραγματευτούν τον **επιμερισμό των** διαφημιστικών **κερδών** ("συγγενικά δικαιώματα") με τη GAFAM παρά να τις πολεμήσουν δικαστικά και πολιτικά, γεγονός που ενισχύει την οικονομική τους εξάρτηση²⁴⁹.
- Τέλος, τα "μέσα κοινωνικής δικτύωσης" δημιουργούν για κάθε δημοσιογράφο ένα **εξατομικευμένο κοινό** που δεν υπήρχε ή

²⁴⁸ Franck REBILLARD και Nikos SMYRNAIOS, "Quelle "plateformisation" de l'information ? Socio-economic collusion and editorial dilution between media companies and internet infomediaries", *tic&société*, Vol. 13, No. 1-2 | 1ο εξάμηνο 2019 - 2ο εξάμηνο 2019, : <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/ticetsociete/4080>

²⁴⁹ OUKRAT Alan, "Négocier la dépendance? Google, la presse et le droit voisin", *Sur le journalisme - About journalism - Sobre jornalismo* - Vol 9, n°1 - 2020 : <https://revue.surlejournalisme.com/slj/article/view/417/388> ; PIQUARD Alexandre "Facebook News, nouvelle étape dans les négociations entre les médias et les géants du numérique", *Le Monde*, 15 février 2023 : https://www.lemonde.fr/economie/article/2022/02/15/facebook-news-nouvelle-etape-dans-les-negociations-entre-les-medias-et-les-geants-du-numerique_6113755_3234.html.

υπήρχε ελάχιστα πριν από την ψηφιακή επανάσταση και το οποίο μερικές φορές είναι ποσοτικά μεγαλύτερο από το κοινό της ίδιας της εφημερίδας, δημιουργώντας στους δημοσιογράφους μια προσωπική, ψυχολογική ή και εθιστική εξάρτηση από την ψηφιακή επικοινωνία²⁵⁰ . Και δεν είναι ασυνήθιστο για έναν καθηγητή πολιτικών επιστημών να πρέπει να εξηγήσει τις διαφορές μεταξύ "μπλόγκερ" και "δημοσιογράφου" στους φοιτητές δημοσιογραφίας στις μέρες μας.

Η σχέση των επαγγελματιών δημοσιογράφων με τις ψηφιακές πλατφόρμες έχει περάσει "**από τη συμβίωση στην εξάρτηση**"²⁵¹ . Το 2017, το 94% των δημοσιογράφων χρησιμοποίησαν τα κοινωνικά δίκτυα για την προώθηση των άρθρων τους²⁵² . Για τους δημοσιογράφους, η ψηφιακή τεχνολογία έχει μετατραπεί σε ένα άκρως εθιστικό κοινωνικό περιβάλλον εργασίας, όπως παρατηρούν διαυγώς οι δημοσιογράφοι της *Le Monde* Matthieu Goar και Nicolas Charuis: "*Βάζοντας το μπλε πουλί στη σίγαση; Αυτό είναι ευκολότερο να το λες παρά να το κάνεις, καθώς το δίκτυο είναι τόσο εθιστικό που οι πολιτικοί και οι δημοσιογράφοι συνηθίζουν να δυσφημούν το Twitter ενώ ανανεώνουν μανιωδώς την τροφοδοσία τους.*"²⁵³ Εργαλεία εργασίας, πηγές πληροφόρησης, ψευδο-δωρεάν υποκατάστατα, οφέλη που πρέπει να μοιραστούν, εξατομικευμένο κοινό... αυτά τα πέντε

²⁵⁰ Brailovskaia, Bierhoff H., Rohmann E., Raeder F., Margraf J. (2020) Η σχέση μεταξύ ναρκισσισμού, έντασης χρήσης του Facebook, ροών Facebook και εθισμού στο Facebook. *Addictive Behaviour Reports* - Elsevier 2020: <https://www.kli.psy.ruhr-uni-bochum.de/klipsy/public/margraf%20Journals%20with%20Peer-Review/Brailovskaia,%20Bierhoff,%20Rohmann,%20Raeder,%20&%20Margraf,%202020.pdf>

²⁵¹ SEBBAN Brigitte, Guillaume SIRE, Nikos SMYRNAIOS, "Journalisme et plateformes: de la symbiose à la dépendance", *Sur le journalisme*, vol 9, no 1, 15 Ιουνίου 2020: <https://revue.surlejournalisme.com/slj/article/download/413/390/1171>

²⁵² Cision, *Δημοσιογράφοι και κοινωνικά δίκτυα - Βασικές τάσεις. Έρευνα σε 1.787 δημοσιογράφους στη Γαλλία, τη Γερμανία, τη Φινλανδία, τις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά και το Ηνωμένο Βασίλειο*, Cision και Canterbury Christ Church University, 2017: https://www.cision.fr/content/dam/cision-fr/ressources/livres-blancs/FR_0118-Etude-JRS-Monde-avec-page-de-garde-min.pdf.

²⁵³ Matthieu Goar και Nicolas Chapuis, "Présidentielle 2022 : faut-il se couper de Twitter, huis clos politique devenu hostile?", *Le Monde*, 31 Μαρτίου 2022- URL: https://www.lemonde.fr/politique/article/2022/03/31/presidentielle-2022-faut-il-se-couper-de-twitter-huis-clos-devenu-hostile_6119885_823448.html

στοιχεία αποτελούν τη δομή του δημοσιογραφικού "**κοινωνικού εθισμού**" στην ψηφιακή τεχνολογία. Η έννοια του κοινωνικού εθισμού πρέπει να γίνει κατανοητή με την έννοια του Durkheim: ο εθισμός μπορεί να αναλυθεί ως κοινωνιολογική και όχι απλώς ψυχολογική τάση²⁵⁴. Αυτός ο εθισμός είναι ιδιαίτερα εμφανής στην περιορισμένη ικανότητα των επαγγελματιών δημοσιογράφων να μιλούν για το τι υφίστανται από άποψη παρακολούθησης, διαδικτυακής παρενόχλησης, απειλών, εκφοβισμού, κλοπής ταυτότητας ή χειρότερα...²⁵⁵ Η παρακολούθηση των δημοσιογράφων έχει γίνει μια εύκολη και επικερδής επιχείρηση²⁵⁶ η οποία εντείνεται στην παγκόσμια γεωπολιτική μετά την εισβολή στην Ουκρανία²⁵⁷. Περισσότερο από άλλους, λόγω του επαγγέλματός τους και της τάσης τους για εθισμό, τα δεδομένα των δημοσιογράφων συλλαμβάνονται και η παρακολούθησή τους είναι ευρέως διαδεδομένη, όπως επιβεβαίωσε πρώην αξιωματικός των γαλλικών μυστικών υπηρεσιών²⁵⁸. Οι κίνδυνοι φτάνουν μέχρι και τη δολοφονία: ο Cecilio Piñeda, ένας Μεξικανός δημοσιογράφος που ερευνούσε τη διαφθορά στο εσωτερικό του κράτους, δολοφονήθηκε δύο εβδομάδες μετά την καταχώρησή του στη βάση δεδομένων *Pegasus*²⁵⁹. Δεν υπάρχουν αποδείξεις συσχέτισης, αλλά η *Washington Post* επισημαίνει ότι η τεχνολογία αυτή επιτρέπει τον γεωγραφικό εντοπισμό σε πραγματικό χρόνο²⁶⁰. Και η ετήσια

²⁵⁴ COLLARD Victor, "L'addiction au prisme de la perspective sociologique", *Philosophical Implications*, 27 Μαρτίου 2017: <https://www.implications-philosophiques.org/laddiction-au-prisme-de-la-perspective-sociologique/>

²⁵⁵ Βλέπε: Συμβούλιο της Ευρώπης, φάκελος "Ασφάλεια των δημοσιογράφων": <https://www.coe.int/fr/web/freedom-expression/safety-of-journalists>

²⁵⁶ Reports Sans Frontières, "Λογοκρισία και επιτήρηση των δημοσιογράφων: μια αδίστακτη επιχείρηση", Rsf.org, 11 Μαρτίου 2017: <https://rsf.org/fr/censure-et-surveillance-des-journalistes-un-business-sans-scrupules-0>

²⁵⁷ Συμβούλιο της Ευρώπης, "Defending press freedom in times of tension and conflict", Annual report of the partner organizations of the Council of Europe Platform to strengthen the protection of journalism and the safety of journalists, 2022: https://edoc.coe.int/fr/module/ec_addformat/download?cle=ed2357bbbd318d584d579d024d9fd808&k=2100bd4f9203a3a5210271091cf99892

²⁵⁸ Guilhem Giraud, *Confidences d'un agent du renseignement français*, εκδόσεις Robert Laffont, 2022.

²⁵⁹ Διεθνής Αμνηστία, "Forensic Methodology Report: How to catch NSO Group's Pegasus", Έκθεση, 18 Ιουλίου 2021: <https://www.amnesty.org/en/latest/research/2021/07/forensic-methodology-report-how-to-catch-nso-groups-pegasus/>

²⁶⁰ The Washington Post, "Private Israeli Spyware used to hack cellphones of journalists, activists, worldwide", on

έκθεση των Δημοσιογράφων Χωρίς Σύνορα για το 2022 αναφέρει 1.787 δημοσιογράφους που έχουν δολοφονηθεί παγκοσμίως από το 2000²⁶¹ .

Αυτή η δομή εξάρτησης όχι μόνο θέτει τους δημοσιογράφους σε κίνδυνο, αλλά και μειώνει σημαντικά την κριτική τους ικανότητα όσον αφορά τον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής, ακόμη και όταν τον αποκαλύπτουν. Η ερευνήτρια

Camila Perez Lagos παρατηρεί: "Τα άρθρα της *Le Monde* αναφέρουν τις συνέπειες του σκανδάλου CA περισσότερο για τους χρήστες του διαδικτύου και του Facebook παρά για τους πολίτες που νοούνται (με την ευρύτερη έννοια) ως άτομα που ανήκουν σε ένα έθνος και έχουν δικαιώματα και υποχρεώσεις".²⁶²

Σε γενικές γραμμές, η τρέχουσα διαμόρφωση του θέματος από τα επαγγελματικά μέσα ενημέρωσης τείνει περισσότερο να ευτελίζει το "σύστημα NSA & GAFAM" παρά να το παρουσιάζει ως παραβίαση θεσμοθετημένων θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, η οποία εξακολουθεί να θεωρείται εμπόδιο στις δημοσιογραφικές έρευνες και στην ελευθερία έκφρασης του Τύπου²⁶³ .

18 Ιουλίου 2021: <https://www.washingtonpost.com/investigations/interactive/2021/nso-spyware-pegasus-cellphones/>

²⁶¹ Δημοσιογράφοι Χωρίς Σύνορα, "Δημοσιογράφοι κρατούμενοι, δολοφονημένοι, όμηροι και αγνοούμενοι σε όλο τον κόσμο", 2022: https://rsf.org/sites/default/files/medias/file/2022/12/RSF_Bilan2022_FR.pdf

²⁶² Camila Pérez Lagos, "Making visible the consequences of digital surveillance", *Communication*, vol. 37/2 | 2020: <http://journals.openedition.org/communication/13252>

²⁶³ DEBET Anne, "Traitement de données aux fins de journalisme : état des lieux et perspectives", *Légipresse*, 2020/HS3 (αριθ. 63), σ. 51-65: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-legipresse-2020-HS3-page-51.htm>.

5. Κρατική παρέμβαση υπό εξέταση: "συγκλονισμένα" κράτη;

Τι κάνει το κράτος; ...ή, τι κάνουν τα κράτη για την ψηφιακή τεχνολογία; Κατά την πρώτη εικοσαετία της κοινωνικής εξάπλωσης του Διαδικτύου (1995-2015...), η πιο διαδεδομένη απάντηση σε τέτοιου είδους ερωτήματα ήταν ότι το κράτος "ξεπεράστηκε", δηλαδή ότι οι ρυθμιστικές του ικανότητες ξεπεράστηκαν από την αστραπιαία ταχύτητα των τεχνολογικών εξελίξεων στην ψηφιακή πληροφορική.

5.1 Οι τεχνολογικές εξελίξεις είναι υπερβολικά ραγδαίες για να κυβερνηθούν;

Αυτή η ταχύτητα των αλλαγών στην ψηφιακή πληροφορική μπορεί να απεικονιστεί από τον περίφημο "**Νόμο του Moore**"²⁶⁴, ο οποίος προέβλεψε το 1965 ότι η πολυπλοκότητα των ημιαγωγών θα διπλασιαζόταν κάθε χρόνο και δέκα χρόνια αργότερα ότι ο αριθμός των τρανζίστορ που ενσωματώνονται σε ένα τσιπ μικροεπεξεργαστή θα διπλασιαζόταν κάθε χρόνο. Ο νόμος του Moore είναι βέβαια αμφισβητήσιμος: η μακροπρόθεσμη τάση που προβλέφθηκε το 1965 δεν είναι ακριβώς η ίδια με εκείνη που παρατηρείται έκτοτε. Αλλά οι διακυμάνσεις είναι οριακές και ο νόμος του Moore παραμένει εντυπωσιακός- υπάρχουν λίγοι νόμοι που εξηγούν και προβλέπουν τις τεχνο-κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις που έχουν επαληθευτεί τόσο διαρκώς εκ των υστέρων όσο αυτός. Με απλά λόγια, ο νόμος αυτός εξηγεί την τεχνολογία, αλλά όχι την

²⁶⁴ Loeve, Sacha. "Ο νόμος του Moore, ανάμεσα στην τεχνολογική πρόβλεψη και την οικονομία της υπόσχεσης", 13 Φεβρουαρίου 2020, *Cahiers COSTECH* αριθμός 3. <http://www.costech.utc.fr/CahiersCOSTECH/spip.php?article85>

πολιτική: υπάρχουν πολλοί παράγοντες, εκτός από τους τεχνολογικούς, που υπεισέρχονται μεταξύ της σύνθεσης των ηλεκτρονικών τσιπ από τη μία πλευρά και των αποφάσεων για μη ρύθμιση από την άλλη.

Evolution of Computer Power/Cost

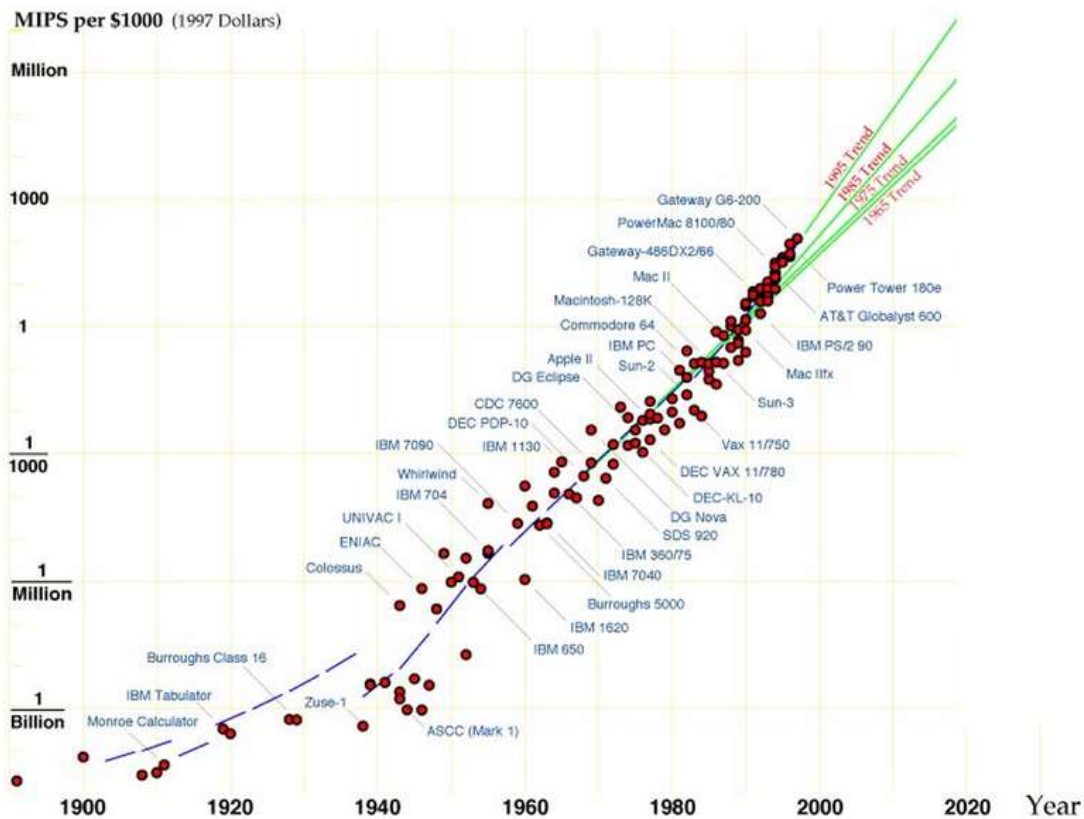

Figure 2 Extrait de "Courbe loi de Moore" Clementinehf - 10 novembre 2013 : www.pearltrees.com/t/publier-sur-internet/generalites/id9763726/item95103896 - Graphique modifié par J.Valluy 2022

Ο νόμος του Moore χρησιμοποιείται συχνά στρατηγικά²⁶⁵ στη ρητορική κατά οποιασδήποτε προσπάθειας ή επιθυμίας για κρατική ρύθμιση. Υπάρχουν χίλιοι τρόποι για να απεικονιστεί αυτή η ρητορική. Αλλά αρκούν δύο αποσπάσματα από τον Eric Schmidt (τον κύριο διευθύνοντα σύμβουλο της Google και τον κύριο λόγο της εμπορικής "επιτυχίας" της)- το ένα βρίσκεται στην πρώτη σελίδα του βιβλίου του που συνέγραψε μαζί με τον Kared

²⁶⁵ ELSTER Jon, "L'usage stratégique de l'argumentation", *Négociations*, 2005/2 (αριθ. 4), σ. 59-82 : <https://www.cairn.info/revuenegociations-2005-2-page-59.htm>.

Cohen και έχει τον εμφατικό τίτλο: *A nous d'écrire l'avenir - Comment les nouvelles technologies bouleversent le monde*, Denoël 2013: **"Ο διαδικτυακός κόσμος δεν περιορίζεται πραγματικά από επίγειους νόμους (...). Είναι ο μεγαλύτερος χώρος στον κόσμο που είναι ακυβέρνητος."**²⁶⁶ - η άλλη αντιστοιχεί σε αυτές τις παρατηρήσεις που μετέδωσε αμερικανική εφημερίδα στο 8ème Mobile World Congress: **"Ερωτηθείς σχετικά με την κυβερνητική ρύθμιση, ο κ. Σμιντ είπε επίσης ότι η τεχνολογία εξελίσσεται τόσο γρήγορα που οι κυβερνήσεις δεν πρέπει να προσπαθούν να τη ρυθμίσουν, επειδή αλλάζει πολύ γρήγορα και κάθε πρόβλημα θα λυθεί από την τεχνολογία. "Θα εξελιχθούμε πολύ πιο γρήγορα από οποιαδήποτε κυβέρνηση", δήλωσε ο κ. Schmidt"**.²⁶⁷

Από ορισμένες απόψεις, αυτή η αντίληψη για το κράτος θυμίζει εκείνη που εξέφρασε το 1889 ο οικονομολόγος Paul Leroy-Beaulieu στο τέλος του βιβλίου του *L'État moderne et ses fonctions*: **"Χρειαζόμαστε μόνο λίγες γραμμές για να συνοψίσουμε ολόκληρο αυτό το έργο. Μελετήσαμε τόσο τις απαρχές του κράτους όσο και τη συγκεκριμένη φύση του. Ένας βαρύς, ομοιόμορφος οργανισμός, αργός στη σύλληψη και αργός στην κίνηση, είναι κατάλληλος για ορισμένα γενικά καθήκοντα. Του λείπει η εφευρετικότητα και το χάρισμα της ταχείας προσαρμογής. Όπως είδαμε, η ανθρωπίνη και κοινωνική πρόοδος επιτεύχθηκε μέσω της ελεύθερης πρωτοβουλίας των ατόμων, των ενώσεων ή του πλαστικού κοινωνικού περιβάλλοντος"**.²⁶⁸ Από την άλλη πλευρά, η ιδέα που εξέφρασε ο E. Schmidt ότι

²⁶⁶ Παρατίθεται στο Zuboff, ό.π., ό.π., σ. 148.

²⁶⁷ Pascal-Emmanuel Gobry, "Eric Schmidt To World Leaders At eG8: Don't Regulate Us, Or Else", *Business Insider*, 24 Μαΐου 2011: <https://www.businessinsider.com/eric-schmidt-google-eg8-2011-5?r=US&IR=T>.

²⁶⁸ LEROY BEAULIEU Paul, *L'État moderne et ses fonctions* (1889), Paris : Guillaumin et Cie, (3ème ed.) 1899, σ. 460-461 : <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k37103k.pdf>

"κάθε πρόβλημα θα λυθεί από την τεχνολογία" είναι πιο πρόσφατη και αντιστοιχεί σε αυτό που είναι γνωστό, ακολουθώντας τον Evgeny Morozov²⁶⁹ σήμερα, ως "solutionism" ή "τεχνολογικός λυτισμός", ο οποίος περιγράφεται καλά από την Françoise Laugée: "Ένα ρεύμα σκέψης που προέρχεται από τη Silicon Valley και δίνει έμφαση στην ικανότητα των νέων τεχνολογιών να λύσουν τα μεγάλα προβλήματα του κόσμου, όπως οι ασθένειες, η ρύπανση, η πείνα ή η εγκληματικότητα. Ο λυσιλογισμός είναι μια ιδεολογία που προωθείται από τις μεγάλες αμερικανικές ομάδες του διαδικτύου που διαμορφώνουν το ψηφιακό σύμπαν. Στο φεστιβάλ South by Southwest το 2008, ο Μαρκ Ζούκερμπεργκ, ιδρυτής του Facebook, δήλωσε: "Καθώς ο κόσμος αντιμετωπίζει πολλές μεγάλες προκλήσεις, αυτό που προσπαθούμε να δημιουργήσουμε ως εταιρεία είναι μια υποδομή που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να λύσουμε κάποιες από αυτές. Στο ίδιο πνεύμα, ο Eric Schmidt, εκτελεστικός πρόεδρος της Google, ανακοίνωσε σε ένα συνέδριο το 2012: "Αν το κάνουμε σωστά, νομίζω ότι μπορούμε να λύσουμε όλα τα προβλήματα του κόσμου".²⁷⁰

Όπως παρατηρεί η Shoshana Zuboff, αυτή η πολιτική κουλτούρα, η οποία είναι ταυτόχρονα αντι-κρατική και λυσιτελής, εκτιμά το νομικό κενό (το "non-droit" του Carbonnier). Αυτή η κουλτούρα δεν είναι καινούργια, αλλά έχει γίνει πιο διαδεδομένη από ποτέ από τότε που έγινε η αιχμή του δόρατος της GAFAM: "Αυτή η μορφή νομικού κενού υπήρξε αποφασιστικός παράγοντας επιτυχίας στη σύντομη ιστορία του καπιταλισμού της επιτήρησης. Ο Schmidt, ο Brin και ο Page υπερασπίστηκαν με θέρμη το

²⁶⁹ MOROZOV Evgeny, *Pour tout résoudre, cliquez ici! L'aberration du solutionnisme technologique* (2013), FYP éditions, 2014, 352 σελ.

²⁷⁰ LAUGÉE Françoise, "Solutionnisme", *The European Journal of Media and Digital*, No. 33, Winter 2014-2015: <https://la-rem.eu/2015/04/solutionnisme/>

δικαίωμά τους να απελευθερωθούν από το νόμο, ακόμη και όταν η Google αναπτύχθηκε και έγινε αναμφισβήτητα η πιο ισχυρή εταιρεία στον κόσμο (23). Οι προσπάθειές τους χαρακτηρίζονται από μερικά σταθερά θέματα: 1) οι τεχνολογικές εταιρείες όπως η Google αναπτύσσονται ταχύτερα από ό,τι το κράτος μπορεί να καταλάβει ή να ακολουθήσει- 2) όλες οι προσπάθειες να παρέμβουν σε αυτές ή να τις εμποδίσουν να κάνουν οτιδήποτε είναι επομένως καταδικασμένες να είναι κακοσχεδιασμένες ή ακόμη και ανόητες- 3) η ρύθμιση είναι πάντα μια αρνητική δύναμη που εμποδίζει την καινοτομία και την πρόοδο- 4) τέλος, το νομικό κενό είναι το απαραίτητο πλαίσιο για την "τεχνολογική καινοτομία". (ό.π.,σ.149)

Η ψηφιακή διάσταση του κοινωνικού κόσμου ήταν και είναι "ακυβέρνητη", όπως υποστηρίζει ο Éric Schmidt; Το ερώτημα αυτό μας επαναφέρει σε ένα κλασικό ζήτημα της πολιτικής επιστήμης: **κυβερνάμε; (... με την έννοια "μπορούμε να κυβερνήσουμε" ή "υπάρχει (αποτελεσματική) διακυβέρνηση" κατά τη διάρκεια της ιστορίας). Η έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες κατά τον τελευταίο μισό αιώνα περίπου τείνει να παρέχει δύο διαφορετικές κατευθύνσεις έρευνας, που η καθεμία οδηγεί σε μια μάλλον αρνητική ή μάλλον θετική απάντηση²⁷¹ . Από αυτή την άποψη, η βιβλιογραφία αναδεικνύει δύο ερμηνευτικά σχήματα, τα οποία αποτελούν τους δύο πόλους ενός συνεχούς, μεταξύ των οποίων εντάσσονται οι περισσότερες από τις μελέτες που έχουν διεξαχθεί. Η πρώτη θέση, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως **αλληλεπιδραστική**, θεωρεί ότι κάθε διαδικασία δημόσιας δράσης συντίθεται από την αλληλεπίδραση**

²⁷¹ VALLUY Jérôme, "Εισαγωγή - Gouverne-t-on? Perspectives scientifiques et didactiques", στο: *Transformations des États démocratiques industrialisés*, Terra-HN Editions, 2022 (σελ. 15 και Σ.): <http://www.hnp.terra-hn-editions.org/TEDI/article15.html>

ενός πλήθους παραγόντων, όπως ένα "αναδυόμενο φαινόμενο" ή "φαινόμενο σύνθεσης", και ακολουθεί μια αρκετά απρόβλεπτη πορεία με την πάροδο του χρόνου, η πορεία της οποίας δεν μπορεί να αποδοθεί στη βούληση κάποιου παίκτη, ομάδας ή κατηγορίας. Η δεύτερη θέση, την οποία θα ονομάσουμε **κατευθυντική**, εφιστά την προσοχή στον κυρίαρχο ρόλο που διαδραματίζει μια "κοινωνική τάξη" ή μια "ελίτ" που είναι πιθανό να επηρεάζει τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και τα συστήματα αξιών και να ελέγχει την αλληλουχία των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων που, με την πάροδο του χρόνου, δίνουν νόημα στη δημόσια δράση. Καμία από τις δύο προσεγγίσεις δεν είναι παράλογη ή αποσυνδεδεμένη από την πραγματικότητα, και η πλήρης και εκ των προτέρων απόρριψη μιας από αυτές ενέχει τον κίνδυνο δογματικής τύφλωσης που συσκοτίζει ουσιώδεις πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας²⁷². Θα προσπαθήσουμε, επομένως, να τις διατυπώσουμε, αιτιολογώντας παράλληλα την αντίστοιχη στάθμισή τους.

Το εμπειρικό υλικό της ιστορίας της πληροφορικής και της ψηφιακής τεχνολογίας είναι αυτό που θα παράσχει τα μέσα για την άρθρωση των δύο σχημάτων: από την πρώτη του κοινωνική επέκταση το 1890 για την αμερικανική απογραφή, το κράτος, αρχικά το αμερικανικό και στη συνέχεια το ευρωπαϊκό, υπήρξε πρωτίστως χρήστης της πληροφορικής, δηλαδή χρηματοδότης των υπολογιστικών πόρων όσο και καταναλωτής των υπολογιστικών αποτελεσμάτων. Θα μπορούσε μάλιστα να ειπωθεί ότι, ιστορικά, το κράτος ήταν ο μεγαλύτερος χρήστης της

²⁷² Για λεπτομερέστερες θεωρητικές εξηγήσεις σχετικά με τη χρήση των δύο συστημάτων: J. Valluy, "Interactionnisme, directionnisme (oecuménisme) : schémas de contrôles croisés", στο: *Transformations des États démocratiques industrialisés*, <http://www.hnp.terra-hn-editions.org/TEDI/article19.html>.

πληροφορικής: η επιστημονική έρευνα στον τομέα της πληροφορικής χρηματοδοτήθηκε μαζικά από το κράτος μέσω των πανεπιστημίων και των ενόπλων δυνάμεων, ιδίως μεταξύ του 1890 και περίπου του 1960. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ενίσχυσε τη δημόσια χρηματοδοτούμενη έρευνα και ανάπτυξη, ιδίως στην κρυπτογράφηση και την αποκωδικοποίηση, και οδήγησε σε περαιτέρω τεχνολογική επιτάχυνση²⁷³. Η κερδοσκοπική φούσκα στα ηλεκτρονικά και την πληροφορική (1958/62) σηματοδότησε το σημείο καμπής, όταν οι υπολογιστές διατέθηκαν από ιδιωτικές εταιρείες. Για τέσσερις δεκαετίες, η υπεροχή του κράτους στην πληροφορική ξεθώριασε πίσω από την αύξηση του αριθμού των ιδιωτών παραγωγών και καταναλωτών πληροφορικής και στη συνέχεια ψηφιακής τεχνολογίας. Όμως το κράτος, μέσω των δημόσιων παραγγελιών του, ιδίως για τον εξοπλισμό των κυβερνητικών υπηρεσιών, παρέμεινε ένας από τους μεγαλύτερους καταναλωτές ηλεκτρονικών υπολογιστών και δικτύων κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Και το Arpanet (ο προϊστορικός πρόγονος του σημερινού δικτύου, το οποίο συνέδεε μόλις 562 υπολογιστές το 1983) παρέμενε στρατιωτικό-πανεπιστημιακό, και επομένως κρατικό, μέχρι το 1983, όταν διαχωρίστηκε το στρατιωτικό Milnet από το πολιτικό Internet.

5.2 Κράτη που είναι κυρίως χρήστες και απρόθυμα να ρυθμίσουν

Κατά την πρώτη περίοδο (1890/1958), αυτή η κρατική υπεροχή δεν ενθάρρυνε το κράτος να ρυθμίσει τις δραστηριότητές του με

²⁷³ FOUCRIER Jean-Charles, "XI. La naissance de l'informatique", στο: *La guerre des scientifiques. 1939-1945*, επιμέλεια FOUCRIER Jean-Charles. Paris, Perrin, 2019, σ. 335-364: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/la-guerre-des-scientifiques--9782262067939-page-335.htm>.

τρόπο **νομικά κρατικό**, και οι πρώτοι κρατικοί κανόνες εμφανίστηκαν μόνο ως **αντίδραση στη μαζική είσοδο ιδιωτικών εταιρειών και πολιτών στον τομέα της πληροφορικής από τη** δεκαετία του 1960 και μετά. Ενώ όμως οι δικαστικές αρχές σημειώνουν πρόοδο, οι κυβερνητικές αρχές, τόσο στην Ευρώπη όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες, φαίνονται απρόθυμες να ρυθμίσουν.

Το 1975, όταν το Συμβούλιο της Ευρώπης είχε ήδη εκδώσει τα δύο πρώτα μη δεσμευτικά ψηφίσματα για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, συμπεριλαμβανομένης της περίφημης *Σύμβασης 108*, η ικανότητα του ΔΕΚ να εγγυάται τα θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες ήταν ακόμη αβέβαιη. Το 1975, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (το μελλοντικό "Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο", αλλά χωρίς δικαίωμα πρωτοβουλίας) ενέκρινε ένα μη δεσμευτικό ψήφισμα που συντάχθηκε μετά από έκθεση της Επιτροπής Νομικών Υποθέσεων της Συνέλευσης. Το ψήφισμα αυτό "[προέτρεπε] την Επιτροπή, υπό το φως της έκθεσης της ειδικής αυτής επιτροπής, να καταρτίσει το συντομότερο δυνατό μια οδηγία με σκοπό την προστασία των πολιτών της Κοινότητας από τις καταχρήσεις που προκαλούνται από την αποθήκευση, την επεξεργασία και την κοινοποίηση των προσωπικών πληροφοριών που είναι αποθηκευμένες σε τράπεζες δεδομένων, τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα" (ΕΕΕΕ 1975 αριθ. C 60, σ. 49). Το αίτημα έμεινε αναπάντητο.

Το 1976, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων εξέδωσε ένα νέο ψήφισμα σχετικά με "την προστασία των δικαιωμάτων του ατόμου μπροστά στην ανάπτυξη της τεχνικής προόδου στον τομέα της τεχνολογίας των

πληροφοριών"²⁷⁴ , το οποίο επίσης δεν εφαρμόστηκε, αλλά επαναλήφθηκε το 1979²⁷⁵ . Σε αυτό το ψήφισμα, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση, που τώρα μετονομάστηκε σε "Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο", προέβαλε ένα νέο επιχείρημα. Αφενός, επεσήμανε ότι "οι εθνικές διατάξεις για την προστασία της ιδιωτικής ζωής ενδέχεται να έχουν άμεσο αντίκτυπο στην εγκαθίδρυση και τη λειτουργία της Κοινής Αγοράς και, ειδικότερα, να στρεβλώσουν τους όρους ανταγωνισμού σε αυτήν", και αφετέρου, έκρινε ότι "δεν θα ήταν συνετό για τα κοινοτικά όργανα να περιμένουν να αναλάβουν δράση μέχρι να εμφανιστούν σοβαρές διαταραχές στη λειτουργία της Κοινής Αγοράς"²⁷⁶ . Μπορούμε έτσι να δούμε την ανάπτυξη ενός επιχειρήματος που αποσκοπούσε στο να καταστήσει την προστασία των προσωπικών δεδομένων ζήτημα του δικαίου της κοινής αγοράς, το οποίο όντως εμπίπτει στον τομέα της αρμοδιότητας στον οποίο η ΕΟΚ ήταν εξουσιοδοτημένη να εκδίδει δεσμευτικούς κανονισμούς και οδηγίες.

Το 1981, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανταποκρίθηκε στα επανειλημμένα αιτήματα του Κοινοβουλίου υιοθετώντας μια μη δεσμευτική σύσταση που ενθάρρυνε τα κράτη μέλη να επικυρώσουν τη Σύμβαση 108 του Συμβουλίου της Ευρώπης. **Αυτός ήταν ένας κομψός τρόπος για να υποδείξει ότι η Επιτροπή αρνιόταν να κάνει οτιδήποτε άλλο.** Η Γενική Διεύθυνση Εσωτερικής Αγοράς της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είχε την άποψη ότι η προστασία των προσωπικών δεδομένων δεν εμπίπτει στις αρμοδιότητές της, αλλά στη σφαίρα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, και ότι η Σύμβαση 108 του Συμβουλίου της

²⁷⁴ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 1976 αριθ. C 100, σ. 27 και επόμενα.

²⁷⁵ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 1979 αριθ. C 140 σ. 34 επ.

²⁷⁶ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 1979 αριθ. C 140 σ. 35

Ευρώπης, εάν επικυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη, θα ήταν επαρκής για να αποτρέψει τα εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων μεταξύ των χωρών της ΕΟΚ. Ήταν επίσης απρόθυμη να υιοθετήσει δεσμευτικά μέτρα για τις εταιρείες του ιδιωτικού τομέα.

Ωστόσο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επανέλαβε το αίτημά του το 1982²⁷⁷. Στο ψήφισμα αυτό, συνέχισε να στηρίζεται στο επιχείρημά του **ότι η προστασία των δεδομένων ήταν ένα πολιτικό πρόβλημα που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της κοινής αγοράς**, προσδιορίζοντας μάλιστα το άρθρο της Συνθήκης της Ρώμης που, κατά την άποψή του, αναθέτει στην ΕΟΚ την αρμοδιότητα να εκδίδει νομικές πράξεις στον τομέα αυτό: "[Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο] αναφέρεται στο άρθρο 100 της Συνθήκης ΕΟΚ, το οποίο προβλέπει την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών που επηρεάζουν άμεσα την εγκαθίδρυση και τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς".

Στη δεκαετία του 1980, ορισμένες εθνικές αρχές προστασίας δεδομένων, χρησιμοποιώντας τις δικές τους ρυθμιστικές εξουσίες, απέδειξαν την ικανότητά τους να προκαλούν ζημιά και να λειτουργούν ως δυνητικό εμπόδιο στην ελεύθερη κυκλοφορία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εντός της ΕΕ. Ουσιαστικά αυτός ο κίνδυνος φαίνεται ότι έπεισε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να αναλάβει δράση, λιγότερο για την προστασία των δεδομένων και των πολιτών παρά για την προστασία της ελεύθερης κυκλοφορίας των δεδομένων. Τελικά ενέδωσε και πρότεινε δύο οδηγίες, μία για την "προστασία των φυσικών

²⁷⁷ Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 1982 αριθ. C 87 σ. 39 επ.

προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα" και μία για την "προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της ιδιωτικής ζωής στο πλαίσιο των δημόσιων ψηφιακών τηλεπικοινωνιακών δικτύων, ιδίως των ψηφιακών δικτύων ολοκληρωμένων υπηρεσιών (ISDN) και των δημόσιων ψηφιακών δικτύων κινητής τηλεφωνίας", αλλά μόλις το 1990, οκτώ χρόνια μετά το τέταρτο ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου).

Οι δύο αυτές προτάσεις κατέληξαν αντίστοιχα στην οδηγία 95/46/ΕΚ της 24ης Οκτωβρίου 1995 "για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών" και στην οδηγία 97/66/ΕΚ της 15ης Δεκεμβρίου 1997 "σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των τηλεπικοινωνιών" (η πρώτη οδηγία "ηλεκτρονική προστασία των προσωπικών δεδομένων"). Από τις δύο αυτές οδηγίες, η οδηγία 95/46/ΕΚ θέσπισε το γενικό πλαίσιο που εφαρμόζεται στην επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (παρόμοιο με το ρόλο που διαδραματίζει σήμερα η οδηγία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων).

Υπό την τριπλή έμπνευση των δικτύων εμπειρογνομόνων (Συμβούλιο της Ευρώπης, ΟΟΣΑ, τοπικές αρχές κ.λπ.), ενόψει των εμποδίων που δημιουργήσαν οι νέες εθνικές/τοπικές αρχές στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσωπικών δεδομένων στην ευρωπαϊκή αγορά, και υπό την επίδραση του πολιτικού προσανατολισμού που προωθήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το οποίο τοποθέτησε το ζήτημα αυτό στην οικονομική σφαίρα αρμοδιότητας της οικοδόμησης της ενιαίας

ευρωπαϊκής αγοράς, ο οικονομικός προσανατολισμός κατέστη κεντρικός στη συζήτηση και ανταγωνίστηκε αυτόν της προστασίας των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έτσι, ο τίτλος της οδηγίας 95/46/ΕΚ κατέληξε στο *"και στην ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων του"*. Παρόλο που ο όρος *"προστασία των δεδομένων"* δεν εμφανίζεται στον τίτλο της οδηγίας και σπάνια στο σώμα της, η οδηγία 95/46/ΕΚ έγινε γνωστή ως *"οδηγία για την προστασία των δεδομένων"*.

Στην αρχή της κοινωνικής εξάπλωσης του Διαδικτύου το 1995 και το 1996, ήταν ακόμα οι κυβερνήσεις που αποφάσισαν να καταστήσουν τις πλατφόρμες νομικά ανεύθυνες, θεωρώντας τις ως απλούς *"σωλήνες"* και όχι ως εφημερίδες, τόσο στις ΗΠΑ (άρθρο 230 του νόμου περί αξιοπρέπειας των επικοινωνιών του 1996) όσο και στην Ευρώπη (οι κυβερνήσεις των οποίων ευθυγραμμίστηκαν με την αμερικανική νομοθεσία), απαλλάσσοντάς τες έτσι από τους νόμους περί Τύπου και εκδόσεων. Και στα μέσα της δεκαετίας του 2010, μετά από κύματα τρομοκρατικών επιθέσεων στις ΗΠΑ και την Ευρώπη (π.χ. η επίθεση στο Charlie Hebdo στη Γαλλία τον Ιανουάριο του 2015), ήταν και πάλι οι κυβερνήσεις που διέταξαν τις πλατφόρμες να ελέγχουν και να λογοκρίνουν το περιεχόμενό τους, ιδιωτικοποιώντας έτσι την πολιτική λογοκρισία. Ο ρόλος που διαδραματίζουν οι τεχνολογικοί κολοσσοί της Silicon Valley ή οι GAFAM στην άκρως πολιτική ρύθμιση της ελευθερίας της έκφρασης δεν οφείλεται σε καμία περίπτωση στην ανικανότητα του κράτους- αντίθετα, οφείλεται στην προθυμία του κράτους, τόσο στις Ηνωμένες Πολιτείες όσο και στην Ευρώπη, να κάνει το χατίρι στις εταιρείες αυτές, όπως αναλύει ο Romain Badouard: *"Μέχρι πρόσφατα, αυτοί [οι αμερικανικοί τεχνολογικοί κολοσσοί] υπερασπιζόνταν πάντα μια στάση "υδραυλικού", υποστηρίζοντας*

ότι το μόνο που έκαναν ήταν να διαχειρίζονται "σωλήνες" και ότι ήταν απρόθυμοι να ελέγξουν τι περνούσε μέσα από αυτούς. Το κύμα ισλαμιστικών επιθέσεων που έπληξε την Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες στα μέσα της δεκαετίας του 2010 τα άλλαξε όλα αυτά και σήμερα οι γίγαντες του διαδικτύου δεν διστάζουν πλέον να διαγράφουν, να φιλτράρουν και να υποβαθμίζουν πληροφορίες που δημιουργούν πρόβλημα, όποιο κι αν είναι το θέμα. Ένα όριο ξεπεράστηκε τη στιγμή που οι εταιρείες αυτές αποφάσισαν να παρεμβαίνουν με δική τους πρωτοβουλία όσον αφορά το περιεχόμενο, με τις ευλογίες των δημόσιων αρχών. Αυτό που βλέπουμε τα τελευταία χρόνια είναι μια εθελοντική εκχώρηση αρμοδιοτήτων λογοκρισίας από τις κυβερνήσεις στον ιδιωτικό τομέα.²⁷⁸

Κατά την ίδια και την επόμενη περίοδο, ήταν οι κυβερνήσεις, μέσω των Κεντρικών Τραπεζών, που υιοθέτησαν διευκολυντικές χρηματοπιστωτικές πολιτικές με πολύ χαμηλά επιτόκια, οι οποίες ενθάρρυναν τις επενδύσεις σε επιχειρηματικά κεφάλαια και επέτρεψαν στις τεχνολογικές εταιρείες να ευημερούν για χρόνια με χαμηλά εισοδήματα. Το 2001 στις ΗΠΑ, ήταν και πάλι το κράτος που έσπρωξε την NSA προς τη Silicon Valley για να βρει τα μέσα παγκόσμιας αστυνομικής και στρατιωτικής επιτήρησης που θα μπορούσαν να σταματήσουν κάθε μελλοντική τρομοκρατική επέμβαση στο αμερικανικό έδαφος (*Patriot Act 2001*²⁷⁹, *Total Information Awareness TIA-2003*, *Patriot Act II-2003*²⁸⁰ ...).

Το 2016, μετά από είκοσι χρόνια αναποτελεσματικού καθεστώτος ευρωπαϊκών οδηγιών, η Ευρωπαϊκή Ένωση εξέδωσε τον πρώτο

²⁷⁸ BADOUARD Romain, *Le désenchantement de l'internet*, ό.π., σ. 22.

²⁷⁹ Robert Harvey, Hélène Volat, *De l'exception à la règle : USA Patriot Act*, Lignes-Léo Scheer, 2006, 224 σελ. [ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ ΣΤΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: https://www.editions-lignes.com/DE-L-EXCEPTION-A-LA-REGLE-USA.html](https://www.editions-lignes.com/DE-L-EXCEPTION-A-LA-REGLE-USA.html)

²⁸⁰ SIDEL Mark, "Après le Patriot Act : la seconde vague de l'antiterrorisme aux États-Unis", *Critique internationale*, 2006/3 (αριθ. 32), σ. 23-37: <https://www.cairn.info/revue-critique-internationale-2006-3-page-23.htm>.

της κανονισμό, την περίφημη RGPD, η οποία επίσης παραμένει αναποτελεσματική, με τις περισσότερες εταιρείες να μην συμμορφώνονται πέντε χρόνια μετά την έναρξη της εφαρμογής της (Μάιος 2018). Αυτή η ευρωπαϊκή μεταρρύθμιση για την προστασία των δεδομένων αποτελεί αντικείμενο έντονης δραστηριότητας άσκησης πίεσης εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών, και πιο συγκεκριμένα του Υπουργείου Εμπορίου τους, με τη χρήση εγγράφων που διανεμήθηκαν σε Ευρωπαίους διπλωμάτες και δείχνουν την παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων που θα συνεπαγόταν η RGPD, καθώς και με τη δράση του Αμερικανού πρέσβη στην ΕΕ. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν διττό συμφέρον να επηρεάσουν την προετοιμασία της RGPD: πρώτον, ο ψηφιακός τομέας κυριαρχείται από αμερικανικές επιχειρήσεις των οποίων οι πωλήσεις κατανέμονται μεταξύ της βορειοαμερικανικής και της ευρωπαϊκής ηπείρου (οποιαδήποτε ευρωπαϊκή νομοθεσία θα έχει σημαντικό αντίκτυπο σε αυτές τις αμερικανικές επιχειρήσεις) και δεύτερον, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν σημαντικό λόγο στον καθορισμό των προτύπων. Σε αυτό το πλαίσιο διαπραγμάτευσης ενός νέου παγκόσμιου πλαισίου για τη ρύθμιση της μεταφοράς δεδομένων μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι θέσεις ήταν αντιφατικές. Η κυβέρνηση των ΗΠΑ πήρε θέση από την αρχή: ο πρεσβευτής της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, William E Kennard, δημοσίευσε ένα άρθρο στις 11 Δεκεμβρίου 2012, εξηγώντας ότι οι εταιρείες πρέπει να μπορούν να χρησιμοποιούν τα δεδομένα χωρίς να έχουν κανόνες υπερβολικά επαχθείς, οι οποίοι θα μπορούσαν να αποβούν επιζήμιοι για την καινοτομία. Άλλα επιχειρήματα ήταν η καταγγελία ενός μύθου σχετικά με τον

*Patriot Act*²⁸¹ . Τα ζητήματα που διακυβεύονται για τις Ηνωμένες Πολιτείες επικεντρώνονται στο "δικαίωμα στη λήθη", στη "διαβίβαση σε τρίτη χώρα - βασικά σημεία για τις εταιρείες της", στην "υποχρέωση προειδοποίησης του χρήστη σε περίπτωση εντοπισμού ελαττώματος ασφαλείας" και, τέλος, στη "ρητή συγκατάθεση". Είναι σαφές ότι σε αρκετά από αυτά τα θέματα, οι ΗΠΑ κινδυνεύουν με έκρηξη των νομικών διαδικασιών κατά των καθιερωμένων εταιρειών για τη διαγραφή δεδομένων... Η αμερικανική άσκηση πίεσης ήταν ιδιαίτερα έντονη. Το 2013, μια ΜΚΟ, η La Quadrature du Net, απαρίθμησε τους οργανισμούς που συμμετείχαν στις ευρωπαϊκές κοινοβουλευτικές συζητήσεις για την προστασία των προσωπικών δεδομένων²⁸² . Φαίνεται ότι ο πιο συνηθισμένος τύπος οργάνωσης είναι μια εταιρεία, ενώ ο αριθμός των ανεξάρτητων ενώσεων/ΜΚΟ είναι οριακός. Οι μισές από αυτές τις εταιρείες είναι αμερικανικές και οι μισές ευρωπαϊκές. Όλες δραστηριοποιούνται στον τομέα της ψηφιακής οικονομίας, των τραπεζών ή των ασφαλίσεων. Χρησιμοποιώντας πληροφορίες από το "Lobbyfact.eu", ο οποίος δημοσιεύει στοιχεία από δηλώσεις διαπίστευσης άσκησης πίεσης στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, για τις οργανώσεις αυτές μεταξύ 2011 και 2015, παρατηρείται μια -ενίοτε θεαματική- αύξηση του ποσού που δαπανούν οι οργανώσεις αυτές για άσκηση πίεσης: Το Facebook, για παράδειγμα, αύξησε τις δαπάνες του από 150.000 ευρώ/έτος το 2011 σε σχεδόν 800.000 ευρώ το 2015- η Google από 1 εκατ. ευρώ το 2012 σε σχεδόν 5 εκατ. ευρώ το 2015- η Insurance Europe από 1 εκατ. ευρώ σε περισσότερα από 7 εκατ. ευρώ. Αν εξετάσουμε τις τροπολογίες που κατατέθηκαν στην

²⁸¹ William E. Kennard "Data protection reform must not prevent a transatlantic digital single market", *Euractiv.fr*, 11 Δεκεμβρίου 2012: <https://www.euractiv.fr/section/l-europe-dans-le-monde/opinion/la-reforme-sur-la-protection-des-donnees-nedoit-pas-empêcher-un-marche-unique-numerique-transatlantique>

²⁸² Βλέπε: wiki.laquadrature.net/lobbies_on_dataprotection

κοινοβουλευτική επιτροπή από τους ευρωβουλευτές (5.314 τροπολογίες) και τις συγκρίνουμε με εκείνες που προτάθηκαν από τα λόμπι (1.158 προτεινόμενες τροπολογίες)²⁸³ , θα βρούμε περισσότερες από χίλιες κοινοβουλευτικές τροπολογίες στο πρώτο σώμα που φαίνεται να είναι απλά αντίγραφα προτάσεων από το δεύτερο σώμα. Η παρατήρηση αυτή ισχύει μόνο για την κοινοβουλευτική συζήτηση - η οποία δεν είναι πάντα η πιο σημαντική από πολιτική άποψη - αλλά, με παρέκταση, μπορούμε να υποθέσουμε ότι τα ίδια λόμπι δραστηριοποιούνται με πιο εμπιστευτικό τρόπο με άλλους φορείς, στην Επιτροπή και στο Συμβούλιο, χωρίς να απαιτείται προηγούμενη εγγραφή ή να δημοσιοποιούν τις θέσεις τους. Η αμερικανική πίεση ήταν τόσο ισχυρή ώστε το 2014 η Ευρωπαϊκή Επίτροπος Viviane Reding αναγκάστηκε, με εξαιρετικά αντιδιπλωματικό τρόπο, να κατηγορήσει δημοσίως τις Ηνωμένες Πολιτείες ότι δεν ενδιαφέρονται για την προστασία των δεδομένων, αναγκάζοντας τον ομόλογό της, τον Γενικό Εισαγγελέα των ΗΠΑ Eric Holder, να εκδώσει μια αμήχανη άρνηση²⁸⁴ . Δέκα χρόνια μετά, η δυσπιστία μεταξύ της ΕΕ και των ΗΠΑ έχει μόνο αυξηθεί, αν κρίνει κανείς από την πρόσφατη απόρριψη μιας αμερικανίδας υποψήφιας για τη θέση του επικεφαλής της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: τον Ιούλιο του 2023, η αμερικανίδα οικονομολόγος Fiona Scott Morton αναγκάστηκε να αποσύρει την υποψηφιότητά της λόγω των προηγούμενων δραστηριοτήτων της με αμερικανικούς τεχνολογικούς

²⁸³ ROSSI Julien, *Protection des données personnelles et droit à la vie privée : enquête sur la notion controversée de " donnée à caractère personnel*, Doctorant en Sciences de l'information et de la communication, Dir. V.Julliard, J.Valluy, UTC Costech, 2 Ιουλίου 2020 : <http://www.theses.fr/2020COMP2549/document>

²⁸⁴ Toby Vogel, US "envoy rejects Reding's charge on data protection", *Politico.eu* 20 Δεκεμβρίου 2014: <https://www-politico-eu.ezpaarse.univ-paris1.fr/article/us-envoy-rejects-redings-charges-on-data-protection>

κολοσσούς²⁸⁵ . Και η ικανότητα της Ευρώπης να αντισταθεί στους Αμερικανούς παίκτες εξακολουθεί να φαίνεται τόσο αδύναμη όσο ποτέ .²⁸⁶

Αν ανατρέξουμε στην ιστορία της πληροφορικής και της ψηφιακής τεχνολογίας από αυτή την πολιτική οπτική γωνία (κυβερνάμε;), είναι σαφές ότι **η αμερικανική και η ευρωπαϊκή κυβέρνηση υπήρξαν περισσότερο χρήστες παρά νομοθέτες (ή ρυθμιστές) της πληροφορικής και της ψηφιακής τεχνολογίας.** Κατά συνέπεια, η "καθυστέρηση" ή η "απουσία" ή η "αναποτελεσματικότητα" των κανονισμών, ή ακόμη και η ανυπαρξία τους, μπορεί να ερμηνευθεί όχι ως αντανάκλαση της διαρθρωτικής αδυναμίας αυτών των κρατών, αλλά αντίθετα ως έκφραση μιας πολιτικής βούλησης που είναι σαφής στην πρόθεση και ισχυρή στην εκτέλεση: **"αφήστε το να συμβεί, αφήστε το να περάσει" ... η τεχνολογική καινοτομία της εμπορικής και αστυνομικής παρακολούθησης.** Η επικράτηση αυτής της τάσης, η οποία εντοπίζεται στις περισσότερες αμερικανικές, ευρωπαϊκές και πλέον αφρικανικές δημόσιες πολιτικές, δεν εξαλείφει, ωστόσο, κάθε εσωτερική ετερογένεια εντός των κρατών ή κάθε πολιτικό πλουραλισμό εντός των εδαφών τους. Υπάρχουν αντι-διαλέξεις και αντίβαρα²⁸⁷ , που συνδέονται, για παράδειγμα, με θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα όπως η "ιδιωτικότητα" και η "ανθρώπινη

²⁸⁵ EGON Nicolas, " Fiona Scott Morton renonce à un poste clé de l'UE : entre polémique et enjeux économiques " ; *Le journal de l'économie*, 19 Ιουλίου 2023 : https://www.journaldeleconomie.fr/Fiona-Scott-Morton-renonce-a-un-poste-cle-de-l-UE-entre-polemique-et-enjeux-economiques_a12579.html

²⁸⁶ TOLEDANO Joëlle, "La Commission européenne, la norme et sa puissance", *Pouvoirs*, 2023/2 (αριθ. 185), σ. 83-95: <https://www-caim-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-83.htm>.

²⁸⁷ Βλ. το έργο του Γραφείου της Υπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, υπό τον τίτλο "Ψηφιακός χώρος και ανθρώπινα δικαιώματα": <https://www.ohchr.org/fr/topic/digital-space-and-human-rights> και επίσης το έργο του Συμβουλίου της Ευρώπης, από τη Σύμβαση 108 (1981): <https://www.coe.int/fr/web/data-protection/convention108-and-protocol> ... και τις επικαιροποιήσεις της (2018): https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016807c65c0 ... έως τη Σύμβαση για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο, η οποία εγκρίθηκε στις 23 Νοεμβρίου 2001 και τέθηκε σε ισχύ το 2004: <https://rm.coe.int/168008156d> και τον κατάλογο των 66 κρατών που την έχουν επικυρώσει: https://fr.wikipedia.org/w/index.php?title=Convention_sur_la_cybercriminalit%C3%A9&oldid=197410994.

αξιοπρέπεια", ή με την προστασία των καταναλωτών ή την παιδική ευημερία, αλλά είναι περιθωριακά, κυριαρχούν, στις πολιτικές διαβουλεύσεις που συνθέτουν την καθημερινή ρουτίνα (διοικητική και όχι κοινοβουλευτική και μιντιακή) των διαδικασιών δημόσιας πολιτικής. Η αντι-ρυθμιστική συνταγή και η πολιτική προτίμηση για ένα νομικό κενό υποστηρίζονται ακόμη πιο ισχυρά, επειδή υποστηρίζονται από τις δημόσιες πολιτικές των κρατών που υπήρξαν ιστορικά, και παραμένουν, πολύ μεγάλοι και ισχυροί καταναλωτές και/ή "δικαιούχοι" της ψηφιακής πληροφορικής, συμπεριλαμβανομένης της καταγραφής προσωπικών δεδομένων, από τις απογραφές μέχρι τη λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών και την αστυνομική και στρατιωτική επιτήρηση...

Ένα "υπερφορτωμένο κράτος" και ένα "κράτος *laissez-faire*" μοιάζουν σαν δύο σταγόνες νερό, ιδίως εφόσον οι φορείς και τα άτομα που είναι υπεύθυνα για τη ρύθμιση μπορούν πάντα να κρύβουν την πολιτική τους βούληση να μην παρεμβαίνουν πίσω από δηλώσεις αδυναμίας τους να το κάνουν²⁸⁸. Σε έναν άλλο τομέα, που όμως αγγίζει επίσης τα βασικά θεμέλια του κράτους, αυτόν των κρυπτονομισμάτων, είναι εντυπωσιακό ότι παρατηρείται η ίδια αμφισημία μεταξύ του "υπερτροφικού κράτους" και του "*laissez-faire* κράτους". Η Aurore Lalucq σημειώνει μια ρητή πολιτική εκδοχή του "*laissez faire*": "τα κρυπτονομίσματα απολαμβάνουν ισχυρή υποστήριξη εντός της εκτελεστικής εξουσίας. Στις 3 Νοεμβρίου 2021, για παράδειγμα, ο Cédric O, τότε υφυπουργός Ψηφιακής Μετάβασης και Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών και δηλωμένος πρεσβευτής του

²⁸⁸ ELSTER Jon, "L'usage stratégique de l'argumentation", *Négociations*, 2005/2 (αριθ. 4), σ. 59-82 : <https://www.cairn.info/revue-negociations-2005-2-page-59.htm>.

τομέα, διοργάνωσε στο Bercy ένα συνέδριο με τίτλο "Crypto: τι διακυβεύεται; Νέες προκλήσεις και ευκαιρίες", παρέα με τον διευθύνοντα σύμβουλο της Binance Changpeng Zhao (Binance, 2021), στο οποίο δήλωσε ότι η καινοτομία δεν μπορεί να επιτευχθεί με την τήρηση όλων των κανόνων και ότι είναι ακόμη και φυσιολογικό να μην τηρούνται όλοι οι κανόνες. Συνεχίζει για να καταδείξει την επιθυμία να μην ρυθμίζεται τίποτα, αναμεταδίδοντας την κριτική έκφραση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων πάνω από κάθε υποψία αντικρατισμού ή οικονομικής ανικανότητας: "Ωστόσο, μπροστά σε αυτή την τύφλωση των νομοθετών, έχουν έρθει προειδοποιήσεις από ρυθμιστικές και εποπτικές αρχές, τόσο ευρωπαϊκές όσο και αμερικανικές. Ήδη από τις 25 Απριλίου 2022, ο Φάμπιο Πανέτα (2022), μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου της ΕΚΤ, εκφράστηκε με τους ίδιους όρους με εμάς, περιγράφοντας τον τομέα των κρυπτοσυστημάτων ως μια πραγματική άγρια δύση, εντελώς έξω από κάθε κράτος δικαίου, στην οποία οι πιο αδύναμοι καταληστεύονται χωρίς κανένα σερίφη να μπορεί να επέμβει. (...) Και στις Ηνωμένες Πολιτείες, αρκετές εποπτικές αρχές προσπάθησαν να κρούσουν τον κώδωνα του κινδύνου για τις υπερβολές και τους κινδύνους ενός πλήρως απορρυθμισμένου τομέα. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τον Gary Gensler, πρόεδρο της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς, ο οποίος ήδη από τον Αύγουστο του 2021 (Gensler, 2021) επεσήμανε τις περιπτώσεις απάτης και ξεπλύματος χρήματος που πλήττουν ιδιαίτερα τον τομέα της κρυπτογράφησης."²⁸⁹ .

²⁸⁹ LALUCQ Aurore, "Les cryptos : la bienveillance coupable des régulateurs", *Revue d'économie financière*, 2023/1 (N° 149), σ. 19-31 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-d-economie-financiere-2023-1-page-19.htm>.

Η πρώτη περίοδος της ψηφιακής επανάστασης είναι αρκετά ενδεικτική της διφορούμενης δημόσιας αδράνειας μεταξύ τεχνικών δυσκολιών και έλλειψης βούλησης. Η πρώτη περίοδος της κοινωνικής εξάπλωσης του Διαδικτύου χαρακτηρίστηκε από τον πολλαπλασιασμό των πρωτοβουλιών προς όλες τις κατευθύνσεις για τον πειραματισμό με νέα επιχειρηματικά μοντέλα, προκαλώντας άκριτο ενθουσιασμό στα μέσα ενημέρωσης και τυφλώνοντας ακόμη και τους ιδιώτες επενδυτές σε κερδοσκοπικές υπερεπενδύσεις. Όμως όλα αυτά συνοδεύονται από πολιτικές ψηλαφήσεις που εξακολουθούν να απασχολούν την προστασία της ιδιωτικής ζωής, όπως φαίνεται από το σχέδιο "P3P" της Netscape και της Microsoft στο W3C (1997) ή από την απαγόρευση όλων των cookies στις ιστοσελίδες της ομοσπονδιακής κυβέρνησης των ΗΠΑ τον Ιούνιο του 2000.

The Platform for Privacy Preferences 1.0 (P3P1.0) Specification

W3C Recommendation 16 April 2002

This Version:

<http://www.w3.org/TR/2002/REC-P3P-20020416/>

Latest Version:

<http://www.w3.org/TR/P3P/>

Previous Version:

<http://www.w3.org/TR/2002/PR-P3P-20020128/>

Editor:

[Massimo Marchiori](#), W3C / MIT / University of Venice. (massimo@w3.org)

Authors:

[Lorrie Cranor](#), AT&T

[Marc Langheinrich](#), ETH Zurich

[Massimo Marchiori](#), W3C / MIT / University of Venice

[Martin Presler-Marshall](#), IBM

[Joseph Reagle](#), W3C/MIT

Please refer to the [errata](#) for this document, which may include some normative corrections.

See also [translations](#).

Copyright ©2002 W3C® (MIT, INRIA, Keio). All Rights Reserved. W3C [liability](#), [trademark](#), [document use](#) and [software licensing](#) rules apply.

Το 1997, μια σειρά οργανισμών, μεταξύ των οποίων η αμερικανική δεξαμενή σκέψης *Centre for Democracy and Technology* (CDT "[P3P and Privacy](#)"), η οποία έχει ως στόχο την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Διαδίκτυο, η επίσημη και θεσμική *Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου*, καθώς και μια σειρά από οργανώσεις προστασίας των καταναλωτών (*Consumers Union, National Consumers League*, κ.λπ.) και ψηφιακές εταιρείες (Microsoft, IBM, AmericaOnline, κ.λπ.), εταιρείες μάρκετινγκ (*American Association of Advertising*, κ.λπ.) και χρηματοπιστωτικές εταιρείες (*Citicorp Credit Services*, κ.λπ.) πρότειναν τη δημιουργία μιας Επιτροπής Προστασίας των Προσωπικών Δεδομένων στο Διαδίκτυο.) και ψηφιακές εταιρείες (*Microsoft, IBM, AmericaOnline*, κ.λπ.), εταιρείες μάρκετινγκ (*American Association of Advertising*, κ.λπ.) και χρηματοπιστωτικές εταιρείες (*Citicorp Credit Services*, κ.λπ.) προτείνουν τη δημιουργία της **λεγόμενης πλατφόρμας "P3P" (*Platform for Privacy Preferences*: <https://www.w3.org/P3P/>) στην οποία κάθε χρήστης του Διαδικτύου θα μπορούσε να θέσει μία φορά τις προτιμήσεις του για την προστασία των προσωπικών δεδομένων** και κάθε εταιρεία θα μπορούσε στη συνέχεια να συνδέσει αυτά τα σχέδια και τις εξελίξεις στον τομέα της πληροφορικής με την προηγούμενη και αυτόματη διαβούλευση με την πλατφόρμα αυτή²⁹⁰. Οι τεχνικές προδιαγραφές του έργου P3P έχουν μεταφραστεί στα γαλλικά: <http://www.yoyodesign.org/doc/w3c/p3p1/> Μελετώνται, για παράδειγμα, σε αυτή τη διδακτορική διατριβή της Kheira Dari Bekara, "*Protection des données personnelles côté utilisateur dans*

²⁹⁰ Julien Rossi, *Protection des données personnelles et droit à la vie privée : enquête sur la notion controversée de " donnée à caractère personnel*, Doctorant en Sciences de l'information et de la communication, Dir. V.Julliard, J.Valluy, UTC Costech, 2 Ιουλίου 2020 : <http://www.theses.fr/2020COMP2549/document>

le e-commerce" (Telecom Sudparis και Univ. Pierre et Marie Curie, .12 Δεκεμβρίου 2012): <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00923175/document> Το έργο έχει προχωρήσει αρκετά: στις 2 Ιουνίου 1997, δύο ανταγωνιστικές εταιρείες, η **Microsoft** και η **Netscape**, κατέθεσαν δύο έργα στο W3C για την τυποποίηση της ανταλλαγής πληροφοριών σχετικά με τα προφίλ των χρηστών στο διαδίκτυο. Μια πρώτη επίδειξη των πρωτοτύπων έγινε στην **Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου** στις 11 Ιουνίου 1997 από τον Tim Berners-Lee (πράγμα που σημαίνει ότι το έργο βρισκόταν σε εξέλιξη εδώ και αρκετό καιρό...). Μπορείτε ακόμα να βρείτε παρουσιάσεις αυτών των πρωτοτύπων στο διαδίκτυο, με πολύ ακριβείς ρυθμίσεις²⁹¹. Αλλά τα έργα αυτά εγκαταλείφθηκαν μυστηριωδώς και σιωπηλά: το πρώτο σχέδιο ενός τεχνικού προτύπου ("σύσταση του W3C") δημοσιεύτηκε από το W3C στις 19 Μαΐου 1998, η πρώτη επίσημη έκδοση εγκρίθηκε στις 16 Απριλίου 2002 και το προτεινόμενο πρότυπο για την έκδοση 1.1 του P3P εγκρίθηκε στις 13 Νοεμβρίου 2006... **στη συνέχεια ακολούθησαν χρόνια εσωτερικής σιωπής σε λίστες συζητήσεων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου** (μόλις το 2014 η Microsoft δημοσίευσε μια σύντομη δήλωση που επισημοποίησε χωρίς εξηγήσεις το τέλος αυτού του έργου... το οποίο στην πραγματικότητα είχε ολοκληρωθεί περισσότερα από επτά χρόνια νωρίτερα). Δεν πρέπει να υπερεκτιμήσουμε την προστασία που θα παρείχε αυτό το εργαλείο στα άτομα, το οποίο, όπως επισημαίνει η Karen Coyle, μια εξαιρετικά ικανή βιβλιοθηκονόμος, σε διάλογο με το *Center for Democracy and Technology*, δεν αντικαθιστά την κρατική ρύθμιση²⁹². Και υπήρχε

²⁹¹ Χάρη στο αρχείο WP.fr, έκδοση αρχειοθετημένη στις 24/02/2011- βλέπε: "Help Safeguard Your Privacy on the Web" που δημοσιεύθηκε στις 26 Μαρτίου 2003: <https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=http%3A%2F%2Fwww.microsoft.com%2Fwindows%2Fie%2Fusing%2Fhowto%2Fprivacy%2Fconfig.aspx#federation=archive.wikiwix.com&tab=url>.

²⁹² Βλέπε: <http://www.kcoyle.net/p3p.html> και <http://www.kcoyle.net/response.html>

το πρόβλημα της ιδιοκτησίας και της τοποθεσίας μιας τέτοιας πλατφόρμας. Από την άλλη πλευρά, το σχέδιο P3P που ματαιώθηκε αποκαλύπτει το επίπεδο συνειδητοποίησης (ακόμη και μετά την υιοθέτηση του νόμου περί ευπρέπειας του 1996, ο οποίος φαινόταν να επιτρέπει τα πάντα) που είχαν οι εξειδικευμένοι φορείς για το επίπεδο παραβίασης της ιδιωτικής ζωής από τις τεχνολογικές τους δημιουργίες.

Αυτός ο αμερικανικός νόμος υιοθετήθηκε υπό την πίεση των νέων ψηφιακών καπιταλιστών και ως ένα είδος απόηχου της **"Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας του Κυβερνοχώρου" (1996).**²⁹³

Δημοσιεύθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 1996 στο Νταβός (το διάσημο επιχειρηματικό φόρουμ) από έναν από τους ιδρυτές του *Electronic Frontier Foundation*, μιας δεξαμενής σκέψης που δραστηριοποιείται πολύ έντονα στην άσκηση πίεσης κατά της ρύθμισης. Η επιτυχία αυτού του κειμένου οφείλεται λιγότερο στον συγγραφέα του ή στο φολκλορικό του ύφος παρά στην τέλεια συμβατότητά του με τις κεντρικές ανησυχίες του φόρουμ του Νταβός. Υπό το πρόσχημα της εφηβικής ψυχαγωγίας και της επίκλησης σε μερικές νεανικές ουτοπίες, το κείμενο ακολουθεί μια αυστηρά αντικρατική και λυσιτελή γραμμή: *"Κυβερνήσεις του βιομηχανικού κόσμου, κουρασμένοι γίγαντες από σάρκα και ατσάλι, έρχομαι από τον κυβερνοχώρο, τη νέα πατρίδα του νου. Στο όνομα του μέλλοντος, ζητώ από εσάς που είστε από το παρελθόν να μας αφήσετε ήσυχους. Δεν είστε ευπρόσδεκτοι ανάμεσά μας. Δεν έχετε κανένα δικαίωμα κυριαρχίας στους τόπους συνάντησής μας. (...) Ισχυρίζεστε ότι υπάρχουν προβλήματα ανάμεσά μας και ότι πρέπει να τα επιλύσετε. Το*

²⁹³ BARLOW John Perry, "Declaration of Independence of Cyberspace", στο: Olivier Blondeau ed, *Libres enfants du savoir numérique. Une anthologie du "Libre"*. Paris, Éditions de l'Éclat, "Hors collection", 2000, σ. 47-54: <https://www.cairn.info/libres-enfants-du-savoir-numerique--9782841620432-page-47.htm>.

χρησιμοποιείτε αυτό ως πρόσχημα για να εισβάλετε στο έδαφός μας. Πολλά από αυτά τα προβλήματα δεν υπάρχουν. Όταν προκύπτουν πραγματικές συγκρούσεις, όταν γίνονται λάθη, θα τα εντοπίσουμε και θα τα επιλύσουμε μόνοι μας. **Συντάσσουμε το δικό μας κοινωνικό συμβόλαιο. Η εξουσία θα ορίζεται σύμφωνα με τις συνθήκες του κόσμου μας, όχι του δικού σας. Ο κόσμος μας είναι διαφορετικός.** Ο κυβερνοχώρος αποτελείται από ανταλλαγές, σχέσεις και την ίδια τη σκέψη, που απλώνεται σαν κύμα στο δίκτυο των επικοινωνιών μας. Ο κόσμος μας είναι ταυτόχρονα παντού και πουθενά, αλλά δεν είναι ο τόπος όπου ζουν τα σώματα. **Δημιουργούμε έναν κόσμο όπου όλοι μπορούν να εισέλθουν, χωρίς προνόμια ή προκαταλήψεις που υπαγορεύονται από τη φυλή, την οικονομική δύναμη, τη στρατιωτική ισχύ ή τον τόπο γέννησης.** Δημιουργούμε έναν κόσμο όπου ο καθένας, όπου κι αν βρίσκεται, μπορεί να εκφράσει τις ιδέες του, όσο μοναδικές κι αν είναι αυτές, χωρίς να φοβάται ότι θα φιμωθεί ή ότι θα κρατηθεί σε ένα πρότυπο. Οι νομικές σας έννοιες της ιδιοκτησίας, της έκφρασης, της ταυτότητας, της μετακίνησης και του πλαισίου δεν ισχύουν για εμάς. Βασίζονται στην ύλη. Εδώ, δεν υπάρχει ύλη²⁹⁴. Αυτές είναι οι δογματικές γραμμές που μπορούν να βρεθούν στις δραστηριότητες πίεσης, μάρκετινγκ και μέσων ενημέρωσης των ψηφιακών εταιρειών. Όλα αυτά μπορεί να φαίνονται ότι καταλήγουν στο είδος της προπαγάνδας που συχνά ακούμε στο Νταβός, αλλά η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας έχει πολύ ευρύτερο πεδίο εφαρμογής, αν αναλογιστούμε την εγγύτητά της με τις ισότιμες θέσεις και τις θέσεις κατά των διακρίσεων, οι οποίες δεν είναι πιθανό να

²⁹⁴ BARLOW John Perry, "Declaration of Independence of Cyberspace", στο: Olivier Blondeau ed, *Libres enfants du savoir numérique. Une anthologie du "Libre"*. Paris, Éditions de l'Éclat, "Hors collection", 2000, σ. 47-54. [ΔΙΑΘΕΣΙΜΟ ΣΤΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: https://www.cairn.info/libres-enfants-du-savoir-numerique--9782841620432-page-47.htm](https://www.cairn.info/libres-enfants-du-savoir-numerique--9782841620432-page-47.htm)

βρίσκονται στην υπηρεσία αυτών των εταιρειών, αλλά αντίθετα βρίσκονται στο αντίθετο άκρο...

Στο άλλο άκρο του πολιτικού φάσματος, τέσσερα χρόνια αργότερα, οι Michael Hardt και Antonio Negri δημοσίευσαν ένα σημαντικό βιβλίο για ορισμένους πολιτικούς κύκλους της αριστεράς και της άκρας αριστεράς: **Empire (2000)**. Η κριτική τους στρέφεται λιγότερο κατά των κρατών γενικά, παρά κατά του αμερικανικού κράτους και των συμμάχων του, που έχουν ουσιαστικά συγκροτήσει μια ψηφιακή "αυτοκρατορία"²⁹⁵. Εναποθέτουν τις ελπίδες τους στα "**πλήθη**" ως αντιδύναμη στους καπιταλιστές και τα κράτη τους: "*Η Αυτοκρατορία δημιουργεί ένα μεγαλύτερο επαναστατικό δυναμικό από ό,τι τα σύγχρονα καθεστώτα εξουσίας, επειδή μας παρουσιάζει, παράλληλα με τη μηχανή της εξουσίας της, **μια εναλλακτική λύση: το σύνολο όλων των εκμεταλλευόμενων και υποταγμένων, ένα πλήθος που αντιτίθεται άμεσα στην Αυτοκρατορία, χωρίς καμία διαμεσολάβηση μεταξύ τους.** (...) το σημερινό πλήθος κατοικεί σε αυτοκρατορικές χώρες όπου δεν υπάρχει ούτε Θεός Πατέρας ούτε υπερβατικότητα. Αντίθετα, υπάρχει το ενυπάρχον έργο μας. Η τελεολογία του πλήθους είναι "θεουργική": κατοικεί στη **δυνατότητα να κατευθύνει τις τεχνολογίες και την παραγωγή προς το δικό του όφελος και τη δική του αύξηση της δύναμής του** (...) Οι διαδικασίες κατασκευής του νέου προλεταριάτου, τις οποίες έχουμε ακολουθήσει, ξεπερνούν ένα θεμελιώδες κατώφλι **όταν το πλήθος αυτοπροσδιορίζεται ως μηχανικό,** όταν συλλαμβάνει τη δυνατότητα μιας νέας χρήσης των μηχανών και των τεχνικών στην οποία το προλεταριάτο δεν εντάσσεται ως*

²⁹⁵ NORDMANN Jean-François, "Michael Hardt et Antonio Negri: empire", *Les Études philosophiques*, 2002/4 (αριθ. 63), σ. 549-552: <https://www.cairn.info/revue-les-etudes-philosophiques-2002-4-page-549.htm>.

"μεταβλητό κεφάλαιο", δηλαδή ως εσωτερικό μέρος της παραγωγής του κεφαλαίου, αλλά είναι μάλλον **αυτόνομος παράγοντας της παραγωγής**. Σε αυτό το πέρασμα από τον αγώνα στην κατασκευή ενός νέου συστήματος μηχανών μέσω της σημασίας της γλώσσας, **το τέλος αποκτά μεγαλύτερη συνοχή**. (...) Η υβριδοποίηση ανθρώπου και μηχανής δεν είναι πλέον μια διαδικασία που συμβαίνει μόνο στο περιθώριο της κοινωνίας: είναι ένα θεμελιώδες επεισόδιο, στην καρδιά της συγκρότησης του πλήθους και της εξουσίας του."²⁹⁶ Το 2000 αυτή η ουτοπία δεν ήταν παράλογη- το 2023 ακυρώνεται από τα γεγονότα που προέκυψαν στη συνέχεια: το πλήθος εργάζεται άθελά του για την ενίσχυση της εξουσίας και του πλούτου του "συστήματος NSA & GAFAM" χωρίς καμία αυτονομία παραγωγής σε σχέση με τους ιδιοκτήτες των πλατφορμών και των συστημάτων παρακολούθησης. Προς τιμήν των συγγραφέων, πρέπει να παραδεχτούμε ότι το 2000 δεν υπήρχαν εμπειρικά δεδομένα που να προβλέπουν ότι στις επόμενες δύο δεκαετίες ο καπιταλισμός της επιτήρησης και της επιρροής θα στρατολογούσε το πλήθος στην υπερσυγκέντρωση του πλούτου που χαρακτηρίζει τον νέο καπιταλισμό GAFAM.

Στις δεκαετίες του 1990 και του 2000, τα όνειρα των καπιταλιστών και των επαναστατών συγκλίνουν μερικές φορές προς μια κοινή ουτοπία της ψηφιακής κατάληψης του κράτους, η οποία αγκαλιάστηκε από μεγάλα τμήματα του πληθυσμού σε όλο τον κόσμο, ακόμη και σε ακαδημαϊκούς κύκλους που πρόσκεινται στο κράτος. Ένας Γάλλος νομικός ολοκλήρωσε τη μελέτη του επί του θέματος το 1996 ως εξής: "Συμπερασματικά, μας φαίνεται ότι το καλύτερο σύστημα ελέγχου των ηλεκτρονικών μέσων είναι ο

²⁹⁶ Michael HARDT, Antonio NEGRI, *Empire*, Exils Editeur, 2000, σ. 474 - 486 - 487.

έλεγχος που ασκείται από τους ίδιους τους χρήστες (...) Όσον αφορά τα εγκληματικά μηνύματα που διαταράσσουν τη δημόσια τάξη, θα πρέπει να εντοπιστούν οι συντάκτες τους, ώστε να διωχθούν οι πραγματικά υπεύθυνοι και όχι οι απλοί φορείς των οποίων η εγκληματική πρόθεση δεν είναι απαραίτητα αποδεδειγμένη.²⁹⁷

Η αμερικανική και η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, ελλιπώς ενημερωμένη, ανειδίκευτη και ανίκανη να προβλέψει (δηλαδή ανίκανη να προβλέψει τις συνέπειες μιας τέτοιας νομοθεσίας είκοσι ή τριάντα χρόνια αργότερα), υπέκυψε -ή ακόμη και υποστήριξε- στις καπιταλιστικές και επαναστατικές πιέσεις και επέτρεψε στην ανευθυνότητα των ψηφιακών πλατφορμών να περάσει ανεξέλεγκτη. Οι πολιτικοί ηγέτες, από την πλευρά τους, ξεκίνησαν ή συνόδευσαν εφησυχαστικά το κίνημα ήδη από το 1996 στις ΗΠΑ και κατά τα επόμενα δέκα χρόνια στην Ευρώπη: "Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η νομοθεσία του Κογκρέσου έπαιξε εξίσου σημαντικό ή ίσως ακόμη πιο σημαντικό ρόλο στην προστασία του καπιταλισμού της επιτήρησης από τον έλεγχο. Το πιο διάσημο είναι ένα κομμάτι της νομοθεσίας που είναι γνωστό ως **Section 230 του Communications Decency Act του 1996, το οποίο εμποδίζει τους ιδιοκτήτες δικτυακών τόπων να μηνύονται και να διώκονται από το κράτος για περιεχόμενο που δημιουργείται από τους χρήστες.** "Κανένας πάροχος, κανένας χρήστης μιας διαδραστικής υπηρεσίας υπολογιστών", λέει το κείμενο, "δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως εκδότης ή αποστολέας πληροφοριών που παραδίδονται από άλλον πάροχο πληροφοριακού περιεχομένου"⁴⁹ ." Αυτό είναι το ρυθμιστικό

²⁹⁷ GRAS Frédéric, "Internet et la responsabilité pénale", *LEGICOM*, 1996/2 (N° 12), σ. 95-99 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-legicom-1996-2-page-95.htm>

πλαίσιο που επιτρέπει σε έναν ιστότοπο όπως το TripAdvisor να περιλαμβάνει αρνητικές κριτικές ξενοδοχείων και αφήνει τα επιθετικά τrol του Twitter να περιφέρονται ελεύθερα χωρίς η εταιρεία να υπόκειται στα πρότυπα ευθύνης που παραδοσιακά διέπουν τους ειδησεογραφικούς ιστότοπους. Το άρθρο 230 έχει θεσμοθετήσει την ιδέα ότι οι ιστότοποι δεν είναι εκδότες, αλλά μάλλον "μεσάζοντες". Όπως το έθεσε ένας δημοσιογράφος, "το να μηνύσουμε μια διαδικτυακή πλατφόρμα για ένα άσεμνο ιστολόγιο θα ήταν σαν να μηνύσουμε τη Δημόσια Βιβλιοθήκη της Νέας Υόρκης επειδή κατέχει ένα αντίγραφο της Λολίτα⁵⁰". Όπως θα δούμε, αυτή η **επιχειρηματολογία καταρρέει μόλις ο καπιταλισμός της επιτήρησης εισέλθει στη σκηνή**".²⁹⁸ Και η κατάρρευση αφορά τόσο τις ΗΠΑ όσο και την Ευρωπαϊκή Ένωση, της οποίας η [οδηγία της 8ης Ιουνίου 2000 για το ηλεκτρονικό εμπόριο](#) ευθυγραμμίζει τα κράτη μέλη με την αμερικανική νομοθεσία (η μεταφορά της στο γαλλικό δίκαιο βρίσκεται στο [νόμο της 21ης Ιουνίου 2004 για την εμπιστοσύνη στην ψηφιακή οικονομία](#), ο οποίος κάνει διάκριση μεταξύ εκδοτών και οικοδεσποτών προκειμένου να μειώσει την ευθύνη των τελευταίων για το περιεχόμενο που δημοσιεύεται στα συστήματά τους). Στην πραγματικότητα, όλες οι ευρωπαϊκές χώρες έχουν ευθυγραμμιστεί με αυτό το θεμελιώδες σύστημα μη ευθύνης.

Η τάση προς **το κράτος-χρήστη** είναι επίσης παρούσα στην Κίνα και τη Ρωσία και ενισχύεται παγκοσμίως από τον αυξανόμενο ρόλο της Κίνας²⁹⁹ και, σε μικρότερο βαθμό, της Ρωσίας στη διεθνή ψηφιακή οικονομία και γεωπολιτική. Μετά την έναρξη των

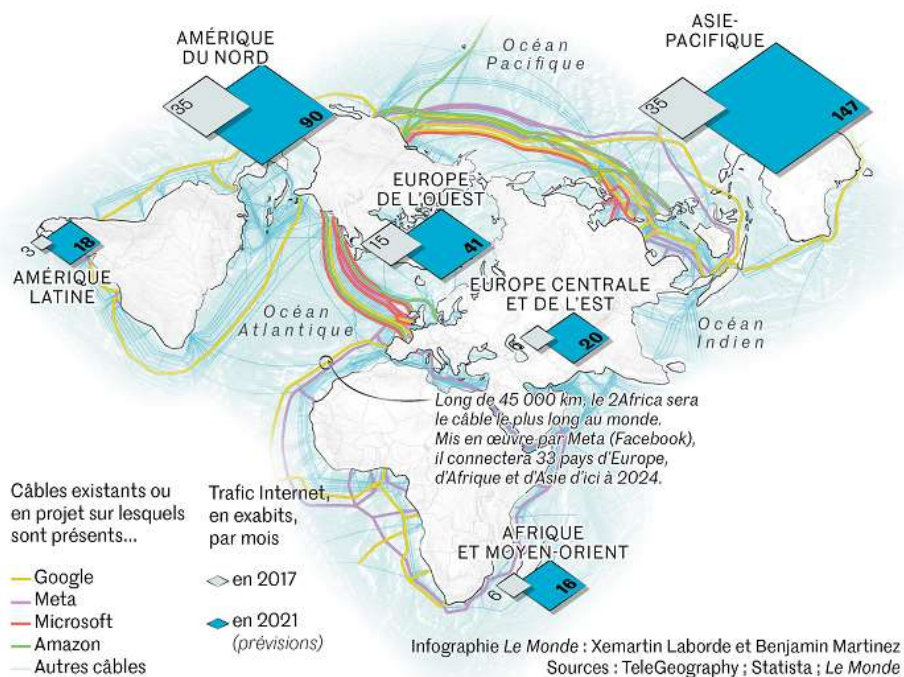
²⁹⁸ Zuboff, ό.π., σ. 157.

²⁹⁹ WANG Alain, "Surveillance numérique - La Chine s'exporte", *Revue Projet*, 2023/4 (αριθ. 395), σ. 38-42: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-projet-2023-4-page-38.htm>.

αποκαλύψεων του Snowden (Ιούνιος 2013), η Κίνα και η Ρωσία έλαβαν γρήγορα μέτρα για να εμποδίσουν την παρακολούθηση των ΗΠΑ και οι δύο χώρες άρχισαν να επιδιώκουν την επιστροφή στον κεντρικό πολιτικό έλεγχο της ψηφιακής οικονομίας. Ο ανταγωνισμός μεταξύ της Κίνας και των ΗΠΑ μπορεί να αναλυθεί τόσο ως κλασικός ανταγωνισμός -οικονομικός, τεχνολογικός και διπλωματικός-στρατιωτικός- όσο και ως ένα **νέο ζήτημα διεθνούς αντιπαλότητας που αφορά... τη μεγαλύτερη ικανότητα για ολική επιτήρηση, δηλαδή την όσο το δυνατόν πιο εξαντλητική επιτήρηση των προσωπικών δεδομένων των μεγαλύτερων δυνατών πληθυσμών.** Μεταξύ των αποκαλύψεων του Snowden το 2013 για το "Σύστημα NSA & GAFAM" και της δημοσίευσης του Κινεζικού *Κρατικού Συμβουλίου* το 2014 που ανακοίνωσε σχέδια για εκτεταμένη παρακολούθηση των Κινέζων πολιτών σε ένα μελλοντικό "Σύστημα Κοινωνικής Πίστης" που θα συγκεντρώνει όλες τις κινεζικές βάσεις δεδομένων, μπορούμε κάλλιστα να αναρωτηθούμε ποιος, η Κίνα ή οι ΗΠΑ, στοχεύει περισσότερο στην ολοκληρωτική επιτήρηση των πληθυσμών, αλλά, και στις δύο περιπτώσεις, **δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την κρατική προέλευση του αιτήματος για ψηφιακή επιτήρηση.** Η τάση προς το κράτος ως χρήστη μπορεί να φανεί στο ψηφιακό περιβάλλον στην αφρικανική ήπειρο και στην περιοχή της Μεσογείου: δισεκατομμύρια άνθρωποι είναι συνδεδεμένοι, αλλά τα κράτη παραμένουν, περισσότερο από ποτέ, ισχυροί χρήστες της ψηφιακής τεχνολογίας, χωρίς όμοιό τους από άποψη οικονομικής ικανότητας, μεγάλοι πελάτες των ψηφιακών βιομηχανιών και κύριοι καταναλωτές της ψηφιακής επιτήρησης. **Σε πολλές χώρες, μετά από μια περίοδο προσαρμογής, το κράτος έχει γίνει ο ισχυρότερος χρήστης του Διαδικτύου,** αλλά αυτός ο τρόπος παρέμβασης των κρατικών υπηρεσιών είναι

διακριτικός, ακόμη και μυστικός, όταν υπεύθυνη είναι η μυστική αστυνομία³⁰⁰.

Ο αυξανόμενος σινοαμερικανικός ανταγωνισμός στην ψηφιακή οικονομία από το 2018 και η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία τον Φεβρουάριο του 2022 στο πλαίσιο μιας σινορωσικής συμμαχίας, επιτείνουν τα χαρακτηριστικά μιας νέας παγκόσμιας γεωπολιτικής που οδηγεί τις χώρες της "Ομάδας των Πέντε" ή "Πέντε Ματιών"³⁰¹ να επιταχύνουν (ΗΠΑ 2018, Αυστραλία 2018, Ηνωμένο Βασίλειο 2020...) να κλείσουν τα "ψηφιακά σύνορά" τους με την Κίνα (αυξάνοντας την αποθηκευτική ικανότητα των κέντρων δεδομένων), αποκλείοντας σταδιακά εταιρείες όπως η Huawei και η ZTE από τα τηλεπικοινωνιακά συστήματα και περιορίζοντας τις εισαγωγές κινεζικών και ρωσικών συνδεδεμένων αντικειμένων. Το 2019, ο "ιδιωτικός-δημόσιος" όμιλος Huawei δημιούργησε το 75% των εξαγωγικών του

³⁰⁰ Didier Bigo and Laurent Bonelli, "Nous ne sommes pas un Big Brother!", *Cultures & Conflicts*, 114-115 | Καλοκαίρι/Φθινόπωρο 2019: <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/conflicts/21180>

³⁰¹ Στρατιωτική συμμαχία, από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, των υπηρεσιών πληροφοριών της Αυστραλίας, του Καναδά, της Νέας Ζηλανδίας, του Ηνωμένου Βασιλείου και των Ηνωμένων Πολιτειών.

πωλήσεων από υποδομές και κινητά τηλέφωνα (η ZTE, με το μισό μέγεθος, έχει μικρή παρουσία στο εξωτερικό). Ωστόσο, τα **κινητά τηλέφωνα και τα συνδεδεμένα αντικείμενα καθιστούν δυνατή την παρακολούθηση των πληθυσμών μέσω της καταγραφής προσωπικών δεδομένων και έτσι την απόκτηση στρατηγικών πληροφοριών (εμπορικών, στρατιωτικών, κοινωνιολογικών κ.λπ.)**³⁰². Η Ευρωπαϊκή Ένωση κινείται προς το κλείσιμο των ψηφιακών συνόρων της, αλλά με πολλά περισσότερα εσωτερικά πολιτικά και οικονομικά προβλήματα³⁰³.

Σε αυτή τη νέα γεωπολιτική, η Αφρική, όπως και οι άλλες "νότιες χώρες", γίνεται ένα από τα "ψηφιακά πεδία μάχης" για τη φτηνή ή/και ψευδο-δωρεάν διανομή συνδεδεμένων αντικειμένων, τα οποία αποτελούν ήδη μια σημαντική πηγή παγκόσμιας τροφοδοσίας για τις μεγαλύτερες προσωπικές βάσεις δεδομένων (π.χ. Google και Meta-Facebook... έναντι... κινεζικής "κοινωνικής πίστωσης"). **Το 2019, ο όμιλος Huawei κατείχε το 70% της αγοράς υποδομών στην Αφρική, όπου είχε ήδη εγκαταστήσει το 60% των δικτύων 3G-4G, γεγονός που του δίνει κυρίαρχη θέση στην ανάπτυξη του 5G.** Μέχρι τον Ιούλιο του 2020, κανένα αφρικανικό κράτος δεν είχε λάβει μέτρα κατά της Huawei, η οποία κατασκευάζει την πλειονότητα των "συνδεδεμένων πόλεων" και εγκαθιστά τα περισσότερα από τα νέα "κέντρα δεδομένων". Ακόμη και αν τα κέντρα δεδομένων που εγκαθίστανται στην Αφρική αντιπροσωπεύουν μόνο το 1% της παγκόσμιας χωρητικότητας, γεννούν όνειρα για πολιτικά αμφίπλευρα "κυρίαρχα σύννεφα" για τους Αφρικανούς πολίτες.

³⁰² LIMONIER Kévin, BERTRAN Marie-Gabrielle, "Enquêtes et renseignement numérique dans la guerre en Ukraine", *Multitudes*, 2022/4 (n° 89), p. 88-94 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-multitudes-2022-4-page-88.htm>

³⁰³ UEDA Yuki, *Action publique del Union Européenne pour la sécurité numérique - Le cas de l'entreprise chinoise Huawei*, Mémoire de recherche en Master Science politique, Dir. J.Valluy, Institut National du Service Public / Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne, 2022, 91 σελ.

Η "ασφάλεια στον κυβερνοχώρο" και τα "κυρίαρχα σύννεφα" είναι πολιτικά ζητήματα που ξαφνικά ανέβηκαν στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας στις αγγλόφωνες χώρες ("Five Eyes") και -αν και με διαφορετικά συμφέροντα- στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Trade: China conquers Africa

Leading source of imports for African countries in 2000 and 2020

Οι αφρικανικές χώρες δεν έχουν κατ' ανάγκη τα ίδια συμφέροντα³⁰⁴ με τις δύο προηγούμενες ομάδες, ιδίως όταν πρόκειται για την εισαγωγή φθηνών ή και "δωρεάν" (δηλαδή ψευδο-δωρεάν) συνδεδεμένων αντικειμένων, κινεζικών συστημάτων παρακολούθησης και κέντρων δεδομένων, καθώς και για τη χρηματοδότηση από το πετρέλαιο των "κυρίαρχων σύννεφων". Η παρατήρηση ότι οι αμερικανικές και κινεζικές ψηφιακές εταιρείες και συστήματα είναι υπερσυγκεντρωμένες, μονοπωλιακές ή ολιγοπωλιακές, καθώς και οι ασυμμετρίες ισχύος και πληροφόρησης μεταξύ των αφρικανικών πληθυσμών και των ψηφιακών κολοσσών, οδηγεί τον **Cédric Leterme** στο συλλογικό έργο **"Impasses numériques - Points de vue du Sud" (2020)** σε μια ήδη παγιωμένη υπόθεση: "Είναι δύσκολο, υπό αυτές τις συνθήκες, να φανταστούμε ότι η απλή "ψηφιακή ένταξη" των πιο περιθωριοποιημένων χωρών και ομάδων μπορεί να οδηγήσει σε οτιδήποτε άλλο εκτός από νέες μορφές εξάρτησης και εκμετάλλευσης. Οι διάφορες συνεισφορές που συγκεντρώνονται εδώ επιβεβαιώνουν η καθεμία αυτή τη διαίσθηση με τον δικό της τρόπο.³⁰⁵ Ακολουθώντας τα βήματα αυτών των συγγραφέων, και ιδίως της Renata Avila Pinto, θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο **"ψηφιακή αποικιοκρατία"** για να αναφερθούμε στις αμέτρητες επιθέσεις κατά της κυριαρχίας των αφρικανικών χωρών³⁰⁶ χωρίς να αγνοούμε το γεγονός ότι η

³⁰⁴ LETERME Cédric, *Impasses numériques. Points de vue du Sud*. Éditions Syllepse, "Alternatives Sud", 2020: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/impasses-numeriques--9782849508183.htm>.

³⁰⁵ LETERME Cédric, "Nouveaux enjeux Nord-Sud dans l'économie numérique", στο: Cédric Leterme ed, *Impasses numériques. Points de vue du Sud*. Éditions Syllepse, "Alternatives Sud", 2020, σ. 7-19: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/impasses-numeriques--9782849508183-page-7.htm>.

³⁰⁶ ÁVILA PINTO Renata, "La souveraineté à l'épreuve du colonialisme numérique", στο: Cédric Leterme ed, *Impasses numériques. Points de vue du Sud*. Éditions Syllepse, " Alternatives Sud ", 2020, σ. 25-35 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/impasses-numeriques--9782849508183-page-25.htm> ; MARTIN Aaron, Sharma Gargi, Siddharth Peter de Souza, Taylor Linnet, van Eerd Boudewijn, McDonald Sean, Martin, Marelli Massimo, Cheesman Margie, Scheel Stephan & Dijstelbloem Huub, "

έννοια αφορά επίσης την Ευρωπαϊκή Ένωση³⁰⁷ για παράδειγμα σε αυτό το ευρύτατο ερώτημα που τέθηκε στη Γερουσία της Γαλλίας το 2013: "Είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση αποικία στον ψηφιακό κόσμο;".³⁰⁸ - το ερώτημα εξακολουθεί να είναι επίκαιρο το 2023, στην ψυχροπολεμική γεωπολιτική που άνοιξε η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, για την Ευρώπη και την Αφρική ειδικότερα, όπως παρατηρεί η Asma Mhalla: "Σε έναν πολυπολικό κόσμο που στερείται πραγματικά αποτελεσματικής πολυμέρειας, το ζήτημα δεν είναι τίποτα λιγότερο από το ποιος θα κυβερνά τον κόσμο μέσα από το πρίσμα του κυβερνοχώρου, ποιος θα θέτει τους κανόνες και τα πρότυπα. Από αυτή την άποψη, είτε στην πολιτική, είτε στη στρατιωτική, είτε στη γεωπολιτική σφαίρα, η αμερικανική Μεγάλη Τεχνολογία είναι η αποθήκη αναμφισβήτητων χαρακτηριστικών ισχύος, η ένοπλη πτέρυγα των Ηνωμένων Πολιτειών στην τεχνολογική και στρατιωτική αντιπαλότητα με την Κίνα. Όμως το απόλυτο κυρίαρχο χαρακτηριστικό παραμένει, θεωρητικά, το σήμα του κράτους. Σε ένα ταραχώδες γεωπολιτικό πλαίσιο, η Μεγάλη Τεχνολογία είναι ακριβώς αυτό: μια προέκταση της χώρας της, ένα τεχνολογικό βοηθητικό μέσο στον πόλεμο, είτε είναι φανερός είτε συγκαλυμμένος, είτε θερμός, θερμός ή ψυχρός, υψηλής ή χαμηλής έντασης"³⁰⁹

Υπό το πρίσμα της γνώσης που διαθέτουμε το 2023, **τα κράτη φαίνεται να "κατακλύζονται" (δηλαδή να βρίσκονται στη**

Digitisation and Sovereignty in Humanitarian Space: Technologies, Territories and Tensions ", *Geopolitics*, 2022 : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14650045.2022.2047468>.

³⁰⁷ ISAAC Henri, "Quelle souveraineté numérique européenne?", *Revue française de gestion*, 2022/4 (αριθ. 305), σ. 63-77 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-francaise-de-gestion-2022-4-page-63.htm> ; NOCETTI Julien, "L'Europe reste-t-elle une " colonie numérique " des États-Unis ?", *Politique étrangère*, 2021/3 (Automne), σ. 51-63 : <https://www-cairn-info/revue-politique-etrangere-2021-3-page-51.htm>

³⁰⁸ "Η Ευρωπαϊκή Ένωση, αποικία του ψηφιακού κόσμου;", *Ενημερωτική έκθεση αριθ. 443 (2012-2013)* της κας Catherine MORIN-DESAILLY , εξ ονόματος της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Υποθέσεων, που κατατέθηκε στις 20 Μαρτίου 2013, Γερουσία, Γαλλία: <https://www.senat.fr/rap/r12-443/r12-443.html>.

³⁰⁹ MHALLA Asma, "Les Big Tech, de nouveaux États parallèles?", *Pouvoirs*, 2023/2 (αριθ. 185), σ. 69-81: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-69.htm>.

στιγμή) μόνο εν μέρει και για ορισμένες περιόδους περίπου σαράντα ετών στη Δύση (1960-2000) και είκοσι ετών στη Ρωσία και την Κίνα (1991-2011). Ωστόσο, αν εξετάσουμε τα 133 χρόνια της περιόδου που μελετήθηκε (1890-2023), οι κυβερνήσεις φαίνεται να είναι οι κύριοι χορηγοί, χρηματοδότες και καταναλωτές της ψηφιακής τεχνολογίας πληροφοριών και όχι οι νομοθέτες (ή ρυθμιστές) του τομέα, με τις πολιτικές τους επιλογές να τείνουν να "αφήνουν τις εξελίξεις στην ψηφιακή επιτήρηση να πάρουν το δρόμο τους" προκειμένου να αποκομίσουν τα οφέλη. Οι αντιδράσεις των κρατών στις αποκαλύψεις του Snowden ήταν περισσότερο από ανάμεικτες³¹⁰ και κανένα κράτος δεν δήλωσε ότι θέλει να εγκαταλείψει αυτό το είδος παρακολούθησης από σεβασμό στην ιδιωτική ζωή, όπως συνοψίζει ένας δημοσιογράφος στο άρθρο του "*Espionnage de la NSA : au-delà de l'indignation, la coopération continue - La grande proximité entre services secrets occidentaux limite l'ampleur de toute réaction*"³¹¹. Η τάση αυτή ήταν ιδιαίτερα θεαματική στις ΗΠΑ από το 2001 και μετά, αλλά στη συνέχεια εξαπλώθηκε σε όλα ανεξαιρέτως τα κράτη, με τις μεταξύ τους διαφοροποιήσεις να εξαρτώνται περισσότερο από τα μέσα παρά από τους στόχους τους, όπως φαίνεται από τις πολλές αποκαλύψεις για την ευρεία διανομή και τις πολλαπλές χρήσεις του λογισμικού "Pegasus".

5.4 Αντιμετωπίζοντας τους ανθρώπους σαν ζώα: "εργαλειοκρατία".

³¹⁰ PÉTINIAUD Louis, "Cartographie de l'affaire Snowden", *Hérodote*, 2014/1-2 (n° 152-153), p. 35-42 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-herodote-2014-1-page-35.htm>

³¹¹ Jacques Follorou, "Espionnage de la NSA : au-delà de l'indignation, la coopération continue - La grande proximité entre services secrets occidentaux limite l'ampleur de toute réaction", *Le Monde*, 24 Ιουνίου 2015: https://www.lemonde.fr/international/article/2015/06/24/espionnage-de-la-nsa-au-dela-de-l-indignation-la-cooperation-continue_4660641_3210.html

Στις ΗΠΑ, το επιχειρηματικό μοντέλο επανεπεξεργασίας προσωπικών δεδομένων που αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του νέου καπιταλισμού του 21ου^{ème} αιώνα άρχισε να διαμορφώνεται διακριτικά το 2001 και έγινε ορατό σε μεγαλύτερο αριθμό κοινωνικών φορέων μόλις δέκα χρόνια αργότερα. Από το 1997 και μετά, οι αμερικανικές αρχές και οι εταιρείες είχαν πλήρη επίγνωση ότι αυτό το *επιχειρηματικό μοντέλο* παραβίαζε ένα θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα - το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή - που αναγνωρίζεται από την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΗΕ 1948) και τη νομολογία του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ (1965). Με τον τρόπο αυτό, εισέρχονται σε μια αξιωματική προοπτική που οδηγεί στο να θεωρούνται οι άνθρωποι με τον ίδιο τρόπο όπως τα ζώα: ως απλή πρώτη ύλη που πρέπει να παρατηρηθεί και να επηρεαστεί. Ο άνθρωπος υποβιβάζεται στη συνέχεια σε μια μη ανθρώπινη ετερότητα υπό αυτό που ο Zuboff αποκαλεί "**εργαλειακή εξουσία**" που ασκείται μέσω ενός μηχανισμού γνωστού ως "**Μεγάλος Άλλος**".

Αυτοί οι δύο νεολογισμοί χρησιμεύουν επίσης για να τον οριοθετήσουν από τον περίφημο "**Μεγάλο Αδελφό**" του **Τζορτζ Όργουελ** και τον ολοκληρωτικό ορίζοντα. Αν και συχνά εκφράζει την ανησυχία της για το μέλλον, η Ζούμποφ παραμένει επιστήμονας και σκοπεύει να περιοριστεί σε ό,τι μπορεί να παρατηρηθεί από την επιστήμη: το παρόν και το παρελθόν. Από αυτή την άποψη, υποστηρίζει ότι ο ολοκληρωτισμός συνοδευόταν πάντοτε από μια διάσταση τρόμου, ακόμη και μαζικής σωματικής βίας, διαστάσεις που απουσιάζουν -προς το παρόν- από τον καπιταλισμό της επιτήρησης και της επιρροής που έχει παρατηρηθεί μέχρι σήμερα. Αυτός ο καπιταλισμός δεν θέλει να βλάψει τα ζώα, αλλά να τα εκθρέψει για να αρμέξει τα

προσωπικά τους δεδομένα. Ο **καπιταλισμός της επιτήρησης** ενθαρρύνει καλοπροαίρετα τους χρήστες να μπαίνουν όλο και περισσότερο στο διαδίκτυο, αφήνοντας ίχνη της ταυτότητας, των προτιμήσεων, των προτιμήσεων, της συμπεριφοράς και των αγορών τους, τα οποία χρησιμεύουν για την παρατήρηση και την επιρροή τους, ώστε να αποκαλύπτουν ακόμη περισσότερα δεδομένα που μπορούν να αξιοποιηθούν σε χρήμα, ιδίως μέσω των smartphones, αλλά και μέσω άλλων **συνδεδεμένων αντικειμένων**. Ο Zuboff επισημαίνει: "Το να θεωρούμε ότι η εργαλειακή εξουσία είναι ένας νέος ολοκληρωτισμός εμποδίζει την κατανόηση της δύναμής της, όσο εμποδίζει και την ικανότητά μας να της αντισταθούμε, να την εξουδετερώσουμε και, τελικά, να την νικήσουμε". Αντίθετα, αυτό που η ίδια αποκαλεί "Μεγάλο Άλλο", ένα σύνολο διασυνδεδεμένων δικτύων για τη σύλληψη των πληροφοριών της καθημερινής ζωής, τη συσσώρευσή τους, την αυτόματη επανεπεξεργασία τους και τον επηρεασμό της συμπεριφοράς μέσω της εξατομικευμένης στόχευσης της διαφήμισης, εξυπηρετεί την **εργαλειακή εξουσία** των νέων καπιταλιστών, χωρίς ψυχολογική τρομοκρατία ή σωματική βία, με μοναδικό σκοπό την αύξηση των δυνατοτήτων νομισματοποίησης και των οικονομικών κερδών. Όσον αφορά αυτή την τέταρτη εξουσία", γράφει ο Zuboff, "θα την ονομάσω **εργαλειακή** και θα την ορίσω ως **την εργαλειοποίηση και την εργαλειοποίηση της συμπεριφοράς με σκοπό την τροποποίηση, την πρόβλεψη, τη νομισματοποίηση και τον έλεγχο**".

Αυτή η συζήτηση που άνοιξε ο Ζούμποφ μεταξύ **ολοκληρωτισμού** και **εργαλειακού συστήματος** δεν έχει κλείσει. Ο Zuboff έχει δίκιο να μην συγχέει τις φουτουριστικές προβλέψεις με τις επιστημονικές παρατηρήσεις σχετικά με το "Σύστημα NSA &

GAFAM" που αποκάλυψε ο Snowden. Είναι αλήθεια ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για "ολοκληρωτισμό" στις ΗΠΑ ή εξαιτίας των ΗΠΑ, ή στην Κίνα, στην επιτήρηση του κόσμου. Αλλά... υπάρχουν τρία "αλλά": **1) μαζικές μορφές σωματικής βίας έχουν ήδη εμφανιστεί σε σχέση με την ψηφιακή επιτήρηση**: αφενός, από το 1997 οι Ουιγούροι στην Κίνα υφίστανται διώξεις που θα μπορούσαν³¹² να είναι το αποτέλεσμα είτε του "στοχευμένου ολοκληρωτισμού" είτε της "τυραννίας"³¹³ κατά την οποία ένα κράτος κακομεταχειρίζεται μέρος του πληθυσμού του- τώρα που η ψηφιακή επιτήρηση είναι πολύ προχωρημένη στην Κίνα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίον αυτού του πληθυσμού. 2) από την άλλη πλευρά, οι Ροχίνγκια της Βιρμανίας υφίστανται γενοκτονία εδώ και πολύ καιρό, αλλά ιδίως από το 2016, κατά τη διάρκεια του οποίου έχει ήδη επισημανθεί η ενεργοποίηση του φυλετικού μίσους μέσω της πλατφόρμας του Facebook³¹⁴. **2) η διάκριση του Zuboff μεταξύ ολοκληρωτισμού και εργαλειακής συμπεριφοράς, η οποία βασίζεται κυρίως στο κριτήριο της σωματικής βίας, μένει να αποσαφηνιστεί υπό το πρίσμα του κεντρικού κριτηρίου της Arendt για την παραβίαση της ιδιωτικής ζωής μέσω ερευνών στο "εσωτερικό του ατόμου" για τον έλεγχο της πολιτικής πίστης, μεταξύ άλλων και μέσω της πολιτικής εργαλειοποίησης των παιδιών που καταγγέλλουν τους γονείς τους³¹⁵. 3) Και θα πρέπει να εξεταστούν οι προϋποθέσεις, ιδίως οι πολιτικές προϋποθέσεις που εξαρτώνται από την εθνική διαμόρφωση, για μια πιθανή μετάβαση από τον εργαλειακό στον ολοκληρωτισμό** (για παράδειγμα υπό το πρίσμα των

³¹² Διερεύνηση σε βάθος του περιφερειακού πολιτικού συστήματος και της σχέσης του με το εθνικό πολιτικό σύστημα της Κίνας.

³¹³ Με την έννοια της H. Arendt στο "What is authority?", στο: *La crise de la culture*, ό.π., σ. 128 κ.ε.

³¹⁴ Διεθνής Αμνηστία: "Μιανμάρ: Η θηριωδία των κοινωνικών δικτύων. Meta and the Rohingya's right to reparations (Summary)", 29 Σεπτεμβρίου 2022: <https://www.amnesty.org/fr/documents/asa16/5933/2022/fr/>

³¹⁵ Πρβλ.: J.Valluy, "L'identification contemporaine des formes de gouvernement: totalitaire, autoritaire, démocratique" στο: J.Valluy, *Transformations des États démocratiques industrialisés* (2017): <http://www.hnp.terra-hn-editions.org/TEDI/article32.html>.

"αυταρχικών μεταβάσεων" και των "ολοκληρωτικών μετατοπίσεων" που παρατηρήθηκαν στην ιστορία) προτού καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει ριζικός και οριστικός διαχωρισμός μεταξύ των δύο φαινομένων. Μετά την εισβολή στην Ουκρανία τον Μάρτιο του 2022, η επιστροφή μιας παγκόσμιας γεωπολιτικής διαμόρφωσης που θυμίζει τον Ψυχρό Πόλεμο δημιούργησε νέες συνθήκες που είναι τουλάχιστον ανησυχητικές για τις δημοκρατίες και τα αυταρχικά καθεστώτα που είναι πιθανό να μεταπέσουν στον ολοκληρωτισμό πιο γρήγορα και πιο ισχυρά από ό,τι στον 20ό αιώνα^{ème} ως αποτέλεσμα της ψηφιακής επιτήρησης του 21ου^{ème} .

Συμπέρασμα

Για την κατανόηση των ανθρώπινων κοινωνιών στις οποίες ζούμε μετά την ψηφιακή στροφή (1995-2023...) υπάρχουν σήμερα δύο προσεγγίσεις: ● η προσέγγιση του "σχεδιασμού" είναι η παλαιότερη, χρονολογείται από τα μέσα του 20ου^{ème} αιώνα, πηγάζει από τις ανησυχίες των μηχανικών, παραμένει ηγεμονική στα πανεπιστήμια μηχανικών (δημόσια, ιδιωτικά ή δημόσια-ιδιωτικά) και κυρίαρχη στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, εφόσον αναμεταδίδουν μαζικά τις ομιλίες των εφευρετών για τις δικές τους τεχνολογικές καινοτομίες και τις ομιλίες μάρκετινγκ που τείνουν να τις εμπορευματοποιήσουν. ● Η προσέγγιση της "επέκτασης" προέκυψε στα τέλη του 20ου^{ème} αιώνα, όταν οι ερευνητές των κοινωνικών επιστημών, ιδίως της ιστορίας της επιστήμης και της τεχνολογίας, άρχισαν να ενδιαφέρονται για την τεχνολογική και, ειδικότερα, την πληροφορική-ψηφιακή διάσταση του κοινωνικού κόσμου. Η προσέγγιση αυτή απέκτησε δυναμική στις αρχές του 21ου^{ème} αιώνα, παράγοντας πιο ανεξάρτητους και επιστημονικούς λόγους που αποστασιοποιήθηκαν από τον επαγγελματικό τομέα και ανέδειξαν όχι μόνο την τεχνολογική πρόοδο, αλλά και τις αρνητικές συνέπειες ορισμένων τεχνολογικών επεκτάσεων στις ανθρώπινες κοινωνίες.

Η κοινωνική εξάπλωση μιας τεχνολογίας περιλαμβάνει όλες τις κοινωνικές διεργασίες που σχετίζονται με την εξάπλωση μιας τεχνολογίας ή αντικειμένων που την ενσωματώνουν σε μια κοινωνία (ιδίως: αριθμοί πωληθέντων αντικειμένων, αριθμοί χρηστών αυτών των αντικειμένων, συχνότητα χρήσης αυτών των αντικειμένων κ.λπ.), καθώς και τους μετασχηματισμούς που

επιφέρει αυτή η τεχνολογική εξάπλωση στις κοινωνίες και στα διάφορα τμήματά τους (τομείς, περιοχές, πολιτισμοί κ.λπ.) στην ανθρώπινη συμπεριφορά, ιδίως στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι επικοινωνούν, αλλά και στους τρόπους με τους οποίους εργάζονται, διασκεδάζουν, συναθροίζονται, μαθαίνουν, σκέφτονται κ.λπ.

Όταν κατασκευάζουμε το αντικείμενο μελέτης με αναφορά στη "μικτή πληροφορική" (συγχώνευση πολλών ρευμάτων σκέψης και τεχνολογικών δημιουργιών) στην κοινωνική επέκταση, η ιστορία αρχίζει το 1890 και μπορεί να περιοδοποιηθεί με σχετικά ακριβή και δικαιολογημένο τρόπο για τα επόμενα εκατόν τριάντα τρία χρόνια, τα οποία οδηγούν στον σημερινό ψηφιακό κόσμο των υπολογιστών. Μπορούν να διακριθούν πέντε περίοδοι: η κρατική πληροφορική (1890-1958 = 68 χρόνια), η ιδιωτική πληροφορική (1958-1995 = 37 χρόνια), το(α) ψηφιακό(α) σημείο(α) καμπής (1995-2011 = 16 χρόνια), οι δημόσιες αποκαλύψεις σχετικά με αυτό το σημείο καμπής (2011-2020 = 9 χρόνια), οι πρόσφατες επιταχύνσεις που συνδέονται με την πανδημία Covid19 από τον Μάρτιο του 2020 και ο νέος Ψυχρός Πόλεμος μετά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία τον Φεβρουάριο του 2022 (2020-2023 = 3 χρόνια). Η μείωση του αριθμού των ετών σε κάθε περίοδο θα μπορούσε να αντανakλά μια μορφή επιτάχυνσης. Αυτή η επιτάχυνση αποδεικνύεται μέσα σε κάθε περίοδο από μια δεύτερη ημερομηνία κοινωνικής επέκτασης: Το 1933, στην πρώτη περίοδο, αντιστοιχεί στον πρώτο ηλεκτρονικό ολοκληρωτισμό και τη γενοκτονία- το 1978, στη δεύτερη περίοδο, στη μετάβαση από τους υπολογιστές των ιδιωτικών εταιρειών στους υπολογιστές των οικογενειών και στη συνέχεια των ατόμων- το 2001, στην τρίτη περίοδο, στη γέννηση του καπιταλισμού της επιτήρησης και της επιρροής που

θεωρητικοποίησε η Shoshana Zuboff- το 2013, στην τέταρτη περίοδο, στις μαζικές αποκαλύψεις των μέσων ενημέρωσης που προέκυψαν από τις αποκαλύψεις του Edward Snowden- το 2022 στους μετασχηματισμούς της κοινωνικής λογικής και των χρήσεων του ψηφιακού σε μια παγκόσμια κατάσταση νέας γεωπολιτικής του Ψυχρού Πολέμου.

Το κεντρικό ερώτημα της μελέτης μας ήταν να προσδιορίσουμε τον παράγοντα ή τους παράγοντες που θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι πιο καθοριστικοί για τον καθορισμό της πορείας αυτής της ιστορίας της κοινωνικής εξάπλωσης της ψηφιακής πληροφορικής: *είναι η ιδιοφυΐα του εφευρέτη που καθιστά μια τεχνολογική καινοτομία (στην προκειμένη περίπτωση, την ψηφιακή πληροφορική) επιτυχημένη στην κοινωνία, ή είναι το επιχειρηματικό μοντέλο που την υποστηρίζει, ή οι πολιτικές εγκρίσεις (έστω και σιωπηρές) που δίνονται σε αυτή την επιχείρηση;* Υπό το πρίσμα προηγούμενων ερευνών, η υπόθεσή μας ήταν ότι η κοινωνική εξάπλωση της ψηφιακής πληροφορικής καθορίστηκε περισσότερο από πολιτικούς και οικονομικούς παρά από τεχνολογικούς παράγοντες. Περαιτέρω έρευνα από αυτή την οπτική γωνία όχι μόνο εδραιώνει την υπόθεση, αλλά και αποσαφηνίζει τη σχέση μεταξύ του πολιτικού και του οικονομικού: αν θεωρήσουμε ότι ο πολιτικός παράγοντας αντιστοιχεί στη βούληση και τη δύναμη του κράτους (στην Ευρώπη) ή των δημόσιων αρχών (στις ΗΠΑ), ο παράγοντας αυτός καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την οικονομική πρόοδο κατά την πρώτη περίοδο της κρατικής πληροφορικής (1890-1958), η οποία καθοδηγήθηκε εξ ολοκλήρου από τη δημόσια, στρατιωτική και πανεπιστημιακή χρηματοδότηση, χωρίς οι δημόσιες αρχές να περιορίζουν τις δικές τους δυνατότητες χρήσης με κανονισμούς που αντιστοιχούν σε μια γενική λογική του κράτους δικαίου. Αυτή

η διαχρονική τάση των κυβερνήσεων να μην ρυθμίζουν τον τομέα της πληροφορικής-ψηφιακής τεχνολογίας και στη συνέχεια να τον ρυθμίζουν οριακά καθόρισε στη συνέχεια τις συνθήκες για την επέκταση της ιδιωτικής πληροφορικής στις επιχειρήσεις και τις οικογένειες (1958-1995). Οι δημόσιες αρχές παραμένουν οι μεγαλύτεροι αγοραστές και χρήστες της ψηφιακής πληροφορικής, γεγονός που περιορίζει την τάση τους να περιορίσουν τις χρήσεις της. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την προστασία της ιδιωτικής ζωής, οι αρχές επιτρέπουν την άνθηση κοινωνικο-τεχνικών συστημάτων και ιδεολογιών που αντιβαίνουν στις θεμελιώδεις αρχές που έχουν προηγουμένως ή ταυτόχρονα καθοριστεί σε συντάγματα, διεθνή κείμενα, νομοθεσίες και αποφάσεις ανώτερων δικαστηρίων. Επιπλέον, αυτή η επέκταση της ιδιωτικής πληροφορικής οδηγεί σε αλλαγές κλίμακας, ιδίως όσον αφορά τον αριθμό των χρηστών, και στην ταχύτητα της κοινωνικής αλλαγής, τόσο ταχεία που μπορεί να έχει ξεπεράσει και την ταχύτητα της γνωστικής προσαρμογής και της λήψης αποφάσεων από τους παραγωγούς των νομικών κανόνων, δηλαδή τους νομοθέτες και τους δικαστές. Ωστόσο, αυτή η προσπέραση, η οποία αντανάκλαται στο θέμα του "συντριμμένου κράτους", έχει παρατηρηθεί μόνο για περιορισμένες περιόδους (σαράντα χρόνια από το 1958 έως το 2001 στις ΗΠΑ και την Ευρώπη) και ποικίλλει από χώρα σε χώρα (είκοσι χρόνια από το 1991 έως το 2011 στην Κίνα και τη Ρωσία)-περίοδοι κατά τις οποίες ο οικονομικός παράγοντας φαίνεται να έχει υπερισχύσει του πολιτικού παράγοντα. Ωστόσο, από το 2001 και μετά, η σχέση αντιστράφηκε στις ΗΠΑ, όπου οι δημόσιες αρχές, ιδίως η ομοσπονδιακή κυβέρνηση και οι υπηρεσίες πληροφοριών, πίεσαν τις εταιρείες της Silicon Valley να καταγράφουν προσωπικά δεδομένα για την αστυνομική

παρακολούθηση. ^{ème} Κατά την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα, στην Κίνα και τη Ρωσία, οι δημόσιες αρχές επηρεάστηκαν ταυτόχρονα από την αύξηση του αριθμού των χρηστών του Διαδικτύου (με ανατρεπτικές συνέπειες) και την αμερικανική ηγεμονία σε όλες τις παγκόσμιες ψηφιακές ανταλλαγές. Αυτό τις οδηγεί να αντιδράσουν με τρόπο που συνάδει με τις ιστορικές τους παραδόσεις του αυταρχισμού και του πολιτικού ελέγχου των ατόμων. Από τις αρχές της δεκαετίας του 2010, το κεντρικό κράτος στην Κίνα και τη Ρωσία ανακτά, ή προσπαθεί να ανακτήσει, την πρωτοκαθεδρία μέσω ολοένα και πιο περιοριστικών δημόσιων πολιτικών για τις ψηφιακές εταιρείες και τους πολίτες-χρήστες. Τέλος, η πανδημία του Covid19 προκάλεσε έκρηξη στην κοινωνική χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας και στα κέρδη των επιχειρήσεων, η οποία μπορεί να ερμηνευτεί ως μια νέα φάση κατά την οποία το κράτος ξεπεράστηκε από τα γεγονότα, αλλά ήταν βραχύβια: η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία εγκαινίασε μια νέα περίοδο Ψυχρού Πολέμου, η οποία ενίσχυσε και πάλι τη δύναμη του κράτους στην κοινωνία και την κυριαρχία των μεγάλων γεωπολιτικών δυνάμεων επί των συμμάχων τους και των αντίστοιχων στρατοπέδων τους. Αν εξετάσουμε τα εκατόν τριάντα τρία χρόνια μεταξύ 1890 και 2023, το κράτος είναι ο κυρίαρχος παίκτης σε όλη την περίοδο, εκτός από τις τρεις ή τέσσερις δεκαετίες που αντιστοιχούν στην κοινωνική επέκταση της ιδιωτικής πληροφορικής και στα πρώτα ψηφιακά σημεία καμπής.

Αυτό που σήμερα αναφέρεται συνήθως ως "ψηφιακή καμπή" αναφέρεται σε μια περίοδο περίπου τριών δεκαετιών που χαρακτηρίζεται από την αύξηση του αριθμού των χρηστών του Διαδικτύου, από περίπου 45 εκατομμύρια παγκοσμίως το 1995 σε πέντε δισεκατομμύρια σε έναν πληθυσμό οκτώ

δισεκατομμυρίων το 2023. Η χρήση του ενικού αριθμού για την περιγραφή της ψηφιακής στροφής της ανθρωπότητας δεν είναι λανθασμένη, αλλά είναι ανακριβής: αυτή η ψηφιακή στροφή δεν πραγματοποιείται με τον ίδιο τρόπο, με τον ίδιο ρυθμό ή με τα ίδια αποτελέσματα, ανάλογα με τη χώρα και την ήπειρο. Πάνω απ' όλα, υποδιαιρείται σε διαδοχικές περιόδους που είναι επαρκώς διακριτές ώστε να μπορούμε να μιλάμε, στον πληθυντικό, για ψηφιακές καμπές. Στις ΗΠΑ, διακρίνονται σαφώς δύο φάσεις: στην πρώτη ψηφιακή καμπή, από το 1995 και μετά, οι δημόσιες αρχές και οι αμερικανικές εταιρείες συνέχισαν να συζητούν πολιτικά το θέμα και να αναζητούν νομικές ή τεχνικές λύσεις για την προστασία της ιδιωτικής ζωής κατά την ανάπτυξη των ψηφιακών δραστηριοτήτων. Αλλά από το 2001 και μετά, ως αποτέλεσμα του πολιτισμικού τραύματος που υπέστησαν οι Αμερικανοί μετά τη δίδυμη κρίση του DOT-COM και τις επιθέσεις στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου, οι ανησυχίες αυτές εξαφανίστηκαν από την πολιτική σκηνή υπέρ μιας γενικής εστίασης στην ασφάλεια, χωρίς να υπάρχει ανησυχία για την προστασία της ιδιωτικής ζωής. Αυτό οδήγησε στην ανάδυση ενός νέου οικονομικού και κοινωνικού συστήματος, το οποίο, μέσα σε λίγα χρόνια, αναδιαμόρφωσε ριζικά το οικονομικό και κοινωνικό σύστημα, πρώτα απ' όλα στην Αμερική και στη συνέχεια, κατ' επέκταση, στη Δύση. Είναι αυτή η δεύτερη φάση της αμερικανοδυτικής ψηφιακής επανάστασης που η Shoshana Zuboff ονόμασε "καπιταλισμό επιτήρησης" το 2018.

Τι είναι ο καπιταλισμός της επιτήρησης; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα δεν είναι απλή, καθώς περιλαμβάνει την παρουσίαση μιας αναγκαστικά πολύπλοκης θεωρίας των κοινωνικών επιστημών, όπως την παρουσιάζει η Shoshana Zuboff στο βιβλίο της "Η εποχή του καπιταλισμού της επιτήρησης". Η θεωρία αυτή

περιλαμβάνει πολλές πτυχές και πολλές νέες έννοιες που απαιτούνται για την ανάλυση αυτού του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος ("καπιταλισμός επιτήρησης", "συμπεριφορικό πλεόνασμα", "αποσυμβόλαιο", "δύο κείμενα", "ανελαστικότητα", "εργαλειακή συμπεριφορά" κ.λπ.) Σύμφωνα με τον Zuboff, αυτός ο καπιταλισμός της επιτήρησης αντιστοιχεί σε ένα νέο στάδιο του καπιταλισμού που βασίζεται όχι μόνο στην εκμετάλλευση της φύσης και της ανθρώπινης εργασίας, αλλά επίσης, και το πιο σημαντικό σήμερα, στη μαζική συλλογή προσωπικών δεδομένων για τους σκοπούς της αστυνομικής επιτήρησης, για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, και της κοινωνικοοικονομικής επιτήρησης, για την εμπορευματοποίηση αυτής της γνώσης των ατόμων στην εξατομικευμένη διαφημιστική αγορά. Η "τεχνητή νοημοσύνη" βρίσκεται στο επίκεντρο αυτού του νέου οικονομικού και κοινωνικού συστήματος, δεδομένου ότι οι τεράστιοι όγκοι προσωπικών δεδομένων που έχουν ήδη συλλεχθεί θα ήταν άχρηστοι χωρίς αυτού του είδους τους αλγόριθμους. Οι θαυματικές διαφορές στις χρηματιστηριακές αξίες των κορυφαίων εταιρειών παγκοσμίως στον παλιό καπιταλισμό και των νέων εταιρειών στην ψηφιακή οικονομία είναι αρκετές για να πιστοποιήσουν τον βαθύ μετασχηματισμό του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος. Και οι αποκαλύψεις του Έντουαρντ Σνόουντεν από το 2013 και μετά επιβεβαιώνουν το μέγεθος της αλλαγής, αποκαλύπτοντας ιδίως μια στενή και έντονη διαπλοκή, χωρίς ιστορικό προηγούμενο, μεταξύ των αμερικανικών αστυνομικών αρχών (ιδίως της NSA) και των μεγαλύτερων αμερικανικών ψηφιακών εταιρειών (ιδίως των GAFAM). Αυτό το σύστημα, το οποίο ονομάσαμε "Σύστημα NSA & GAFAM" (SNG), είναι μόνο μια πτυχή του καπιταλισμού της επιτήρησης, αλλά μια ουσιαστική

πτυχή που έχει επαναπροσδιορίσει ριζικά το αμερικανικό πολιτικό σύστημα με έναν πολύ κρατικιστικό και, κυρίως, εξαιρετικά ασυνήθιστο τρόπο στην πολιτική ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών. Αν λάβουμε υπόψη τις εθνικές ιστορικές παραδόσεις των σχέσεων μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών, η εμφάνιση ενός τέτοιου συστήματος θα ήταν λιγότερο εκπληκτική σε ευρωπαϊκές χώρες με θεσμούς που χαρακτηρίζονται από μοναρχικές παραδόσεις απ' ό,τι στις ΗΠΑ. Τέλος, εκτός από τη διάσταση της επιτήρησης που έγινε γρήγορα αντιληπτή από ορισμένους Αμερικανούς (συζητήσεις στο κοινοβούλιο την πρώτη δεκαετία, επαγγελματικός Τύπος και κοινωνικές επιστήμες τη δεύτερη, ραγδαίες αλλαγές στην κοινή γνώμη στις αρχές της τρίτης), υπάρχει και η διάσταση της επιρροής, η οποία αναλύθηκε ήδη πολύ καλά από τον Zuboff το 2018, αλλά φαίνεται να είναι πολύ πιο σημαντική και έχει τεκμηριωθεί πολύ καλύτερα τα τελευταία πέντε χρόνια μετά από δύο σκάνδαλα στα μέσα ενημέρωσης, την υπόθεση Cambridge Analytica από το 2018 και την υπόθεση Team Jorge από το 2020. Το μερίδιο των παγκόσμιων διαφημιστικών αγορών που έχουν ήδη καταλάβει οι GAFAMs επιβεβαιώνει, όσον αφορά την εμπορική αγορά, την ικανότητα επιρροής που υποθέτουμε ότι λειτουργεί από τα πρώτα χρόνια του 21ème αιώνα στην εκλογική αγορά στις ΗΠΑ και σε πολλές άλλες χώρες σε όλο τον κόσμο. Μπορούμε επομένως να επανατιτλοφορήσουμε την κεντρική έννοια του Zuboff ως καπιταλισμό επιτήρησης και επιρροής.

Ένα από τα πιο κρίσιμα ερωτήματα γύρω από την ανάδυση αυτού του νέου καπιταλισμού είναι η σχετική διακριτικότητα ή αορατότητά του, όχι μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά και στον υπόλοιπο κόσμο: πώς, ιδίως μεταξύ 2001 και 2011/2013, οι αμερικανικοί και οι ευρωπαϊκοί πληθυσμοί (με τα πρώιμα υψηλά

ποσοστά εξοπλισμού τους) και ειδικότερα, μεταξύ αυτών, οι δημοσιογράφοι, οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι, οι ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι και οι διανοούμενοι, αγνοούσαν για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα την κλίμακα του μετασχηματισμού των υποδομών; Οι απαντήσεις που έχουν ήδη παραχθεί από τους ερευνητές των κοινωνικών επιστημών δεν μπορούν να περιοριστούν σε μια απλή εξήγηση με έναν και μόνο επεξηγηματικό παράγοντα. Ομολογουμένως, υπήρξε πράγματι μια συνωμοσία, αυτή των μακροχρόνιων μυστικών συμφωνιών μεταξύ της NSA και της GAFAM για άμεση πρόσβαση των πρακτόρων των μυστικών υπηρεσιών στους διακομιστές της εταιρείας χωρίς να χρειάζεται να στηριχθούν στους δικαστικούς ελέγχους που είχαν δημιουργηθεί προηγουμένως για τον έλεγχο της μυστικής αστυνομίας και την προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών από τις δραστηριότητές τους. Αλλά η συνωμοσία αποκαλύφθηκε σχεδόν αμέσως από καλά πληροφορημένους ανθρώπους που πήραν το ρίσκο να μιλήσουν πολύ νωρίς. Στελέχη της NSA κατήγγειλαν το "σύστημα NSA & GAFAM" ήδη από το 2001/2002, χωρίς όμως να εισακουστούν ή μάλλον χωρίς να φτάσουν σε μεγάλο ακροατήριο. Εξειδικευμένοι και πρωτοπόροι ερευνητές μιλούσαν επίσης γι' αυτό στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών τους, αλλά το κοινό για τέτοιου είδους εργασίες ήταν μικρό. Όλες οι πτυχές της διαμόρφωσης των πρώτων δέκα ετών της γέννησης του καπιταλισμού της επιτήρησης και της επιρροής πρέπει να εξεταστούν για να κατανοήσουμε τη διακριτική ευχέρεια αυτής της γέννησης: : το βάρος της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, η οποία είχε γίνει ηγεμονική, και η τάση που αυτή παρήγαγε για μη ρύθμιση- μια μετοχική δομή που επέτρεπε σε λίγους ιδρυτές να κυριαρχούν στα διοικητικά συμβούλια ακόμη και των μεγαλύτερων

εταιρειών- τα συνεχώς επαναλαμβανόμενα αιτήματα αυτών των ιδρυτών για νομικά παραθυράκια που πίστευαν ότι ευνοούσαν την τεχνολογική καινοτομία , την επιτρεπτική, ακόμη και χαλαρή ή απλώς ανύπαρκτη κρατική ρύθμιση, λόγω της άρνησης ρύθμισης- το πιεστικό ενδιαφέρον των κρατών, ιδίως μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις, για εξατομικευμένη μαζική παρακολούθηση- την έντονη συνεργασία μεταξύ εταιρειών και μυστικών αστυνομιών που συνηθίζουν να διατηρούν το απόρρητο σύμφωνα με μια επαγγελματική συνήθεια που διαμορφώθηκε πολύ πριν από την ψηφιακή επανάσταση...

Ωστόσο, αυτοί οι παράγοντες που εξηγούν την ευρέως διαδεδομένη τύφλωση έχουν σημασία μόνο για την ανάλυση της βραχυπρόθεσμης κατάστασης στις αρχές του 21ου^{ème} αιώνα. Αν εξετάσουμε τη μακρά ιστορία της ψηφιακής πληροφορικής από το 1890 και μετά, αναδύονται άλλοι παράγοντες που είναι ίσως ακόμη πιο σημαντικοί για την κατανόηση αυτής της δεκαετίας της πληροφοριακής συσκότισης: η ιδιωτική ζωή, όπως την αντιλαμβανόμαστε ενόψει της καταγραφής προσωπικών δεδομένων, δηλαδή ως μια σφαίρα ατομικής οικειότητας που μπορεί να πρέπει να προστατευτεί από το βλέμμα των άλλων, δεν υπήρχε στην ιστορία των πολιτικών ιδεών μέχρι που διατυπώθηκε στο άρθρο 12 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων που υιοθετήθηκε από τον ΟΗΕ το 1948. Άρχισε να αναγνωρίζεται πολύ αργά και αργά από τα αμερικανικά και τα γερμανικά δικαστήρια, κυρίως τη δεκαετία του 1960, χωρίς ιδιαίτερη εκλογική ή λαϊκή νομιμοποίηση, αλλά στο πλαίσιο των αυξανόμενων διαμαρτυριών κατά της συλλογής δεδομένων και των κρατικών απογραφών. Και ακόμη και σήμερα, δεν υπάρχει συναίνεση, ούτε σε διεθνές ούτε σε εθνικό επίπεδο, μεταξύ των διαφόρων εννοιολογήσεων της ιδιωτικής ζωής ως

θεμελιώδους ανθρώπινου δικαιώματος που μπορεί να συνδεθεί με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την τιμή, την ελευθερία ή την ιδιοκτησία.

Εκτός από αυτό το πολιτισμικό αδιανόητο σχετικά με την προστασία της ιδιωτικής ζωής στην ψηφιακή εποχή, υπάρχει μια πλημμυρίδα πεποιθήσεων που προβάλλονται στην ψηφιακή επανάσταση και το μέλλον της, ιδίως από τους κύριους δικαιούχους του συστήματος. Η πιο θεμελιώδης και ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση είναι αναμφίβολα αυτή που απορρέει από τη διανοητική εστίαση στον τεχνολογικό σχεδιασμό της "κατανεμημένης" φύσης του Διαδικτύου, ενώ η δικτυακή πληροφορική, εξεταζόμενη από την πολιτική οπτική γωνία της διακυβέρνησής της και από εκείνη της οικονομικής της συγκέντρωσης, έχει συνεχώς συγκεντρωθεί από την κυριαρχία των αμερικανικών φορέων, μέχρι τη σταδιακή διάσπαση των κινεζικών και ρωσικών δικτύων. Αυτή η αρχική πίστη στην ισότητα των χωρών επεκτείνεται με μια δεύτερη πίστη στην ισότητα των χρηστών του Διαδικτύου, οι οποίοι μπορούν να εκφραστούν ατομικά στη δημόσια αρένα χωρίς να εξαρτώνται από μεσάζοντες για την επιλογή των φορέων, των συμφερόντων και του δημόσιου λόγου. Αυτή η ισότητα δεν υπήρξε ποτέ λόγω της κυρίαρχης θέσης των χρηστών του Διαδικτύου που είναι ιδιοκτήτες και υπάλληλοι των εταιρειών που διαχειρίζονται τις πλατφόρμες έναντι άλλων, υποδεέστερων χρηστών του Διαδικτύου. Ακόμα και η ισότητα των υποδεέστερων χρηστών του Διαδικτύου διαψεύδεται από τις διαφοροποιήσεις στην ατομική επιρροή. Και η συγκέντρωση της εξουσίας λίγων ανθρώπων πάνω σε δεκάδες εκατομμύρια έχει γίνει εμφανής με την επικερδή επιρροή της εξατομικευμένης διαφήμισης και τη χειραγώγηση των εκλογικών διαδικασιών. Τέλος, οι μεσάζοντες

δεν εξαφανίστηκαν, αλλά απλώς άλλαξαν: αντί οι δημοσιογράφοι να επιλέγουν τα θέματα, τις ιδέες και τους φορείς που θα αναδειχθούν, είναι αλγοριθμικά ρομπότ που χειραγωγούνται από την Google, το Facebook και άλλους. Θα μπορούσαν να απαριθμηθούν πολλές άλλες πεποιθήσεις χαρακτηριστικές της ψηφιακής εποχής, σχηματίζοντας μια πραγματική μυθολογία του χειραφετητικού και δημοκρατικού Διαδικτύου. Αυτή η μυθολογία έχει υποστηριχθεί από επικοινωνιακές ροές με θέμα τις φοιτητικές, χίπικες και αντικουλτουριστικές καταβολές της δικτυακής πληροφορικής στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτές οι καταβολές έχουν μερικές φορές περιγραφεί ως "αναρχο-ελευθεριακές" ή έχουν επικαλεστεί ως "ιδεολογία της Silicon Valley"... ενώ αν εξετάσουμε τον αριθμό των παικτών - ατόμων και συλλογικοτήτων - εκείνοι της αντικουλτούρας είναι περιθωριακοί σε αριθμό και αποτελούν το πολύ μια ευχάριστη βιτρίνα για ένα σύστημα που κυριαρχείται μαζικά από μια εντελώς διαφορετική ιδεολογία: εκείνη του χρήματος, των επιχειρήσεων και του γρήγορου πλουτισμού.

Ποιος είναι ο ρόλος του κράτους, ή των κρατών, σε αυτή την ιστορική διαδικασία κοινωνικής επέκτασης της ψηφιακής πληροφορικής; Και, ειδικότερα, έχει το κράτος ξεπεραστεί από την ταχύτητα των τεχνολογικών εξελίξεων και δεν είναι σε θέση να τις ρυθμίσει; Από την πρώτη κοινωνική επέκταση της πληροφορικής το 1890 για την αμερικανική απογραφή, το κράτος, πρώτα το αμερικανικό και στη συνέχεια το ευρωπαϊκό, υπήρξε πρωτίστως χρήστης της πληροφορικής, δηλαδή χρηματοδότης των πόρων πληροφορικής όσο και καταναλωτής των αποτελεσμάτων της πληροφορικής. Θα μπορούσε μάλιστα να ειπωθεί ότι, ιστορικά, το κράτος ήταν ο μεγαλύτερος χρήστης της πληροφορικής: η επιστημονική έρευνα στον τομέα της

πληροφορικής χρηματοδοτήθηκε μαζικά από το κράτος μέσω των πανεπιστημίων και των ενόπλων δυνάμεων, ιδίως μεταξύ του 1890 και περίπου του 1960. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ενίσχυσε τη δημόσια χρηματοδοτούμενη έρευνα και ανάπτυξη, ιδίως στην κρυπτογράφηση και την αποκωδικοποίηση, και οδήγησε σε περαιτέρω τεχνολογική επιτάχυνση. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου της κρατικής πληροφορικής, είτε στις Ηνωμένες Πολιτείες είτε στην Ευρώπη, το κράτος δεν ρύθμιζε τις δικές του δραστηριότητες για να τις περιορίσει σύμφωνα με την αυτοπεριοριστική λογική ενός κράτους δικαίου. Οι εταιρείες που αναπτύσσονται σε αυτόν τον τομέα, αρχής γενομένης από την IBM, συνηθίζουν να λειτουργούν σε έναν κόσμο ξεχωριστό, με πολύ λίγες ρυθμίσεις. Η άφιξη σε μεγαλύτερη κλίμακα των ιδιωτικών εταιρειών, δηλαδή των ιδιωτών επενδυτών, αναδείχθηκε από την κερδοσκοπική φούσκα στα ηλεκτρονικά και την πληροφορική μεταξύ 1958 και 1962. Μόνο εκείνη την εποχή οι δημόσιες αρχές άρχισαν να ασχολούνται με τη διασφάλιση της τήρησης των κανόνων δικαίου από τους φορείς του κλάδου της πληροφορικής. Ενώ όμως οι δικαστικές αρχές σημείωναν πρόοδο, οι κυβερνητικές αρχές, τόσο στην Ευρώπη όσο και στις Ηνωμένες Πολιτείες, ήταν απρόθυμες να ρυθμίσουν, όπως φαίνεται από τα είκοσι χρόνια δύσκολου διαλόγου μεταξύ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, από το 1975 έως το 1995, πριν καταλήξουν σε μια οδηγία. Επί τέσσερις δεκαετίες, η κυριαρχία του κράτους επί της τεχνολογίας της πληροφορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ευρώπη εξασθένησε πίσω από την αύξηση του αριθμού των ιδιωτών παραγωγών και καταναλωτών της τεχνολογίας της πληροφορίας και στη συνέχεια της ψηφιακής τεχνολογίας. Αλλά το κράτος, μέσω των δημόσιων παραγγελιών

του, ιδίως για τον εξοπλισμό των κυβερνητικών υπηρεσιών, παρέμεινε ένας από τους μεγαλύτερους καταναλωτές υπολογιστών και δικτύων κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, ήταν τα κράτη - πρώτα οι ΗΠΑ και στη συνέχεια η Ευρώπη - που αποφάσισαν ότι οι κανονισμοί που ίσχυαν για πάνω από έναν αιώνα για τα επαγγελματικά μέσα ενημέρωσης δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν στις ψηφιακές πλατφόρμες, οι οποίες κηρύχθηκαν ανεύθυνες για το περιεχόμενο που κυκλοφορούσε μέσω των συστημάτων τους. Το 2001, ήταν η κυβέρνηση των ΗΠΑ που έσπρωξε την NSA προς τη Silicon Valley και την οδήγησε να επενδύσει στον ψηφιακό τομέα και σε εταιρείες που καταγράφουν προσωπικά δεδομένα για σκοπούς παρακολούθησης. Στα μέσα της δεκαετίας του 2010, ήταν και πάλι οι κυβερνήσεις που εκχώρησαν εξουσίες πολιτικής λογοκρισίας σε ιδιωτικές εταιρείες. Τέλος, αυτή η τάση των κυβερνήσεων να χρησιμοποιούν και να εργαλειοποιούν τις οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις για τους δικούς τους σκοπούς είναι επίσης εμφανής στην ανάπτυξη της ρωσικής και κινεζικής ψηφιακής τεχνολογίας. Οι δύο αυτές χώρες αντιδρούν στην εισαγωγή του αμερικανικού παγκόσμιου συστήματος παρακολούθησης, αρχικά με αιτήματα και διαμαρτυρίες και στη συνέχεια με την ανάληψη πολιτικού ελέγχου των δικών τους δικτύων, σύμφωνα με τις μακρές παραδόσεις αυταρχισμού που χαρακτηρίζουν την αντίστοιχη ιστορία τους.

Υπό το πρίσμα της γνώσης που διαθέτουμε το 2023, τα κράτη φαίνεται να "κατακλύζονται" (δηλαδή να βρίσκονται στη στιγμή) μόνο εν μέρει και για ορισμένες περιόδους περίπου σαράντα ετών στη Δύση (1960-2000) και είκοσι ετών στη Ρωσία και την Κίνα (1991-2011). Αλλά αν εξετάσουμε τα 133 χρόνια της περιόδου που μελετήθηκε (1890-2023) στο σύνολό τους, οι

κυβερνήσεις φαίνεται να είναι οι κύριοι χορηγοί, χρηματοδότες και καταναλωτές της ψηφιακής τεχνολογίας πληροφοριών και όχι οι νομοθέτες (ή ρυθμιστές) του τομέα, με τις πολιτικές τους επιλογές να τείνουν να "αφήνουν την πρόοδο της ψηφιακής επιτήρησης να πάρει το δρόμο της" προκειμένου να αποκομίσουν τα οφέλη. Κατά συνέπεια, η "καθυστέρηση" ή η "απουσία" ή η "αναποτελεσματικότητα" των κανονισμών, ή ακόμη και η ανυπαρξία τους, μπορεί να ερμηνευθεί όχι ως αντανάκλαση της διαρθρωτικής αδυναμίας των κρατών, αλλά ως έκφραση της επιθυμίας να **"το αφήσουν να συμβεί, να περάσει"** ... η **τεχνολογική καινοτομία στην εμπορική και αστυνομική επιτήρηση.**

Βιβλιογραφία

Η βιβλιογραφική επιλογή περιορίζεται σε γαλλόφωνα βιβλία και άρθρα, καθώς το γαλλόφωνο κοινό είναι ελάχιστα ενημερωμένο. Βιβλία ταξινομημένα κατά προτεραιότητα ανάγνωσης- επιλεγμένα επιστημονικά άρθρα, που παρουσιάζονται με url και proxy για να διευκολύνουν το έργο των φοιτητών μου στο *Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne* και, σε κοινά πτυχία, στο *Institut National du Service Public* και στο *Université Euro-Méditerranéenne de Fès*.

Βιβλία

1. ZUBOFF Shoshana, ***The age of surveillance capitalism - Fighting for a human future in the face of new frontiers of power*** (2018), Zulma 2020, 843 p.
2. BADOUARD Romain, ***Le désenchantement de l'internet. Désinformation, rumeur et propagande***, Limoges, FYP éditions, 2017, 180 p.
3. TUFEKCI Zeinep, ***Twitter & les gaz lacrymogènes - Forces et fragilités de la contestation connectée*** (2017), C&F Editions, 2019, 430 p.
4. DURAND Cédric, ***Techno-feudalism. Critique de l'économie numérique***, Editions Zones, 2020 256 p
5. DESMURGET Michel, ***La fabrique du crétin digital - Les dangers des écrans pour les enfants***, Seuil, 2019, 432 p.
6. BLACK Edwin, ***IBM et l'holocauste - L'alliance stratégique entre l'Allemagne nazie et la plus puissante multinationale américaine***, Robert Laffont, 2001, 610 p.
7. HUNEMAN Philippe, ***Les sociétés du profilage. Evaluer, optimiser, prédire***, Payot, 2023, 432 p.
8. HWANG Tim, ***Le grand krach de l'attention - La publicité, une bombe au cœur de l'internet***, C&F éditions, 2020, 176 p.
9. LARDELLIER Pascal, ***Génération 3.0 - Enfants et ados à l'ère des cultures numérisées***. EMS Editions, 2016, 154 p.
10. LETERME Cedric (dir.), ***Impasses numériques - Points de vue du Sud***, Éditions Syllepse, "Alternatives Sud", 2020, 178 p.

11. THEVIOT Anaïs (dir.), **Gouverner par les données? Pour une sociologie politique du numérique**, ENS Éditions, 2023, 238 p.

Τύπος

Pixels" (2014-2023...) στο *Le Monde*: <https://www.lemonde.fr/pixels/>

Επεξήγηση: η ερευνητική δημοσιογραφία και η καθημερινή ειδησεογραφία που παράγουν οι δημοσιογράφοι του εν λόγω τμήματος "Pixels" είναι εξαιρετικά υψηλού επιπέδου σε σύγκριση με οτιδήποτε άλλο στον κόσμο της γαλλόφωνης δημοσιογραφίας.

Άρθρα

AGBAVON Tiasvi Yao Raoul, "L'AI au prisme de l'altérité en Afrique", *Communication, technologies et développement*, 11 | 2022: <http://journals.openedition.org/ctd/6524>

AKINDÈS Francis, KOUAMÉ YAO Séverin, " L'immixtion " par le bas " des technologies digitales dans la vie urbaine africaine ", *Afrique contemporaine*, 2019/1-2 (N° 269-270), p. 87-107: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-afrique-contemporaine1-2019-1-page-87.htm>

AL DAHDAH Marine, LAINEZ Nicolas, GUÉRIN Isabelle, " L'argent numérique, une nouvelle solution de développement ", *Réseaux*, 2023/2-3 (N° 238-239), p. 153-179 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-reseaux-2023-2-page-153.htm>

ALEXANDRE Olivier, COAVOUX Samuel, "Les influenceurs de la Silicon Valley. Entreprendre, promouvoir et guider la révolution numérique", *Sociologie*, 2021/2 (Vol. 12), p. 111-128 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-sociologie-2021-2-page-111.htm>

AMIEL Pauline, BOUSQUET Franck, "La presse quotidienne régionale : un modèle informationnel sous tension", *Les Enjeux de l'information et de la communication*, 2022/1 (N° 23/1), p. 81-92 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-les-enjeux-de-l-information-et-de-la-communication-2022-1-page-81.htm>

ARSENE Séverine, "Le système de crédit social, ou la gestion technocratique de l'ordre public", in: CHENG Anne (dir.), *Penser en Chine*, Gallimard, 2021, p.332

AUDINET Maxime, MARANGÉ Céline, "Chapter 4. La Russie : "l'espace informationnel" comme terrain de conflictualité", in: Céline Marangé ed, *Les guerres de l'information à l'ère numérique*. Paris cedex 14, PUF, "Hors collection", 2021, p. 115-136: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-guerres-de-l-information-a-l-ere-numerique--9782130822431-page-115.htm>

ÁVILA PINTO Renata, "La souveraineté à l'épreuve du colonialisme numérique", in: Cédric Leterme ed., *Impasses numériques. Points de vue du Sud*. Éditions Syllepse, "Alternatives Sud", 2020, p. 25-35: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/impasses-numeriques--9782849508183-page-25.htm>

AWENENGO DALBERTO Séverine, BANÉGAS Richard, CUTOLO Armando, "Biomâîtriser les identités? État documentaire et citoyenneté au tournant biométrique", *Politique africaine*, 2018/4 (n° 152), pp. 5-29: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-politique-africaine-2018-4-page-5.htm>

BADOUARD Romain, BORELLI Marguerite, "Réseaux sociaux et régulation des contenus : un enjeu de politique internationale", in: *Annuaire français de relations internationales*. 2023, p. 875-886 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/annuaire-francais-de-relations--9782376510550-page-875.htm>

BIGO Didier and BONELLI Laurent, "Nous ne sommes pas un Big Brother!", *Cultures & Conflits*, 114-115, Summer/Autumn 2019: <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/conflits/21180>

BETBOUT Alma, "Culture numérique juvénile et reconfiguration des liens intergénérationnels: une recherche sur Facebook en Tunisie", *Revue française des sciences de l'information et de la communication*, 15 | 2018: <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/rfsic/5239>; P

BOGUI Jean-Jacques Maomra and ATCHOUA N'Guessan Julien, "La régulation des usages des TIC en Côte d'Ivoire: entre identification et craintes de profilage des populations," *Terminal*, 118 | 2016: <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/terminal/1468> ;

BOYADJIAN Julien, THEVIOT Anaïs, "Chapitre 12. La politique à l'heure des réseaux sociaux", in: Thomas Frinault ed, *Nouvelle sociologie politique de la France*. Paris, Armand Colin, "Collection U", 2021, p. 165-175: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/nouvelle-sociologie-politique-de-la-france--9782200628727-page-165.htm>

BRONNIKOVA Olga, DAUCE Françoise, ERMOSHINA Ksenia, LOVELUCK Benjamin, "Chapter 8. De l'emprise numérique à la répression physique : perquisitions, prison, exil et guerre" in : DAUCE Françoise, LOVELUCK Benjamin, MUSIANI Francesca (dir.), *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris : Presses des Mines, 2023 : <http://books.openedition.org/pressesmines/9128>

CACCAMO Emmanuelle, "Rhétorique numérique et modèles persuasifs fallacieux", *Revue Intelligibilité du numérique*, 4|2023 : https://doi.org/10.34745/numerev_1923

CHAUVIER Jean-Marie, "Revolution blanche", drapeaux rouges et forces de l'ombre", *Le Monde Diplomatique*, December 22, 2011: <https://www.monde-diplomatique.fr/carnet/2011-12-22-Revolution-blanche-drapeaux-rouges>

COLLARD Victor, "L'addiction au prisme de la perspective sociologique", *Philosophical Implications*, March 27, 2017: <https://www.implications-philosophiques.org/laddiction-au-prisme-de-la-perspective-sociologique/>

CORMERAIS Franck, LAKEL Amar, " Juan Branco, influenceur éphémère ou figure d'un nouvel " intellectuel numérique " ? ", *Quaderni*, 2023/2 (n° 109), p. 39-58.: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-quaderni-2023-2-page-39.htm>

DAGNOGO Gnére, BLAMA Laeticia, SAMASSE Arrouna, "Jeunesse de l'Université de Bouaké et socialisation, à l'ère de l'Intelligence Artificielle", *Communication, technologies et développement*, 11 | 2022: <http://journals.openedition.org/ctd/7529>

DAUCÉ Françoise, LOVELUCK Benjamin, "Chapter 3. Discipliner l'espace public numérique : l'agrégateur de nouvelles Yandex.News " In : *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris : Presses des Mines, 2023 : <http://books.openedition.org/pressesmines/9083>

DEBET Anne, "Traitement de données aux fins de journalisme : état des lieux et perspectives", *Légipresse*, 2020/HS3 (N° 63), p. 51-65 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-legipresse-2020-HS3-page-51.htm>

DESFORGES Barbara, "Les problématiques découlant du " statut " des influenceurs", *Légipresse*, 2021/HS2 (N° 66), p. 21-28 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-legipresse-2021-HS2-page-21.htm>

DESBOIS Dominique, "Technologies biométriques et libertés individuelles à l'épreuve de la crise sanitaire", *Terminal*, n°127, 2020: <http://journals.openedition.org/terminal/5634>

DOUZET Frédéric, LIMONIER Kévin, ROBINE Jérémy et al, " Les nouveaux territoires stratégiques du cyberspace : le cas de la Russie ", *Stratégie*, 2017/4 (N° 117), p. 169-186 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-strategie-2017-4-page-169.htm>

DOWEK Gilles, "Les origines de l'informatique", *Cahiers philosophiques*, 2015/2 (No. 141), pp. 7-15. : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-cahiers-philosophiques1-2015-2-page-7.htm>

DUBASQUE Didier, "Chapter 3. Les écrans du quotidien: le virtuel provoque-t-il un apprentissage à l'addiction?", in: *Comprendre et maîtriser les excès de la société numérique* (dir.: DUBASQUE D.), Presses de l'EHESP, 2019, p. 29-36: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/comprendre-et-maitriser-les-exces-de-la-societe--9782810906994-page-29.htm>

DUBOIS DE PRISQUE Emmanuel, "China's social credit system. Comment Pékin évalue, récompense et punit sa population", *Futuribles*, 2020/1 (N° 434), p. 27-48 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-futuribles-2020-1-page-27.htm>

EBERT Hannes, MAURER Tim, "Claims on cyberspace and emerging powers", *Herodotus*, 2014/1-2 (no. 152-153), pp. 276-295: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-herodote-2014-1-page-276.ht>

EDDE R., "Le droit: un outil de régulation du cyberspace? Le cas du droit à l'oubli numérique", *L'Homme & la Société*, 2018/1 (n° 206), p. 69-94: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-l-homme-et-la-societe-2018-1-page-69.htm>

ELSTER Jon, "L'usage stratégique de l'argumentation", *Négociations*, 2005/2 (no 4), p. 59-82 : <https://www-cairn.info/revue-negociations-2005-2-page-59.htm>

ERMOSHINA, Ksenia; LOVELUCK, Benjamin; and MUSIANI, Francesca, "Chapter 2. Surveillance et censure des infrastructures internet en Russie : marchés, régulation et boîtes noires", In: *Genèse d'un autoritarisme numérique*, Paris: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9073>

EYENGA Georges Macaire, "Les nouveaux yeux de l'État? L'introduction de la télésurveillance dans l'espace public à Yaoundé", *Cahiers d'études africaines*, 2021/4 (n° 244), pp. 753-776: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-cahiers-d-etudes-africaines-2021-4-page-753.htm>

FATAH Lahcen, "Twitter or the advent of a "Frankenstein 2.0"? L'impact des géants de la technologie sur la société et le poids des gouvernements face aux dérives technologiques". *Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne De Science Politique*, 1-10, 2023 : <https://www.cambridge.org/core/journals/canadian-journal-of-political-science-revue-canadienne-de-science-politique/article/twitter-ou-lavenement-dun-frankenstein-20/E9659776B42D9648C8020367007159BD>

FLICHY Patrice, "L'individualisme connecté entre la technique numérique et la société", *Réseaux*, 2004/2 (no 124), p. 17-51 : <https://www-cairn.info/revue-reseaux1-2004-2-page-17.htm>

FLICHY Patrice, "Internet, un outil de la démocratie?", *La vie des idées*, January 14, 2008 : <https://lavedesidees.fr/internet-un-outil-de-la-democratie>

FLICHY Patrice, "Afterword. "Une sociologie de l'hybridité", in: Olivier Martin ed, *Les liens sociaux numériques*. Paris, Armand Colin, "Sociologia", 2021, p. 287-299: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/les-liens-sociaux-numeriques--9782200626952-page-287.htm>

FORESTIER Florian, FIODIÈRE Chloé, "Réseaux sociaux entre démocratie et régimes autoritaires", *Cités*, 2023/1 (N° 93), p. 65-77 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-cites-2023-1-page-65.htm>

FOUCRIER Jean-Charles, "XI. La naissance de l'informatique", in: *La guerre des scientifiques. 1939-1945*, edited by FOUCRIER Jean-Charles. Paris, Perrin, 2019, p. 335-364: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/la-guerre-des-scientifiques--9782262067939-page-335.htm>

GAGLIARDONE Iginio, "La Chine modèle-t-elle les sociétés de l'information africaines à son image?", in: Cédric Leterme ed, *Impasses numériques. Points de vue du Sud*. Éditions Syllepse, "Alternatives Sud", 2020, p. 57-61: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/impasses-numeriques--9782849508183-page-57.htm>

GARCIA-BARDIDIA Renaud, TRIZZULLA Caterina, MAIRE Sarah, "Usages sociaux des monnaies dans les jeux vidéo. Une analyse à partir du cas de FIFA Ultimate Team", *Réseaux*, 2023/2-3 (N° 238-239), p. 213-240 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-reseaux-2023-2-page-213.htm>

GODEFROY Joseph, "Des influenceurs sous influence? La mobilisation économique des usagers d'Instagram", *Travail et emploi*, 2021/1-2 (No. 164-165), pp. 59-83: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-travail-et-emploi-2021-1-page-59.htm>

GORWA R. and Smeets M. (2019), "Cyber conflict in political science: a review of methods and literature", presentation at the 2019 ISA Annual Convention, Toronto: <https://osf.io/preprints/socarxiv/fc6sg/>

HARVEY Robert, Hélène Volat, *De l'exception à la règle : USA Patriot Act*, Lignes-Léo Scheer, 2006, 224 p. AVAILABLE AT: <https://www.editions-lignes.com/DE-L-EXCEPTION-A-LA-REGLE-USA.html>

ISAAC Henri, "Quelle souveraineté numérique européenne?", *Revue française de gestion*, 2022/4 (No. 305), pp. 63-77: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-francaise-de-gestion-2022-4-page-63.htm>

ISAAC Henri, "Pour en finir avec l'acronyme GAFAM", *Pouvoirs*, 2023/2 (N° 185), p. 7-17: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-7.htm>

JAMMET Thomas. "Portrait de l'internaute en cible marchande: La construction algorithmique d'une rhétorique publicitaire innovante", In: *Gouverner par les données? Pour une sociologie politique du numérique*. Lyon : ENS Éditions, 2023 : <https://doi.org/10.4000/books.enseditions.44888>.

JEET SINGH Parminder, "Bras de fer États-Unis-Chine: nécessité d'un non-alignement numérique", in: Cédric Leterme ed., *Impasses numériques. Points de vue du Sud*. Éditions Syllepse, "Alternatives Sud", 2020, p. 37-44: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/impasses-numeriques--9782849508183-page-37.htm> ;

KEFI Hajer, KALIKA Michel, SAIDANI Najma, " Dépendance au courrier électronique : effets sur le technostress et la surcharge informationnelle et répercussions sur la performance ", *Systèmes d'information & management*, 2021/1 (Volume 26), p. 45-83 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-systemes-d-information-et-management-2021-1-page-45.htm>

KIYINDOU Alain, "VI / Numérique et technologies financières en Afrique", in: Agence française de développement ed, *L'économie africaine* 2023. Paris, La Découverte,

"Repères", 2023, p. 95-108: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/l-economie-africaine-2023--9782348077654-page-95.htm>

KOSSOV, Valery. "Chapter 1. Legal oppression and digital remedies: law, laws and judgments" In: *Genesis of digital authoritarianism*. Paris: Presses des Mines, 2023: <http://books.openedition.org/pressesmines/9063>

LALUCQ Aurore, "Les cryptos : la bienveillance coupable des régulateurs", *Revue d'économie financière*, 2023/1 (No. 149), pp. 19-31: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-d-economie-financiere-2023-1-page-19.htm>

LAPIN Jim, "La sauvegarde des libertés individuelles face à l'utilisation croissante de l'intelligence artificielle", *Communication, technologies et développement*, n°8, 2020 : <http://journals.openedition.org/ctd/3192>

LARDELLIER Pascal, "'Y' and digital natives, false concepts and true slogans. Une lecture critique de deux " ressources sûres " de la doxa numérique ", *Hermès*, 2017/2 (n° 78), p. 151-158 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hermes-la-revue-2017-2-page-151.htm>

LENDRIN Nina (2018). "African Virtual University (AVU) and partner universities in Africa. Entretien commenté," February 15, 2018, *Cahiers COSTECH* issue 2. <http://www.costech.utc.fr/CahiersCOSTECH/spip.php?article70>

LENDRIN Nina Helga (2018). "Raison d'être de l'Université Virtuelle Africaine (UVA)," *Distances et médiations des savoirs*, 24 | 2018: <http://journals.openedition.org/dms/3089>

LIMONIER Kevin, "Towards a "Sovereign Runet"? Perspectives et limites de la stratégie russe de contrôle de l'internet", *EchoGéo*, 56 | 2021: <http://journals.openedition.org/echogeo/21804>

LIMONIER Kévin, "Des cyberspaces souverains? Le cas de la Russie", in: Stéphane Taillat ed, *La Cyberdéfense. Politique de l'espace numérique*. Paris, Armand Colin, "Collection U", 2018, p. 123-129: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/cyberdefense-politique-de-l-espace-numerique--9782200621292-page-123.htm>

LIMONIER Kévin, "La Russie dans le cyberspace : représentations et enjeux", *Hérodote*, 2014/1-2 (n° 152-153), p. 140-160 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-herodote-2014-1-page-140.htm>

LIMONIER Kevin, "internet en URSS: à la barbe du régime", *Le Monde Diplomatique*, November 7, 2015: <https://www.diploweb.com/internet-en-URSS-a-la-barbe-du.html>

LIMONIER Kévin, BERTRAN Marie-Gabrielle, "Enquêtes et renseignement numérique dans la guerre en Ukraine", *Multitudes*, 2022/4 (n° 89), p. 88-94 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-multitudes-2022-4-page-88.htm>

LOEVE Sacha. "Moore's Law, between technological anticipation and the economy of promise.", February 13, 2020, *Cahiers COSTECH* number 3. <http://www.costech.utc.fr/CahiersCOSTECH/spip.php?article85>

LYON David, "6. Le 11 septembre, la 'guerre au terrorisme' et la surveillance généralisée", in: Didier Bigo ed, *Au nom du 11 septembre...Les démocraties à l'épreuve de l'antiterrorisme*. Paris, La Découverte, "Cahiers libres", 2008, p. 90-103: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/au-nom-du-onze-septembre--9782707153296-page-90.htm>

LYUBAREVA Inna, MARTY Emmanuel, " Vingt-cinq ans d'information en ligne : une exploration des transformations structurelles des médias ", *Les Enjeux de l'information et de la communication*, 2022/1 (N° 23/1), p. 5-14 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-les-enjeux-de-l-information-et-de-la-communication-2022-1-page-5.htm>

MABI Clément, "La concurrence algorithmique. Logique des mobilisations en ligne", *Esprit*, 2021/11 (November), p. 65-73 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-esprit-2021-11-page-65.htm>

MACIAS Léa, " Entre contrôle et protection : ce que les technologies de l'information et de la communication font au camp de réfugiés ", *Communications*, 2019/1 (n° 104), p. 107-117 : <https://www-cairn.info/revue-communications-2019-1-page-107.htm>

MACIAS Léa, "Usages expérimentaux des nouvelles technologies par l'action humanitaire : un data colonialisme?", *Hommes & Migrations*, 2022/2 (n° 1337), p. 11-19 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hommes-et-migrations-2022-2-page-11.htm>

MAIGRET Éric, "Chapter 7. McLuhan and technological determinism. Le prophétisme du village global", in: MAIGRET Éric (dir), *Sociologie de la communication et des médias*. Armand Colin, "Collection U", 2022, p. 101-109: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/sociologie-de-la-communication-et-des-medias--9782200633783-page-101.htm>

MAIGRET Éric, "Chapitre 16. internet et le numérique, au-delà de l'utopie. Le problème du retour aux objets", in: MAIGRET Éric (ed.), *Sociologie de la communication et des médias*, Armand Colin, 2022, p. 293-330: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/sociologie-de-la-communication-et-des-medias--9782200633783-page-293.htm>

MANOKHA Ivan, "The Cambridge Analytica scandal contextualized: platform capital, surveillance and data as a new 'fictional commodity'", *Cultures & Conflicts*, 109 | Spring 2018: <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/conflicts/19779>

MARTY Stéphanie, " " Swipe up " et " codes promo " : quand les influenceurs donnent vie à un storyliving dédié aux marques ", *Communication & management*, 2021/1 (Vol.

18), p. 47-65 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-communication-et-management-2021-1-page-47.htm>

MATTELART Tristan, " L'élaboration par YouTube d'un modèle mondial de production de vidéos ", *Questions de communication*, 2021/2 (n° 40), p. 119-140 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-questions-de-communication-2021-2-page-119.htm>

MCKENZIE Wark "What if it's not even capitalism anymore, but something much worse?" *Multitudes* n°70, 2018: <https://www.multitudes.net/et-si-ce-netait-meme-plus-du-capitalisme-mais-quelque-chose-dencore-bien-pire%e2%80%89/>

MIRCHANDANI Maya, "Populisme, propagande et politique : les réseaux sociaux au cœur de la stratégie électorale de Narendra Modi", *Hérodote*, 2020/2-3 (N° 177-178), p. 59-76 : <https://www.cairn.info/revue-herodote-2020-2-page-59.htm>

MHALLA Asma, "Les Big Tech, de nouveaux États parallèles?", *Pouvoirs*, 2023/2 (No. 185), pp. 69-81: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-69.htm>

NEIHOUSER Marie, BOYADJIAN Julien, THEVIOT Anaïs, "Campagnes électorales et numérique : regards croisés à l'international" - Avant-propos", *International Journal of Comparative Politics*, 2022/2-3 (Vol. 29), pp. 7-29 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-internationale-de-politique-comparee-2022-2-page-7.htm>

NOCETTI Julien, "L'Europe reste-t-elle une " colonie numérique " des États-Unis ?", *Politique étrangère*, 2021/3 (Automne), p. 51-63 : <https://www.cairn.info/revue-politique-etrangere-2021-3-page-51.htm>

NOCETTI Julien, SEL Pierre, "Les États autoritaires face aux Big Tech. Regards croisés Chine-Russie", *Pouvoirs*, 2023/2 (N° 185), p. 123-134 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-123.htm>

OUAKRAT Alan, "Negotiating dependence? Google, la presse et le droit voisin", *Sur le journalisme - About journalism - Sobre jornalismo* - Vol 9, n°1 - 2020 : <https://revue.surlejournisme.com/slj/article/view/417/388>

PALIER Bruno, "The political consequences of technological change", *Cogito - Le magazine de la recherche*, April 13, 2019: <https://www.sciencespo.fr/research/cogito/home/les-consequences-politiques-du-changement-technologique/>

PAULHET Jean-Baptiste, MABI Clément, FLACHER David, "Comment déclencher une mobilisation numérique de masse? Le cas de " L'Affaire du Siècle " sur Facebook ", *Réseaux*, 2022/4 (N° 234), p. 195-229: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-reseaux-2022-4-page-195.htm>

PECH Yannick, " Le hacking comme opération spéciale permanente des guerres de l'information ", *Revue internationale d'intelligence économique*, 2021/1 (Vol. 13), p. 93-118 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-internationale-d-intelligence-economique-2021-1-page-93.htm>

PÉTINIAUD Louis, "Cartographie de l'affaire Snowden", *Hérodote*, 2014/1-2 (n° 152-153), p. 35-42 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-herodote-2014-1-page-35.htm>

PERROT Sandrine, POMMEROLLE Marie-Emmanuelle, WILLIS Justin, "La fabrique du vote : placer la matérialité au cœur de l'analyse", *Politique africaine*, 2016/4 (n° 144), p. 5-26 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-politique-africaine-2016-4-page-5.htm>

POMMEROLLE Marie-Emmanuelle, JOSSE-DURAND Chloé, "Le roi est nu : crise électorale et anatomie du pouvoir au Kenya (2017)", *Politique africaine*, 2017/4 (n° 148), p. 169-181: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-politique-africaine-2017-4-page-169.htm>

R ZYW MELO Anna, "Un câble pour les BRICS: un défi stratégique insurmontable", *Hermès, La Revue*, 2017/3 (n° 79), p. 145-149: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hermes-la-revue-2017-3-page-145.htm>

REBILLARD Franck and Nikos SMYRNAIOS, " Quelle " plateformisation " de l'information ? Socioeconomic collusion and editorial dilution between media companies and internet infomediaries", *tic&société*, Vol. 13, N° 1-2 | 2019 : <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/ticetsociete/4080>

ROSSI Julien, *Protection des données personnelles et droit à la vie privée : enquête sur la notion controversée de " donnée à caractère personnel*, Doctorant en Sciences de l'information et de la communication, Dir. V.Julliard, J.Valluy, UTC Costech, July 2, 2020 : <http://www.theses.fr/2020COMP2549/document>

ROSSI Julien, Florian Hémont. "Law, consent and "dark patterns". Étude de l'évolution des bandeaux cookies entre 2020 et 2021", April 3, 2023, *Cahiers COSTECH* number 6. <http://www.costech.utc.fr/CahiersCOSTECH/spip.php?article156>

ROSSI Julien ; HÉMONT, Florian. "Farces et attrapes du recueil de consentement sur le web" In: *Gouverner par les données? Pour une sociologie politique du numérique*. Lyon : ENS Éditions, 2023 : <https://doi.org/10.4000/books.enseditions.44973>.

RUSSO Sandra, "Libertés, droits de la personnalité et technologies - Le paradoxe chinois à la lumière du Code civil", *Cahiers Droit, Sciences & Technologies*, 14 | 2022 : <http://journals.openedition.org/cdst/6134>

SEUFERLING Philipp, LEURS Koen, "Histoires de la technophilie humanitaire. Comment les imaginaires des technologies médiatiques ont façonné les infrastructures de la

migration", *Hommes & Migrations*, 2022/2 (n° 1337), pp. 67-77: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hommes-et-migrations-2022-2-page-67.htm>

SIDEL Mark, "Après le Patriot Act : la seconde vague de l'antiterrorisme aux États-Unis", *Critique internationale*, 2006/3 (no 32), p. 23-37 : <https://www-cairn.info/revue-critique-internationale-2006-3-page-23.htm>

SMYRNAIOS Nikos, "L'idéologie cynique de la Silicon Valley", *Nectart*, 2023/1 (N° 16), p. 144-153 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-nectart-2023-1-page-144.htm>

SMYRNAIOS Nikos, "Les GAFAM, entre emprise structurelle et crise d'hégémonie", *Pouvoirs*, 2023/2 (N° 185), p. 19-30 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-19.htm>

SONNAC Nathalie, "La puissance des Gafam. Les transformations économiques de l'espace médiatique contemporain", *Esprit*, 2022/9 (September), p. 37-52 : <https://www-cairn.info/revue-esprit-2022-9-page-37.htm>

SOUPIZET Jean-François, "Les États face aux géants du Net. Vers une alliance de raison?", *Futuribles*, 2023/3 (N° 454), p. 5-23 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-futuribles-2023-3-page-5.htm>

TCHABO SONTANG Hervé Martial, "Le droit à la vie privée à l'ère des TIC au Cameroun", *La Revue des droits de l'homme*, 17 | 2020 : <http://journals.openedition.org.ezpaarse.univ-paris1.fr/revdh/7975>

TCHEHOUALI Destiny, "Politiques internationales de solidarité numérique en Afrique", *Communication, technologies et développement*, 5 | 2018: <http://journals.openedition.org/ctd/31> ;

THEVIOT Anaïs, "Usages électoraux des big data. Un modèle américain?", *International Journal of Comparative Politics*, 2022/2-3 (Vol. 29), pp. 157-190: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-internationale-de-politique-comparee-2022-2-page-157.htm>

TOLEDANO Joëlle, "La Commission européenne, la norme et sa puissance", *Pouvoirs*, 2023/2 (N° 185), p. 83-95 : <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-pouvoirs-2023-2-page-83.htm>

YPE Katrien, "Le politique (en ligne) par le bas en Afrique subsaharienne", *Politique africaine*, 2021/1-2 (no. 161-162), pp. 71-97: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-politique-africaine-2021-1-page-71.htm>

ZYW MELO Anna, "A cable for the BRICS: an insurmountable strategic challenge", *Hermès*, 2017/3 (No. 79), pp. 145-149: <https://www-cairn-info.ezpaarse.univ-paris1.fr/revue-hermes-la-revue-2017-3-page-145.htm>

Ευχαριστίες

Το παρόν κείμενο αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου για την παραγωγή ενός βιβλίου για τους φοιτητές, ιδίως για τα δύο μαθήματα που θα ξεκινήσουν τον Σεπτέμβριο του 2022 στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών στην πολιτική επιστήμη Paris 1: "Ψηφιακές διαστάσεις της πολιτικής" (M1) και "Ψηφιακά πειράματα στην Αφρική και τη Μέση Ανατολή" (M2). Όπως και αυτό το βιβλίο, το επόμενο θα είναι ανοικτής πρόσβασης. Οι συζητήσεις με τους φοιτητές σε αυτά τα μαθήματα ήταν ανεκτίμητες, και θα ήθελα να τους ευχαριστήσω γι' αυτό. Ορισμένες από τις διδακτορικές διατριβές και τις μεταπτυχιακές διατριβές που επέβλεψα, οι οποίες αναφέρονται στο βιβλίο, με βοήθησαν πολύ- τις ευχαριστίες μου στους συγγραφείς τους.

Για επαγγελματικούς λόγους, θεωρώ ότι αυτό το εκπαιδευτικό υλικό πρέπει να δημοσιοποιηθεί γρήγορα, ώστε να μπορεί να συζητηθεί από άλλους ερευνητές και εκπαιδευτικούς. Κατά τα ενδιάμεσα στάδια των εργασιών μου, το διένειμα στους συναδέλφους μου στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne και στο ερευνητικό κέντρο Costech του Université de Technologie de Compiègne. Επωφελήθηκα έτσι από πολυάριθμες επίσημες και ανεπίσημες συζητήσεις με αυτούς τους συναδέλφους, για τις οποίες θα ήθελα να τους ευχαριστήσω όλους ειλικρινά.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους παρακάτω για τις κριτικές, τις προτάσεις, τις συζητήσεις ή/και την έμπνευσή τους: Abdoul Malick BA, Marc BERNARDOT, Loïc BLONDIAUX, Jean-François CAULIER, Alexandre CHATEL, Stéphane CROZAT, Laetitia DELLA

TORRE, Boubacar DIAGANA, Julien FRETTEL, Laurent JEAN-PIERRE,
Pascal JOLLIVET-COURTOIS, Didier GEORGAGKAKIS, Nina
LENDRIN, Cecilia PASSANTI, Marie-Emmanuelle POMMEROLLE,
Julien ROSSI, Antonio SAUANDAJ, Stéphanie TCHIOMBIANO,
Hélène THOMAS.

ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Πίνακας περιεχομένων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
1. ΚΟΙΝΩΝΙΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΩΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ "ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ"	22
1.1 ΜΙΑ ΑΡΧΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΟΥ ΠΕΡΙΟΡΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ.....	22
1.2 ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟ 1890 ΚΑΙ ΜΕΤΑ.....	27
1.3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ: Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ (1995)	39
1.4 ΠΕΝΤΕ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΕΠΕΚΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ-ΨΗΦΙΑΚΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ.....	51
1.5 ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ: 1890-2023 ΣΕ ΔΕΚΑ ΒΑΣΙΚΕΣ ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ	54
2. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΠΟΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΚΑΘΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ;	59
2.1 1933: Η IBM ΜΗΧΑΝΟΓΡΑΦΕΙ ΤΟ ΝΑΖΙΣΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΚΑΙ ΤΗ ΣΟΑ.....	60
2.2 ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ (1948...1965...)	66
2.3 ΤΟ ΤΡΑΥΜΑ ΤΟΥ 2001 ΚΑΙ Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗΣ.....	75
2.4 ΟΙ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΙΣ ΤΟΥ SNOWDEN ΤΟ 2013: ΤΟ "ΣΥΣΤΗΜΑ NSA & GAFAM" (SNG).....	80
2.5 ΤΟ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ NSE ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ (ΡΩΣΙΑ, ΚΙΝΑ, BRICS Κ.ΛΠ.)	85
3. ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗΣ, ΜΕΤΑΞΥ ΥΠΟΔΟΜΗΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΔΟΜΗΣ	117
3.1 ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΜΕΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΗ, ΧΕΙΡΑΓΩΓΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ "Ι.Α."	123
3.2 ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ, ΝΕΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ	129
3.3 ΠΩΣ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΑΝΑΛΥΣΟΥΜΕ ΤΗ ΝΕΑ ΥΠΟΔΟΜΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ;.....	132
3.4 ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ Α.Ι.....	139
3.5 ΈΝΑΣ ΝΕΟΣ ΔΗΜΟΣΙΟΣ, ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ	152
3.6 ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ, ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ ΚΑΙ "ΒΑΛΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ" ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΩΡΟΥ	169
4. Η ΣΥΣΚΟΤΙΣΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΑΠΟ ΤΟ 2001 ΕΩΣ ΤΟ 2011/2013: ΣΥΝΩΜΟΣΙΑ;	176
4.1 ΈΝΑΣ ΒΑΘΥΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΙΤΙΚΟΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΥΠΟΔΟΜΩΝ.....	177
4.2 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΔΙΑΝΟΗΤΗ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΑΜΗΧΑΝΙΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ "ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΖΩΗ".....	181
4.3 ΛΑΪΚΕΣ ΚΑΙ ΤΥΦΛΕΣ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ: ΜΙΑ ΨΗΦΙΑΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ.....	192
4.4 ΣΤΑΔΙΑΚΟΣ ΤΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΜΠΛΑΚ ΑΟΥΤ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ: 2011... 2013... 2018.....	202
4.5 Η ΑΜΦΙΘΥΜΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΨΗΦΙΑΚΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	212
5. ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΥΠΟ ΕΞΕΤΑΣΗ: "ΣΥΓΚΛΟΝΙΣΜΕΝΑ" ΚΡΑΤΗ;	221
5.1 ΟΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΕΙΝΑΙ ΥΠΕΡΒΟΛΙΚΑ ΡΑΓΔΑΙΕΣ ΓΙΑ ΝΑ ΚΥΒΕΡΝΗΘΟΥΝ;.....	221
5.2 ΚΡΑΤΗ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΧΡΗΣΤΕΣ ΚΑΙ ΑΠΡΟΘΥΜΑ ΝΑ ΡΥΘΜΙΣΟΥΝ	227
5.3 ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΚΑΜΠΕΣ: ΔΙΣΤΑΓΜΟΙ ΤΟΥ 1995, ΑΠΑΡΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 2001	240
5.4 ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΣΑΝ ΖΩΑ: "ΕΡΓΑΛΕΙΟΚΡΑΤΙΑ".....	255
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	260
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	275
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	286
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	288